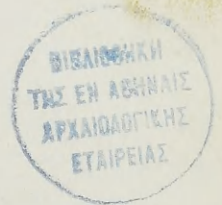
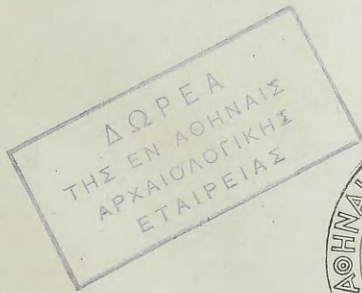

Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΥ

ΚΕΡΑΜΟΙ ΤΗΣ ΚΑΛΥΔΩΝΟΣ

Σ Υ Μ Β Ο Λ Η
ΕΙΣ ΑΚΡΙΒΕΣΤΕΡΑΝ ΘΕΩΡΗΣΙΝ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1951

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Εύλογον εἶναι νά κινήσουν τήν δυσπιστίαν αἱ δύο, τόσον διαφορετικά ἐπικεφαλίδες τῆς πραγματείας. Ἡ παρεχομένη ἐπαγγελία περί συμβολῆς εἰς ἀκριβεστέραν θεώρησιν τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς τέχνης, ἀκολουθοῦσα τὸ περιορισμένον θέμα τῶν κεραμώσεων τῆς Καλυδῶνος θέλει φανῆ ἀπίθανος καὶ ὑπεροπτικὴ κάπως.

Εἶναι φυσικὸν τὸ νά γεννηθοῦν τοιαῦται ἐντυπώσεις καὶ δύσκολον ἀμέσως νά διασκεδασθοῦν. Ἐπειδὴ πρόκειται σχετικὰ μὲ τὰς κεραμώσεις περί πραγμάτων διὰ πρώτην φοράν κατὰ μέγα μέρος ἐξεταζομένων καὶ τῆς συσχέτισεως αὐτῶν πρὸς ἄλλα, ἐπίσης βέβαια, παρεμφερῆ φαινόμενα κατὰ τὴν λοιπὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ πλαστικὴν, τὸ νόημα τῆς ἀκριβεστέρας θεωρήσεως θὰ συλλάβῃ τις μόνον μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν ὁλοκλήρου τῆς πραγματείας. Ἀλλὰ μέχρις ὅτου φθάσωμεν εἰς τοῦτο τὸ μακρυνὸν τέρμα, χρήσιμον εἶναι νά προσχεδιάσωμεν, ἔστω ἐξωτερικῶς, τὴν πορείαν τῆς γενομένης ἐρεῦνης. Πόθεν αὕτη ἐξεκίνησε, μὲ ποίας παλαιότερας ἐργασίας συνεσχέτισθη καὶ πῶς κατέληξεν εἰς τὴν γενίκευσιν τῶν παρατηρήσεων καὶ εἰς θετικὰ συμπεράσματα, μέλλει νά βοηθήσῃ εἰς τὴν τακτοποίησιν τῶν ζητημάτων καὶ τὸν καθορισμὸν τοῦ σκοποῦ τῆς μελέτης.

Ἀρχικῶς ἢ πρόθεσις ἦτο νά συνεχισθῇ ἡ δημοσίευσις τῶν πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν ἐκ τοῦ Λαφριαίου τῆς Καλυδῶνος, ἀλλ' εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς προέκυψεν ἡ ἀνάγκη νά συσχετισθῇ πρὸς ἄλλας παλαιότερον γενομένας μελέτας καὶ δημοσιεύσεις. Τοῦτο ἦτο ἀπαραίτητον νά γίνῃ, ἐπειδὴ τὸ προσέχον κατὰ τὴν ἔρευναν αἴτημα, τὸ σχετικὸν μὲ τὴν κίνησιν τῶν κοσμητικῶν μελῶν τῆς στέγης, τῶν προτομῶν, ἀνθεμιῶν, λεοντοκεφαλῶν καὶ χρωματιστῶν σειρῶν, ἔπρεπε νά βεβαιωθῇ καὶ δι' ἄλλων παραδειγμάτων, γνωστῶν μου ἀπὸ τὴν Κέρκυραν, τὸν Θέρμον καὶ τὸ μακεδονικὸν ἀνάκτορον τῆς Παλατίτσας. Ἡ ρηθεῖσα κίνησις, ὅσον μικρὰ καὶ ἂν εἶναι καὶ μόλις αἰσθητὴ, ὥστε νά διαφύγῃ μέχρι τοῦδε τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν, ἔχει ἐν τούτοις ἀναμφισβήτητον καὶ μεγάλην αἰσθητικὴν ἀξίαν. Ἄν δὲ πρῶτος εὐτύχησα νά παρατηρήσω τὰς παραδόξους ταύτας καὶ πολυτίμους ἀποκλίσεις ἀπὸ τῆς ὀρθοδοξίας, τοῦτο δὲν ὀφείλω εἰς τινὰ αἰφνιδίαν ἔμπνευσιν, ἀλλ' ὠδηγήθην εἰς τὴν εὔρεσιν σὺν τῷ χρόνῳ ἐξ ἔτι παλαιότερων ἰδιαιτέρων μελετῶν ἐπὶ πλαστικῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων. Ποία δὲ ὑπῆρξεν ἡ χρονικὴ σειρά τῶν παλαιότερων τούτων μελετῶν, πρὸς τὰς ὁποίας στενῶς συνδέεται ἡ παροῦσα πραγματεία, χρήσιμον εἶναι νά παρατεθῇ κατωτέρω.

1) Ἀπὸ 40 καὶ πλέον ἐτῶν εἴλκυσαν ζωηρῶς τὸ ἐνδιαφέρον μου αἱ ἐπὶ πλαστικῶν ἔργων τοῦ 4ου καὶ 5ου αἰῶνος γενικῶς παρατηρούμεναι ἀσυμμετρικαὶ καὶ ἀνωμαλῆαι χωρίαι ἐν τοῦτοις νά ἐκτιμῶνται πάντοτε κατ' ἀξίαν. Μῆρος τῶν παρατηρήσεών μου ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν μελέτην περί τοῦ ἐφήβου τοῦ Μαραθῶνος (ΑΡΧ. ΔΕΛΤ. 1924-5 σ. 145-187) καὶ παλαιότερα εἰς περιοδικὰ σχετικῶς μὲ τὴν ἐκ Τεγέας γνωστὴν γυναικείαν κεφαλὴν. (ΠΑΝΑΘΗΝΑΙΑ 1910, σ. 197-199, ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ Μ. ΕΛΛΑΔΟΣ 1927, σ. 297-305).

2) Ἐπειδὴ ἀνέκαθεν εἰλικρινῶς δὲν ἐπίστευα εἰς τὴν μεγάλην καλλιτεχνικὴν ἀξίαν τῶν ἀρχαϊκῶν γλυπτῶν καὶ διαρκῶς ἀνεζήτητον νά εὔρω ἐπιχειρήματα πρὸς ἄρισιν τῶν δισταγμῶν μου καὶ ἀπαλλαγῶ ἀπὸ τοῦ συμβατικοῦ θαυμασμοῦ, ἐξέλαβον ὡς ἀποκα-

λυπτικόν τὸ εὔρημα τοῦ φωτογράφου Hege, ὅταν ἐβεβαίωσεν, ὅτι ἡ μεσαία γραμμὴ τοῦ κορμοῦ ἢ *linea alba* ἐπὶ τοῦ κούρου Α τοῦ Σουνίου καμπυλῶνεται ἐλαφρῶς κατὰ τὰ δύο αὐτῆς ἄκρα. Ἀποκαλυπτικόν καὶ γόνιμον διὰ τὴν κατοπινὴν ἔρευναν ἐδείχθη τοῦτο τὸ εὔρημα, ἐπειδὴ κατόπιν ἐβεβαίωθη, ὅτι οἱ κούροι τοῦ Σουνίου ἂν καὶ ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων τοῦ εἴδους, καθόλου δὲν ὑποτάσσονται εἰς τὸν νόμον τῆς μετωπικότητος τοῦ Julius Lange καὶ παρουσιάζουν ἀσυμμετρίας καὶ ὀπτικάς μορφάς μετριωτέρας μὲν καὶ ἀφανεστέρας, ἀλλὰ τῆς αὐτῆς αἰσθητικῆς ἀξίας, ὡς αἱ τῶν γλυπτῶν τῶν κατόπιν κλασσικῶν αἰώνων (ANTIKE DENKMÄLER IV, 1931 πίν. 42-56 σ. 1-19).

3) Μετὰ τὴν ἄνω δημοσίευσιν τὰ αὐτὰ φαινόμενα πολυειδοῦς κινήσεως παρετηρήθησαν ὄχι μόνον ἐπὶ πάντων τῶν κούρων μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἰῶνος ἀλλὰ καὶ ἐπὶ συμπάσης τῆς ἀρχαϊκῆς πλαστικῆς. Τοῦτο ἐσήμαινεν, ὅτι τὰ ἀρχαϊκὰ γλυπτὰ εἶναι ἰσοτιμία πρὸς τὰ τῶν κλασσικῶν ἐποχῶν, ἀφοῦ τὰ αὐτὰ καλλιτεχνικὰ μέσα χρησιμοποιοῦν μὲ τρόπον ἰδιάζοντα εἰς τοὺς χρόνους τῶν.

4) Συγχρόνως ἐμελετήθη ὁ Θέρμος καὶ αἱ πολυάριθμοι κεφαλαὶ τοῦ 7ου μέχρι τοῦ 5ου αἰῶνος ἐφάνη, ὅτι ἀγνοοῦν πᾶσαι τὴν αὐστηρὰν μετωπικότητα.

5) Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἀνακτόρου τῆς Πάλατιδος 1937-40, α' ἡμισυ τοῦ 3ου αἰῶνος, ἐβεβαίωθη ὅτι οἱ ἀκροκέραμοι παρουσιάζουν ἀνθέμια μὲ ἐμφανῆ περίτεχρον κλίσιν.

6) Κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν τῆς Κερκύρας ἐδείχθη ἐπίσης, ὅτι ἡ κάθε γλυπτὴ κεφαλὴ οὐδέποτε εἶναι μετωπικὴ κατὰ τὴν συνήθη ἀντίληψιν καὶ ὅτι χρωματισταὶ κοσμητικαὶ σειραὶ ἐπὶ τῶν σιμῶν καὶ γείσων δὲν στεροῦνται κινήσεως καὶ εἶναι δεκτικαὶ ὀρισμένης κατευθύνσεως (KORKYRA I, 97-162. 1940).

Παρομοίας πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἀφανεῖς καὶ οὐχ ἦττον ἀποτελεσματικὰς κινήσεις ἐθεώρησα ἕκτοτε τὰς περιφήμους λεπτότητας τῶν ἀρχαίων ναῶν, ὡς εἶναι αἱ καμπυλότητες, αἱ διάφοροι κλίσεις καὶ ἡ ἔντασις (*refinements*). Βεβαίως εἶναι γνωστὰ ἀπὸ ἐνὸς περίπου αἰῶνος αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ λεπτότητες, ἀλλὰ τούτων ἡ κατανόησις καὶ ἡ ἐρμηνεία οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἱκανοποιητικὴ. Κατὰ τὴν γνώμην μου, ὡς θὰ ἐκθεθῆ κατωτέρω, τὰ λεπτότατα αὐτὰ καλλιτεχνικὰ μέσα δὲν ἔχουν ἰδιαιτέρον προορισμόν, ἀλλὰ συντελοῦν σημαντικῶς εἰς τὸν τονισμόν καὶ τὴν ἔξαρσιν τῶν φανερῶν ἐκφραστικῶν ἀρχιτεκτονικῶν τρόπων. Τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς σημασίαν ἔχουν καὶ αἱ ἀδιόρατοι ἀλλ' οὐσιώδεις κινήσεις τῶν κοσμητικῶν μελῶν τῆς στέγης.

Αἱ ὡς ἄνω παρατηρήσεις, ὅσον ἀτελεῖς καὶ ἂν εἶναι, διευκρινίζουν προεισαγωγικῶς τὸ κύριον θέμα τῆς μελέτης. Ἄλλὰ τὰ σχετικὰ μὲ τὰς κεραμώσεις εὐρήματα τῶν ἑλληνοδανικῶν ἀνασκαφῶν (1926, 1928, 1932, 1935) κατὰ τὴν Καλυδῶνα ἀποτελοῦν, ὡς παρέχοντα νέον πολῦτιμον ὕλικόν, τὴν θεμελιακὴν καὶ κυρίαν βάσιν τῆς ὅλης ἐρευνῆς. Φυσικὸν εἶναι ἐπομένως νὰ προηγηθῆ ὁ περὶ τούτων λόγος.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Εἰς τὸν πανηγυρικὸν τόμον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τοῦ 1937 ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον μέρος, σ. 300 - 315, μελέτης περὶ τῶν πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν τοῦ ἱεροῦ τῆς καλυδωνίας Ἀρτέμιδος Λαφρϊας. Κατὰ ταύτην, περιλαμβάνουσαν μόνον τὰς κεραμώσεις τοῦ τέλους τοῦ 7^{ου} αἰῶνος, ἔδωκα τὴν ὑπόσχεσιν (σ. 301 καὶ 315), ὅτι εἰς προσεχῆ τόμον τῆς Ἐφημερίδος ἔμελλον νὰ ἐξετάσω τὰς ὑπολοίπους κεραμώσεις τοῦ Λαφρϊαίου. Ἄλλ' ἂν μόνις τώρα μετὰ δωδεκαετίαν ὀλόκληρον ἐπανέρομαι εἰς τὸ θέμα, τὰ αἷτια δὲν σχετίζονται μόνον μὲ τὰς γνωστὰς δυσχερεῖς περιστάσεις, ἀλλὰ καὶ μὲ ἄλλους λόγους καὶ ἐμπόδια.

Ἐν πρώτοις τὰ ἐκπονηθέντα ὑπὸ τοῦ Χ. Λεφάκη σχέδια δὲν ἀνταπεκρίνοντο πλεόν πρὸς τὴν κατόπιν διὰ πρῶτην φορὰν ἀναγνωρισθεῖσαν ἐπὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν πηλίνων τῆς Κερκύρας κίνησιν ὅλων τῶν κοσμητικῶν σειρῶν τῆς στέγης, βεβαιωθείσαν ἔκτοτε καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρακωτῶν κεράμων τοῦ ἀνακτόρου τῆς Παλατίσας (1937 - 1940). Διὰ τοῦτο παρέστη ἀνάγκη νὰ γίνουσι κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1940 διὰ τοῦ σχεδιαστοῦ καὶ ζωγράφου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀλεξ. Κοντοπούλου ἄλλα σχεδιάσματα, ἀποδίδοντα μὲ ἀκριβείαν ὅλας τὰς ἀποκλίσεις ἀπὸ τὴν τυπικὴν κανονικότητα, αἵτινες διέφευγον ἕως τότε τῆς προσοχῆς ὅλων ἀνεξαιρέτως. Περὶ δημοσιεύσεως ὅμως τούτων κατὰ τὰ προσεχῆ ταραχῶδη ἔτη οὐδεμία ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ σκέψις.

Εἰς τὴν ἐπιβράδυνσιν ἐν γένει τῶν περὶ τὴν Καλυδῶνα δημοσιεύσεων προστετέθη καὶ ἄλλος λόγος. Ἡ σπουδαιότης τοῦ γεγονότος, ὅτι αἱ κοσμητικαὶ σειραὶ τῶν πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν εἰς τὴν Κέρκυραν, τὸν Θέρμιον καὶ τὴν Καλυδῶνα παρουσιάζουν ἰδιάζουσαν καὶ πολὺ ἐνδιαφέρουσαν κίνησιν, μὲ ὑπεχρέωνε νὰ διαθέσω ὅλας μου τὰς δυνάμεις εἰς τὴν ἐξακριβωσιν τοῦ φαινομένου διὰ πάντας τοὺς τόπους καὶ ὅλας τὰς ἐποχάς. Πρὸς τοῦτο ἐνόμισα χρέος μου νὰ ἀπαλλαγῶ ἀπὸ τὰ καθήκοντα τῆς ἐξετάσεως τῶν λοιπῶν ἀρχιτεκτονικῶν προβλημάτων περὶ τοὺς δύο ναοὺς τοῦ Λαφρϊαίου καὶ νὰ περιορισθῶ εἰς τὰς κεραμώσεις. Τὴν ἀπόφασιν ταύτην ἐγνώρισα δι' ἐπιστολῆς μου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1938 εἰς τὸν ἔτερον συνδιευθυντὴν τῶν Ἑλληνοδανικῶν ἀνασκαφῶν τῆς Καλυδῶνος Frederik Poulsen, καὶ ὅτι διὰ τὰ λοιπὰ ἀρχιτεκτονικὰ θέματα παρητούμην ὑπὲρ τοῦ κ. Eynar Dygge. Ὁ Δανὸς οὗτος ἀρχιτέκτων μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Mogens Clemensen μετέσχεν ἐνεργῶς εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1932, ὅτε λεπτομερῶς ἐσχεδίασε τὰ οἰκοδομικὰ εὐρήματα τοῦ Ἡρώου, τὸ δὲ 1935 προέβη εἰς ἐξονυχιστικὰς μετρήσεις καὶ σχεδιάσματα περὶ τοὺς δύο ναοὺς τοῦ Λαφρϊαίου καὶ εἶχε τὴν πρωτοβουλίαν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν διαφόρων γονίμων ἐρευνῶν περὶ τὴν μακρὰν

στοάν, την Ιερὰν ὁδὸν καὶ ἄλλα κτίσματα, τὸ πρῶτον τότε μετὰ τὰς παλαιότερας ἀνασκαφὰς ἀποκαλυφθέντα. Ἄλλ' ὅμως παρὰ τὴν ρητὴν δήλωσιν περὶ τῶν πραγματικῶς μετρίων ἀξιώσεων μου ὁ D yg g v e κατελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1938, ἐσχεδίασεν εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου μὲ τὴν εὐχέριαν, ποῦ ἔχει νὰ ἐργάζεται ταχέως καὶ μὲ σχετικὴν ἀκριβείαν, μέγα πλῆθος κεραμικοῦ ὑλικοῦ ἐκ τοῦ ἀναγομένου εἰς τὴν ἀρμοδιότητά μου. Τοῦτο δὲ ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ μου. Οὔτε ἔκαμε περὶ τοῦ ἐπιχειρήματος οὐδεμίαν νύξιν κατὰ τὴν συνάντησίν μας εἰς τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος. Τέλος πέρυσσι, τὸ 1948, ἐξεδόθη ἐν Κοπενχάγη ὀγκώδης τόμος, Das Laphrion, ἐκ σελίδων 364 μὲ πλῆθος ἀπεικονίσεων καὶ σχεδιασμάτων, ἔργον ἀποκλειστικῶς τοῦ D yg g v e ἐκτὸς συντόμου ἐκθέσεως τοῦ Poulsen περὶ τῆς λατρείας τῆς Ἀρτέμιδος Λαφρίας. Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι εἰς τὸν πρόλογον τοῦ ἔργου, συνταχθέντα ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Poulsen, γίνεται μνεῖα τῆς ἀνωτέρω ἀναφερθείσης ἐπιστολῆς μου, ἀλλ' εἰς ταύτην δίδεται ἡ ἐρμηνεία, ὅτι ἐπεθύμουν νὰ ἀσχοληθῶ μόνον εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν ἀξιολόγησιν τῶν κεραμώσεων τῆς Καλυδώνος, μὲ συνάρτησιν πρὸς τὰ ἐκ Θέρμου, πρᾶγμα ποῦ θὰ ἐδικαιούτο νὰ τὸ κάμῃ κάθε ἄλλος ἐρευνητὴς χωρὶς νὰ ἔχη πατήσῃ τὰ χρώματα τῆς Καλυδώνος. Ἀκολούθως ἀφέθη ὁ D yg g v e νὰ δημοσιεύσῃ τὰ πάντα καὶ νὰ ἐρμηνεύῃ ὄχι μόνον τὰ ἀρχιτεκτονικὰ ἀλλὰ καὶ ἄλλα ποῦ δὲν ἀνήκουν εἰς τὴν εἰδικότητά του.

Παρὰ ταῦτα δὲν πιστεύω, ὅτι τὸ περιφημον δικαίωμα τῆς πρώτης δημοσιεύσεως ἔχει μεγάλην σημασίαν, μάλιστα ὅταν πρόκειται περὶ συνεργατῶν καὶ πλήθους εὐρημάτων καὶ προβλημάτων. Ἄλλ' ὅμως ἐνδείκνυται νὰ ὑπάρχῃ κάποια τάξις καὶ ἡ φυσικὴ ἀμιλλα χρειάζεται νὰ εἶναι ποιοτικὴ καὶ ὄχι ποσοτικὴ καὶ ἐπιφανειακὴ. Ἐξ ἄλλου εὐχαρίστως ὁμολογῶ, ὅτι ἡ ἐπέμβασις τοῦ κ. D yg g v e εἰς τὰ ἰδικά μου θέματα δὲν ἀπέβη ἐπιζημία εἰς τὴν ἔρευναν. Ἐν μέρει διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀπεικονίσεων καὶ τῶν σχεδιασμάτων καὶ διὰ τινὰς ὀρθὰς παρατηρήσεις καὶ ἐν μέρει διὰ τὰ λάθη, εἰς τὰ ὁποῖα φυσικὸν ἦτο νὰ ὑποπέσῃ ὡς πρῶτος ἐρευνητὴς, συνετέλεσεν εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν ζητημάτων. Ἴσως θὰ ὑπέθετε κανεὶς, ὅτι μετὰ τὸ πλούσιον βιβλίον, ὅπου ἐξετάζονται εἰς πλάτος μὲ ἀρκετὸν βιβλιογραφικὸν ἐξοπλισμὸν καὶ τολμηρὰς ἀναπαραστάσεις ὄλαι αἱ κεραμώσεις, δὲν θὰ ἔμεναν εἰς ἓνα βραδυπόρον πολλὰ πράγματα νὰ εἴπη. Ὅμως τοῦτο δὲν ἀληθεύει, διότι δυσκολώτατον εἶναι νὰ ὑπεισέλθῃ κανεὶς εἰς τὰς σκέψεις παλαιότερου ἐρευνητοῦ, μάλιστα ὅταν αὐταὶ μετὰ πολυετῆ ἐπεξεργασίαν πολλαχῶς ἐτροποποιήθησαν. Ἐπειτα πρέπει νὰ λεχθῇ εὐθὺς ἀμέσως, ὅτι ὅσον πλοῦσια καὶ ἂν ἦσαν τὰ κεραμικὰ ἰδίως εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Λαφριαίου, ὅμως καὶ ταῦτα φαίνονται πολὺ ἀνεπαρκῆ εἰς τὴν πληρωσιν ὄλων τῶν κενῶν καὶ εἰς τὸ νὰ ἐπιτύχωμεν βεβαίαις ἀναπαραστάσεις. Ἀκόμη συμβαίνει μὲ τὴν μακροχρόνιον μελέτην νὰ προβάλλουν νέαι δυσκολίαι, ὅσον καὶ ἂν ἐπιτυγχάνωνται μερικαὶ ὀρθότεραι λύσεις τῶν ζητημάτων. Διὰ τοῦτο εἶμαι ἀναγκασμένος ὄχι μόνον τὰ λάθη τῆς πραγματείας τοῦ D yg g v e κατὰ τὸ δυνατόν νὰ ἐπανορθώσω ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν παλαιότεραν μελέτην μου περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων κεραμώσεων νὰ ἐπιφέρω νέας παρατηρήσεις. Πρὸς εὐχεροτέραν κατανόησιν τῶν ὄσων θὰ ἀκολουθήσουν καὶ ἰδίως τοῦ σπουδαιότατου θέματος τῆς κινήσεως τῶν κοσμητικῶν σειρῶν, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, σκόπιμον εἶναι νὰ προταχθῇ ἐδῶ

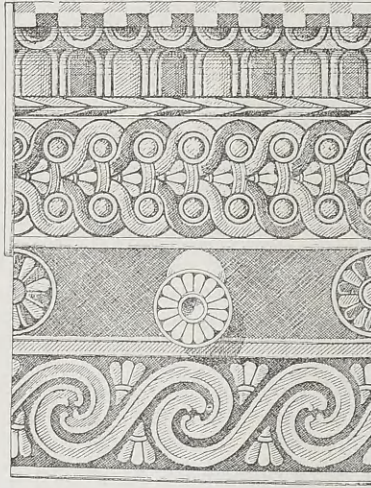
σύνομος ἔκθεσις περὶ τῶν πορισμάτων, εἰς τὰ ὅποια κατέληξεν ἡ ἔρευνα προκειμένου περὶ τῶν πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν τῆς Κερκύρας, ὀλίγων μὲν τὸν ἀριθμὸν ἀλλὰ πολὺ σημαντικῶν.

ΚΕΡΚΥΡΑΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΠΗΛΙΝΑ

Εἰς τὸν πρῶτον τόμον τῆς ὑπὸ τοῦ G. Rodenwaldt ἰδρυθείσης σειρᾶς δημοσιευμάτων ὑπὸ τὸν τίτλον *Korkyra*, ἐκδοθέντα τὸ 1940, μελετῶνται τὰ κατὰ τὰς κεραμώσεις, κυρίως ἐκ τῶν δύο σημαντικωτέρων τόπων ἀνασκαφῆς, τοῦ περὶ τὸν ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος κατὰ τὴν Παλαιόπολιν καὶ ἀπὸ τὸν ἐντὸς τοῦ Μον Ρερος ἐν μέρει ἐρευνηθέντα μέγαν ἀρχαῖκὸν ναὸν (*KORKYRA I*, σ. 97-162). Ἐκ τοῦ τελευταίου προήλθον λεοντοκεφαλαί, γοργόνεια καὶ κεφαλαὶ ἀνδρῶν, ἀποτελοῦσαι σειρὰν ἀδιάκοπον περιστέφουσιν ὡς σίμη ἅμα καὶ γείσον τὸν ναὸν ἀκριβῶς ὅπως εἰς τὸν Θέρμου, ἀλλ' εἰς μέγεθος σημαντικὰ μεγαλύτερον. Αἱ λεοντοκεφαλαὶ στρέφονται μικρὸν πρὸς τὰ ἀριστερά, αἱ δὲ γυναικεῖαι κεφαλαί, Γοργόνος ἢ Ποτνίας, ἀντιθέτως πρὸς τὰ δεξιὰ. Ἡ στροφή πρὸς τὰ πλάγια ἐπιβάλλεται νὰ εἶναι ὅσον ἐνδέχεται μικρά, ὥστε νὰ συνυπάρχη μετὰ τῆς κυρίας πρὸς τὰ ἐμπρὸς κατευθύνσεως καὶ ἐκδηλώνεται μὲ μικρὰς συμφώνους πρὸς ἀλλήλας μεταβολὰς καθ' ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ (ἔ.ἀ. σ. 146 καὶ 151). Περὶ τούτων θὰ πεισθῆ κανεὶς μόνον πρὸ τοῦ πρωτοτύπου καὶ ἂν ἔχη τὴν ὑπομονὴν νὰ παρακολουθήσῃ τὴν διάφορον μορφολογίαν δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ καὶ μετρήσῃ μὲ ἐπιμέλειαν τὸ ὕψος καὶ πλάτος, εἰς ὃ τοποθετεῖται τὸ κάθε ὄργανικὸν μέλος τῆς κεφαλῆς. Αἱ φωτογραφίαι συχνάκις εἶναι ἀπατηλαί, καθόσον εἰλημμένοι ὑπὸ διάφορον ἐκάστοτε γωνίαν συγχύζουσι καὶ ἀποκρύπτουσι τὴν ἀλήθειαν. Καὶ εἰς τὸν γράφοντα τὸ φαινόμενον τῆς ἀσυμμετρίας καὶ τῶν ἐλαφρῶν ἀλλὰ σκοπίμων καὶ σημαντικῶν ἀποκλίσεων, ἔγινε ἀναντίρρητον δι' ὅλην τὴν ἀρχαῖκὴν τέχνην (ὅπως ἦτο καὶ παλαιότερα βέβαιοι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5^{ου} αἰῶνος — γλυπτὰ Ἀφείας — καὶ ἔξης) μόνον μετὰ μακροχρόνιον προσπάθειαν ἐπὶ τῶν ἐκ Θέρμου κεφαλῶν, τῶν κούρων τοῦ Σουνίου ἔπειτα (*ANTIKE DENKMÄLER IV* τελευταῖον τεῦχος 1932) καὶ τῶν λοιπῶν γλυπτῶν τοῦ 7^{ου} καὶ 6^{ου} αἰῶνος. Ὡς πρὸς τὴν Κέρκυραν σημειώνομεν ἀκόμη, ὅτι παρομοία στροφή παρατηρεῖται καὶ εἰς μικρῶν διαστάσεων ἔκτυπον κεφαλὴν ποτνίας θηρῶν ἐπὶ ἀκροκεράμων καλυπτῆρων συλλεγέντων ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος (ἔ.ἀ. σ. 137).

Παρὰ ταῦτα ἐπὶ τῶν κερκυραϊκῶν κεράμων ἐμελετήθη πρὸ πάντων ἡ κίνησις τῶν χρωματιστῶν κοσμημάτων καὶ καθόσον εἶναι γνωστὸν διὰ πρῶτην φοράν, ἐπειδὴ τὸ ὄλικὸν τῶν εὐρημάτων ὑπῆρξεν ἐξαιρετικὰ πρὸςφορον. Χάριν τῆς εὐχερεστερας κατανοήσεως παραθέτομεν ἐδῶ εἰκόνα τμήματος ὑδρορροῆς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος (*εικ. 1*), ὡς τοῦτο συνεκροτήθη μετὰ βεβαιότητος ἐκ πολλῶν συντριμμάτων (ἔ.ἀ. σ. 101, εἰκ. 75). Εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ νομίση κανεὶς, ὅτι ἡ ἐναλλαγὴ τῶν χρωμάτων πρὸς τὴν διεύθυνσιν ἄνω-κάτω, δεξιὰ-ἀριστερά, δὲν εἶχεν ἄλλον σκοπὸν παρὰ τὴν εὐάρεστον ἐκ τῆς ἀντιθέσεως ποικιλίαν. Ἀλλ' ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς κοσμήματα, ὡς εἶναι τὸ ἀπλοῦν ἢ διπλοῦν πλέγμα ἢ τὸ ὑπεράνω ραβδωτὸν κόσμημα, τὰ ὅποια ὡς ἐκ τῆς μορφῆς των ἐμφαίνουσι κίνησιν πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ ἀριστερά, θὰ ἴδωμεν ὅτι καὶ ἡ τάξις τῶν χρωμά-

των εἶναι σύμφωνος. Τὸ διπλοῦν πλέγμα ὡς ἐκ τῆς θέσεως τοῦ μικροῦ ἀνθεμίου κατὰ τὸ μέσον κατευθύνεται πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἐπίσης φανερὰ κινεῖται τὸ ἀνώτερον ἀπλοῦν πλέγμα, ἐνῶ τὸ κατώτερον ἀντίθετα πρὸς τὰ ἀριστερά. Τὶ δὲ συμβαίνει μὲ τὸν χρωματισμόν; Τὸ τμήμα τῆς ὑδρορροῆς ἀποτελεῖ μετρητικὴν μονάδα ἴσην πρὸς δύο πόδας (30.8 + 30.8), ἔχομεν ἄρα ἐπ' αὐτοῦ ἀρχὴν καὶ τέλος καὶ ἕκαστον ἐκ τῶν 8 δεμάτων, στοιχείων τοῦ πλέγματος, ἀντιστοιγεί ἀκριβῶς πρὸς μίαν παλαστήν (= 7.7 ἐκ). Τὸ πρῶτον λοιπὸν δέμα τῆς ἀνωτέρας σειρᾶς ἀριστερὰ εἶναι μέλαν, τὸ δεῦτερον ἐρυθρόν, ἀκο-

Εἰκ. 1. Ὑδρορροή ναοῦ Ἀρτέμιδος τῆς Κεοκύρας.

λουθοῦν τρία ἄλλα ζεύγη μὲ τελευταῖον δεξιὰ τὸ κόκκινον δέμα. Ὅτι ἡ τάξις αὕτη τῶν χρωματισμῶν ἀντιστοιγεί πρὸς τὴν κίνησιν, τὸ βεβαίῳνει τὸ κατώτερον πρὸς τὰ ἀριστερὰ κατευθυνόμενον πλέγμα. Μαῦρον δέμα τώρα εἶναι τὸ πρῶτον δεξιὰ καὶ κόκκινον τὸ τελευταῖον ἀριστερὰ. Ἡ ἀντίστροφος κίνησις δὲν ματαιώνει τὴν κατεύθυνσιν τοῦ συνόλου καθόσον ἡ κατωτέρα σειρὰ φαίνεται δευτερεύουσα καὶ ἐνισχύει μᾶλλον μὲ τὴν ἀντίθεσιν τὴν ἐπικρατοῦσαν ἀνωτέραν. Τὸ αὐτὸ φαινόμενον βεβαιώνεται καὶ ἐπὶ τοῦ ὑπεράνω ῥαβδατοῦ, ὅπου τὴν φανερὰν πρὸς τὰ δεξιὰ διεύθυνσιν συμμερίζεται μόνον ἡ ἀνωτέρω σειρὰ μὲ τὸ ἕξ ἀριστερῶν ἐρυθρόν — λευκόν, ἀντιστρατεύεται δὲ ἡ κάτω μὲ τὸ μέλαν—λευκόν ἐκ δεξιῶν. Ἐπὶ τοῦ ὑπεράνω δωρικοῦ κνυατίου τὰ ἀναβαίνοντα 8 φύλλα μὲ τὰ κατανεύοντα ἄκρα των δὲν παρουσιάζουν βέβαια κίνησιν πρὸς τὰ πλάγια, ὁμῶς ταύτην, καὶ δὴ πρὸς τὰ δεξιὰ, ἐμφαίνει ἡ τάξις τῶν χρωμάτων, ὅταν τὸ πρῶτον ἕξ ἀριστερῶν ὑπερζύπτον φύλλον εἶναι μέλαν καὶ ἀκολουθεῖται μὲ ἐρυθρόν. Τὰ αὐτὰ παρατηροῦνται καὶ ἐπὶ τοῦ ἀβακωτοῦ κοσμημάτων. Μία τέλος, πέμπτη αὐτὴ καὶ μεγάλη εἰς ἕκτασιν χρωματικὴ σειρὰ ὑπάρχει κάτω. Ὁλόκληρος ἡ περὶ τὸν κρουθὸν ἐπιφάνεια τῶν 2 ποδῶν εἶναι μελανή, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὴν ἄνω ἐρυθρὰν ἐπιφάνειαν

των δισκαρίων του πλέγματος, αντιστρέφεται δε ή τάξις ἐπὶ ἄλλου τμήματος ὑδρορροῆς. Ἄλλ' ἐξάγει τὴν παρατήρησιν, ὅτι ἡ τάξις τῶν χρωματισμῶν σημαίνει κίνησιν καὶ κατεύθυνσιν, μέχρι πλήρους βεβαιότητος, τὸ γεγονός, ὅτι ὅταν ἔχωμεν ἀντίθετον κατεύθυνσιν τοῦ πλέγματος, δηλ. πρὸς τὰ ἀριστερά, τότε συμμορφώνεται ἡ τάξις τῶν χρωμάτων καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν κοσμητικῶν σειρῶν (ἔ.ἄ. εἰκ 85).

Θὰ ἦτο ἄτοπον περὶ τῶν κεραυραϊκῶν νὰ ἐκταθῶμεν ἐδῶ περισσότερον. Οἱ ἐπιθυμοῦντες πληρεστέρας εἰδήσεις ἄς ἀναγνώσουν τὴν μνημονευθεῖσαν πραγματείαν, ὅπου τοὺς λόγους συνοδεύουν ἀρκεταὶ εἰκόνες, σχέδια καὶ ἀναπαραστάσεις¹. Θὰ περιορισθῶμεν λοιπὸν νὰ καταγράψωμεν, ποῖα προήλθον θετικὰ πορίσματα ἐκ τῆς τότε γενομένης ἐρεῦνης ἐπὶ τῆς μεγάλης καὶ καλῶς διατηρουμένης σίμης τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, τῆς μικρᾶς λεγομένης σίμης καὶ ἄλλων εἰς συντρίμματα διασωθεισῶν σιμῶν περὶ τὸν αὐτὸν ναόν, ὅπως καὶ ἐπὶ τῆς θαυμασίας φυλλοστοιχίας τοῦ ναοῦ εἰς Μον Repos. πορίσματα χρήσιμα εἰς τὴν κατανόησιν τῶν κεραμώσεων τοῦ Λαφριαίου.

1) Ἡ ἀρχὴ τοῦ νὰ προτάσσεται τὸ σκοτεινότερον χρῶμα καὶ νὰ ἀκολουθῆ τὸ ἀνοιχτότερον τηρεῖται πάντοτε μὲ ἀκριβείαν. Τὸ μέλαν προτάσσεται τοῦ ἐρυθροῦ καὶ τοῦτο τοῦ λευκοῦ, ὥστε νὰ ἔχωμεν τὰς σειράς: μέλαν-ἐρυθρόν, μέλαν-λευκόν, ἐρυθρόν-λευκόν, μέλαν-λευκόν-ἐρυθρόν.

2) Ἡ κίνησις εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἀπλῆ καὶ πρὸς ὠρισμένην κατεύθυνσιν (ἀπλοῦν πλέγμα) ἢ νὰ συνδυάζεται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ κοσμήματος μὲ ἀντίστροφον κατεύθυνσιν, ὑπηρετικὴν τῆς κυρίας. Ἄν αἱ ἀντίθετοι κατεύθυνσεις εἶναι ἰσοίτιμοι, ἐκφράζουσι τότε τὴν γνωστὴν συνήθειαν νὰ διασταυρῶνουμεν τὰ βλέμματα κατὰ τὴν θεώρησιν (μικρὰ σίμη, φυλλοστοιχία τοῦ ἐτέρου μεγάλου ναοῦ).

3) Ἐπιδιώκεται παντοῦ ἡ αὐτοτέλεια ἐκάστου τμήματος σίμης, καθόσον τοῦτο ἀνταποκρίνεται εἰς μετροητικὴν μονάδα καὶ κάθε κόσμημα μετρεῖται ὡς παλαστή, ἡμίσεια παλαστή καὶ δάκτυλος μὲ τὰς ὑποδιαίρεσεις του. Οὕτως ἐπὶ τῆς μεγάλης σίμης τῆς Ἀρτέμιδος, ὅσον καὶ ἐπὶ τῆς λεγομένης μικρᾶς, κατὰ μὲν τὴν ὑδρορροὴν ὁ πούς εἶναι 30.8 καὶ ἐπὶ τῶν ἀετωμάτων 35.2, ἐπὶ δὲ τῆς φυλλοστοιχίας τοῦ Μον Repos ἔχομεν τὸν πόδα 33 (ἔ.ἄ. 148) καὶ ἐπὶ ἄλλης μικρᾶς σίμης τὸν πόδα 29.6 (ἔ.ἄ. 134). Ἐντεῦθεν κατανοεῖται, ὅτι μὲ τὴν συγκρότησιν ἐνὸς μόνου τμήματος συμπεραίνουμεν ἀσφαλῶς τὰ κατὰ τὴν διακόσμησιν καὶ κίνησιν τοῦ συνόλου.

4) Ἐπὶ σιμῶν, ὅπου γίνεται χρῆσις τριῶν χρωμάτων εἰς τὸ διπλοῦν πλέγμα, ἡ μὲν ἄνω σειρά εἶναι: μέλαν-λευκόν-ἐρυθρόν, ἡ δὲ κάτω μὲ τὴν ἀντίστροφον κατεύθυνσιν: μέλαν-ἐρυθρόν-λευκόν (KORKYRA I, σ. 131, εἰκ. 101).

Καὶ 5) Ἡ αὐτὴ σκόπιμος τάξις τῶν χρωματισμῶν τηρεῖται ἀνεξαίετως πανταχοῦ — Θέρμος, ἀρχαιότερος ναὸς Ἀφραίας, Τροϊζήν, Δελφοὶ — βαίνει δὲ βαθμηδὸν παραμελουμένη κατὰ τὰ τέλη τοῦ 6ου αἰῶνος (ἔ.ἄ. 113, 1, 2 καὶ σ. 123).

1 Τοῦτο δὲν ἠθέλησε νὰ κάμῃ ὁ Duggve ἢ ἀναγνώσας δὲν ἠθέλησε νὰ προσεξῆ τὰς λεπτομερεῖς περιγραφὰς μου καὶ τὸ χειρότερον ἠγνοῆσε τὰ πράγματα. Εἰς τὸ βιβλίον του (Larhgrion σ. 210 καὶ σημ. 5) ἐξετάζει τὴν ἐναλλαγὴν τῶν χρωμάτων καὶ πιστεύει, ὅτι αὕτη χρησιμεύει εἴτε εἰς τὰ ἡσυχὰ κοσμήματα εἰς τὴν ἐξαρσίν των διαφόρων μερῶν εἴτε εἰς τὰ κινούμενα εἰς τὸ νὰ τονισθῆ ἡ κίνησις, παραβλέπει ὁμοῦ τὸ γεγονός, ὅτι τὸ χρώμα παντοῦ ἐναλλάσσονται καθ' ὠρισμένον καὶ πολλῶς ἐπαναλαμβανόμενον σύστημα. Μὲ τὴν ἀδιαφορίαν του προάγει μάλιστα τὴν χαρακτηρισμὸν ὡς ἐξζητημένην (spitzfindig) τὴν γνώμην μου, ὅτι καὶ αἱ μεγάλα ἐπιφάνεια ἀπὸ κέραμου εἰς κέραμον ἀλλάζου

εἰς χρωματισμόν. Ἄλλὰ τοῦτο σημαίνει πολεμικὴν ἐντέλως ἄγονον. Ἀντίθετα ὁ Schleich, τὰς γνώμας τοῦ ὁποίου ἐπὶ οὐσιωδῶν ζητημάτων ὄφειλα νὰ ἀντικρούσω, περιορίσθη εἰς ἀσθενὴ ἀντίρρησην (KORKYRA I, 60, 1) παραπέμπον εἰς τὸ ἀνύπαρκτον ἀνάλογον τοῦ Θεσσαροῦ τῶν Γελῶν, ὅπου τὸ κόσμημα μικρᾶς ταινίας κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς διαφέρει ἐλάχιστα τοῦ ἀναλόγου κοσμήματος τῶν στενῶν. Καὶ ἐν γένει συνεργατικώτερος ὁ Schleich δὲν διατάζει εἰς τὴν αὐτὴν σημειωσὶν νὰ χαρακτηρισμὸν ὡς ἐξανθητικὰς τὰς περιγραφὰς μου καὶ ἐνίοτε ὡς ἀκριβεστερὰς τὰς παρατηρήσεις (genauere Beobachtungen).

ΑΙ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΑΙ ΚΕΡΑΜΩΣΕΙΣ

Με πίστιν τώρα εἰς τὰς ἀνωτέρω ἀντιλήψεις θὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν καλυδωνίων κεραμώσεων. Διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους καὶ ἐπειδὴ ὁ Duggve ἐξέθεσε διαφορετικὰς γνώμας ἀνάγκη νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὰς παλαιοτάτας κεραμώσεις τοῦ τέλους τοῦ 7^{ου} αἰῶνος.

Ἦδη εἰς τὴν ΑΕ τοῦ 1937, σ. 313,1 εἶχα παρατηρήσει, ὅτι ἡ γυναικεία κεφαλὴ τοῦ καλυπτῆρος στρέφεται μικρὸν πρὸς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τῆς, ὅπως φαίνεται ἐκ τῆς μεγαλυτέρας ἀποκλίσεως τοῦ περιγράμματος. Περὶ τῆς αὐτῆς στροφῆς ἔχομεν τώρα πλειοτέρας καὶ πειστικώτερας ἐνδείξεις. Κατὰ τὰς ἀνασκαφικὰς ἐρεῦνας τοῦ ἀνακτόρου τῆς Παλατίσας τῶν ἐτῶν 1939 καὶ 1940 παρατηρήσαμεν μετὰ τῶν φοιτητῶν, ὅτι εἰς μέγα πλῆθος ἐπιπεδομόρφων καλυπτῆρων (ἀ' ἡμισυ τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος) αἱ ὑπεράνω πλευραὶ εἶναι κατὰ τινα χιλιοστά, 5-9, ἄνισοι. Τοῦτο μὲ κατέστησε προσεκτικὸν καὶ μετὰ τοῦ ζωγράφου Ἀλεξ. Κοντοπούλου εὑρομεν κατόπιν τὴν αὐτὴν ἀνισότητά ἐπι πάντων τῶν ἐκ Καλυδῶνος παρομοίων καλυπτῆρων, μάλιστα τῶν ἐγγύς πρὸς τὰ ἄκρα τῆς στέγης καὶ ἀκολουθῶς ἐπὶ τῶν ἐκ Θέρμου, Κορίνθου καὶ ἄλλων τόπων ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν μέχρι τῶν ὑστέρων χρόνων, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν. Τὸ νὰ διαφεύγη ἔως τώρα τόσους ὀξυδερχεῖς σχεδιαστὰς ἢ ἐν λόγῳ ἀνισότης σημαίνει βεβαίως φαινόμενον παράδοξον, ἀλλὰ καὶ εὐεξήγητον. Συνήθως ὁ σχεδιαστὴς βέβαιος περὶ τῆς ὁμοιομερείας μετρεῖ μόνον τὴν μίαν πλευρὰν καὶ ἀδιστακτῶς ἐπαναλαμβάνει τὸ αὐτὸ μέτρον καὶ διὰ τὴν ἄλλην. Ἡ, ἂν τύχῃ νὰ παρατηρήσῃ τὴν διαφορὰν, τοῦτο ἀποδίδει εἰς ἀσήμαντον τεχνικὸν λάθος.

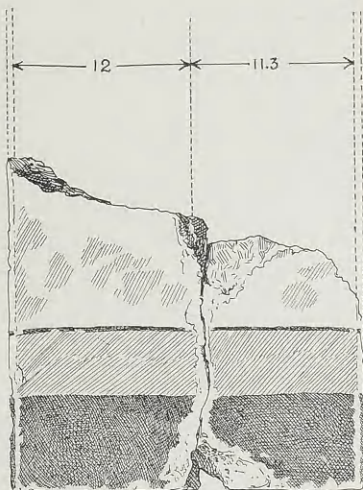
Ἐπὶ τῆς εἰκόνης 2 ἔχομεν ἐν κατόψει τὰ δύο συνανήγοντα θραύσματα τοῦ κατωτέρου ἄκρου καλυπτῆρος (ἀπεικονισθέντος εἰς ΑΕ πίν. 5 καὶ πληρέστερον εἰς Laphrion πίν. XVI, O) μὲ διαφορὰν 7 χιλιοστῶν ὑπὲρ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τῆς κεραμίδος (12-11,3). Ὁ καλυπτὴρ οὗτος δὲν συνείχετο μετὰ προτομῆς γυναικείας κεφαλῆς καὶ ἀνήκει εἰς ἄγνωστον ὄπισθεν σειρὰν, ἀλλ' ὅτι ἢ ρηθεῖσα προτομὴ συνεκολλᾶτο μετὰ καλυπτῆρος ὁμοίου εἶναι βέβαιον¹. Ἐπὶ τῶν ἀπεικονίσεων (ΑΕ 303 Α κάτω ἀριστερὰ καὶ Laphrion εἰκ. 156 M) καὶ μάλιστα πρὸ τοῦ πρωτοτύπου παρατηροῦμεν ὄπισθεν τοῦ πόλου 1) σαφὲς τὸ διάγραμμα καλυπτῆρος χρωματιστοῦ μὲ παρόμοιον βυσσινόχρουν χρῶμα 2) ὅτι ἡ ράχιν τοῦ καλυπτῆρος ἀπομακρύνεται περὶ τὰ 8 χιλ. δεξιώτερα ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ πόλου, τοῦ σημειουμένου ἔμπροσθεν διὰ τοῦ κέντρου τοῦ μεσαίου ρόδακος, καὶ 3) ὅτι ἡ μειωμένη κατὰ 7 χιλ. ἀριστερὰ πλευρὰ τοῦ καλυπτῆρος καταπίπτει συνεχῶς ἄγρδαίωτον. Ἡ ἐντονιώτερα κατάπτωσις τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς, συναφῆς πρὸς τὴν ἐπέκτασιν τῆς δεξιᾶς, σημαίνει ἀναμφιβόλως κίνησιν τῆς κεραμίδος ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ, τὴν αὐτὴν δὲ κίνησιν συμμερίζεται κατὰ τὸν οἰκείον τρῶπον καὶ ἡ γυναικεία προτομή.

¹ Κατὰ λάθος παρελείφθη ὁ χρωματισμὸς τοῦ κατωτέρου καλυπτῆρος, ΑΕ σ. 309, εἰκ. 4. Εὔστοχοι κατὰ τοῦτο ἦσαν αἱ παρατηρήσεις τοῦ Duggve Laphrion

227, σῆμ. 3 καὶ ὁ σχετικὸς λόγος, αὐτόθι, περὶ τοῦ προβληματικοῦ χρωματισμοῦ τῶν καλυπτῆρων καὶ στρωτήρων.

Πρὸς τοῦτο ὄφειλεν, ὡς εἶδομεν, νὰ τοποθετηθῇ τὸ μέσον τοῦ πόλου καὶ τοῦ προσώπου ἀριστερώτερα. Ἀκολουθεῖ τότε, ὅτι τὰ πρὸς τὰ δεξιὰ μέρη τοῦ προσώπου ἀποβαίνουν κατὰ τι πλατύτερα. Πρόκειται περὶ διαφορᾶς 2 ἢ 3 χιλιοστῶν, ἀλλ' ἀποτελεσματικῆς διαφορᾶς. Σχετικὰ μὲ τὴν προτομὴν Α τὸ πλάτος τοῦ μετώπου ἀπὸ τῆς κεντρικῆς καθέτου τῆς σιάθμης, τῆς ἐξαρτωμένης ἔναντι τῆς χωρίστρας, εἶναι 45 χιλ. ἀριστερὰ καὶ 48 χιλ. δεξιὰ καὶ εἰς τὴν προτομὴν Β ἀντιστοίχως 43.5 χιλ. καὶ 46 χιλ. Ἀνάλογος εἶναι ἡ διαφορὰ κατὰ τὸ πλάτος τῶν ζυγωματικῶν καὶ τοῦ λοιποῦ πρὸς τὰ κάτω προσώπου. Πρὸ τῶν πρωτοτύπων αἰσθάνεται κανεὶς μάλιστα διὰ τῆς ἀφῆς, ὅτι ἡ δεξιὰ τῶν πλευρῶν στρογγυλεῖται ἀντίθετα πρὸς τὴν ἀριστεράν, πὺ ἀπλώνεται ἐπίπεδος καὶ εἶτα καταπίπτει ἀποτόμως. Ἡ στρόφη ὑποδηλώνεται καὶ δι' ὄλων τῶν μικρῶν χαρακτηριστικῶν. Ἐπὶ τῆς Β ἡ μύτη ἀριστερὰ καταβαίνει πλαγιωτέρα ἢ πρὸς τὰ δεξιὰ, τὸ ἄνω χεῖλος ἐκτείνεται δεξιὰ περισσότερον ὑπὲρ τὸ κάτω καὶ αἱ ζῶναι τῆς κόμης ἀναβαίνουν πλαγιωτέραι πρὸς τὰ ἔξω παρὰ ἐπὶ τοῦ διατηρουμένου δεξιοῦ πλοκάμου τῆς Α προτομῆς. Συνολικὰ ἡ κίνησις ἢ στρόφη τῆς προτομῆς εἶναι βεβαία καὶ συνέχεται ὀργανικῶς μὲ τὴν κίνησιν τῶν ὀπισθεν καλυπτῆρων. Δὲν εἶναι ἄρα τυχαία καὶ ἀσήμαντος ἡ ἀνισομέρεια τῶν κεραμίδων οὔτε ὀρθὸν εἶναι νὰ παραβλεφθοῦν αἱ ἀποκλίσεις ἀπὸ τῆς συμμετρίας τῶν ἀναγλύπτων εἰκόνων¹.

Παλαιότερα ἐπίστευσα, ΑΕ 303, ὅτι αἱ δύο προτομαὶ παρὰ τὰς μικρὰς μεταξὺ τῶν διαφορᾶς ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν μήτραν καὶ ὅτι διαφορετικὴ ὄψησις ἢ ἄλλα τεχνικὰ αἷτια προεκάλεσαν τὴν αἰσθητὴν ἀνομοιότητα: στενόμακρον πρόσωπον τῆς Β, πλατὺ καὶ βραχύτερον τῆς Α. Μετὰ νέας καὶ ἀκριβεστερας φροντίδας πιστεύω τώρα, ὅτι ἀνήκουν μὲν καὶ αἱ δύο εἰς τὸν αὐτὸν τύπον, ἀλλ' ὅμως ἐκατέρωτα προέρχεται ἐκ διαφορετικῆς μήτρας καὶ παρουσιάζει διαφορετικὴν ἐργασίαν. Τὸ ὕψος τοῦ προσώπου, ἀπὸ τῆς χωρίστρας μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ λαιμοῦ εἶναι τὸ αὐτὸ σχεδόν, 88 χιλ. τῆς Α, 87 χιλ. τῆς Β. Ἀλλὰ τὸ πλάτος τοῦ μετώπου ἀποκλίνει σημαντικῶς: 65 χιλ. ἐπὶ τῆς Α, 62 τῆς Β, κατὰ τὰ ζυγώματα δὲ 53-51. Ἐκ τούτων ἄρα κατάγεται ἡ διάφορος

Εἰκ. 2.

¹ Οἱ Duggve ἐξετάζων τὸ ἀσιποειδὲς ἀκρωτήριον μετὰ τῶν συντριμμάτων τοῦ γραπτοῦ Γοργονείου δὲν ἠδυνήθη, γράφει (Laphrion, σ. 146, 7) νὰ βεβαιωθῇ περὶ τῶν μικρῶν ἀσυμμετριῶν, εἰς τὰς ὁποίας ΑΕ ἔ.ἀ. σ. 312 κέ. ἀπέδωκα πολλὴν σημασίαν. Ἡ δυσπιστία του ἐξηγεῖται ἐν μέρει ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι δὲν εἶχε ὑπ' ὄψει του τὰ πολυάριθμα παρόμοια φαινόμενα καὶ εἶναι δύσκολον νὰ ἀπαλλαγῇ κανεὶς ἀμέσως ἀπὸ τὰς πλάνας τῆς

ὀρθοδοξίας. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ὀμιλοῦν σταθερὰν καὶ σαφῆ γλῶσσαν. Ἐς προσέξῃ ὁ ἐνδιαφερόμενος ἀναγνώστης εἰς τὴν καλὴν φωτογραφίαν, Laphrion εἰκ. 160, τεμάχιον Α καὶ Β, καὶ τὴν ἀκριβῆ ἀπεικονίσιν ΑΕ ἔ.ἀ. πίν. 5, ὅπως πεισθῇ περὶ τῶν μικρῶν ἀλλ' ἐκδήλων διαφορῶν κατὰ τὴν περιουρίαν ἐκατέρου πέρατος τοῦ στόματος τῆς Γοργόνος.

ἐντύπωσις. Ἀντιθέτως ὁ πόλος τῆς Β παρουσιάζει μεγαλύτεραν διάμετρον: 75,5. χιλ. ἐνῶ τῆς Α μόνον 73,5 καὶ οἱ ῥόδακες τῆς πρώτης εἶναι αἰσθητῶς μεγαλύτεροι. Προστίθεται ἀκόμη ἡ διάφορος ἐπεξεργασία κατὰ τὴν ἄνω βλεφαρίδα, περιβαλλομένη ἐπὶ τῆς Β μὲ ἀξιόλογον βάθοςμα, χαρακτηριστικὸν συντελοῦν μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ τῆς καλύτερας διατηρήσεως εἰς τὴν ὄλην πλεον εὐάρεστον ἐντύπωσιν.

Ἡ ἀνωτέρω διαπιστουμένη διαφορὰ τῶν προτομῶν σημαίνει μίαν προσέτι ἔνδειξιν — ἐξάπαντος μικρὰν καὶ ἀσήμαντον, ἂν ἦτο μοναδική — πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης, ὅτι ἐπὶ τοῦ Λαφριαίου κατὰ τὰ τέλη τοῦ 7^{ου} αἰῶνος συγχρόνως ἢ μὲ μικρὰν διαφορὰν χρόνου ἠγέρθησαν δύο ναοὶ ἔχοντες πηλινὴν διακόσμησιν τὴν αὐτὴν, ἀλλὰ μὲ παραλλαγὰς ἀντιστοιχοῦσας εἰς δύο χωριστὰς στέγας. Τοῦτο δὲν ἠθέλησε νὰ δεχθῆ ὁ Duggve, ἀλλὰ τὴν σημαντικωτέραν ἐξ ὅλων τῶν ἐνδείξεων ὑπὲρ τῆς γνώμης μου δὲν ἐπόσσεξε καθόλου. Μετροῦντες δηλ. μετὰ τοῦ Λεράκη εὑρομεν, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν δύο διαφορετικοὺς στρωτήρας ἀροκοεράμους, ποὺ εἶχον ἐν τούτοις τὸ αὐτὸ ἐξωτερικὸν καὶ τὴν αὐτὴν ἐμπροσθεν διακόσμησιν. Εἶχομεν δύο τεμάχια ἐκ γωνίας δεξιᾶς καὶ ἀριστερᾶς καὶ ἐν κεντρικὸν μέρος στρωτήρος. Τῶν δύο πρώτων τὸ πάχος ἔμπροσθεν κατὰ τὴν ταπεινοτέραν ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν ἐμετρήθη 60 χ. εἰς μῆκος δὲ 22 ἐκ. ὀπισθεν τὸ αὐτὸ πάχος μειώνεται, ὡς εἶναι τὸ κανονικόν, εἰς 50 χ. Ἀντιθέτως τοῦ κεντρικοῦ θρασμάτος τὸ ὀπισθεν πάχος, ἀντὶ νὰ μειώνεται, μεγαλώνει: 42 χ. ἔμπρὸς, 48 χ. ὀπίσω. Βλέπε τὰς σχετικὰς τομὰς 1β καὶ 2β τοῦ πίν. 1, ΑΕ ἔ. ἀ. σ. 305. Ἀλλὰ τὰς τομὰς ταύτας, τὰς ἀσφαλῶς διδακτικὰς, παρασιωπᾷ ἐντελῶς ὁ Duggve, ἂν καὶ παραθέτει εἰς τὴν εἰκόνα 230 τοῦ βιβλίου του τὴν ἀναπαράστασιν κατὰ τὴν ἐμπροσθίαν ὄψιν τῶν δύο διαφορετικῶν στρωτήρων ἐκ τοῦ πίνακος τῆς Ἐφημερίδος, πιθανῶς ἐπειδὴ ἦτο δυνατόν νὰ τὰς ἐπικρίνῃ¹. Ἀλλ' εἶχομεν μετὰ τοῦ Λεράκη, ἐργασθέν-

1 Πραγματικῶς ἔχει δίκαιον, ὅταν ἰσχυρίζεται (Laphrion σ. 227 κέ.) ὅτι τὸ ἀνιχνεύμενον μέσον τοῦ στρωτήρος μὲ τὸ ἀνεστραμμένον ἀνθρακίον ἔχει καθ' ἑαυτὸ διακοσμητικὴν ἀξίαν καὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι ἰσοῦψές πρὸς τὰ πέρατα τοῦ στρωτήρος τὰ ἀναβαίοντα μέχρι τῶν 10 ἐκ. Δὲν εἶναι ἀνάγκη, ἀλλ' ὅμως πιθανόν εἶναι, ὅτι ὑπῆρχον τὰ δύο μεγέθη, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Ἐξ ἄλλου προσκρούει εἰς δυσκολίαν ἐντελῶς φανταστικῆν. Παραδέχεται, ὅτι κατὰ τὴν ἀναπαράστασιν μὲ κανονικὴν κλίση τῆς στέγης (ΑΕ ἔ. ἀ. πίν. 4) χρῆσιμος εἶναι διὰ τεχνικοῦς λόγους ξυλινὴ ἐπένδυσις (Holzeinlage) ὑπὲρ τὸ γέισον (σ. 226 τοῦ βιβλίου), ἵνα συνδεθῆ μετ' αὐτῆς στερεὰ τὸ ἀπὸ τῶν ἄκρων ἀναβαίνον ξύλον τῆς στέγης, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ κατ' οὐδέναν τρόπον θέλει νὰ δεχθῆ προκειμένου περὶ τῆς ἄλλης στέγης, ὅπου ὁ στρωτήρ θὰ τοποθετηθῆ ὀριζωντικῶς. Ἡ δυσκολία εἶναι φανταστικὴ, διότι καὶ εἰς τὴν τελευταίαν περίπτωσιν παρίσταται ἡ αὐτὴ ἀνάγκη τῆς στερεᾶς συνδέσεως καὶ ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι, ὅτι τὰ ἀναβαίοντα ξύλα ἀρχίζουσιν τώρα ὀπισθεν τοῦ στρωτήρος μὲ προεκβολὴν ὑπὲρ τὸ γέισον. Ἀκόμη καὶ ἐδῶ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ξυλινὴ βάσις, ὡς τοῦτο ὑποδεικνύει τὸ ἐπὶ 2 ἢ 3 γείσων ἐλαφρὰ βαθυμένον ἐπίπεδον, ὥστε νὰ γίνῃ δυνατὴ ἐπ' αὐτῆς ἡ κατὰ τὴν συνήθειαν καθήλωσις τῶν ὀπι-

σθίων ἄκρων τοῦ ἀροκοεράμου καὶ ἡ ἀπαραίτητος τοῦτου στερέωσις. Ἐπίσης ἐδέχθη ὡς ὀρθὴν τὴν καθήλωσιν ἐπὶ ξυλινῆς βάσεως τῶν γείσων, ὅπως ταύτην ἐπρότεινε. Σχετικὰ μὲ τὴν ἀναπαράστασιν τῶν ξυλινῶν προμώχθων, περὶ ὧν ὁ Duggve (ἔ. ἀ. 226, 2) ἐκφράζεται ἀποδοκιμαστικῶς καὶ μὲ περισσὴν ἀγανάκτησιν, ὅτι εἶναι ἀστήρικτοι ἀναμικαὶ εἰκασίαι (blutlose Vermutungen) σημειῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος, ὅτι εἰς τὸν Θέρμον καὶ τὸν ἀσφαλῶς ξυλινὸν ναὸν τοῦ 640-630 π.Χ. ὁ δωρικὸς ρυθμὸς εἶναι ἤδη ἀνεπτυγμένος — ὑπάρχουν πῆλινα τρίγλυφοι τοῦ προνάου σύγχρονοι — καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ Kawerau (ANTIKE DENKMÄLER II, 2. πίν. 49) τῶν ὑπὲρ τὰς μετόπας ἄκρον εἶναι ἀβάσιμος. Λυπηρὸν εἶναι, ὅτι τὸ σημαντικὸν τοῦτο σύντηγμα μετὰ τῶν λευφάντων τοῦ ἀνθρακίου κατὰ περιεργον τρόπον ἐξηφανίσθη ἐκ τῆς συλλογῆς τῶν καλυδωνικῶν κεράμων τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Λέγω περιεργον, διότι τὸ σύντηγμα δύσκολον ἦτο νὰ παρασέη ἢ ἀποκρυβῆ εἰς τινα γωνίαν τῆς ἀποθήκης τοῦ Μουσείου, ὃ δὲ Duggve τὸ εἶδεν εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ θέρους τοῦ 1938 καὶ τὸ ἐφοτογράφησε (Laphrion σ. 141 καὶ εἰκ. 157, j). Ἐξάπαντος τὸ καλύτερον εἶναι νὰ εὐρεθῆ κάποτε. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὁ ἐξαφανισμὸς τοῦ γίνῃ ὀριστικὸς, ἡ μαρτυρία τῶν τομῶν 1β καὶ 2β θὰ παραμείνῃ ἀκλόνητος. Εἰς τὸ σχετι-

τος επίσης προηγουμένως εις τὸν Θέρμον, ὑπ' ὄψει μας παρόμοιον παράδοξον καὶ ἀντικανονικὸν φαινόμενον — ἐπὶ πηλίνης ὑδρορροῆς τοῦ λεγομένου Ἀπόλλωνος Λυσείου ἢ ὀριζοντία βάσις ἀντὶ τὰ λεπτόνευτα ὄπισθεν ὑψώνεται κατὰ 10 χ. — καὶ ἡ καταμέτρησης τοῦ ἐν λόγῳ στρωτήρος ἔγινε μὲ κάθε προσοχὴν. Ἐπιστεῦσαμεν τότε, ὅτι ἡ παρέκκλισις ἀπὸ τὴν συνήθειαν καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις σημαίνει προπαρασκευὴν εἰς τὸ νὰ διαφοροποιήσῃ οἱ ἀρχιτέκτονες τὴν ἄλλως ἀρκετὰ μονότονον κλίσιν καὶ ἐπιτύχουν μεγαλύτεραν στερεότητα εἰς τὰ κινδυνεύοντα ἄκρα. Πρβ. ΑΕ, ἔ. ἀ. σ. 305 κέ. ἐκτενέστερον λόγον. Καὶ τώρα πιστεύομεν, ὅτι ἡ σημαντικὴ αὕτη διαφορὰ τῶν ἀροκεράμων ὀδηγεῖ εἰς τὴν παραδοχὴν δύο διαφόρων κεραμώσεων. Ἐπικουρικαὶ εἶναι καὶ ἄλλαι ἱκαναὶ ἐνδείξεις. Ὡς ἐξετέθη ἐν ΑΕ ἔ. ἀ. σ. 305 ἐκ τῶν ὄπισθεν τῶν μειώπων τῶν καλυπτῆρων σχηματιζόμεναν διαφόρων κενῶν¹ ὕψους 85 χ. (Α) καὶ 100 χ. (Β) οἱ ὑπεισερχόμενοι στρωτήρες πρέπει νὰ εἶχον κατὰ τὰ πέρατα διαφορετικὸν καὶ ἀντίστοιχον ὕψος. Πρὸς τὶ ὅμως θὰ ἔχρησάμεν ἢ ποικιλία εἰς ὕψος τῶν περάτων, πού ἦσαν ἀφανῆ ὡς κρυπτόμενα ὑπὸ τοὺς καλυπτῆρας; Διὰ τοῦτο πιθανὸν εἶναι, ὅτι καὶ τὸ κεντρικὸν ἔξαγμα θὰ εἶχε τὸ αὐτὸ μεγαλύτερον ὕψος ὡς ἀναπαρεστάθη εἰς τὸν πίνακα 1 τῆς Ἐφημερίδος. Πρὸς τοῦτο συμφωνοῦν δύο ἄλλα περιστατικά. Οἱ μεγαλύτεροι δηλ. ἔξεῖχον κάτω περισσότερον εἰς ΑΕ ἔ. ἀ. σ. 304 σημειώνεται, ὅτι τούτων ἢ διὰ λευκοῦ χρωματισμένη κάτω ἐπιφάνεια ἔχει πλάτος 12 ἐκ., ἐνῶ τοῦ μικροτέρου μόνον 9. Ἐπειτα οἱ μεγαλύτεροι ἐκοσμούντο μὲ τὰς ἐξαρτωμένας προτομάς Β, πού ἔνεκα τῶν ἀναλογιῶν — στενότερον πλάτος — παρουσιάζουν στενόμακρον πρόσωπον, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς προτομάς Α, τὰς τοποθετουμένας ἐπὶ τῶν μικροτέρων. Τὸ νὰ ἔξεχον περισσότερον οἱ μεγαλύτεροι στρωτήρες καὶ τὸ νὰ φέρουν ὀπτικῶς ὑψηλότερας προτομάς συμφωνεῖ μὲ τὸ ὑψηλότερον μεσαῖον ἔξαγμα. Καὶ ὁ λόγος τῶν διαφορῶν εἶναι ὀρισμένως ἡ διαφορετικὴ τοποθέτησις. Οἱ μὲ τὴν ἔντονον κανονικὴν κλίσιν ἀροκεράμοι ἀπαιτοῦν μεγαλύτερας κατὰ τι διαστάσεις, οἱ δὲ ὀριζοντίως τοποθετημένοι ἀροκοῦνται εἰς μετριώτερα μεγέθη. Ἴσως νομισθῆ, ὅτι ὑπερβολικὰ λεπτολογούμεν προκειμένου περὶ διαφορῶν τυχαίων καὶ ἀσημάντων, ἀλλ' ὅπως θὰ δειχθῆ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παρουσίας ἐρεύνης, πᾶσα λεπτομέρεια, ὅσον καὶ ἂν φαίνεται μικρά, εἶναι ἀξία προσοχῆς. Ὡς εἶναι ἡ ἀρχαία κεράμωσις ἀναμφισβητήτως ἔργον μεγάλης καὶ μοναδικῆς τέχνης, φυσικὸν εἶναι τοῦτο νὰ κατορθώνεται μὲ κάθε λεπτομέρειαν².

κὸν σχεδίασμα, πίν. XVI, j δὲν παρέλειψεν ὁ Dyggve νὰ σημειώσῃ τὸ κατ' αὐτὸν πᾶχος τῆς κεραμίδος: 43 χ. ὄπισθεν καὶ 44 χ. ἐμπρός, ἀλλ' ἡ μέτρησης αὕτη δὲν εἶναι ἔγκυρος, διότι εὐρίσκειται εἰς φανεράν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἰδικήν μου τῆς τομῆς 2B (42 ἐμπρός, 48 ὀπίσω), βεβαιωμένην καὶ ὑπὸ τοῦ σχεδιαστοῦ Λεφάκη, δὲν ἔχομεν δὲ κανὲν ἄλλο παράδειγμα ὑποθετικοῦ λάθους τῶν σχεδιασμάτων τῆς πραγματείας μου ἢ καὶ ἄλλων γνωμῶν, πού νὰ διέφυγε τὴν προσοχὴν τοῦ ἀρχιτέκτονος συνεργάτου. Σημειῶνω ἀκόμη ἐδῶ, ὅτι ἡ ἀναπαράστασις τοῦ κατανεινόντος ἀνθεμίου παρὰ Dyggve μὲ τὰ ἐναλλασσόμενα χρώματα δὲν εἶναι κατὰ πάντα ἀκριβῆς ὡς ἡ τοῦ Λεφάκη.

1 Αἱ σχετικαὶ ἀντιρροήσεις τοῦ Dyggve ἔ. ἀ. 144 εἶναι

ἀσθενεῖς. Φανερά καὶ ἀναμφισβήτητα εἶναι τὰ διαφορετικὰ κενὰ ὑπὸ τὰ ἔγνη τῶν καλυπτῆρων' Λαφρρίον ἔ. ἀ. εἰκ. 156 καὶ ΑΕ ἔ. ἀ. εἰκ. 1.

2 Πρβ. σχετικὰς παρατηρήσεις μου εἰς KORKYRA I, 116. Ἀξίζει νὰ παρατεθῆ εἰς μετάφρασιν ἡ ἐκεῖ σημειωμένη γνώμη τοῦ παλαιοῦ Bogtmann (BERLINER WINKELMANN'S PROGRAMM 41, 1881, 31): «Παρὰ ταῦτα ἐμφανίζεται ἡ ἀρχαία στέγασις ὄχι μόνον ἀπὸ μορφολογικῆς ἀλλὰ καὶ τεκτονικῆς ἀπόψεως καθ' ὅλην τὴν περιοχὴν τῆς συμπάσης τέχνης ὡς μοναδικὸν κατόρθωμα καὶ ὡς ἐπίδοσις πού καμία ἄλλη ἀρχιτεκτονικὴ οὐδὲ κἀν ἐπεχείρησε νὰ ἐπιτύχῃ, ὥστε ἡ σχετικὴ λεπτομερειακὴ δημοσίευσις θὰ ἀντίρριζε ζωηρὸν ἐνδιαφέρον, καλλιτεχνικὸν ἅμα καὶ πρακτικόν».

Θὰ ἤρχουν τὰ ἀνωτέρω νὰ βεβαιώσουν, ὅτι αἱ δύο κεραμώσεις εἶναι τόσον ὅμοιαι καὶ τόσον διαφορετικαί, ὥστε ἀπίθανος πολὺ νὰ εἶναι ἡ ὑπόθεσις, ὅτι ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ναοῦ ἢ μία διεδέχθη τὴν ἄλλην μετὰ παρέλευσιν χρόνου ἀχρηστευθεῖσαν. Ἄλλ' ἔχομεν καὶ τὴν ἐκ τῶν γείσων πρόσθετον ἔνδειξιν. Ὑπάρχουν ἐκ τούτων τέσσαρα ἐν ὄλῳ εἶδη, διακρινόμενα ἐκ τοῦ διαφόρου μήκους τῆς κάτω φυλλοστοιχίας¹: 15, 13.5, 12 καὶ περὶ-που 10,5 ἐκ. (Laphrion, πίν. XVI, G (=τὸ μικρότατον) καὶ ΑΕ ἔ.ἀ. πίν. 3, 1-5). Ἐκ τούτων τὰ μακρότερον ἐξέχοντα, 15 καὶ 13.5 δέον νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς καὶ τὰ βραχύτερα, 12 καὶ 10.5, εἰς τὰς στενάς. Εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι ἐπὶ τῶν ἀνερχομένων πλευρῶν τῶν ἀετωμάτων δὲν ἐποθετοῦντο τοιαῦτα γείσα, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ ἀριθμὸς 4 δι' ἕνα ναὸν εἶναι ἀδικαιολόγητος. Ἐντεῦθεν προκύπτει κάποια νύξις, ὅτι τὰ μικρότερα γείσα² μαρτυροῦν ἕνα ναὸν περιορισμένον κατὰ τι εἰς μέγεθος. Οὗτος ἀδύνατον νὰ εἶναι ἄλλος παρὰ ὁ κατ' ὄλους τοὺς ἀρχαίους αἰῶνας μικρὸς παραμείνας ναὸς τοῦ Λαφριαίου³. Ὁ ἄλλος ναὸς, σύγχρονος ἢ ὀλίγον νεώτερος ἦτο κατὰ τι μεγαλύτερος καὶ ἦτο ἰδρυμένος ἐπὶ τοῦ πλατυτέρου φυσικῶς πρὸς Β χώρου, ὅπου ὁ ἐπιφανὴς μέγας ναὸς τοῦ ἱεροῦ (ΑΕ ἔ.ἀ. σ. 311). Εἰς τὸν μικρότερον ἄλλως ναὸν ἀνήκει τὸ ἀσιποειδὲς ἢ ὀρθότερον φιαλωτὸν ἀκρωτήριο μετὰ τῶν μικροτέρων καλυπτήρων τῆς κορυφαίας, διαμέτρου 44 ἐκ. ἔναντι 46 τῶν μεγαλύτερων καὶ τυπολογικῶς νεωτέρων (ΑΕ ἔ.ἀ. πίν. 2, 2 καὶ 4). Εὐλογον ἀκόμη εἶναι νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸν ναὸν Α, τὸν μικρότερον, τὴν ὀψοσδήποτε ἀρχαιότερον στέγην μὲ τὸ ἐλαφρὸν τσάκισμα κατὰ τὰ ἄκρα τῶν μακρῶν πλευρῶν.

Εἰς τὴν κεράμωσιν τοῦ Α ναοῦ θὰ ἐπανεέλθωμεν καὶ πάλιν, ἀφοῦ προηγουμένως ἐξετάσωμεν τὴν ἀκολουθήσασαν ἀρχαίῃν κεράμωσιν τοῦ ἐτέρου ναοῦ Β. Ἄλλα καὶ πρὸ τούτου ἀνάγκη εἶναι νὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον τὰ παλαιὰ γείσα.

Εἶναι εὐχάριστον, ὅτι ἡ λεπτομερειακὴ ἐπανεξέτασις τῶν γείσων τούτων ὑπὸ τοῦ Dyggve ἀπέδωκε τινα ὠφελήματα. Ἐν πρώτοις παρετήρησεν, ὅτι πάντα ταῦτα, μικρὰ καὶ μεγάλα, εἶχον τὴν διὰ ῥοδάκων κοσμουμένην ταινίαν στεγαζομένην ὄχι μόνον ἄνω διὰ προεξέχοντος μικροῦ γεισώματος ὀρθογωνίου, ἀλλ' ὅτι καὶ κάτω περιορίζετο αὕτη δι' ἰδιομόρφου κατανεύοντος πλαισίου⁴. Τοῦτο δὲ τὸ τελευταῖον ἀνεῦρε μεταξὺ τῶν

1 Τὸ παρὰ Dyggve XVI Α, σ. 140 φαίνεται τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ ΑΕ ἔ.ἀ. πίν. 3:1 μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι διαφορετικὰ ἐπὶ ἑκατέρω τοποθετεῖται ἡ ὀπὴ τῆς καθηλώσεως, μετὰ τὸ 4ον φύλλον ἐπὶ τοῦ πρώτου, μετὰ τὸ 3ον ἐπὶ τοῦ ἄλλου. Ποῦ ὑπάρχει τὸ λάθος δὲν εἶναι πλέον δυνατὸν νὰ ἐλεγχθῇ. Τὸ κομμάτι εἶχε μείνει εἰς τὴν Καλυδῶνα καὶ εἰς ὑπαίθριον χώρον τοῦ Λαφριαίου, ὅπου συνεσφραεῖθησαν πολλὰ ἄλλα ἀχρηστότερα κεραμίδια. Ἄλλ' ἀτυχῶς οἱ πλησίον στρατοπεδεύοντες Ἴταλοὶ τὸ 1942 κατέστρεψαν τὸν σωρὸν, χρησιμοποιήσαντες εἰς κατασκευὴν φούρου τὰ συντρίμματα. Ὅλιγα καὶ τινα σημαντικὰ συνέλεξα κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν μου τὸν παρελθόντα Σεπτέμβριον, μετακομισθέντα εἰς Ἀθήνας διὰ φροντίδος τοῦ ἐπιμελητοῦ Ν. Ζαφειροπούλου.

2 Τὰ γείσα ἐταξινομήθησαν ἐδῶ μὲ βάσιν καλύτεραν ἢ παλαιότερον, ΑΕ ἔ.ἀ. σ. 308 μὲ τὸ ὕψος τῆς κατα-

νεύσεως ἐμπροστίας πλευρᾶς. Ἔτσι ἡ διάκρισις εἰς 4 εἶδη ἔγινε σαφεστέρα.

3 Αἱ διαστάσεις τοῦ μικροῦ ναοῦ κατὰ τὴν εὐθυνηρίαν εἶναι 10.45 μ. × 15.65 μ., ὡς ἐβεβαίωσα ταύτας εὐθὺς μετὰ τὴν πρώτην ἀνασκαφὴν τοῦ 1926, τηρούσας τὴν ἡμιόλιον σχέσιν, ὅπως συμβαίνει ἐπὶ τῶν ναῶν τοῦ Ταξιάρχῃ παρὰ τὸν Θέρον. 50 πόδες αἰτωλικοὶ πρὸς 31.25=15.625. 33 1/2 πόδες × 31.25=10.416. Δηλ. 3:2. Πρβ. μελέτην περὶ τῶν Ἑλληνοδανικῶν ἀνασκαφῶν τῆς Καλυδώνος εἰς τὸ Παράρτημα τοῦ ΑΡΧ. ΔΕΛΤΙΟΥ τοῦ 1926 σ. 24-40, 31. Αἱ μετρήσεις μου ἐγένοντο δεκτικαὶ ὑπὸ τοῦ Dyggve.

4 Μετὰ τοῦ Λεράκη παρετήρησαμεν, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τῶν μεγαλύτερων, τὴν κάτω ταινίαν, μὴ ἔχοντες ὅμως ὑπ' ὄψει τὸ συνανήκον θραῖσμα τὸ συνεπληρώσαμεν ἀτόπως (δρα ΑΕ ἔ.ἀ. πίν. 3).

συντριμματων της Καλυδώνος και των Ἀθηνῶν και ὡς πρέπει ἀπεικόνισε (Laphrion, εἰκ. 155, D, πίν. XVI, D και I, πίν. XVII, 1). Ἐπειτα παρατήρησεν, ἔ.ἀ. σ. 139 κέ, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ῥοδάκων ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑποκάτω φύλλων και ἦτο εἰς κάθε πλάκα γείσου ἄρτιος. Τὸ πρῶτον δηλ. φύλλον ἐκ δεξιῶν εἶναι χρωματισμένον πάντοτε κόκκινον και ἀκολουθεῖ τὸ κίτρινον, τὸ αὐτὸ δὲ κίτρινον ἢ ἄλλως μελίχρουν¹ φύλλον καταλαμβάνει τὴν τελευταίαν πρὸς τὰ ἀριστερὰ θέσιν. Θὰ ἦσαν ἄρα εἰς ἐκάστην πλάκα 3 ἢ 4 ζεύγη τοιούτων φύλλων και ἰσάριθμοι ῥόδακες ἐπὶ τῆς ἔμπροσθεν ταινίας, 6 δηλ. ἢ 8. Τοῦτον τὸν κανόνα παραβαίνει τὸ σύντριμμα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, ἀπεικονιζόμενον εἰς πίν. XVI, C, ποῦ παρουσιάζει πρῶτον πρὸς τὰ δεξιὰ τὸ κίτρινον και ὁ Dyggve δὲν γνωρίζει (ἔ.ἀ. 140) πῶς νὰ τὸ οἰκονομήσῃ. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα δυσχεραίνεται ἔτι μᾶλλον και συγχρόνως ἀπλοποιεῖται και λύεται, διότι ὑπάρχει και δεύτερον ὅμοιον ἄκρον γείσου παραμεῖναν εἰς Καλυδῶνα και ἀπεικονιζόμενον εἰς AE ἔ.ἀ. πίν. 3, 2. Ὑπῆρχον δηλ. δύο τάξεις γείσων· ἐπὶ τῆς μιᾶς τὸ κόκκινον φύλλον ἐποποθετεῖτο πρῶτον ἐπὶ τοῦ πρὸς τὰ δεξιὰ πέρατος και ἐπὶ τῆς ἄλλης πρὸς τὰ ἀριστερὰ, ἠκολούθει δὲ ἀνεξαιρέτως και ἐπὶ τῶν δύο τὸ ἀνοικτότερον χρῶμα, τὸ κίτρινον. Ἐχομεν ἄρα και ἐδῶ συμφώνως πρὸς τὰς ἐκ Κερκύρας παρατηρήσεις προμελετημένην σειρὰν τῶν χρωμάτων και ὠρισμένην πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἢ πρὸς τὰ δεξιὰ κατευθύνσιν. Ἐκαστον γείσον διατηρεῖ τὴν αὐτοτέλειάν του μετὰ τὸν ὠρισμένον ἀριθμὸν τῶν ἐκ δύο φύλλων ζευγῶν και συγχρόνως τάσσεται εἰς τὴν οἰκείαν σειρὰν. Ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι κατὰ τινὰ γωνίαν, τὴν BA π.χ., ἐγίνετο ὁ χωρισμὸς τῶν τάξεων θὰ ἔχομεν μετὰ τὸ γωνιαῖον τὸ πρῶτον γείσον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς μετὰ τὸ κόκκινον φύλλον πρὸς τὰ δεξιὰ και τὸ πρῶτον τῆς βορείας ἀριστερὰ, δύο ἄρα ἀντιθέτους κατευθύνσεις, ἀριστερὰ και δεξιὰ, περιτρεχούσας τὸν ναὸν και καταληγούσας εἰς τὴν ΝΔ γωνίαν ἐκατέρωθεν τοῦ γωνιαίου μετὰ τὸ αὐτὸ κίτρινον χρῶμα. Εἶναι πρὸδηλον, ὅτι αἱ κατευθύνσεις ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν περιγραφικὴν κίνησιν τῶν ὀφθαλμῶν ἢ γενικώτερον τῆς νοητικῆς θεωρήσεως τοῦ κτίσματος.

Και ἄλλην χρήσιμον παρατήρησιν ἔκαμεν ὁ Dyggve ἐπὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ῥοδάκων, ὅταν ἀνεῦρε, ὅτι τούτους περιβάλλει περιφέρεια ἐκ τοῦ αὐτοῦ κοκκινωποῦ χρώματος τοῦ βάρους, $1\frac{1}{2}$ — 3 χιλιοστῶν πλάτος, φαινόμενη ἐδῶ και ἐκεῖ, ὅπου τὸ χρῶμα ἐξέπεσε (ἔ.ἀ. σ. 139 και εἰκ. 219). Δὲν ἐπωφελήθη ὅμως ἐκ τῆς παρατηρήσεώς του και εἰς οὐδὲν προσέβη συμπέρασμα. Ὅπως ἐβεβαίωσα ἐπὶ ἱκανῶν τεμαχίων αἱ μνησθεῖσαι περιφέρειαι κατὰ τὸ μέσον τοῦ ὕψους εἶναι ἀκριβῶς ἐφαπτόμεναι και ἡ κατὰ τὸ σημεῖον τῆς ἐπαφῆς διάμετρος τοῦ ῥόδακος, ὅπως και ἡ κάθετος πρὸς αὐτήν, μετρεῖ 7,4 ἐκ. Ἡ διάστασις ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς πρὸς τὸ μήκος τῆς παλαστῆς τοῦ γνωστοῦ ποδῶς 29,6, τοῦ λεγομένου ἀπτικοσευβοϊκοῦ και ἡ μετρητικὴ μονὰς ἐξάγεται μετὰ πλήρη ἀσφάλειαν, ἐπειδὴ οἱ ῥόδακες ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἄκρου εἰς τὸ ἄλλο καλύπτουν πᾶσαν τὴν ἔκτασιν, αἱ δὲ κυκλικαὶ περιφέρειαι γίνονται μετὰ διαβήτην. Κατὰ ταῦτα ἕκαστον γείσον θὰ εἶχε μήκος ἢ 44,4 = μήκος πήχεως, μετὰ 6 ῥόδακας ἢ 59,2, δύο δηλ. ποδῶν, μετὰ 8 ῥόδακας. Ἄν εἰς τὰ ἀντιστοίχως ἰσάριθμα φύλλα τὸ μέτρον τοῦτο σαλεύει μεταξὺ 7,2, 7,4, 7,6 και ἴσως περισσότερον, ἢ ἀνωμαλία ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἐλευθέρως και ἀδεσμεύτου

1 Ὀνοματοθεσία Γ. Π. Οἰκονόμου.

ἐργασίας τοῦ διακοσμητοῦ. Ἐπικυρώνεται ἄρα ἡ ἐν ΑΕ 315 ἐξενεχθεῖσα εἰκασία μου, ὅτι παρὰ τὸν ἐν χρήσει ἐγγώριον πόδα 31.25 ἐχρησιμοποιοῦν εἰς τὴν Καλυδῶνα καὶ τὸν κοινὸν καὶ εὐρύτατα διαδεδομένον πόδα 29.6¹.

Συγκεφαλαιώνομεν, προτοῦ προβῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν λοιπῶν κεράμων, ὅσα ἢ μετὰ τὸ 1937 ἔρρενα προσέθηκεν εἰς τὴν παλαιότεραν ἢ ὅπως ταύτην ἐτροποποίησε. Εὐρομεν τὴν λεπτὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν δύο τύπων προτομῶν Α καὶ Β καὶ τὴν ἔλαφρὰν τούτων πρὸς τὰ δεξιὰ στροφὴν, πού τὴν συμμερίζονται καὶ οἱ συναφεῖς καλυπτῆρες. Μὲ κάπως διάφορον τρόπον καὶ μὲ νεώτερα στοιχεῖα ἐκ τῶν γείσων ἀνεπτύξαμεν τὴν παλαιὰν ἰδέαν, ὅτι συνυπῆρχον εἰς τὸ Λαφρριαῖον ἢ χρονικῶς διέφερον ὀλίγον, δύο νοαὶ μὲ ὁμοίας καὶ κατὰ μικρὸν διαφορετικὰς κεραμώσεις. Ὁ κατὰ τι μικρότερος νοαὶς Α παρουσίαζε τὸ ἔλαφρὸν τσάκισμα. Ἐβεβαιώσαμεν ἐπὶ τῆς φυλλοστοιχίας τῶν γείσων κίνησιν καὶ κατεύθυνσιν. Καὶ τέλος εἶδομεν, ὅτι ἐπ' αὐτῶν ἐχρησιμοποιοῦν τὸν κοινὸν πόδα 29.6.

ΑΡΧΑΪΚΗ ΚΕΡΑΜΩΣΙΣ ΜΕ ΑΝΘΕΜΩΤΑ ΜΕΤΩΠΑ

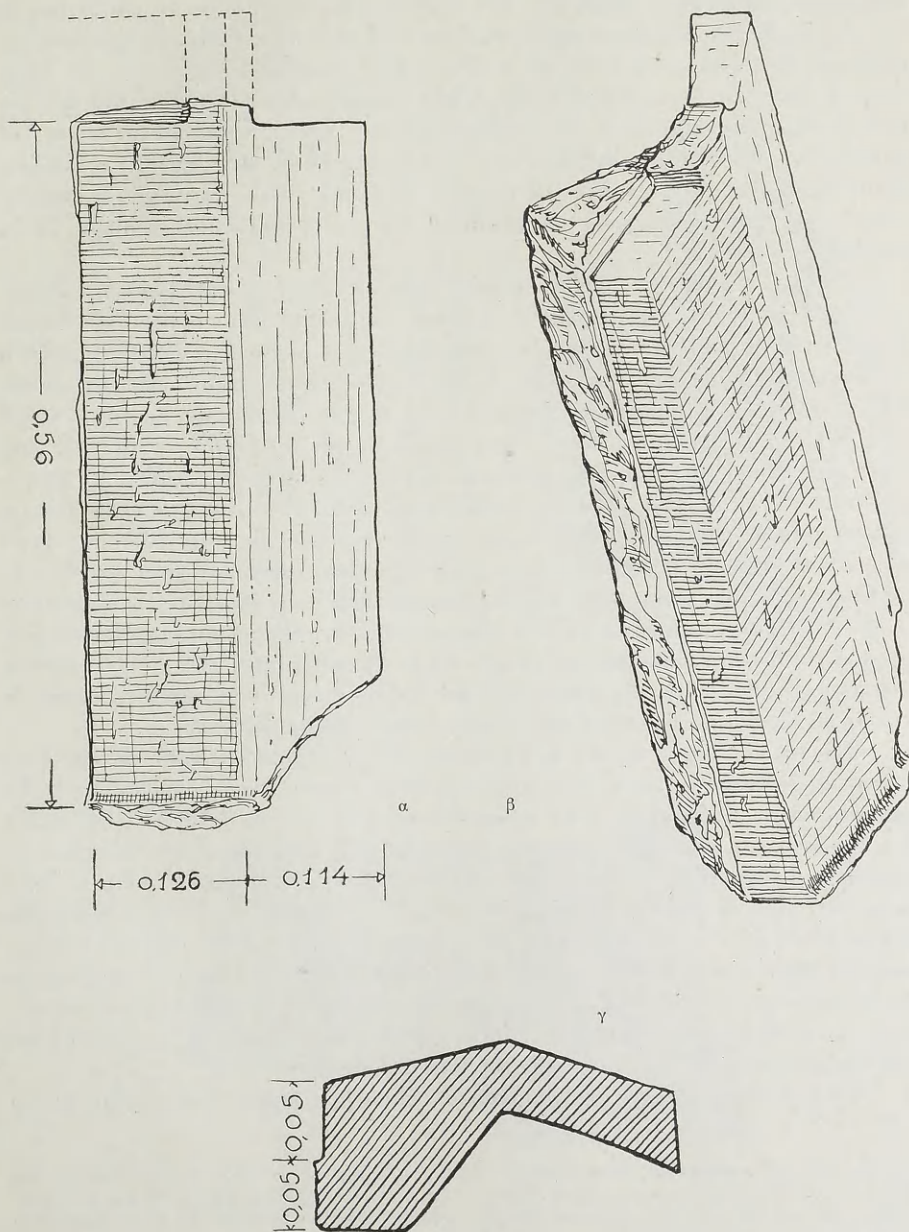
Πρώτη μετὰ τὰς ἀνωτέρω περιγραφείσας ἀκολουθεῖ ἡ ἀρχαϊκὴ κεράμωσις μὲ τὰ ἀνθεμοτὰ μέτωπα, ἡ ἐπιβλητικωτέρα ὄλων διὰ τὴν ἀδρότητα τῶν καθέκαστα μορφῶν καὶ τὰς διαστάσεις. Ἀρχαιότερα δύο ἢ τρεῖς δεκαετηρίδας, περὶ τὸ 570 π.Χ., τῆς γνωστῆς ἐκ τῶν κορινθιακῶν ἐπιγραφῶν ὑδρορροῆς, εἶναι παρὰ τὴν φανερὰν ἐπίδρασιν τοῦ κορινθιακοῦ κέντρου ἔργον ἐγγωρίων κεραμῶν, ἐργασθέντων μὲ τὰ ὑλικά τοῦ τόπου καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ἰδιαιτέραν κατὰ τὸ ἱερὸν διακοσμητικὴν παράδοσιν.

Υπάρχουν συντριμματα ἢ ὀλόκληρα κομμάτια ἐξ ὄλων τῶν μερῶν τῆς κατασκευῆς καὶ μόνον ἐκ τῆς σίμης τῶν ἀετωμάτων δὲν διεσώθη οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἴχνος. Καθ' ὅλας τὰς σειρὰς καὶ κατὰ τὴν κορυφαίαν οἱ καλυπτῆρες εἶναι συμφυεῖς μὲ τοὺς στρωτήρας, σύμφωνα μὲ σύστημα συχνὰ παρατηρούμενον εἰς τὴν Κόρινθον. Προσέτι εἶναι βέβαιον, ὅτι ὁ τοιοῦτος κέραμος μὲ τὸ ἐπιπεδόσχημον καὶ τὰ ἀνθεμοτὰ μέτωπα ὀνομάζετο ὑπὸ τῶν παλαιῶν *κορίνθος*².

Σχετικῶς μὲ τὰς διαστάσεις αἱ κεραμίδες διακρίνονται εἰς βραχυτέρας καὶ μακροτέρας. Τὸ σημαντικῶς βραχύτερον εἶδος εἶναι μόνον ἀκροκέραμοι, ἠγεμόνες κεραμίδες ὡς ἔλεγον οἱ παλαιοί, καὶ ἀνήκουν μόνον εἰς μίαν ἐκ τῶν μακρῶν πλευρῶν. Αἱ μακρότεραι ἦσαν αἱ συνήθεις καὶ κατελάμβανον ὡς ἀκροκέραμοι τὴν ἐτέραν πλευράν, πιθανῶς τὴν πρωτεύουσαν ὡς πρὸς τὴν θέσιν (*εἰκ. 3*). Εἰς τὴν εἰκόνα 3 ἔχομεν ἓνα τοιοῦτον ἀκροκέραμον συμφώνως πρὸς τὰ ἐπὶ τόπου σχεδιάσματα τοῦ Χρ. Λεφάκη.

Ὅπως φαίνεται ἐκ τῆς κατὰ τὸ κατώτερον πέρας σκιάσεως, ὁ καλυπτὴρ ἐδῶ ἀνέβαινε πρὸς σχηματισμὸν μετώπου ἀνθεμοτοῦ, ὡς ἀκριβῶς συμβαίνει ἐπὶ πολλῶν διατηρουμένων παραδειγμάτων. Τὸ πάχος τοῦ μετώπου κατὰ τὴν βάσιν εἶναι 9-10 ἑκατοστὰ καὶ κατὰ ταῦτα ὑπελογίσθη ἡ ὅλη σχετικὴ διάστασις. Ὅπισθεν παρατηροῦμεν

1 Πρβ. Das Heroon von Kalydon, σ. 20 καὶ 105 κέ. IV, 1, Decorated Architectural Terracottas, εἰς
2 Πρβ. κρίσιν μου περὶ τοῦ ἔργου τῶν κυριῶν Ida Thallon Hill καὶ Lida Shaw King, CORINTH GNOMON, τόμ. 7, σ. 648-652. Καὶ ΑΡΧ. ΔΕΛΤ., 1926, 18, 1.

Είχ. 3.

ἀπόκομμα γλωσσοειδούς προεξοχής, πού εἶχεν ἄλλοῦ μήκος ποικίλλον μεταξύ 7,5 - 10 καὶ 11,5 ἐκ. Ἐπίσης ἄλλοθεν γνωρίζομεν, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, ὅτι ἡ μνημονευθεῖσα προεξοχή συνεχίετο κάτω μετὰ τοῦ συνδυασμένου στρωτήρος, τοῦ ὁποίου τὴν ἀρχὴν ἐσημείωνε ἀνάγλυπτος ραβδωτὴ ταινία. Ὁλόκληρον τὴν γλῶσσαν ἐσκέπαζεν ὁ ἀκολουθῶν ὀπισθεν καλυπτῆρ, ἐπὶ δὲ τῆς ραβδωτῆς ταινίας ἐπάτει τὸ κατώτατον πέρασ τοῦ συνεχομένου στρωτήρος, καθυστεροῦντος οὕτω κατὰ 9-10 ἐκ. σχετικὰ μὲ τὸν καλυπτῆρα. Κατὰ ταῦτα τὸ φαινόμενον συνολικὸν μήκος τοῦ ἀκραίου καλυπτῆρος μὲ τὰς συμπληρώσεις ἦτο κατὰ προσέγγισιν 66 ἐκ. (56 + 10) τοῦ δὲ στρωτήρος περίπου 75 ἐκ. (56 + 8 + 10 + 1)¹.

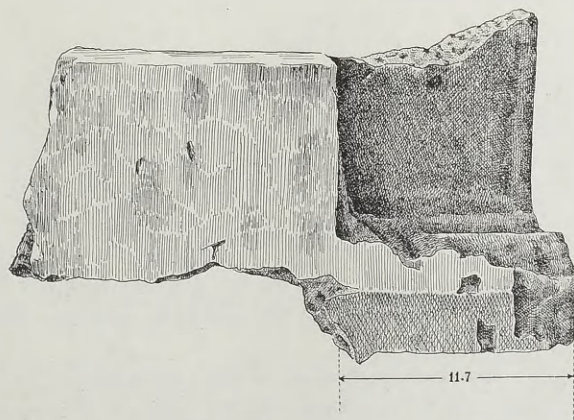
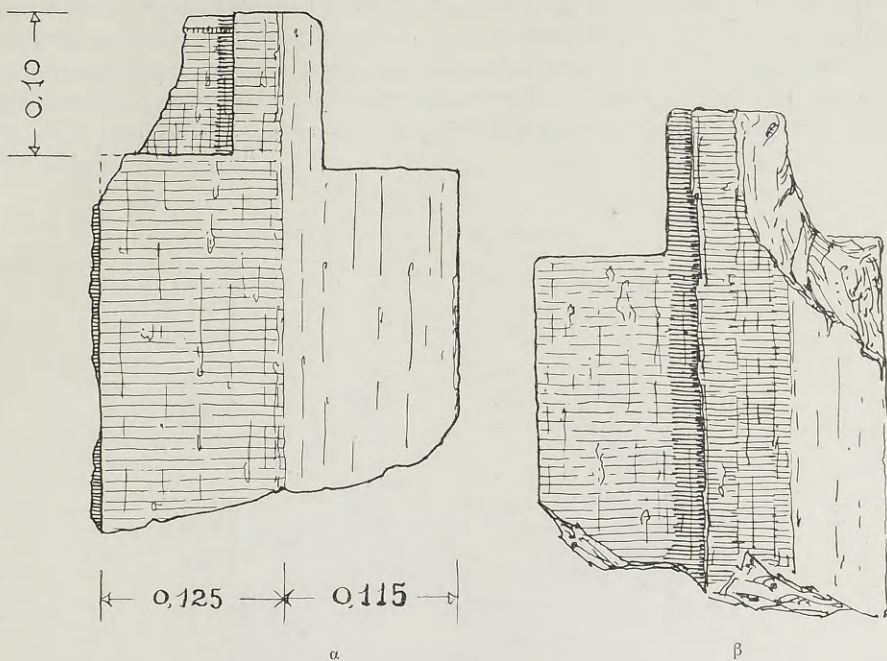
Ἡ τομή, εἰκ. 3γ εἶναι διδακτικὴ ἐπὶ ζητήματος μεγάλου ἐνδιαφέροντος. Φαινόμενον γενικώτατον εἰς τὰς ἀρχαίας κεραμώσεις, σημειωθὲν ἤδη καὶ ἀνωτέρω ἐπὶ τοῦ χρωματιστοῦ ἀρχαιοτέρου καλυπτῆρος, ἀπαρατήρητον μέχρι τοῦδε καθόσον γνωρίζω ἢ ἄλλως ἐντελῶς παραμεληθὲν, εἶναι ὅτι αἱ δύο ἄνωθεν πλευραὶ τοῦ καλυπτῆρος παρουσιάζουν ἐλαφρὰν ἢ σημαντικὴν, ὅπως ἐδῶ, ἀνισότητα. Ἡ πρὸς τὰ ἀριστερὰ μετρεῖ 12,4 ἐκ. καὶ ἡ ἄλλη 11,5 ἐκ. Ἐκ τῆς διαφορᾶς ἀκολουθεῖ 1) ὅτι ὁ καλυπτόμενος ὑποκάτω χώρος διαιρεῖται ἐπίσης εἰς ἄνισα μέρη 2) ὅτι ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ γωνία ἢ σχηματιζομένη μὲ τὴν νοτιῆν ἐπὶ τῆς ράχους τῆς κεραμίδος κάθετον εἶναι ἀμβλυτέρα, ὥστε ἡ σχετικὴ πλευρὰ νὰ καταβαίνει γοργότερον καὶ 3) ὅτι ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ βάσις τοῦ καλυπτῆρος ἢ ἐδραζομένη ἐπὶ τοῦ ὑπεισερχομένου γειτονικοῦ στρωτήρος εἶναι πλαγία, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἑτέραν. Πάντα ταῦτα σημαίνουν τεχνικὴν πρόνοιαν, ἀποσκοποῦσαν εἰς τὸ νὰ καλυφθῇ ἀσφαλέστερον ὁ ἐκ δεξιῶν ἐλεύθερος στρωτήρ καὶ ἐμποδισθῶν ἔτσι τὰ νερὰ τῆς βροχῆς. Σημειώνομεν ἀκόμη, ὅτι ἐκ τῆς ἀνισότητος τῶν πλευρῶν προκύπτει αἰσθητὴ κίνησις ἀπὸ τῆς πλατυτέρας εἰς τὴν στενοτέραν, ὅπως ταύτην λεπτομερέστερον θὰ ἐξετάσωμεν κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ ἀνθεματοῦ μετώπου.

Ἐπὶ τῆς *εἰκόνας 4* ἔχομεν δύο συντρίμματα ἐκ παρομοίων πρὸς τὴν περιγραφείσαν κεραμίδων, ἀλλ' εἶναι ἄδηλον, ἂν ἀνήκουν εἰς ἡγεμόνας ἢ τὰς ὀπισθεν σειρᾶς. Τὸ παριστανόμενον εἰς δύο ὄψεις, 4α-β, σχεδιασθὲν ὑπὸ τοῦ Λεφάκη τὸ 1935 εἰς Καλυδῶνα δὲν εὐρέθη κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν ἐπίσκεψιν. Τὸ 4γ μετεκομίσθη τελευταία εἰς Ἀθήνας καὶ εἶναι σχεδιασμένον ὑπὸ τοῦ σχεδιαστοῦ τοῦ Ἐθν. Μουσείου Ἀλεξ. Παπαηλιοπούλου. Καὶ τὰ δύο διατηροῦν ἀκεραίαν τὴν καλυπτομένην γλωσσοειδῆ προεξοχήν, μήκους 10 ἐκ. εἰς τὸ πρῶτον καὶ 11,7 εἰς τὸ δεύτερον, ὅπως καὶ τὴν ραβδωτὴν ταινίαν, κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ συμφυοῦς στρωτήρος. Σημειωτέον, ὅτι εἰς τὸ Λάφριον παρατήρησα καὶ γλῶσσαν μήκους 7,5 ἐκ. Καὶ τὰ δύο κομμάτια παρέχουν μὲ βεβαιότητα τὴν ἀνισότητα τῶν πλευρῶν, ἐμφαινομένην ὄχι μόνον ὑπεράνω ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς κάτωθεν ὄψεως (4,β) ἀπαράλλακτα ὅπως ἐπὶ τοῦ περιγραφέντος ἀκροκεράμου.

Ὡς ἤδη εἴπομεν ὑπάρχει καὶ εἶδος ἀκροκεράμου βραχύτερον. Τοῦτο μάλιστα γνω-

¹ Ἐνα δεύτερον ἀκροκέραμον, ἐπίσης καλῶς καὶ ἐπίσης ἐλλειπῶς διατηρούμενον κατέγραψα εἰς σημειωματάριόν μου τοῦ 1932, ἀλλὰ καὶ τούτου δὲν ἀνεῦρον ἔχνος κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπίσκεψιν εἰς τὸ Λάφριον. Ὁ Dyggve ἠγνόησεν ἐντελῶς τοὺς μακροὺς τούτους

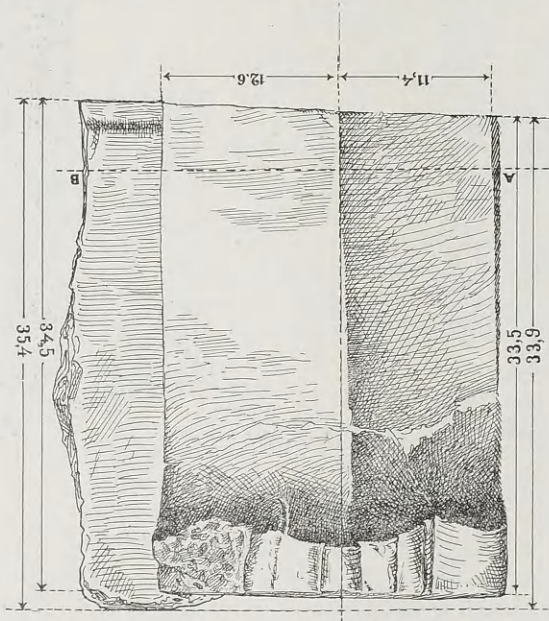
ἀκροκεράμους καὶ διὰ τοῦτο αἱ ἀναπαραστάσεις του, ἔ.ἀ. σ. 231, εἰκ. 233 καὶ σ. 234 εἰκ. 235, ἐμποιοῦν ὅπως δὴποτε δυσάρεστον ἐντύπωσιν. Οἱ κοινοὶ ἀκροκεράμοι δὲν εἶναι ἀνάλογοι καὶ χωλαῖνον.

Ειχ. 4.

γ

ρίζομεν καὶ ἀκριβέστερα. Ἐπὶ τῆς εἰκόνας 5 ἔχομεν τὴν κάτωσιν τῆς ἀριώτερον διατηρουμένης κεραμίδος. Χαρακτηριστικὸν τοῦ εἴδους ἐκτὸς τοῦ μικροτέρου μήκους εἶναι ἡ ἀπουσία τῆς γλωσσοειδοῦς προεξοχῆς καὶ ἡ ἐμφάνισις τῆς ἀναγλύπτου ράβδου ἐπὶ τοῦ στρωτήρος καθ' ἣν ἀκριβῶς θέσιν περατώνεται ὀπισθεν ὁ καλυπτήρ. Ἀκολουθεῖ, ὅτι τὸ φαινόμενον μῆκος τοῦ στρωτήρος θὰ ἦτο γύρω εἰς τὰ 34 ἐκ. (35.4—1 ἐκ. τῆς

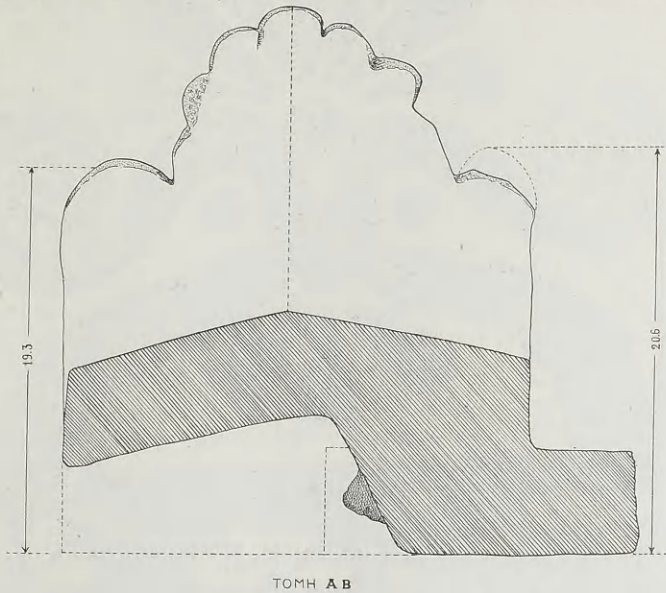

Εἰκ. 5.

ράβδου), σημαντικὰ δὲ μικρότερον τὸ φαινόμενον ἀκάλυπτον σῶμα τοῦ συντρόφου καλυπτήρος, διότι οὗτος θὰ ἐσκεπάζετο περὶ τὰ 10 ἐκ. ὑπὸ τοῦ ὀπισθεν ἀκολουθοῦντος, ἄλλα δὲ 9-10 ἐκ. καταλαμβάνονται ὑπὸ τοῦ ἔμπροσθεν ἀνορθουμένου μετώπου, ὥστε ἐκ τῶν 34 ἐκ. τοῦ ὅλου μήκους μόνον 15 ἐκ. θὰ ἔμενον ὀπωσδήποτε ἐλεύθερα. Πράγμα σχετικὰ μὲ τὰς ἀναλογίας ἀσήμαντον, διότι καὶ τὸ μικρὸν τοῦτο μῆκος δὲν ἦτο ὀπισθεν τοῦ μετώπου εὐκόλως ὁρατόν. Ἀπομένει νὰ ἐκτιμήσωμεν ὡς ἀναλογικῶς σημαντικόν, ὅτι τῶν ἀκραίων τούτων στρωτήρων τὸ μῆκος ἦτο περίπου τὸ ἥμισυ τοῦ μήκους τῶν λοιπῶν. Ἄλλ' εἰς τὸ ζήτημα τῶν ἡγεμόνων κεραμίδων δι' ἑκατέραν πλευρὰν σκόπιμον εἶναι ἀργότερον νὰ ἐπανέλθωμεν.

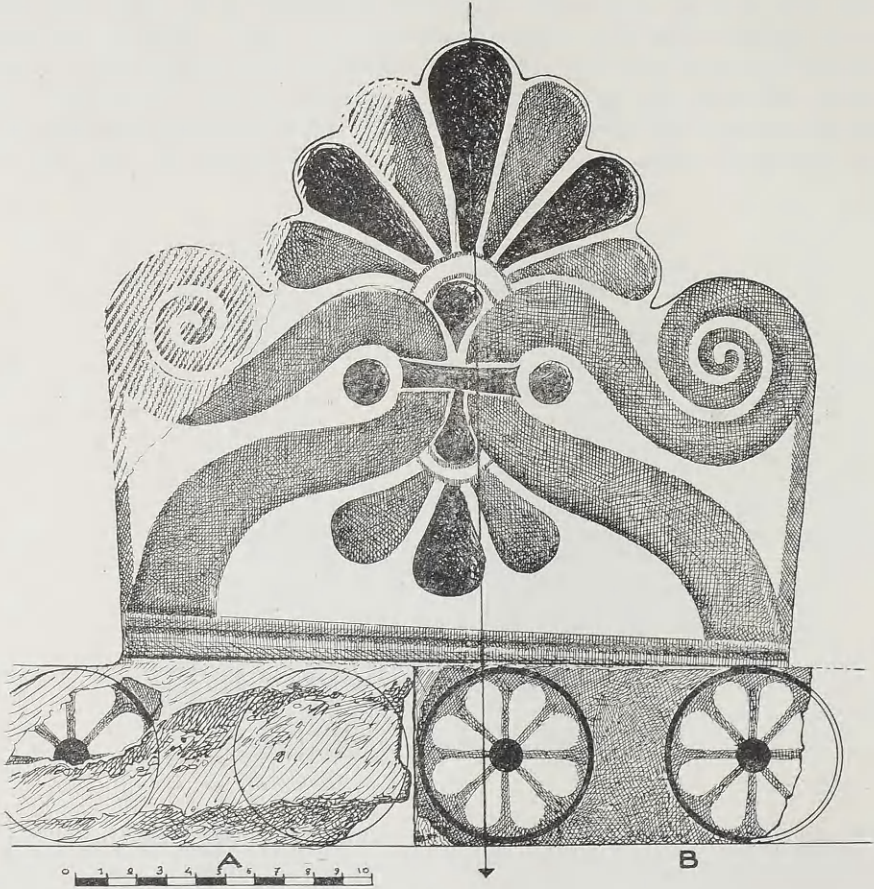
Ἄς ἐξετάσωμεν τώρα λεπτομερέστερον τὰ κατὰ τὴν κάτωσιν. Ἡ ἀπὸ τῆς κεραμίδος λογιζομένη ἀριστερὰ πλευρὰ δηλώνεται ἐπὶ τοῦ σχεδίου μὲ γραμμὰς διασταυρουμένας, τὸ δὲ πέρασ τῆς σκιασεως πρὸς τὰ ἐντὸς σημαίνει τὴν ἀκμὴν ἢ τὴν ράχιν τῶν δύο πλευρῶν. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀνισότης δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ παντοῦ· οἱ σημειούμενοι ἀρι-

θμοί: 12.6 καὶ 11.4 ἰσχύουν μόνον διὰ τὸ μέσον τοῦ καλυπτῆρος, ἐνῶ κατὰ τὸ ὀπίσθιον ἄκρον ἀλλοιώνονται εἰς 12.2 καὶ 11.8, ἔμπροσθεν δὲ εἰς 13 καὶ 11. Καθόσον ἄρα πλησιάζομεν πρὸς τὸ μέτωπον ἢ δεξιὰ πλευρὰ μεγαλώνει εἰς βάρος τῆς ἀριστερᾶς. Ἡ διὰ γραμμῶν διακοπτομένην σημειωμένη εὐθεῖα στόχον ἔχει τὸ μέσον τοῦ κεντρικοῦ φύλλου τοῦ ἀνθεμίου καὶ συνεχίζεται μὲ τὴν κάθετον τῆς στάθμης ἔμπροσθεν (εἰκ. 5). Ἡ αὐτὴ ἰδεατὴ εὐθεῖα σημειώνεται διὰ στιγμῶν εἰς τὸ σχέδιον τῆς τομῆς (εἰκ. 6,

Εἰκ. 6.

κατ' ἀβλεψίαν εἰς διάφορον κλίμακα) καὶ τῆς προβαλλομένης ὀπισθίας ὕψους, ὅπου καὶ σαφηνίζεται ὅτι τὸ δεξιὸν μέρος εἶναι πλατύτερον καὶ ὑψηλότερον. Ἄλλη παρέκβασις ἀπὸ τῆς υποθετικῆς κανονικότητος εἶναι, ὅτι ὁ καλυπτὴρ τοποθετεῖται λοξῶς ἐπὶ τῆς βάσεως τῶν στρωτήρων. Τὸ ἐξέχον μέρος τῆς βάσεως κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον μετρεῖ 8-9 γ. κατὰ δὲ τὸ ἀριστερόν, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς συνεχείας, μόνον 4-5 γ. Ἡ μικρὰ διαφορὰ δὲν εἶναι τυχαία οὔτε μόνη. Τὸ πάχος τοῦ ἀνορθουμένου μετώπου εἶναι φανερὰ μικρότερον εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον παρὰ εἰς τὸ ἀριστερόν, δηλ. 9 ἢ 9.5 ἐκ. ἀπέναντι 10.5 ἐκ., ἀναλόγως δὲ διαφέρουν τὰ φύλλα εἰς ἐκατέραν πλευράν. Καὶ ἂν συνυπολογίσωμεν τὴν ἀναφερθεῖσαν λοξότητα τῶν πλευρῶν συμπεραίνομεν μὲ ἀσφάλειαν, ὅτι ὁ σκοπὸς ἦτο μὲ τὴν προώθησιν τοῦ ἀριστεροῦ μέρους νὰ ἐπιτευχθῇ ἐλαφρὰ κίνησις εἰς βάθος καὶ τὴν τρίτην διάστασιν. Ἔτσι τὸ ἀφανὲς κεραμίδι κινεῖται ἀπρόβλεπτα ὡς ὄργανικὸν σύνολον καὶ τῆς ρηθείσης κινήσεως συνέπεια πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ βαθμιαία ἀποκάλυψις τῆς κατωτέρας ἔδρας τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς, ποῦ γίνεται πλαγιωτέρα καθόσον χωροῦμεν πρὸς τὰ ὀπίσω (προβ. καὶ τομῆν). Τέλος ἡ διαφορὰ εἰς μῆκος τῆς

Εἰκ. 7.

ἀριστερᾶς (33.5 ἐκ.) πρὸς τὴν δεξιάν (34.5) ὀφείλεται εἰς τεχνικὸν λόγον, διότι τὸ κατὰ 1 ἐκ. ἠλαττωμένον ἄκρον εἶναι ἀνάγκη νὰ πατῇ ἐπὶ τοῦ στρωτήρος μετὰ τὴν ραβδωτὴν ἐξοχήν.

Ἐπὶ τῆς εἰκόνης 7 παριστάνονται δύο ἡγεμόνων μέρη, Α καὶ Β. Τὸ Α διατηρεῖ τὸ μέγιστον μέρος τοῦ μετώπου ἄδικτον μετὰ μικροῦ ἀποκόμματος τοῦ συνεχομένου στρωτήρος καὶ ἀνήκει εἰς τὴν ἐμπροσθίαν ὄψιν τῆς κεραμίδος, τῆς ὁποίας τὴν κάτωσιν καὶ τομὴν περιεγράψαμεν, τὸ δὲ μικρὸν θραῦσμα Β διατηροῦν τὸ πρὸς ἀριστερὰ πέρασ αὐτοῦ ὡς καὶ ἀναθύρωσιν εἶναι τὸ τέλος στρωτήρος ὑπεισερχομένου ἐκ δεξιῶν ὑπὸ τὸν καλυπτῆρα. Ἡ τοποθέτησις τοῦ Β ἔγινε μετὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ πέρατος τοῦ συνδυσασμένου στρωτήρος. Ἐπὶ δύο ἄλλων ἀρκετὰ διατηρουμένων παραδειγμάτων τὸ πέρασ

τουτο σημειώνεται εις 10 εκ. απόστασιν από του ἄκρου του μετώπου, εις την αὐτήν δὲ ἀκριβῶς απόστασιν φθάνομεν ὑπολογίζοντες ἐκ του κέντρου του ὁπωσδήποτε διατηρουμένου δευτέρου ρόδακος τὸ κέντρον του πρώτου. "Οτι ἡ ὑπολογισθεῖσα περιφέρεια ἀπέχει 1-2 χ. από τὸν ἀρμόν, ὅπως ἀκριβῶς ἡ του τελευταίου ρόδακος του Β βεβαιώνει πλήρως τὴν ἀναπαράστασιν. Ἄλλα καὶ αἱ λοιπαὶ ἀναπαραστάσεις, ὅπου τὸ ἀνθεμίων μέτωπον ἔχει ἀποκρουσθῆ ἢ ὁπωσδήποτε βλαβῆ, ἔγιναν μὲ κάθε ἀκριβείαν. Ἐκτὸς τῆς δοκιμασμένης ὀξυδερχείας καὶ σχεδιαστικῆς δεξιότητος του Ἄλεξ. Κοντοπούλου συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀκριβείαν τὸ γεγονός, ὅτι ὁ χρωματισμός — ἐρυθροπὸν καὶ μελανὸν χρῶμα — ἔγινε μὲ πολλὴν ἐπιμέλειαν ἀπὸ τὸν ἀρχαῖον τεχνίτην ἐπὶ τῆς ἀσφαλτοῦς ἀναγλύπτου βάσεως, ἢ δὲ σχετικῆ μητέρα, τὸ θαυμαστὸν τοῦτο τορευτικὸν πόνημα, εἶναι ἢ αὐτὴ ἐπὶ πάντων τῶν σωζομένων εἰς συντρίμματα παραδειγμάτων. Ἐν συντομίᾳ τὸ ἀντίγραφον εἶναι πιστὸν καὶ ὠρισμένως πιστότερον πάσης φωτογραφίας¹.

Τὸ ὕψος τῶν στρωτήρων, ἐφ' ὧν ἐδράζεται τὸ μέτωπον, δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ παντοῦ. Ἄριστερὰ μετροῦμεν ὕψος 62 χ., ἔπειτα μετὰ 8 εκ. ἀναβαίνει τοῦτο μέχρι 64 καὶ ἐπὶ του ἐτέρου στρωτήρος καταπίπτει βαθμηδὸν μέχρι 60 χ. μὲ τάσιν μεγαλυτέρας περαιτέρω ταπεινώσεως. Πρὸς ἐξομαλύνσιν τῶν ἀνωμαλιῶν, καταγομένων ἐκ του ἀρχικοῦ σχήματος του κατὰ τὰ ἄκρα ὑψουμένου στρωτήρος, ἔχει ἐπιτεθῆ μικρότατον κεκλιμένον ἐπίπεδον μὲ ὕψος 4-5 χ. ἀριστερὰ ἐκμηδενίζόμενον κατὰ τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ἄκρον καὶ ἐν συνεχείᾳ ἔχομεν τὸ ἰδιαιτέρον ὑπόβαθρον του ἀνθεμίου. Τοῦτο παρουσιάζει ἄνω ἀνάγλυπτον ταινίαν ὕψους 4 χ. ἔπειτα αὐλάκωσιν ἰσοῦψῃ καὶ κάτω ἐλάχιστα ἐξέχουσαν λείαν ἐπιφάνειαν βαθμηδὸν πρὸς τὰ δεξιὰ ἐλαττουμένην. Ἡ ὅλη κλίσις, καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως φανερὰ ἐπὶ τῆς εἰκόνας, εἶναι σχεδὸν διπλασία, παρὰ εἰς τὸ κεκλιμένον ἐπίπεδον, ὅταν δεξιὰ μετροῦμεν 8 χ., ἀριστερὰ δὲ 15 χ., διότι τὰ δύο σκέλη του ἀνθεμίου πατοῦν εἰς ὕψος, λογιζόμενον ἀπὸ τῆς βάσεως τῶν στρωτήρων, ἀριστερὰ 81 χ. καὶ δεξιὰ 68. Εἰς τὴν διαφορὰν τῶν 13 χ. προστίθενται 2 χ. ἀκόμη, ἐὰν μετρήσωμεν ἀπὸ τῆς κορυφῆς τῶν ἐκατέρωθεν ἀγώνων 20.7 εκ. (12.6 εκ. + 81 χ.) ἀριστερὰ καὶ 19.2 εκ. δεξιὰ.

Εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ κεκλιμένη αὕτη θέσις του μετώπου εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν περιγραφείσαν ἐκ τῆς ἀνισότητος τῶν πλευρῶν κλίσιν του καλυπτήρος. Ἄλλα καὶ

1 Ἡ ἀρχικὴ φωτογραφία, Erster vorläufiger Bericht über die Dänisch-griechischen Ausgrabungen von Kalydon, 1926, πίν. 40 εἰκ. 57 καὶ Dyggve ἔ.δ. εἰκ. 168 ἂν καὶ σχεδὸν κατ' ἐνόπιον εἰλημμένη διὰ τὰς φθοράς του πρωτοτύπου καὶ τὰς ἀπατηλὰς φωτεινὰς ἀντανάκλασεις δὲν εἶναι προσωρισμένη νὰ διαφωτίσῃ τὸν μελετητὴν περὶ ὧν ἐδῶ πρόκειται ζητημάτων. Πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ὠφελεῖ ἢ ἐκ πλαγίου φωτογράφει, ὡς ἡ του ΑΡΧ. ΔΕΛΤ. 1926, Παράρτ. σ. 30 καὶ Laphrion εἰκ. 167.

Ὡς μόνη ἀνακρίβειαν του σχεδίου πρέπει νὰ σημειώσω, ὅτι ὁ Κοντοπούλος οὐδεμίαν ἀφήκε ἀκάλυπτον ἐπιφάνειαν του ἀναγλύφου. Ἐλεύθερον ἀπὸ χρῶμα εἶναι π.χ. μικρότατον μέρος του κοιλαινομένου πρὸς τὰ ἐντὸς καὶ καταπίπτοντος δεξιὰ μεγάλου δεσμοῦ, ὅπως καὶ ἀνάλογον μέρος ἐκ του κυρτουμένου ἀριστερὰ κλά-

δου. Πιστεύω, πὸς τοῦτο ἔγινεν ἐπιτηδες κατὰ τὰς συστροφὰς μὲ τὸν σκοπὸν νὰ φανερωθῆ τὸ σῶμα, ὁ ὄγκος του παριστανόμενου κλάδου ἢ μίσχου, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει τοῦτο ἐπὶ τῶν συστρεφόμενων ὄψεων του γοργονείου τῶν μετωπῶν καὶ του ἀκροτηρίου (Laphrion εἰκ. 159 καὶ 160, ΑΡΧ. ΔΕΛΤ. παράρτ. 36). Ὁ Dyggve ἀναγνωρίζει τὴν αὐτοτέλειαν του ἀναγλύφου, ἀλλὰ τὴν μειώνει ὑποθέτων, ὅτι τὸ περιγράμμα του ἐξηρασμένον ὡς προσχέδιον (Vorzeichnung) ἔ.δ. σ. 164,2.

Τὸ τσιγκογράφημα ἀποδίδει τὸ πρωτότυπον 1:1 σχεδιάσμα του Κοντοπούλου ὄχι ἀκριβῶς εἰς τὸ ἴμισον. Τὸ μέγιστον ὕψος ἐδῶ εἶναι 14 εκ., ἐνῶ του πρωτοτύπου 27.5. Ἄλλα τὴν μικροτάτην διαφορὰν εἰς τὰς λεπτομερείας δύναται τις νὰ ἐλέγξῃ μὲ τὴν παρατιθεμένην κλίμακα.

ἡ ἔξεικόνισις τῆς κλίσεως διὰ τοῦ συμβατικοῦ ἀνθεμίου γίνεται κατὰ τὸν λιμπρότερον δυνατὸν τρόπον. Ἡ κάθετος τῆς στάθμης κατερχομένη ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ κεντρικοῦ φύλλου διαιρεῖ τὴν βάσιν τοῦ κοσμήματος εἰς δύο ἄνισα μέρη: 12.2 ἐκ. ἀριστερὰ καὶ 10.5 δεξιὰ, μέρη ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰς ἀνίσους πλευρὰς τοῦ καλυπτῆρος κατὰ τὸ ὀπίσθιον αὐτοῦ μέρος, τὸ ἐμπρόσθιον μέρος μὲ μεγαλυτέραν ἀνισότητα ἀποσκοπεῖ εἰς ἀσφαλεστέραν στερέωσιν, ὡς εἶδομεν. Ἄλλ' ὁ πραγματικὸς ἄξων τῶν ἀντιστρόφων ἀνθεμίων παίρνει λοξὴν κατεύθυνσιν σχετικῶς μὲ τὴν ὑποθετικὴν κάθετον, ἀφοῦ τὸ κεντρικὸν σημεῖον τοῦ κατωτάτου φύλλου ἀπομακρύνεται πρὸς τὰ ἀριστερὰ 12 γ. περίπου καὶ εἶναι μὲ μεγίστην προσέγγισιν κάθετος πρὸς τὴν φανερὰ κατερχομένην βάσιν. Τὸ νὰ πλαγιάζῃ οὕτω ὁ ἄξων εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς κλίσεως τοῦ μετώπου καὶ κατὰ δεύτερον λόγον πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν προοπτικὴν νὰ κινήθῃ εἰς βάθος τὸ ὅλον καὶ προωθηθῇ κατὰ τινα χιλιοστὰ ἐμπρὸς τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ἄκρον.

Ἡ μνημονευθεῖσα λύξουσις τοῦ ἄξονος ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἀποκλίνουσαν βάσιν σημαίνει βεβαίως θεμελιώδες μέσον νὰ παρασταθῇ ἡ κίνησις καὶ κατὰ τὰ τρεῖς διαστάσεις. Ἄλλὰ δὲν εἶναι τοῦτο μοναδικὸν οὔτε ἡ προσπάθεια ἔγινε μὲ μηχανικὸν τρόπον, μὲ ἀπλὴν δηλ. λοξὴν τοποθέτησιν τῆς οἰκείας μήτρας ἐπάνω εἰς τὸν μαλακὸν πηλόν, μεθ' ὃ ἕκαστον μέλος τοῦ συμβατικοῦ κοσμήματος θὰ ἔπαιρνον ἀναγκαστικῶς τὴν ἐπιτασσομένην θέσιν. Ἀντίθετα, κάθε μέλος τοῦ ὄργανικοῦ συνόλου, καὶ τὸ ἐλάχιστον, συντελεῖ μὲ τὸν τρόπον του καὶ τὴν διαμόρφωσιν εἰς τὴν ἐνιαίαν καὶ πολύφωνον ἐξιστόρησιν τῆς αὐτῆς ἀπλῆς ἰδέας τῆς κινήσεως.

Τὰ δύο ἀντίστροφα φοινικοειδῆ ἄνθη περικλείονται ἐντὸς τῶν αὐτῶν δύο μίσχων, συνδεομένων δι' ὀριζοντίου δέματος, ἐξ ὧν οἱ τοῦ ἀνωτέρου συστρέφονται ἑλικοειδῶς κατὰ τοὺς ἀγκῶνας, οἱ δὲ ἄλλοι χωρὶς συστροφᾶς καὶ διὰ τοῦτο πλατύτεροι καταπίπτουν εἰς μέγα ἀνοιγμα ἐπὶ τῆς βάσεως. Ἡ ὅλη φανταστικὴ παράστασις ἐνθυμίζει τὸ ἀρχικὸν κλειστὸν μέτωπον μὲ τὴν τριγωνικὴν κορυφήν, ἀλλ' ἔχει ἤδη ἐξελιχθῆ εἰς τὴν παροῦσαν μορφήν μὲ τὴν οἰκείαν ἀλληλεπίδρασιν κεραμίδος καὶ κοσμήματος¹. Διὰ μῖσς ὁ ἀπροκατάληπτος θεατὴς ἀναγνωρίζει τὴν κλίσιν τοῦ συνόλου καὶ μάλιστα, ὅτι ἀπὸ τοὺς πλατεῖς κλαδίσκους διαφορετικὰ καταβαίνει ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλον. Ὅμως χάριν ἀκριβείας ἄς ἴδωμεν πρῶτον τοὺς σχετικὸς μὲ τὰς διαστάσεις ἀριθμούς. Συμπληρώνοντες τὰς διαφορὰς εἰς ὕψος, ὡς ταύτας ἀνωτέρω ἐξητάσαμεν, εὐρίσκομεν, ὅτι ἡ κάθετος διαμέτρος τῆς ἑλικῆς δεξιὰ εἶναι 64 γ. καὶ ἀριστερὰ μικροτέρα, 61 γ. Αἱ δύο παράλληλοι γραμμαὶ τοῦ δέματος τῶν μίσχων εἶναι ἐλαφρῶς πλάγαι, καταβαίνουσαι δεξιὰ. Ὡς πρὸς τὰ φύλλα τοῦ ἀνωτέρου ἀνθεμίου ἡ μέτρησις ἐλέγχει, ὅτι τὰ πρὸς ἀριστερὰ δύο κατώτατα φύλλα εὐρίσκονται κατὰ 4 γ. ὑψηλότερα τῶν ἀντικειμένων φύλλων, ὑπολογιζομένου ὡς ὀρίου τοῦ κατωτάτου σημείου τῆς στρογγύλης περιφερείας των (18.8 - 18.4 καὶ 21.4 - 21 ἐκ.). Ἔτσι ἔχομεν ὀλόκληρον τὸ πρὸς ἀριστερὰ ἡμισυ μέρος τοῦ μετώπου, κάτω καὶ ἄνω, ὑψηλότερον τοῦ ἀπέναντι ἀντιστοίχου. Ὡς πρὸς τὸ πλάτος μὲ τὴν λόξουσιν τοῦ ἄξονος βεβαιώνεται ρυθμικὸν χιαστὸν σχῆμα. Μεγαλώνει τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ

¹ Ὁ PAYNE εἰς *Necrocorinthia* σ. 252 ἐ. εἰδείξε, πῶς ἀπὸ τῶν πρωτοκορινθιακῶν χρόνων τὸ ἀρχικὸν ἀπλοῦν

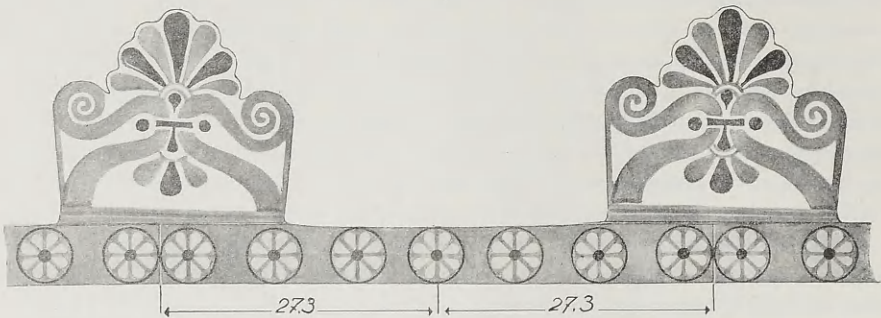
σχῆμα τοῦ μετώπου τῶν κεραμίδων τροποποιεῖται σύμφωνα μὲ τὸ ἐξελισσόμενον φυτικὸν κόσμημα.

κατώτερον μέρος καὶ ἀναπτύσσεται ὁμοίως τὸ πρὸς ἀριστερὰ ἢ ἡμῖν τοῦ ἀνωτέρου ἀνθемίου, ἐνῶ τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ συμμαζεύεται, ὅπως περιορίζεται τὸ πρὸς ἀριστερὰ κατώτερον. Δὲν λείπουν αἱ εἰς βάθος ἀλλοιώσεις, καθόσον τὸ μέτωπον καμπυλῶνεται κατὰ τὸ μέσον αἰσθητῶς. Ἡ οὕτω λεγομένη λόρδωσις εἶναι ἐλαφρὰ εἰς τὸ κατώτερον ἀνθемιον, ἐντονωτέρα δὲ κατὰ τὸ ἀνώτερον. Ἐπίσης, ὡς ἤδη εἵπομεν, τὸ μέτωπον εἶναι πλαγίως τοποθετημένον μὲ τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ἄκρον ἐμπρός, τὴν μικρὰν δὲ ταύτην κίνησιν τονίζει ἐξαιρετῶς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ σχετικὸς ἀγκῶν καὶ τὰ ὑπεράνω φύλλα εἶναι αἰσθητῶς παχύτερα παρὰ εἰς τὴν ἄλλην πλευράν.

Ἀπίστευτον ἀλλὰ βέβαιον εἶναι, ὅτι τὸ κανονικὸν καὶ ἀσήμαντον ἄλλως φαινόμενον κόσμημα παρουσιάζει τόσον πλουσίαν σιγαλὴν κίνησιν. Μάρτυρες ἀναμφίλεκτοι εἶναι αἱ πολυάριθμοι καὶ σύμφωνοι πρὸς ἀλλήλας ἀσυμμετρίαι. Δὲν κανονίζουν ἐν τούτοις αἱ μικραὶ παρεκβάσεις ἀπὸ τοῦ κανονικοῦ καὶ τὴν μορφολογίαν τῶν καθέκαστα μελῶν. Αὕτη πηγάζει κυρίως ἐκ τῆς οργανικῆς ζωῆς τοῦ φυτικοῦ κόσμου καὶ παρουσιάζει ποικιλίαν σαφῶς καθωρισμένην. Ὅταν εἰς τὸ κατώτερον ἀνθемιον ἡ ἀπόκλισις τοῦ ἄξονος γίνεται ἐντόνως πρὸς τὰ ἀριστερὰ, ἀπωθεῖται πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἐπάνω ὁ γειτονικὸς κλάδος προσλαμβάνων χαρακτηριστικὴν καμπύλωσιν, ἐνῶ ὁ ἕτερος ἀνεμπόδιστος καὶ θεληματικὸς καταβαίνει ἀνέτως καὶ χαλαρῶς εἰς χαμηλότερον ἔδαφος. Μικρότεραι λεπτομέρειαι δὲν παραμελοῦνται. Τὸ προσκείμενον εἰς τὸ πρῶτον φυλλάριον καὶ τὸ κεντρικὸν ἀκόμη παρακολουθοῦν κατὰ τὸ ἐνὸν τὴν αὐτὴν κίνησιν. Ἀντιθέτως κινῶνται οἱ ὑπεράνω εἰς ἕλικας συστρεφόμενοι κλαδίσκοι. Ὁ πρὸς τὰ δεξιὰ εἰκονίζων τὴν κλίσιν καταβαίνει ἀποτομώτερον χαμηλότερα μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐξαρθῇ ὑψηλότερα ἢ καμπωμένη κορυφή του, νὰ πλατυνθῇ ὁ ἴδιος κατὰ τὴν αὐτὴν θέσιν καὶ νὰ αὐξηθῇ κατὰ τι εἰς ὕψος ἡ οἰκία ἔλιξ. Ὁ ἄλλος ὠθούμενος πρὸς τὰ ἐπάνω καταφέρεται πλαγιώτερος, ὥστε ὁ κάτω μεταξὺ χώρος νὰ εὐρυνθῇ καὶ μεγαλώσῃ κατὰ τι ὁ σχετικὸς «ὀφθαλμός». Ὅλα, μικρὰ ἢ μεγάλα, ὑπηρετοῦν μὲ τὰς δυνάμεις τῶν τὴν αὐτὴν ἰδέαν. Ὁ δεσμὸς τῶν ἐλισσομένων μίσχων εἶναι πλάγιος καὶ ἡ «καρδιά» τοῦ ἀνθους ὑπεράνω κλίνει αἰσθητῶς μὲ πλευρὰν μεγαλυτέραν, ὅθεν ἐκφύονται τὰ ὑψηλότερον ἀνατεινόμενα φύλλα καὶ μικροτέραν δεξιὰ μὲ τὰ καταβαίνοντα.

Παρὰ ταῦτα φαίνεται παράδοξον τὸ νὰ ἔχη καταβληθῇ τόση προσπάθεια καὶ αἰσθητικὴ εὐρητικὴ δύναμις μὲ τὸν μοναδικὸν σκοπὸν νὰ παρασταθῇ εἰκονικῶς ὁ ἀπλούστατος πρακτικὸς καὶ μηχανικὸς τρόπος τῆς συναρτήσεως τῶν κεραμίδων. Παρομοία σκέψις εἰς οὐδενὸς τὸν νοῦν ἐκ τῶν νεωτέρων καλλιτεχνῶν θὰ ἦτο ἀπαράιτητος. Ἄλλ' ὅμως ὀφείλομεν οἱ νεώτεροι νὰ προσέχωμεν παντοῦ εἰς τὰς θελήσεις τῶν παλαιῶν καὶ νὰ μὴ τὰς παρατρέχωμεν ἢ τὰς ἀρνούμεθα, ἐπεὶδὴ μόνον δὲν ἔχομεν τὰς αὐτάς.

Ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς, ἕκαστον μέλος καὶ τὸ ἐλάχιστον νὰ εὐρίσκαται μετὰ πάντων τῶν λοιπῶν καὶ τῶν κρυπτομένων ἀκόμη εἰς ἀνεξάρητον λογικὴν συνάρτησιν εἶναι γνωστὴ, ἀλλὰ συνήθως δὲν κατανοεῖται καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἔκτασιν. Παράδειγμα ἕνας οἰοσδήποτε κοινὸς καλυπτὴρ ἐκ τῶν ἀνωτέρω μελετηθέντων. Εἶδομεν μὲ ἔκπληξιν, ὅτι τὸ ἔξωτερικόν του καθ' ὅλας τὰς λεπτομερείας ἀνταποκρίνεται πιστῶς πρὸς τὸν κρυπτόμενον κάτω μηχανισμόν τῆς ἀσφαλοῦς συγκαλύψεως. Ἐξάπαντος ἄρα ἡ θαυμασία κίνησις τοῦ ἀνθемίου ἐξεπήγασεν ἀρχικῶς ἐκ τῆς

Εἰκ. 8.

αὐτῆς θεμελιακῆς ἰδέας τῆς ἀνταποκρίσεως, ἀφοῦ τὸ συμβατικὸν καὶ ἐντυπωσιακὸν κόσμημα ἔχει ἔκπαιλαι κοινὴν τὴν ζωὴν μὲ τὸ τεκτονικὸν μέτωπον. Ἄλλ' ὅμως συγχρόνως τὸ οὔτω λαμπρὸν μέτωπον ἔχει καὶ ἄλλην σπουδαίαν ἀποστολήν. Ἐκπροσωπεῖ τὴν ὀπισθεν σημαντικὴν σειρὰν τῶν καλυπτῆρων, τὴν συναπτομένην μὲ τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ σειρὰν τῶν στρωτήρων καὶ ἀποτελοῦσαν μετ' αὐτῆς ρυθμὸν, ἐπαναλαμβάνομενον ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄκρου εἰς τὸ ἄλλο τῆς μακρᾶς πλευρᾶς. Καὶ ὁ ρυθμὸς οὗτος τόνιζεται καὶ ἀποβαίνει ζωηρότερος μὲ τὴν περιγραφεῖσαν κίνησιν τοῦ ἀνεμωτοῦ μετώπου. Ἡ, μὲ ἄλλους λόγους, ἡ ἀδιάλειπτος αὕτη κίνησις — πάντοτε πρὸς τὰ δεξιὰ — πολὺ θὰ διηκόλυνε τὸν θεατὴν εἰς τὸ νὰ ἐκτιμήσῃ δεόντως τὴν συμπαρερχομένην μακρὰν σειρὰν.

ΠΛΑΤΟΣ ΚΑΙ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΙΣ ΤΩΝ ΣΤΡΩΤΗΡΩΝ

Ζωηροτέραν ἐντύπωσιν ἐκ τῆς κινήσεως τῶν μετώπων ἤθελεν ἔχει ὁ ἀναγνώστης, ἂν ἐγίνετο δυνατόν νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα προοπτικὴν εἰκόνα τῆς ὅλης κεραμώσεως. Ἄτυχῶς τοῦτο δὲν κατορθώθη καὶ ἄς ἀρκεσθῶμεν εἰς τὸ πτωχότερον σχέδιον, εἰκ. 8, ὅπου βλέπει τις πιθανὴν ἀναπαράστασιν τοῦ μὴ διατηρηθέντος πλάτους τοῦ στρωτήρος¹. Πρωτύτερα ἄς σημειωθῇ, ὅτι οἱ στρωτήρες ἡ στεγαστῆρες οὔτοι τῶν ἄκρων ἠδράζοντο ἐπὶ βάσεως μὲ ἐλαχίστην κλίσιν ὥστε νὰ στερεώνονται ἀσφαλέστερον, φαινόμενον, ὅπως θὰ ἴδωμεν, ὄχι πολὺ σπάνιον. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ροδάκων πρέπει νὰ ἦτο, ὡς πιστεύομεν, περιττός, 7. Βέβαιον εἶναι ἐν πρώτοις διὰ πλείονων, ὡς παλαιότερα εἶδομεν, διατηρουμένων παραδειγμάτων, ὅτι κατὰ τὴν ἀρχὴν ὅπως καὶ τὸ πέρας ἐκά-

¹ Ὁ Dyggve διαθέτων σχεδιαστικὴν εὐχέριαν παρέχει δύο μάλιστα ἀναπαραστάσεις τῆς ὅλης κεραμώσεως, σ. 231 τοῦ βιβλίου του καὶ σ. 234, ἀλλ' ἡ κατεύθυνσις ποῦ δίδει εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἀροκεράμων, ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἐπάνω ἀριστερά, ἀνατρέπει τὴν κλίσιν τῶν μετώπων, ὥστε νὰ ἐπικρατῇ ἡ ἐντύπωσις, ὅτι κλίνουν ἀριστερά. Τοῦτο πράττει, διότι παραβλέπει ἐντελῶς τὰς ἐξεταζομένας ἐδῶ ἀσυμμετρίας καὶ ἀκολουθεῖ φυσικὰ ὄχι μόνον, τὴν ὀρθόδοξον γνώμην, ὅτι ὅλα εἶναι κανονικὰ καὶ ἄνευ τινὸς σημασίας. Ἄλλὰ τὸ χει-

ρότερον εἶναι, ὅτι δὲν προσέχει πολὺ εἰς τὰ πράγματα. Τὴν θέσιν τῆς συναντήσεως τῶν στρωτήρων εὐρίσκει ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον τοῦ καλυπτῆρος, σ. 169 εἰκ. 169 καὶ ἐδῶ μὲν δίδει εἰς ἕκαστον στρωτήρα 8 ρόδακας, ἀλλοῦ δὲ ὡς ἐν εἰκ. 233 μόνον 7.

Τὸ σχέδιον τοῦ Κοντοπούλου τῆς ἀνωτέρω εἰκ. 8 εἶναι κατὰ τοῦτο ἐλαττωματικόν, ὅτι παρουσιάζει διαφορετικὴν τὴν κίνησιν τῶν ἀνωτέρων γλαδίσκων, ἢ ὅπως ὀρθῶς παριστάνονται ἐπὶ τῆς εἰκόνας 7.

στης κεραμίδος ὑπῆρχε ρόδαξ ἐφαπτόμενος σχεδὸν τοῦ γειτονικοῦ ἄρμου κατὰ τρόπον, ὥστε οἱ προσκειμένοι στρωτήρες νὰ χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων καὶ νὰ συνάπτονται, ὡς φαίνεται ἐπὶ τῆς εἰκόνας. Ὁ τρόπος οὗτος, καθόσον γνωρίζω, εἶναι μοναδικός, ἀλλ' ὑπάρχουν ἀνάλογα ταυτόσημα, ὅπου ἀντὶ ροδάκων ὑπάρχουν λέοντες ἢ γρῦπες¹. Συνήθως ἡ σύνδεσις γίνεται διὰ δύο ἡμίσεων ρόδακος καὶ τότε οἱ λοιποὶ ρόδακες θὰ ἔχουν εἰς τὸ μέσον ἓνα κεντρικὸν καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν θὰ εἶναι περιττός. Εἰς τὴν ἰδικήν μας περίπτωσιν φυσικὸν εἶναι, ἀφοῦ ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος σημειώνεται δι' ὀλοκλήρου ρόδακος, καὶ τὸ μέσον ἐπίσης νὰ εἰκονίζεται ὁμοίως. Κατὰ ταῦτα πιθανώτατον εἶναι, ὅτι ἐκτὸς τῶν δύο ἀκρινῶν οἱ λοιποὶ θὰ ἦσαν πέντε, πολὺ δὲ ἀπίθανον νὰ ἦσαν 7, διότι 9 ρόδακες θὰ ἀπῆλθον ὑπερβολικὸν πλάτος. Τὸ πραγματικὸν ὑπελογίσθη, ὅτι θὰ ἦτο ἴσον πρὸς 7 παλαστὰς τοῦ ποδὸς 31.25 ἐκ., συχνότατα χρησιμοποιουμένου εἰς τὸ Λαφριαῖον καὶ τὴν λοιπὴν Αἰτωλίαν², δηλ. 54.6 ἐκ. (1 παλαστή=7.8). Ἐνδειξίν, ἔστω μικρὰν ἢ τυχαίαν, σημαίνει τὸ μῆκος τῆς διαμέτρου τῶν διατηρουμένων ροδάκων, ἴσον ἀκριβῶς πρὸς 3 δακτύλους τοῦ αὐτοῦ ποδός, δηλ. 5.8 ἐκ. Ἐλήφθη προσέτι ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὸ ὕψος τοῦ στρωτήρος ἐλαττώνεται κατ' ἐλάχιστον, καθόσον προχωροῦμεν πρὸς τὸ μέσον, πρῶγμα διευκολυντικὸν τῆς ἐκροῆς τῶν ὑδάτων, ποῦ ἐπιφέρει πιθανῶς μικροτάτην σμίκρυνσιν τῆς ἀποστάσεως ἀπὸ κέντρου εἰς κέντρον τῶν μεσαίων ροδάκων. Ἐν τέλει ἡ τοιαύτη ἀναπαράστασις ἐμφαίνει εἰκονικῶς ὄχι μόνον τὴν τεκτονικὴν συνάρτησιν ἀλλὰ καὶ τὴν αὐτοτέλειαν ἐκάστου στρωτήρος.

Ἐν γένει φαίνεται, πὼς ἦτο κανονικόν, ἕκαστον συντασσόμενον μέλος νὰ συνεχίζεται δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ μέσα εἰς τὴν ὄλην σειρὰν καὶ συγχρόνως νὰ διατηρῇ τὴν αὐτοτέλειάν του. Ἀνωτέρω εἶδομεν, ὅτι ἐπὶ τῶν παλαιότερων γείσων ἡ αὐτοτέλεια εὐοδοῦται δι' ὠρισμένον ἀριθμοῦ χρωματικῶν ζευγῶν, ὥστε ἂν ἡ ἀρχὴ σημαίνεται μὲ κόκκινον χρῶμα, τὸ τελευταῖον φύλλον νὰ εἶναι κίτρινον. Ὁ ἀριθμὸς τῶν φύλλων τότε εἶναι ἄρτιος καὶ τὸ μέσον τῆς πλακὸς δηλώνεται μόνον μὲ τὸ τέλος μιᾶς δυάδος. Τελειότερα λύσις εἶναι, προτιμωμένη ἀπὸ τοὺς ἀρχαῖκούς μάλιστα διακοσμητάς, τὸ νὰ ἔχουν περιττὸν ἀριθμὸν κοσμητικῶν μέσων, ὅτε τὸ κέντρον ἐμφαίνεται διὰ σημαντικοῦ ἀκεραίου κοσμήματος. Ὁ περιττὸς ἀριθμὸς τῶν κοσμημάτων σημαίνει ἀκόμη ὅταν πρόκειται περὶ φυλλοστοιχίας, καὶ περιττὸν ἀριθμὸν ὑποδιαίρεσεων τοῦ ποδός. Ἔτσι εἰς τὴν λεγομένην μικρὰν σίμην τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος ἀπὸ τὴν Κέρκυραν ἕκαστον τμήμα ὑδρορροῆς ἔχει μῆκος 7 παλαστῶν τοῦ γνωστοῦ ποδός 30.8 μὲ κεντρικὸν φύλλον (KORKYRA I, σ. 125). Μάλιστα ὅταν τὰ ἐν χρήσει χρώματα εἶναι τρία, μελανόν, λευκόν, κόκκινον, τὸ κεντρικὸν φύλλον χρωματίζεται ἐκάστοτε διαφορετικὰ, παρὰ τὰ

1 Ἐξ Ἄμισου τοῦ Πόντου (Ak-Alan) συνεκομίσθησαν ἐξ ἀνασκαφῶν εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως σημαντικὰ πῆλινα ἀρχιτεκτονικά, δημοσιευθέντα ὑπὸ τοῦ Μακρίδη, καὶ μετὰ τούτων τμήμα ὑδρορροῆς, ὅπου τὴν κεντρικὴν θέσιν κατέχει ὁ κρουνός, κατὰ δὲ τὰ ἑκατέρωθεν ἄκρα εἰκονίζεται λέων ἀποστρέφων τὴν κεφαλὴν καὶ ἀπαρτίζων μὲ τὸν παρόμοιον τοῦ παρακειμένου τμήματος τὸ γνωστὸν χειραλδικὸν σχῆμα (Koch RM, 1915, σ. 18, εἰκ. 3). Καὶ ἐπὶ ὑδρορροῆς, πιθανῶς ἐκ Σμύρνης προσερχομένης τοῦ Μουσείου

τῆς Βοστώνης, τέλους τοῦ 7ου αἰῶνος, τὸ κέντρον σημαίνεται διὰ φοινικοειδοῦς δενδρυλίου ὑπερὸ τὸν κυλινδρικὸν κρουνὸν καὶ τὸν λοιπὸν πῆρον πληροῦν δύο γρῦπες, ἀντίστοιχοι πρὸς τοὺς τῶν γειτονικῶν τμημάτων (RM ἔ.α. σ. 28).

2 Περὶ τοῦ αἰτωλικοῦ τούτου ποδός, βεβαιωθέντος τὸ πρῶτον κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν ναῶν τοῦ Ταξίαρχου ἰδὲ APX. ΔΕΛΤ. 1926 σ. 6. Das Heroon von Kalydon, σ. 20 καὶ 105. Laphrion, σ. 254, 256 καὶ 315.

δύο ὁμοίχρωμα ἀχνινά, καὶ ἡ σχετικὴ μὲ τὰ χρώματα κινήσεις ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἄκρου εἰς τὸ ἄλλο διασταυρῶνεται καὶ συνεχίζεται ἀκόλυτος μέχρι τοῦ ἐκατέρωθεν τέλους τῆς σειρᾶς. Ὑπὸ τοὺς προέχοντας γεισομόρφους στρωτήρας τοῦ ἐτέρου μεγάλου ἀρχαικοῦ ναοῦ τῆς Κερκύρας (Μον Repos) τὰ τριῶν χρωμάτων φύλλα εἰς ἕκαστον γείσον ἦσαν πέντε, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς πέντε ἡμιπόδια τοῦ αἰγινητικοῦ λεγομένου ποδός, 33 ἐκ., ὡς ἐξ ἀσφαλῶν ἐνδείξεων συνεπλήρωσα (ΚΟΡΚΥΡΑ I, σ. 147, εἰκ. 121 καὶ σ. 157). Καὶ εἰς πολυάριθμα γείσα τοῦ Θέρμου¹, τέλους 7^{ου} αἰῶνος, ἀτόπως ἀποδοθέντα ὑπὸ τοῦ Kawerau εἰς τὸν μέγαν ναὸν τοῦ Θεομίου Ἀπόλλωνος (ΑΝΤ. ΔΕΝΚΜÄLER II, πίν. 49. Πρβ. ΑΔ 1916 σ. 187) τὰ φύλλα εἶναι 7, ἕκαστον μὲ πλάτος μιᾶς παλαστής τοῦ αἰτωλικοῦ ποδός, ἐναλλασσόμενα μὲ τὰ αὐτὰ τρία χρώματα καὶ μὲ τὴν αὐτὴν ὀργάνωσιν καὶ ἐπιτυχίαν.

ΑΝΘΕΜΩΤΟΙ ΚΑΛΥΠΤΗΡΕΣ ΤΗΣ ΚΟΡΥΦΙΑΣ

Παρὰ τὴν συνηθισμένην θρυμματώδη κατάστασιν τῶν εὐρημάτων συνελέχθησαν ἀρκετὰ κομμάτια παρέχοντα πολυτίμους εἰδήσεις περὶ τῆς διαμορφώσεως τῶν διμετῶπων καλυπτῆρων τῆς κορυφαίας, τῶν σχετικῶν μεγάλων χρωματιστῶν ἀνθεμίων καὶ τῆς ἀπροδοκίτου ὄσον καὶ θαυμασίας κινήσεως αὐτῶν κατὰ τὸ σύνολον καὶ τὰ καθέκαστα. Μάλιστα τὸ παραδοξότερον ὄλον εἶναι, ὅτι τὰ ὀλίγα τὸν ἀριθμὸν αὐτὰ κομμάτια βεβαιώνουν ἀκόμη, ὅτι ἐπὶ τῆς αὐτῆς στέγης συγχρόνως ὑπῆρχον δύο εἰδῶν κορυφαῖοι καλυπτῆρες, μὲ κλίσιν τῶν ἀνθεμίων πρὸς τὰ δεξιὰ, ὁμότροπον καὶ ἐπὶ τῶν δύο μετώπων μὲ τοὺς ἀνωτέρω ἐξετασθέντας ἀκροκεράμους, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι μὲ βεβαίαν κατεύθυνσιν καὶ κλίσιν πρὸς ἀριστερά. Ἐπαναλαμβάνω, ὅτι τὰ ὀλίγα κομμάτια εἶναι δι' ἡμᾶς πολύτιμα, ἐπεὶ σπανιώτατα εἶναι καὶ ἀνεπαρκῶς διατηρημένα, μάλιστα ἐκ τῶν ἀρχαίων χρόνων, τὰ σχετικὰ εὐρήματα².

Ἐκ τῆς φωτογραφικῆς εἰκόνας 9 τὸ εὐμέγεθες σύντριμμα α καὶ ἐπικουρικῶς τὸ β παρέσχον ἀφθόνους καὶ ἀκριβεῖς εἰδήσεις, ὥστε νὰ ἀποτελεσθοῦν μὲ τελείαν ἀσφάλειαν αἱ ἀναπαραστάσεις τοῦ ἔμπροσθεν μετώπου, εἰκ. 10, καὶ τοῦ ὀπισθεν, εἰκ. 11. Ὁ μὲ διπλοῦν μέτωπον ὀρθοκέραμος τῆς κορυφαίας ἀποτελεῖ συνέχειαν καὶ σύνδεσμον τῶν ἐκατέρωθεν, κατὰ τὰς δύο πλευράς, ἀνερχομένων καὶ καταληγόντων εἰς τὴν κορυφὴν τῆς στέγης καλυπτῆρων, συνδυασμένων πρὸς τὰ ἀριστερὰ πάντοτε μετὰ τῶν στρωτήρων. Ἡ ἐπιφάνεια δηλ. τῶν μετώπων δὲν εἶναι ἐπίπεδος, ὡς ἡ τοῦ ἀκροκεράμου,

1 Δύο τοιαῦτα γείσα ἐκ Θέρμου παρέμειναν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σωτηριάδη τῶν πρώτων ἀνασκαφῶν τοῦ αἰτωλικοῦ ἱεροῦ (1897) καὶ κατὰ τὸ 1938 εὐρίσκοντο μαζί μὲ τὰ ἐκ Καλυδῶνος πήλινα εἰς τὴν αὐτὴν ἀποθήκην τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Τοῦτο παρεπλήρησε τὸν Duggve, ὥστε νὰ δεχθῆ, ὅτι τὰ γείσα εἶναι καλυδῶνια καὶ νὰ ἀποδώσῃ ταῦτα μὲ κάποιον διαταγμὸν—πίν. 21 τοῦ βιβλίου Α καὶ Β, σ. 165—εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐξεταζομένην κεράμωσιν (blassegelbe Dach). Ἡ πλάνη του εἶναι ἐνδεήγητος, ἀν καὶ ὄφειλε, προσεκτικὸς αὐτός καὶ ἐμπειρὸς γνώστης εἰς τὰ ζητήματα τῆς τεχνικῆς, νὰ παρατηρήσῃ, ὅτι ὁ πηλὸς τῶν γείσων εἶναι διαφορετικὸς, βαθὺς κόκκινος καὶ ὄχι καστανοκόκκος, ὅπως ὁ τῆς Καλυ-

δῶνος ἐν γένει. Ἄλλὰ τὸ χειρότερον εἶναι, ὅτι παρασφθεῖς ἀπὸ τὴν γοητείαν τῆς ἐν μέρει πιθανῆς ἀνακαλύψεώς του, ὅτι τὰ ὑπ' ἐμοῦ μελετηθέντα πόρινα γείσα (BERICHTE der Jahrhundertfeier d. Archäol. Instituts σ. 254 κέ.) εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ ἐκ Ποσειδωνίας τοῦ ἐξαστύλου ναοῦ γείσα μὲ φαντάσματα (Kassettengeisa) ἠθέλησε νὰ παραβλέψῃ τὴν φανερὰν φυλλοστοιχίαν, μὲ τὰ στενὰ καὶ μακρὰ 7 φύλλα, τῶν εἰρημένων πηλίνων γείσων καὶ βασιζόμενος ἐπὶ τῆς φθορᾶς τοῦ ἐνὸς (Α) νὰ ἐπιτύχῃ καὶ ἄλλο ἀνάλογον, στήριγμα τῆς θεωρίας του (Laphrion, σ. 311.4).

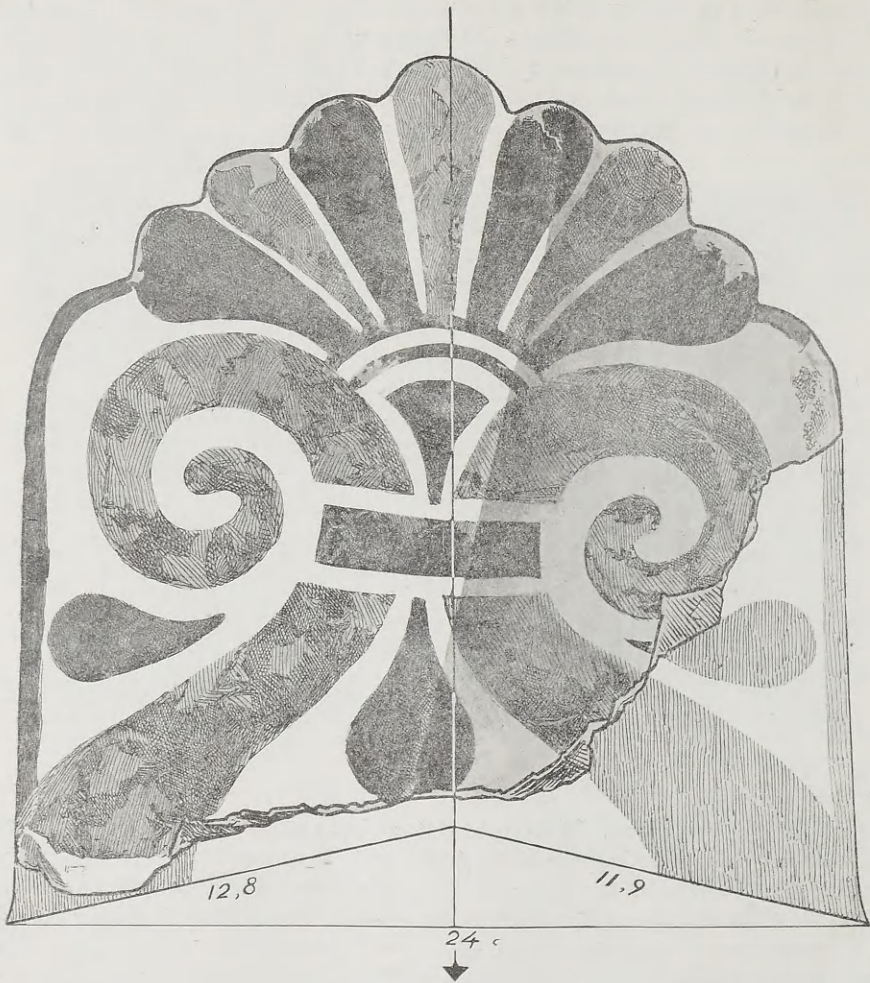
2 Πρβ. BUSCHOR Tondächer der Akropolis II σ. 62.

ἀλλὰ κάμπτεται κατὰ ἥπιον τρόπον καὶ σχηματίζεται εἰς δύο πλευράς, ὅπως περίπου τὸ ἐξωτερικὸν τῶν λοιπῶν καλυπτῆρων. Τὸ πρᾶγμα γίνεται φανερόν, ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν *εἰκ. 12*, ὅπου παριστάνεται μὲ ὄλην τὴν ἀκριβείαν ἢ κάτω ὄψιν τοῦ διμετώπου τεμαχίου. Ἐάν τοῦτο στενεύει πρὸς τὰ δεξιὰ, τοῦτο θὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἐλαττωματικὴν διατήρησιν κατὰ τὴν σχετικὴν πλευράν, συμβαίνει δὲ νὰ λεπτύνεται βαθμηδὸν ὁ ὀρθο-

Εἰκ. 9.

κέραμος καθὼς ἀναβαίνει. Ἡ μνημονευθεῖσα κάμψις τῆς ἐπιφανείας γίνεται καὶ ἐπὶ τῶν δύο μετώπων εἰς πρόσφορον θέσιν, ὥστε ἢ πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ θεατοῦ ἔκτασις νὰ εἶναι κατὰ τι μεγαλυτέρα. Ὅπως εἶδομεν μέχρι τοῦδε ἐπὶ τῶν ἐξετασθέντων καλυπτῆρων ἢ δεξιὰ των πλευρά, ἢ πρὸς ἀριστερὰ δηλ. τοῦ θεατοῦ, εἶναι ἢ μεγαλυτέρα καὶ ἢ ἀριστερὰ των ἢ βραχυτέρα καταβαίνει μὲ γωνίαν ὀξύτεραν εἰς χαμηλότερον ἔδαφος. Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς πρέπει νὰ δεχθῶμεν καὶ διὰ τοὺς κορυφαίους κεράμους. Εἰς τὴν *εἰκόνα 13* ἔχομεν διδακτικὸν κομμάτι, ὅπου ὁ ὀρθοκέραμος ἔχει ἀποκοπῆ, διατηρεῖται ὁμως τὸ πλάτος τῆς μεγαλυτέρας πλευρᾶς, 12,5 ἐκ. καὶ τὸ μῆκος 15 ἐκ. ἀπὸ τῆς βάσεως ἄνω μέχρι τοῦ πέρατος τοῦ κάτωθεν συντρόφου στρωτήρος, ποῦ ἀρχίζει μὲ περιγράμμα κάμπυλον ὄχι ὑπὸ τὸ μέσον καὶ τὴν ράχιν τοῦ καλυπτῆρος ἀλλὰ 2-3 ἐκ. ἐντεῦθεν ταύτης χάριν τῆς ἀσφαλεστέρας καλύψεως τοῦ ἐκ δεξιῶν βαθύτερον ὑπεισερχομένου στεγαστήρος, καθὰ ἤδη παρατηρήσαμεν. Ὑπὲρ τὴν λεῖαν ἐπιφάνειαν τοῦ ὑποκειμένου μέρους ἐξετείνεται εἰς ἄγνωστον μῆκος τὸ ἀποθραυσθὲν ἄκρον τοῦ καλυπτῆρος, ποῦ ἐσκέπαζε τὸν ἀκόλουθον.

Εικ. 10.

²Ανωτέρω ἀνεφέραμεν ἐμπροσθίαν καὶ ὀπισθίαν ὄψιν τοῦ ὀρθοκεράμου. Τὸ πρῶγμα θὰ κατανοήσωμεν ἀποβλέποντες εἰς τὴν πλαγίαν ὄψιν τῆς κεραμίδος, *εἰκ. 14*. Εἶναι εὐλόγον νὰ δεχθῶμεν ὡς δευτερεύουσαν καὶ ὀπισθεν πλευρὰν τὴν πρὸς ἀριστερὰ τοῦ θεατοῦ, ἐπειδὴ αὕτη παρουσιάζει μεγαλυτέραν καὶ ὁμαλὴν κυρτότητα, ἀπὸ τῆς βάσεως μέχρι τοῦ ἄνω ἄκρου. Εἶναι δὲ ἀκόμη κατὰ τι καὶ βραχυτέρα, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἡρέμα κατερχομένων πρὸς ταύτην διαχωριστικῶν αὐλακώσεων τῶν φύλλων τοῦ ἀνθεμίου. Τὸ κυριώτερον μέτωπον παρουσιάζει καὶ ποικιλωτέραν κυρτότητα: ἀβαθέ-

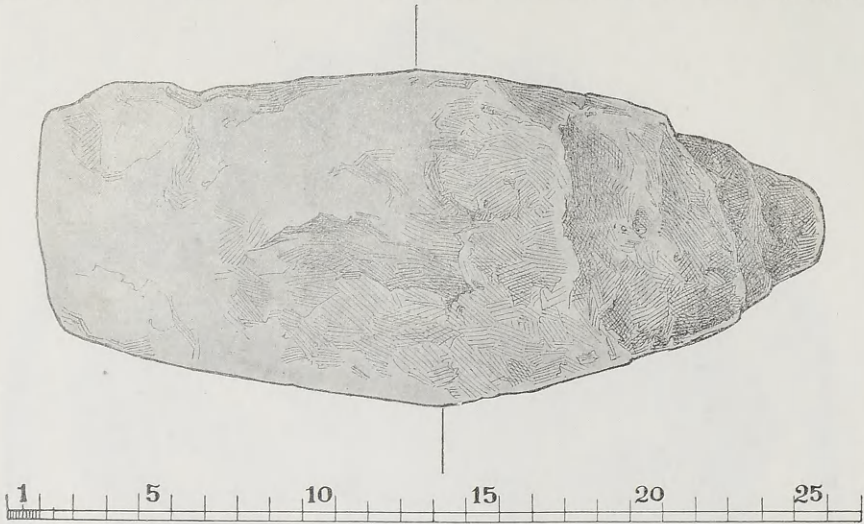

Εἰκ. 11.

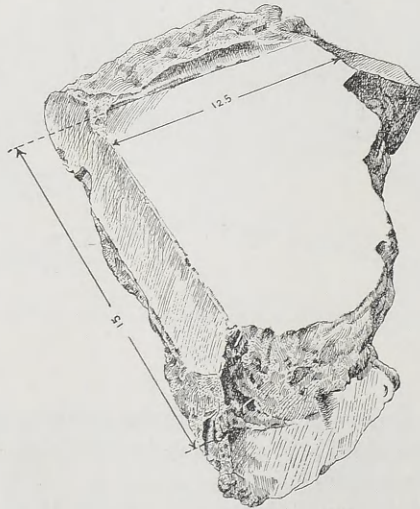
στερον κατὰ τὴν βάσιν ἐξογκώνεται μὲ βραδύτατον ρυθμὸν μέχρι τοῦ ἀνθεμίου καὶ γοργότερον ἔπειτα κατευθύνεται πρὸς τὴν κορυφήν. Ἄλλ' ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι ἐνδείξεις, χαρακτηριστικαὶ τοῦ κυρίου μετώπου.

Ἄν προσέξῃ κανεὶς μὲ ἰδιαίτεράν φροντίδα τὴν εἰκ. 10 μὲ τὴν διακόσμησιν τῆς κυρίας ὄψεως θὰ διακρίνῃ παρὰ τὴν καθ'αυτὸ καμπήν, σημειουμένην διὰ τῆς καθέτου τῆς στάθμης, καὶ ἄλλην μετριοτέραν πλαγίως διευσθυνομένην καὶ διασταυρουμένην πρὸς τὰ κάτω μὲ τὴν πρώτην. Τὴν πλαγίαν καμπήν, τὴν ὁποίαν μόλις βλέπει κανεὶς ἐπὶ

τοῦ πρωτοτύπου καὶ αἰσθάνεται μᾶλλον διὰ τῆς ἀφῆς, ὁ σχεδιαστὴς Κοντόπουλος κατώρθωσε μὲ ἱκανὴν ἐπιτυχίαν διὰ καταλλήλου φωτοστιάσεως νὰ παραστήσῃ. Ἀρχίζει

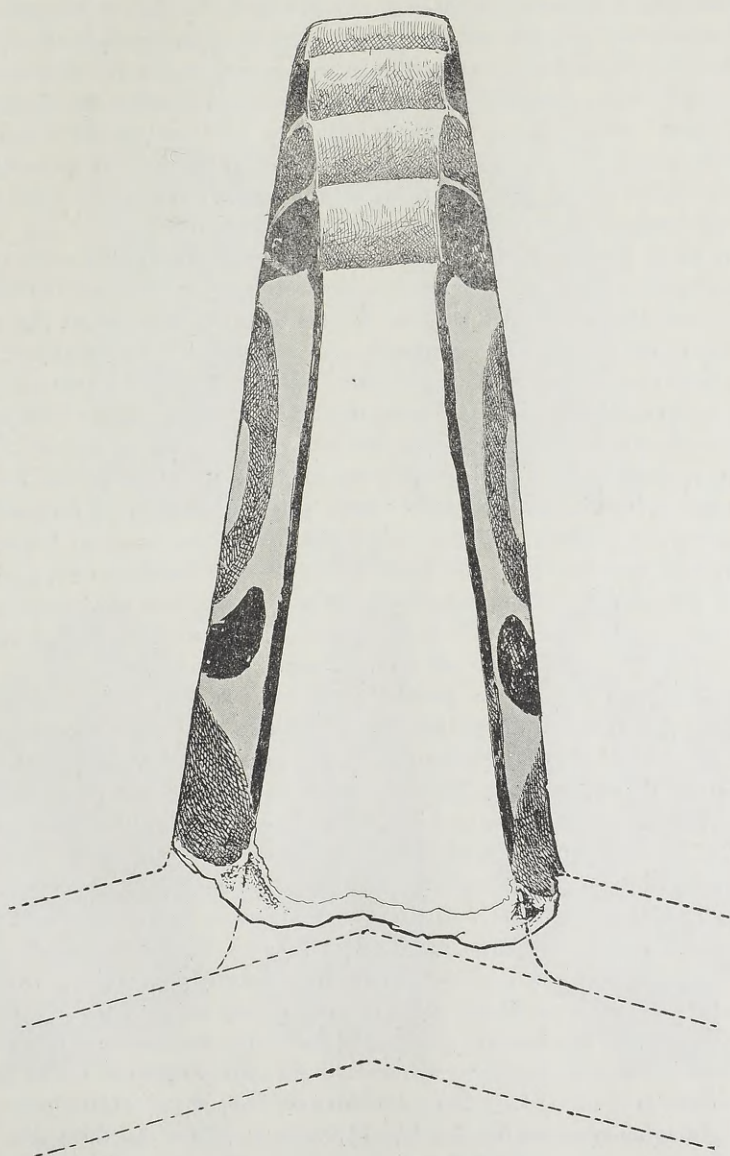

Εἰκ. 12.

Εἰκ. 13.

ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ κατωτάτου φύλλου καὶ ἀνερχομένη σβήγει κατὰ τὸ μέσον τοῦ δευτέρου πρὸς τὰ δεξιὰ φύλλου τοῦ ἀνθεμίου. Λείπει εἰς τὴν ὀπισθεν ὄψιν, ὅσον δὲ ἀσθη-

Εἰκ. 14.

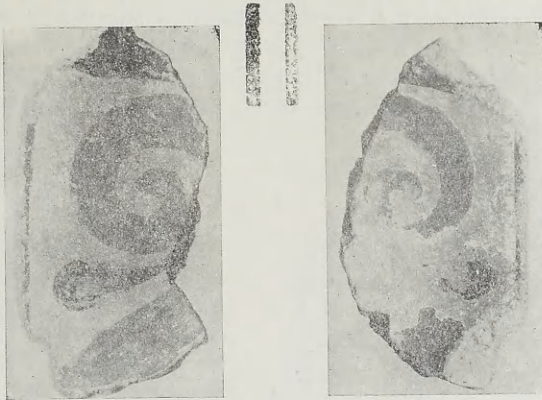
νῆς καὶ ἂν εἶναι, ἢ ἐκ ταύτης παραλλαγῆ τοῦ φωτισμοῦ θὰ ἔδιδεν ἔντονον εἰκόνα τῆς κλίσεως τοῦ συνόλου πρὸς τὰ δεξιὰ. Πρὸς τοῦτο ἢ ἐν λόγῳ καμπῆ δὲν ἦτο τὸ μοναδικὸν μέσον. Ἡ ἀναπαράστασις ἐστηρίχθη ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἢ ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ ἀνωπύτου φύλλου κατερχομένη κάθετος οφείλει νὰ πέσῃ ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς ράχως τοῦ κάτω συνεχομένου καλυπτῆρος, ἐπειδὴ δὲ ἢ πρὸς τὰ δεξιὰ πλευρὰ του ἢ βραχυτέρα — ὑπελογίσθη μῆκος 11.9 ἀέναντι τοῦ 12.8 — καταβαίνει χαμηλότερα, συμπαρασύρει εἰς τὴν αὐτὴν κλίσειν καὶ τὸ ὄλον μέτωπον, ὥστε νὰ ἀποβῆ ἢ οἰκεία πλευρὰ μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ ἀγκῶνος κατὰ 8 χιλ. ταπεινότερα: 17.5 ἐκ.-18.3 ἐκ.

Τὴν οὕτω γενικῶς ἐμφαινόμενην κλίσειν παρακολουθεῖ μὲ ἀκεραίαν πίστιν καὶ ἀκριβείαν τὸ ὄλον κόσμημα. Ὁ τεχνίτης ἐστερεῖτο τώρα τὴν βοήθειαν τοῦ ἀναγλύπτου ἐκ μήτρας ἀποτυπώματος, ἀλλὰ καὶ ἔτσι, βεβαίως ὄχι ἄνευ προσχεδίου, εἶχε τὴν αὐτὴν σχεδὸν ἐπιτυχίαν, ὅπως καὶ ἐπὶ τῶν ἀναγλύπτων μετώπων τῶν ἀροκεράμων. Ὅλαι αἱ μορφαί, μεγάλαί καὶ μικραί, συμμερίζονται, χωριστὰ καθεμία ἐν συμφωνίᾳ μὲ τὰς λοιπάς, τὴν αὐτὴν κίνησιν. Ὁ κεντρικὸς ἄξων τῶν φύλλων λοξεύει αἰσθητῶς μὲ τὴν συνέπειαν νὰ ἐναλλάσσονται κάτω καὶ ἄνω τὰ σχετικὰ ἡμίση εἰς πλάτος. Τοῦτο ἐπιφέρει καὶ σχετικὴν ἀλλοίωσιν εἰς ἕκτασιν καὶ μορφὴν εἰς τὰ καθέκαστα, ὅσον καὶ ἂν εἶναι ὅμοια. Σύμφωνα μὲ τὸν ἀγκῶνα δεξιὰ ὅλα καταβαίνουν, ἢ ἕλιξ καὶ ὁ κάτω ἀπλωνόμενος μέγας κλάδος, τὸ δέμα τῶν ἐλίκων πλαγιάζει, ὅπως καὶ ἢ στεφάνη ἄνω τῆς «καρδιάς» ἐγγυτέρας πρὸς τὴν ἕλικα δεξιὰ. Οὔτε τὸ ἀνθέμιον ἄνω μένει ἐντελῶς ἀμέτοχον. Σημειώνομεν ἀκόμη μικρὰν λεπτομέρειαν, μέλλουσαν νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὴν κατόπιν ἔρευναν. Ὅπως κλίνει τὸ ὄλον κόσμημα ἢ πρὸς τὰ δεξιὰ ἕλιξ ἀπομακρύνεται κατὰ 2-3 χιλ. περισσότερον ἀπὸ τοῦ πέρατος, παρὰ ἢ ἀντίστοιχος.

Τί τώρα συμβαίνει ἐπὶ τοῦ ὀπισθεν μετώπου (εἰκ. 11); Καὶ ἐδῶ ἢ κίνησις τοῦ κοσμήματος γίνεται πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ θεατοῦ, ἀλλ' ἐνῶ ἐπὶ τῆς κυρίας ὄψεως ἔχομεν κλίσειν καὶ κατάβασιν ἀπὸ ὑψηλοτέρου εἰς ταπεινότερον ἐπίπεδον, ὀπισθεν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ τὸ ἀντίθετον, ἀνάβασις. Τοῦτο κατορθώνεται μὲ τὸν εὐφύεστερον δυνατὸν τρόπον. Ἡ λοξεύσις τοῦ ἄξωνος πρὸς τὰ δεξιὰ εἶναι ἢ αὐτῆ, ἀλλὰ πολὺ κατ' ἀνάγκην περιορισμένη, τὸ δὲ σπουδαιότερον ἢ σύνδεσις τῶν ἐλίκων εἶναι ζωηρότερα. Ὁ δεσμὸς δὲν εἶναι, ὅπως προηγουμένως, χαλαρὸς καὶ δὲν κατανεύει, ἀλλὰ βραχυτέρος καὶ σφιγτότερος κατευθύνεται ἑλαφρῶς πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἐπιφέρει τὸ ἀποτέλεσμα νὰ ἀναβῶν ἢ πρὸς τὰ δεξιὰ ἕλιξ μὲ τὸν κάτω ἀπλωνόμενον κλάδον. Καὶ τὸ θαυμαστὸν εἶναι, ὅτι ὅλα καὶ τὰ μικρότερα μέρη, ἢ «καρδιά», ἢ ὑπεράνω στεφάνη, τὸ κατώτατον φύλλον, τὸ παρένθετον μεταξὺ τῆς ἕλικος καὶ τοῦ κλάδου μαζὶ μὲ τὸν δεσμὸν συμμερίζονται μὲ ἀνάλογον τρόπον τὴν ἑλαφρὰν ἀλλὰ αἰσθητὴν ταύτην ἀνάβασιν. Ἡ ὀργανικὴ φύσις τοῦ φυτικῶν κοσμήματος ἐπιβάλλει καὶ προσδιορίζει τὴν μετριότητα τοῦ ἐκ τῆς συσφιξεως ἀναβίβασμοῦ καὶ τούτου ἔνεκα καταβαίνουν ἑλαφρῶς αἱ αὐλακώσεις τῶν φύλλων τοῦ ἀνθεμίου πρὸς τὰ ὀπισθεν (εἰκ. 14) καὶ περιορίζουν τὴν ἀνύψωσιν. Σημειώνομεν ἀκόμη, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ ὀπισθεν μετώπου ὑπολογίζεται ἢ μεγαλύτερα ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τοῦ πέρατος τῶν πρὸς τὰ δεξιὰ μερῶν.

Ὡς ἤδη παρετηρήθη, αἱ ἀναπαραστάσεις τοῦ διμετώπου καλυπτῆρος τῆς κορυφαίας ἐστηρίχθησαν ἐπὶ τοῦ μεγάλου συντρίμματος α τῆς φωτογραφικῆς εἰκόνας 9.

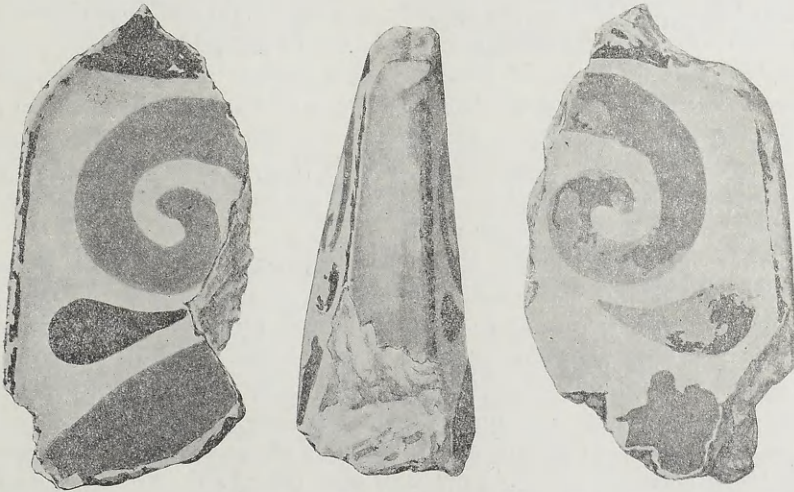
Εἰς τὴν αὐτὴν σειρὰν ἀνήκει καὶ τὸ τεμάχιον β καὶ ἄλλα μικρότερα, μὴ ἀπεικονισθέντα, ἀλλ' ὅχι καὶ τὸ λαμπρῶς διατηροῦν τὴν χρωματιστὴν διακόσμησιν συντρίμμα γ. Τοῦτο ἀνήκει κατὰ τὴν νεωτάτην ἔρευναν εἰς ἄλλην σειρὰν κοσμοῦσαν τὸν αὐτὸν ναὸν εἰς ἐποχὴν κατὰ τι νεωτέραν. Πρὸ δύο ἐτῶν ὁ γνωστὸς δραστήριος φύλαξ Νικ. Μόσιος

α

Εἰκ. 15.

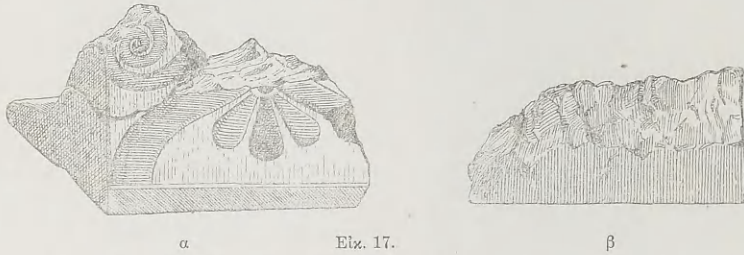
β

Εἰκ. 16.

συνέλεξε περιεργασθεὶς τὸν λόφον τῆς Λαφρίας δύο πολύτιμα συντρίμματα, μεταφερθέντα πέρυσιν εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον, ἐξ ὧν τὸ ἓν, ἄκρον διμετώπου καλυπτῆρος, θὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὴν αὐτὴν νεωτέραν κεράμωσιν. Ἀπεικονίζεται τοῦτο εἰς τὴν φωτογραφικὴν εἰκόνα 15 ὅπου ἡ ἔμπροσθεν ὄψις α καὶ ἡ ὀπίσθεν β, καὶ σαφέστερον μὲ τὰ σχεδιάσματα τοῦ Παπαηλιοπούλου (εἰκ. 16).

Τὰ σχέδια ἀποδίδουν τὸ σύντριμμα εἰς τὸ ἥμισυ ἀκριβῶς τοῦ φυσικοῦ μεγέθους. Σχετικῶς μὲ τὸ γραπτὸν κόσμημα δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχῃ διαφορὰ μὲ τὸ ἀνωτέρω περιγραφὴν κορυφαῖον καὶ τὸ ὕψος εἶναι τὸ αὐτό. Ἄλλ' ὑπάρχει διαφορὰ ὡς πρὸς τὸ ὅλον πλάτος — αἱ ἔλικες ἀπέχουν ἀπὸ τοῦ πέρατος κατὰ τινὰ χιλιοστὰ περισσότερον—καὶ τὸ πάχος τῆς ὅλης κεραμίδος εἶναι αἰσθητῶς λεπτότερον. Ἐκ τοῦ σχεδιάσματος τῆς πλαγίας ὄψεως κατανοοῦμεν, ὅτι ἡ κανονικῶς κυρτὴ ὄψις εἶναι ἡ ὀπισθεν καὶ ἡ ταπεινότερα ἡ κυρία ὄψις. Κατὰ ταῦτα τὸ σύντριμμα καταλαμβάνει τὴν πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ θεατοῦ γωνίαν, ὅταν οὗτος ἀτενίζει τὴν κυρίαν ὄψιν. Μὲ τὴν ὀρθὴν ταύτην τοποθέτη-

α

Εἰκ. 17.

β

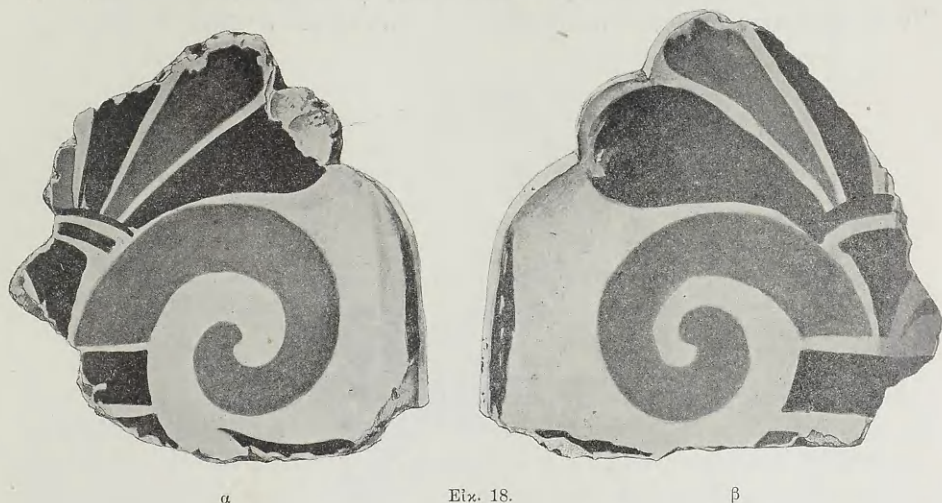
σιν καὶ ἂν ἐνθυμηθῶμεν, τὴν ἥδη παρατηρήσαμεν ἐπὶ τῶν δύο ὄψεων τοῦ περιγραφέντος κορυφαίου δυνάμεθα μὲ ἀρκετὴν ἀσφάλειαν νὰ κρίνωμεν, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ νέου εὐρύματος ἡ κίνησις τοῦ ἀνθεμίου ἐγένετο καὶ εἰς τὰς δύο ὄψεις ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ. Εἶδομεν δηλ. ἐκεῖ, ὅτι ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ ἔλιξ, ἔνεκα ἀκριβῶς τῆς κινήσεως, ἀπομακρύνεται κατὰ 2-3 χιλιοστὰ περισσότερον παρὰ ἡ πρὸς τὰ ἀριστερὰ, ἐδῶ δὲ συμβαίνει ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ ἔλιξ τῆς ὀπισθίας ὄψεως νὰ ἀπέχῃ 25 χιλ., ἀπὸ τοῦ πέρατος, ἐνῶ ἡ πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῆς κυρίας ὄψεως μόνον 20 χιλ., εἶναι δὲ εὐλόγον νὰ ἀναπληρώσωμεν τὴν ἐπὶ τῆς κυρίας ὄψεως πρὸς τὰ δεξιὰ πλευρὰν μὲ τὴν ἀντίστοιχον τῆς ὀπισθίας, ὅπως καὶ ταύτης τὴν ἔλλειψιν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον.

Εἰς τὴν αὐτὴν νεωτέραν καὶ ἐλαφροτέραν κεράμωσιν φαίνεται, πὸς ἀνήκει καὶ ἀπόκομμα καλυπτῆρος ἀκροκεράμου, παριστώμενον εἰς δύο ἀπόψεις ἐπὶ τῆς εἰκ. 17. Μέγιστον διατηρηθὲν μήκος 18 ἐκ. Εἶναι περιέργον, ὅτι τοῦτο παρῴσιάζει πολλὰς ἀποκλίσεις ἀπὸ τοῦ παλαιότερον ἐξετασθέντος ἀκροκεράμου, ἐνῶ τὸ ἀνάγλυπτον ἀνθέμιον εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ μάλιστα προέρχεται ἐκ τῆς αὐτῆς μήτρας. Τὸ ἀπόκομμα εἶχε τὸν στρωτήρα συνεχόμενον πρὸς τὰ ἀριστερὰ, ὅπως καὶ αἱ ἄλλαι ἠγεμόνες κεραμίδες. Ἐὰν προσέξωμεν εἰς τὴν πλαγίαν πλευρὰν (εἰκ. 17α), μὲ τὴν παράδοξον ἀνωμαλίαν τῆς καμπῆς καὶ παραβάλωμεν πρὸς τὴν κάτω ὄψιν (εἰκ. 17β), θὰ πεισθῶμεν, ὅτι τὸ κομμάτι κατὰ τινὰ πτωσιν ἀπεκολλήθη ἀπὸ τοῦ συνεχόμενου στρωτήρος καὶ διετηρήθη δι' ἡμᾶς τραυματισμένον¹. Παρόμοιον φαινόμενον ἀποκολλήσεως θὰ ἴδωμεν καὶ ὅταν

¹ Ὁ Dyggve παρέβλεψε τὰς ἀνωμαλίας καὶ ἐσχέδασε τὸ ἀπόκομμα Laphrion, σ. 167 ὡς νὰ ἦτο κάτω ἀκέραιον. Διὰ τοῦτο ἡ ἐρμηνεία του, ὅτι ἐχρησίμευεν ὡς διακοσμητικὸν μέλος σειράς ἐπὶ τοῦ ὀριζοντίου γεί-

σου τῶν ἀετωμάτων δὲν ἦτο καὶ δι' ἄλλον λόγον, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἀρκεύοντως δικαιολογημένη (εἰκ. 235 τοῦ βιβλίου του).

θὰ ἐξετάσωμεν τὴν κεράμωσιν τῶν ἀρχῶν τοῦ 5^{ου} αἰῶνος. Πάντως ὁ ἐν λόγῳ καλυπτὴρ δὲν ἦτο μεμονωμένος. Εἶχε τὸν στρωτῆρα ἢ τὸν ἄλλως λεγόμενον καὶ μαρτυρημένον στεγαστῆρα καὶ ἡ κίνησις τοῦ ἀνθεμίου ἐγένετο ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ. Διαφοραὶ σχετικῶς ὑπάρχουν ἐπὶ τῆς νεωτέρας κεραμίδος αἱ ἐξῆς: (1) ὑπὸ τὸ ἀνθέμιον βλέπει τις καὶ ἐδῶ βάσιν ταπεινουμένην πρὸς τὰ δεξιὰ κατὰ 2-3 χιλιοστά, ἀλλὰ διαφορετικὴν καὶ

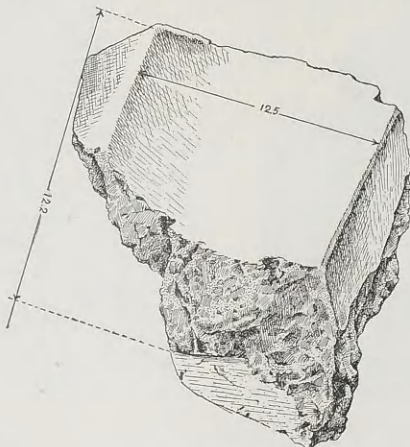

Εἰκ. 18.

ὑψηλοτέραν (20 χιλ. ἀπέναντι 15 τῆς παλαιότερας), (2) τὸ πέρασ ἀριστερὰ εἶναι ἀνάγλυπτον καὶ τὸ σημαντικώτερον (3), τὸ μέγιστον πάχος τοῦ ἀνορθουμένου μετώπου κατὰ τὴν βάσιν του εἶναι μόνον 55 χιλ. ἀπέναντι τῶν 85-90 χιλ. Ἄλλ' αἱ διαφοραὶ αὗται, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ταυτότητος τῆς μήτρας, δὲν σημαίνουν κατὰ πολὺ νεωτέρους χρόνους καὶ τὸ λεπτότερον πάχος ὑποδεικνύει τὴν συνάρτησιν πρὸς τὸ περιγραφὲν ἀνωτέρω ἐπίσης λεπτὸν κορυφαῖον.

Τὸ ἀπόκομμα γ τῆς φωτογραφίας, εἰκ. 9 ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ σχεδιάσματα *εἰκ. 18α*—κυρία ὄψις καὶ *εἰκ. 18β*—ἡ ὀπισθεν, ἔχομεν ἐδῶ τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ἄκρον κορυφαῖον κεράμου, λεπτοτέρου καὶ κατὰ τι πλατυτέρου. Τὸ πλάτος ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ καρδιοσχήμου φύλλου μέχρι τῶν ἐκατέρωθεν περάτων εἶναι 12.4 ἐκ. ἀντὶ τῶν 11.7 ἐκ. τοῦ ἐξετασθέντος κορυφαίου. Ἄλλ' ἡ οὐσιώδης διαφορὰ εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἡ κίνησις τοῦ ἀνθεμίου γίνεται τώρα ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά. Τοῦτο ἐξάγομεν μὲ ἀσφάλειαν πρῶτον μὲ τὴν παρατήρησιν, ὅτι ἐπὶ τῆς προσόψεως ἡ ἐλιξ ἀπέχει 28 χ. ἀπὸ τοῦ πέρατος, ἐπὶ δὲ τῆς ὀπισθίας πρὸς τὰ ἀριστερὰ 37 χ. Ἀντίθετα δηλ. πρὸς ὅ,τι ἐπὶ τῶν ἄλλων παρατηρήσαμεν. Ἐπειτα ἡ αὐτὴ κίνησις βεβαιώνεται καὶ ἐκ τῆς χαρακτηριστικῆς κλίσεως καὶ διαμορφώσεως τοῦ καρδιοσχήμου φύλλου καὶ ἐπὶ τῶν δύο ἀπόψεων. Ὑπὲρ τῆς αὐτῆς πρὸς ἀριστερὰ κινήσεως ἔχομεν καὶ ἄλλην ἀναντίλεκτον μαρτυρίαν ἐπὶ ἀποκόμματος κορυφαίου καλυπτῆρος, ὅπου παρὰ τὴν συνήθειαν

ὁ συνεχόμενος στρωτήρ εύρίσκεται πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ θεατοῦ (εἰκ. 19). Προηγουμένως ἀνεφέραμεν (εἰκ. 13) κομμάτι παρόμοιον μὲ τὸν στρωτήρα πρὸς ἀριστερά, μήκος 15 καὶ πλάτος τῆς μεγαλυτέρας ἀριστερᾶ πλευρᾶς 124. Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς πλάτος παρουσιάζει ἢ πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ θεατοῦ μεγαλυτέρα πλευρὰ τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν ἀποκόμματος. Τεχνικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο κεραμίδων δὲν φαίνεται καμία, ἀσήμαντος δὲ εἶναι ἢ διαφορὰ τοῦ μήκους, ἐδῶ μὲν 12 ἐκ. ἀπὸ τῆς βάσεως τοῦ ὀρθοκεράμου ἐκεῖ δὲ 15, ἐπειδὴ τοιαύτη διαφορὰ εἶναι συνήθης καὶ κανονικὴ ἐπὶ ἐκατέρας πλευρᾶς χάριν

Εἰκ. 19.

μεγαλυτέρας ἀσφαλείας. Ἄλλὰ τὸ εὐτύχημα ¹, ὅτι διετηρήθη ἡ αὐτὴ μεγαλυτέρα πλευρὰ τοῦ καλυπτῆρος σχετικῶς μὲ τὴν ἰδιάζουσαν θέσιν τοῦ στρωτήρος, ἐδῶ δεξιὰ, ἐκεῖ ἀριστερά, αἶρει κάθε δισταγμὸν, ὅτι ἐπὶ τῆς αὐτῆς κεραμώσεως κατὰ τὴν νεωτέραν τοῦλάχιστον ἐποχὴν ὑπῆρχον συγχρόνως καὶ αἱ δύο ἀντίθετοι κατευθύνσεις τῶν κεράμων καὶ τῶν κοσμημάτων αὐτῶν, καταμεριζόμεναι πιθανώτατα μὲ τὸν κατὰ τὸ μέσον ἐγκάρσιον ἄξονα.

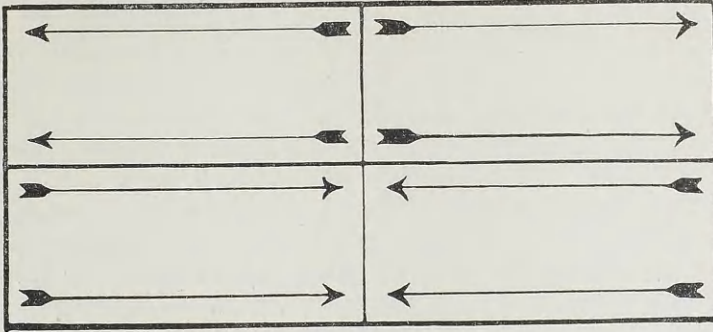
Ἐπεφυλάχθημεν ἀνωτέρω νὰ δεχθῶμεν, ὅτι αἱ διπταὶ κατευθύνσεις ὑπῆρχον καὶ κατὰ τὴν ἀρχικὴν κεράμωσιν, ἐπειδὴ ἐκ ταύτης οὐδὲν ἔχομεν δεῖγμα, εἴτε ἐπὶ τῶν ἀροκεράμων εἴτε ἐπὶ τῶν ἀνθεματῶν καλυπτῆρων τῆς κορυφαίας, τῆς πρὸς ἀριστερὰ κινήσεως. Ἄλλ' ὅμως τὰ περιγραφέντα δύο διαφορετικὰ κομμάτια εἶναι ἄριστα δυνατὸν νὰ ἀποδοθῶν εἰς τὴν προτέραν κεράμωσιν. Μάλιστα τοῦτο εἶναι τὸ πιθανώτερον. Καὶ τὰ δύο δὲν παρουσιάζουν τι τὸ νεώτερον, οὔτε κάποια ἐλάφρυνσιν, οὔτε τὸ ἰδιάζον εἰς

1 Τοῦτο ἄλλως φυσικὸν ἦτο νὰ συμβῆ, νὰ ἀποκοπῆ δηλ. κατὰ τὴν πτωσὶν τὸ ἐλεύθερον ἄκρον τοῦ καλυπτῆρος καὶ νὰ διατηρηθῆ τὸ μετὰ τοῦ στρωτήρος συνεχόμενον συμπαγῆς μέρος. Ὁ DYGGEV Laphrion πίν. XXI, K, 2 σχεδιάζει καὶ τὰ δύο κομμάτια, παραβλέπει ὅμως τὴν διάφορον τοποθέτησιν τῶν στρωτήρων,

ἐπειδὴ τὰ σχετικὰ ζητήματα μὲ τὴν κατασκευὴν τῶν κεραμίδων καὶ τὴν κίνησιν τῶν ἀνθεμίων τοῦ εἶναι ἄγνωστα. Ἐρωτᾷ μόνον (σ. 168) μήπως ἢ διαφορὰ τοῦ μήκους 12 καὶ 15 πρέπει νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὴν διάφορον πλευρᾶν, πράγμα πού εἶναι ἄριστα δυνατὸν νὰ συμβαίη.

μερικὰς κεραμίδας, ὀρισιμένως νεωτέρας, παχύτερον λευκοκίτρινον ἐπίχρισμα. Κατὰ ταῦτα πιστεύομεν, ὅτι καὶ ἀρχικῶς καὶ κατόπιν ἡ ὅλη κεράμωσις καὶ μὲ τὰς δύο ἀντιστροφούς κατευθύνσεις ἐρρυθμίζετο σύμφωνα μὲ τὸ ἀκόλουθον σχῆμα (εἰκ. 20).

Ἄν συμβαίῃ, μέγα πλῆθος κεράμων ἐκ τῆς ἀρχαιοτέρας στεγάσεως νὰ παρέχῃ τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ κίνησιν καὶ ἐν μοναδικῶν θραῦσμα τὴν πρὸς ἀριστερά, ἐκ δὲ τῆς νεω-

Εἰκ. 20.

τέρας ἐν μόνον κορυφαῖον μὲ τὴν ἀριστερὰν καὶ ἐπίσης ἐν μὲ τὴν δεξιὰν καὶ προσέτι μίαν ὁμότροπον ἡγεμόνα, τοῦτο θὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὴν χασματώδη διατήρησιν καὶ ἀνεπάρκειαν τοῦ διαθεσίμου ὑλικοῦ, ὅσον καὶ ἂν τὰ ἐκ τοῦ Λαφριαίου ἀρχιτεκτονικὰ πῆλινα ἐξήρθησαν ὡς ἐξαιρετικῶς ἄφθονα. Εἰς ἀπροσδοκίτως πολλὰς τυχαίας συμπτώσεις ἀνάγκη πάντοτε νὰ ὑπολογίζωμεν.

Τὸ σχῆμα εἶναι ὑποθετικόν, διότι περὶ τοῦ ἰδίου τοῦ ναοῦ δὲν γνωρίζομεν τίποτε περισσότερον ἐκτὸς ἀπὸ τὴν θέσιν του. Εὐρίσκειτο ὀλίγα μέτρα βορειότερον τοῦ μικροτέρου εἰς ἣν ἀκριβῶς θέσιν ὑψώνετο βραδύτερον ὁ ἐπιφανῆς πάρινος ναὸς τῆς Λαφρίας. Ἀντιθέτως γνωρίζομεν τόσον πολλὰ περὶ τοῦ θαυμασίου διακόσμου τῆς στέγης του, τὸν ὁποῖον διασαφηνίζει ὑπὲρ πᾶσαν μακρολογίαν τὸ ὑποθετικόν τοῦτο σχῆμα μὲ τὰ βέλη-δείκτας τῆς σχετικῆς κινήσεως. Τὴν ἐπὶ τοῦ σχήματος ἄνω μακρὰν πλευρὰν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς τὴν κυριωτέραν, ἐπειδὴ αὕτη εἶναι ἡ δεξιὰ πλευρά¹, λογιζομένη ὅχι ἐκ μέρους τοῦ θεατοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ ναοῦ αὐτοῦ, τοῦ ὁποῖου τὸ ἀνατολικὸν καὶ κύριον μέτωπον, εἶναι πρὸς τὰ ἀριστερά. Μὲ τὴν προϋπόθεσιν αὐτὴν ἡ κυρία ὄψις τῶν ὀρθοκεράμων θὰ ἔβλεπε πρὸς τὴν πρωτεύουσαν δεξιὰν πλευρὰν καὶ ἡ ὀπίσθεν πρὸς τὴν ἀριστερὰν. Ἡ κατὰ τὴν σημασίαν διάκρισις τῶν μακρῶν πλευρῶν θὰ ἐξαγορευόταν καὶ μὲ τὴν διαφορετικὴν σειρὰν τῶν ἡγεμόνων κεραμίδων. Ὅπως παλαιότερα εἶδομεν, ὑπάρχουν βραχύτεροι καὶ μακρότεροι ἀροκέραμοι. Τοὺς βραχυτέρους βέβαια θὰ ἀπο-

¹ Εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἡ ἀριστερὰ πλευρά, πραγματικῶς ἡ βορειοανατολική, ἦτο ἡ κυριωτέρα, ἐπειδὴ ἐφαινετο καὶ μακρόθεν ἀπὸ τοὺς προσερχομένους κατὰ τὴν ἱερὰν ὁδόν, ἀλλὰ προτιμῶμεν τὴν ἀνωτέρω ἐκδοχὴν σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψιν

τῶν παλαιῶν, καθ' ἣν, μάλιστα κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, ἀπέδιδαν ἀνεξαιρέτως εἰς τὴν δεξιὰν θέσιν τὴν πρωτεύουσαν σημασίαν. Πρβ. καὶ ὅσα ὑπεδήλωσα εἰς KORKYRA I, σ. 124,2.

δώσωμεν επίσης εις την δευτερεύουσαν άριστεράν πλευράν, κατανοούμεν δὲ τώρα καλύτερον, πῶς ἐπήρχειτο ἡ σχετικὴ ἀνισότης, διότι ἀνωτέρω εἶδομεν, ὅτι χάριν τῆς ἀσφαλεστέρως ἐδραϊώσεως τῶν καλυπτῆρων τῆς κορυφαίας τὸ μήκος τούτων εἰς ἐκατέραν πλευράν δὲν ἦτο τὸ αὐτό¹. Κατὰ τὸν ἐγκάρσιον ἄξονα τέλος, ὅπου θὰ ἤρχιζεν ὁ διαφορισμὸς εἰς τὰς κατευθύνσεις θὰ δεχθῶμεν, ἢ ὅτι ὑπῆρχον κεραμίδες μὲ συνεχομένους δύο καλυπτῆρας, ὁμοίαι πρὸς τὴν ἐκ Περαιώρας ἀκεραίαν διατηρηθεῖσαν², ἢ ὅτι κατὰ τὴν αὐτὴν θέσιν ὑπῆρχον μονοὶ στρωτῆρες καὶ καλυπτῆρες³.

Ο ΧΡΩΜΑΤΙΣΜΟΣ

Δὲν ἔγινε μέχρι τοῦδε λόγος περὶ τοῦ χρωματισμοῦ τῶν ἀνθεμίων καὶ τῆς σειρᾶς τῶν ροδάκων καὶ τοῦτο ἀπὸ σκοποῦ, ὥστε κατὰ τὴν ἐν τέλει συνολικὴν θεώρησιν νὰ ἐξαρθῇ τὸ ἰδιάζον χαρακτηριστικόν, ὅτι ἀντιθέτως πρὸς τὰ συμβαίνοντα ἀλλαχῶ μετὰξὺ τῶν δύο ἐν χρήσει χρωμάτων, τοῦ μελανοῦ καὶ τοῦ σκοτεινοῦ ἐρυθροῦ ἐπικρατεῖ ἐπὶ τῆς κεραμώσεως τὸ τελευταῖον. Οἱ μεγάλοι συστρεφόμενοι κλάδοι τῶν ἀνθεμίων, στοιχεῖον σημαντικὸν τοῦ κοσμήματος εἶναι ἐδῶ ἀνεξαιρέτως κοκκινωποί, ἐνῶ ἐπὶ συγχρόνων ἢ περιπυο συγχρόνων ἀνθεμιῶν καλυπτῆρων τῆς Κορίνθου (HILL-KING, CORINTH IV, 1, σ. 12 πίν. 1), τῆς Ἀκροπόλεως (BUSCHOR Tonpächer II, 35, πίν. 2) ἐπὶ ἀδημοσιεύτων τῶν Δελφῶν καὶ ἐξ Ἀλῶν (VAN BUREN εἰκ. 97) οἱ αὐτοὶ κλάδοι εἶναι μελανοὶ καὶ ἐρυθρὰ χρωματίζονται μικρότερα μέρη. Ἐπίσης ἐπὶ τοῦ μετώπου τῶν στρωτῆρων τὸ μέλαν χρῶμα εἶναι περιορισμένον νὰ ἐπισημάνῃ τὸ κέντρον καὶ τὴν περιφέρειαν τῶν ροδάκων, ἐνῶ τὸ κόκκινον ἀπλώνεται εἰς πολλὰ μεγαλυτέραν ἔκτασιν. Τὸ φαινόμενον ὁρθὸν εἶναι νὰ ἀποδοθῇ εἰς τοπικὴν συνήθειαν καὶ παράδοσιν. Προηγήθησαν εἰς τὸ Λαφριαῖον αἱ πολυχρωμοὶ καὶ χρωματῆραι—τέσσαρα χρώματα—κεραμώσεις τοῦ τέλους τοῦ 7^{ου} αἰῶνος. Ἐπειτα, ὡς θὰ ἴδωμεν, τὸ ζωηρὸν κόκκινον χρῶμα ἐπεξετάθη βαθμηδὸν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῶν κεράμων τοῦ μικροτέρου ναοῦ. Ἐχομεν ἄρα τῶν Καλυδωνίων κεραμῶν ἰδιαιτέραν κλίσιν πρὸς τὸν ζωηρὸν χρωματισμόν, φαινόμενον διδασκτικόν, ὅτι παρ' ὅλην τὴν ἐξάρτησιν ἀπὸ βιομηχανικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ κέντρον, ὡς ἦτο ἡ Κόρινθος, οἱ περιφερειακοὶ τόποι, ἡ Καλυδὼν, ὁ Θέρμος καὶ ἡ Κέρκυρα ἀναπτύσσουσιν καὶ διατηροῦν ἔργον ἰδιότυπον καὶ αὐτόνομον⁴.

Ἐνδιαφέρον εἶναι ἀκόμη νὰ παρακολουθῶμεν τὴν χρωματικὴν σύνθεσιν ἐπὶ τῶν ἀνθεμίων σχετικὰ μὲ τὴν μορφολογίαν των. Ἐὰν παραβάλωμεν τὸ μέτωπον τῶν ἡγεμόνων καλυπτῆρων πρὸς τὸ διπλοῦν μέτωπον τῶν κορυφαίων πιστεύομεν ἀμέσως εἰς τὴν ὁμοιότητά των, ἀλλὰ τὴν οὐσιαστικὴν διαφορὰν μετὰξὺ των θὰ ἀναγνωρίσωμεν, ἂν προσέξωμεν περισσύτερον. Ἡ ὑπάρχουσα ὁμοιότης ἐξηγεῖται διὰ τὸν λόγον, ὅτι

¹ Ἐπὶ τοῦ τελείως διατηρηθέντος ἐκ Κορίνθου κορυφαίου καλυπτῆρος τῶν ἀρχῶν τοῦ 4^{ου} αἰῶνος, CORINTH IV, 1, σ. 18, βλέπετε τις, εἰκ. 16, ἐπίσης τὰς ἐκατέρωθεν ἀνίσους πλευράς.

² PAVNE Perachora, σ. 114.

³ Εἰς τὸ ἡμερολόγιόν μου τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1932 ἔχω σημειώσει δύο τοιοῦτους μονοὺς καλυπτῆρας

καὶ ἓνα μόνον ἀκροκέραμον μὲ τρῦπαν ὄπισθεν καθηλώσεως, ἀλλ' ὅμως δὲν εἶναι βέβαιοι ἂν οἱ αὐτοὶ ἀνήκον εἰς τὸ μέσον τῆς στέγης ἢ εἰς τὰ ἄκρα.

⁴ Πρβ. ὅσα ἐγράφησαν ἐν τέλει τῆς πραγματείας περὶ τῶν πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν τῆς Κερκύρας, KORKYRA I, σ. 162.

και τα δύο μέτωπα, άνω και κάτω, είναι κοσμητικά μέρη της αυτής σειρας κεραμίδων. Ἀνάγκη ὅμως νά υπάρχη διαφορά, διότι κάτω μὲν ἔχομεν τὸ κλειστὸν ἄκρον τοῦ καλυπτῆρος, ἐπάνω δὲ τὸ ἐξωτερικὸν τῶν ἐκατέρωθεν καλυπτῆρων, ποῦ κατὰ τὴν κορυφαίαν ἀνορθώνονται καὶ συμπίπτουν εἰς ἓν σύνολον. Δὲν τοὺς λείπει, ὡς ἤδη παρατηρήσαμεν, καὶ ἡ τροποποιημένη ράχis. Ἡ διαφοροτικὴ καταγωγὴ καὶ προσέτι ἡ μακρυνὴ καὶ ὑψηλὴ τοποθέτησις ἐπιβάλλουν νά ἔχουν τὰ κορυφαῖα μεγαλύτερον ὕψος καὶ γενικὰ μέγεθος ἰδιαίτερον. Τὸ μέγιστον ὕψος τῶν κορυφαίων εἶναι 24.5 ἀπέναντι 21.2 τῶν ἡγεμόνων, τὸ μέγιστον πλάτος ἄνω 24 καὶ κάτω 22.7. Ἐντονωτέρω εἶναι ἡ διάκρισις εἰς τὰ ὕψη τῶν ἀγκῶνων: 18.3 καὶ 17.5 ἄνω ἔναντι τῶν 14.5 καὶ 13.2. Ἀλλ' ὑπὲρ τοὺς ἀριθμοὺς σημαντικώτερον εἶναι, ὅτι τὰ ἐκατέρωθεν πέρατα ἐπὶ τῶν κορυφαίων συγκλίνουν ελαφρῶς πρὸς τὰ ἐντὸς μὲ φανεράν κατεύθυνσιν πρὸς τὰ ἄνω, ποῦ τὴν συμμερίζονται αἰσθητῶς, καὶ οἱ κλάδοι, ὑπεράνω δὲ τὸ ἀνθέμιον ἀπλώνεται κατὰ τρόπον, ὥστε νά συγκροτηθῇ σύνολον ἐνιαῖον καὶ ἐπιβλητικόν. Ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον γίνεται κάτω, τὰ πέρατα μὲ τοὺς ἀγκῶνας ἀποκλίνουν καὶ οἱ σύμφωνοι κλάδοι μὲ πρόσθετον συστροφὴν ἀπλώνονται δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ καὶ καταβαίνουν. Εἶναι ἀπαραγώριστον, ὅτι εἰς τὰ δύο διαφοροτικὰ κοσμήματα ἔχομεν πιστὰς εἰκόνας τῆς διττῆς καὶ ἐναλλασσομένης ὀπτικῆς μας κινήσεως πρὸς τὰ ἄνω καὶ πρὸς τὰ κάτω¹.

Τὴν αὐτὴν ιδέαν τῆς ἀντιστρόφου κινήσεως παριστάνει μὲ βέβαιον καὶ θαυμαστὸν τρόπον ἡ χρωματικὴ σειρά. Διατὶ συμβαίνει τὸ κεντρικὸν ἀνώτατον φύλλον τοῦ ἀνθемίου ἐπὶ μὲν τῶν κορυφαίων ἐπιμόνος νά εἶναι ἐρυθρόν, ἐπὶ δὲ τῶν ἡγεμόνων τὸ αὐτὸ νά εἶναι μελανόν; Τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα θὰ ἔχομεν, ἂν ἐνθυμηθῶμεν, ὅσα ἐν ἀρχῇ τῆς πραγματείας συντόμως ἐξεθέσαμεν, ὅτι δηλ. τὴν ἀρχικὴν θέσιν πάντοτε καταλαμβάνει τὸ σκοτεινότερον χρῶμα, ἐδῶ ἄρα τὸ μελανόν, ἀκολουθεῖ δὲ τὸ ανοικτότερον, τὸ κόκκινον. Κατὰ ταῦτα ἡ σειρά καὶ κατεύθυνσις ἐπὶ τοῦ κορυφαίου γίνεται ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω, εἰς δὲ τὸν ἀροκέραμον ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω. Λεπτομερέστερον ἐπὶ τοῦ τελευταίου ἂν ἀρχίσωμεν ἀπὸ τοῦ κεντρικοῦ μελανοῦ φύλλου, ἀκολουθοῦν δύο, ἀνά ἓν ἐκατέρωθεν, ἐρυθρὰ φυλλάρια, δύο μελανὰ, δύο ἐρυθρὰ, ὁ ἀκόλουθος εἶτα μελανὸς κεντρικὸς σταυρὸς καὶ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀνά εἰς ἐρυθροὺς κλάδος μὲ τὰ δύο ἀκρινὰ φυλλάρια τοῦ κάτω ἀνθемίου. Ἐπὶ τοῦ κορυφαίου ἀρχίζοντες ἐκ τῶν κάτω ἔχομεν πρῶτον τὸν μελανὸν σταυρόν, ἐκατέρωθεν τοὺς ἐρυθροὺς κλάδους καὶ εἰς τὸ ἀνθέμιον τέλος ἀναβαίνομεν τὰς βαθμίδας, μέλαν—κόκκινον μέχρις ὅτου καταλήξωμεν εἰς τὸ κεντρικὸν ἐρυθρόν φύλλον. Ἀντίθετος κατεύθυνσις καὶ εἰς τὰ δύο μέτωπα εἶναι ἀδύνατος.

Ἡ συστηματικὴ παράστασις τῶν ἀντιστρόφων κινήσεων ἐπὶ τῆς κεραμώσεως—6

¹ Κατὰ ταῦτα ἐξηγεῖται καὶ τὸ παράδοξον, διατὶ δὲν ἐγένετο χρήσις γλυπτῆς βάσεως καὶ ἀποτυπώματος ἐπὶ τῶν κορυφαίων παρὰ μόνον σπανιώτατα, ἐνῶ ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων κατὰ τοὺς ἀρχαίους μάλιστα χρόνους τὸ πρᾶγμα ἦτο σὺνήθες καὶ κανονικόν. Ὡς φαίνεται, σχετικῶς μὲ τὰ μακρὰ καὶ ὑψηλὰ ὀρθοῦμενα κορυφαῖα ἠεκοῦντο εἰς τοὺς πλατυτέρους ζωνῶς χρωματισμένους κλάδους καὶ τὰ πλατέα φύλλα, διὰ τὰ πλησιέστερα δὲ

μέτωπα ἠεθάνοντο τὴν ἀνάγκην μεγαλύτερας ἀκριβείας καὶ κομψότητος. Καὶ ὁ DYGGE Laphrion, 164, 3 σημειώνει ἐπιτυχῶς, ὅτι εἰς τὸ μακρυνὸν ὕψος τὸ ἀνάγλυφον θὰ ἔχανε τὴν ἀξίαν του. Γνωρίζει δὲ ἐν μόνον παρὰδειγμα γλυπτῶν κορυφαίων, τὸ δημοσευθὲν εἰς MON. LINC. XXXV, 362 (σύμφωνα μὲ τὸν DARSOW Sicilische Dachterrakotten, 31).

κατά τι διάφορα κορυφαῖα μέτωπα καὶ ὄλα τῶν ἀκροκεράμων—εἶναι συγχρόνως σημαντική χρονολογική ἔνδειξις. Διότι, ὡς παρατηρήθη εἰς τὴν πραγματείαν περὶ τῶν κερκυραϊκῶν πηλίνων (KORKYRA I, 112 κέ.), ἡ πολλαπλὴ καὶ ἀκριβὴς παράστασις εἰς τὴν κίνησιν τῶν χρωματιστῶν σειρῶν ἀκμάζει κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6^{ου} αἰῶνος, ἀλλὰ γίνεται ἀπλουστέρα βραδύτερον καὶ χαλαρώνεται, ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐπὶ τῆς ὑδρορροῆς μὲ τὰς κορινθιακὰς ἐπιγραφάς. Ἔτσι βλέπομεν νὰ συμβαίη τὸ ἀντίθετον ἐπὶ ἀκροκεράμων καὶ κορυφαίων ἐξ Ὀλυμπίας, ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Θησαυρὸν τῶν Βυζαντιῶν ἢ τῶν Ἐπιδαμνίων (OLYMPIA II, πίν. 119,1 καὶ 3 σελ. 195), τὸ κεντρικὸν δηλ. φύλλον ἐπὶ τῶν πρώτων νὰ εἶναι ἐρυθρὸν καὶ ἐπὶ τῶν κορυφαίων μελανόν, ἀλλ' εἶναι ταῦτα διὰ τὴν ἐπιτηδευμένην κομψότητα τοῦ σχεδίου ὀρισμένως νεώτερα καὶ πιθανῶς κάτω τοῦ μέσου τοῦ αἰῶνος. Ἐν τούτοις ἢ ἐπὶ τῶν καλυδωνίων παρατηρηθεῖσα τάξις πρέπει νὰ ἦτο ἡ κανονική, διότι ἐπὶ πάντων τῶν γνωστῶν παραδειγμάτων ἀκροκεράμων, τῆς Κορίνθου, τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Ἀλῶν, τῶν Δελφῶν καὶ τῆς Ὀλυμπίας (OLYMPIA II, πίν. 118,1 καὶ 3) τὸ σχετικὸν φύλλον εἶναι πάντοτε μελανόν καὶ ἡ κίνησις γίνεται ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω. Ἀτυχῶς ἐπὶ τούτων λείπουν οἱ ἀντίστοιχοι κορυφαῖοι, ἢ ὅταν διατηροῦνται οἱ τελευταῖοι¹, λείπουν οἱ ἀκροκέραμοι. Ἄλλ' εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι τὸ ὑπάρχον κενὸν πρέπει νὰ συμπληρωθῆ σύμφωνα μὲ τὴν φωτεινὴν ὑπόδειξιν τῶν ἐκ τῆς Καλυδῶνος κεράμων.

Ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα χρονολογική ἔνδειξις δὲν εἶναι ἡ μόνη. Ἡ ἀδρὰ καὶ συμπαγὴς διαμόρφωσις ἰδιαίτερος τῶν κορυφαίων μετώπων, ἀπίθανον εἶναι νὰ καταβιβασθῆ κάτω τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ 6^{ου} αἰῶνος. Βέβαια ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τῶν τύπων ὁ Payne (Perachora, 115) ἀναβαίνει πολὺ ὑψηλά, εἰς τὰ 700 π.Χ. διὰ τὸν ἀρχικὸν ἀπλουστάτον τύπον τοῦ ἀκροκεράμου καὶ εἰς ἐποχὴν πρὸ τοῦ 650 διὰ τὸν ἐξαίρετως διατηρηθέντα ἡγεμόνα μὲ τοὺς συνεχομένους δύο καλυπτῆρας τῆς Λιμενίας Ἡρας, φανεράν προβαθμίδα τῶν καλυδωνίων.

Ἄλλ' ὄχι ὀλιγότερον ἐνδιαφέρει ἡ ἐποχὴ τῆς χρησιμοποίησεως τῶν τύπων, διότι εἶναι γνωστόν, ὅτι διετηροῦντο, ἐπὶ μακρὸν χρόνον οἱ αὐτοὶ μετὰ τὴν γένεσίν των², ἀδύνατον δὲ εἶναι νὰ ἀναβῶμεν ὑπὲρ τὸ μνημονευθὲν πρῶτον τέταρτον τοῦ αἰῶνος, ἔστω καὶ ἂν δεχθῶμεν παλαιότεραν τὴν πρώτην ἐμφάνισιν. Καὶ τότε κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους θὰ συναντήσωμεν τὸ ὠραιότερον εὑρημα τῆς ἀνασκαφῆς, τὴν καλῶς διατηρουμένην κεφαλὴν Σφιγγός, ἐξάπαντος συνανήκουσαν εἰς τὴν αὐτὴν κεράμωσιν.

1 Ἐκ τοιούτων κορυφαίων γνωρίζω μόνον τρία παραδείγματα, τὸ ἐξ Ὀλυμπίας (OLYMPIA I πίν. 41) τὸ ἀποδιδόμενον εἴτε εἰς τὸν Θησαυρὸν τῆς Γέλας εἴτε εἰς τὸ Ἡραῖον, τὸ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως ἐπὶ σίμης ἐπιθήμα (VAN BUREN εἰκ. 22 καὶ BUSCHOR Tondächer I, εἰκ. 11) καὶ τρίτον ἀπόκομμα κορυφαίου ἐξ Ἐλευσίνος ἀθημοσιεύτου, ὅπως εἶχε τὴν κλωσύνην ὁ γνωστός ἀρχιτέκτων κ. Ἴω. Τραυλὸς ἀνασκαλεῖσας εἰς τὸν σχετικὸν σωρὸν κεραμίδων νὰ μοῦ ἐπιδείξῃ. Ἄλλὰ τὸ τελευταῖον ἔχει ἐννεάφυλλον τὸ ἀνθέμιον καὶ ἀνήκει εἰς τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος καὶ τὸ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως εἶναι πεντάφυλλον.

² Ἄς σημειωθῆ ἔδῳ ἀκόμη, ὅτι καὶ ἡ γενικότερα ἰδέα τῆς προτάξεως τοῦ μελανοῦ ἀπὸ τοῦ ἐρυθροῦ εἶναι ἀναμφισβήτητος, ἂν μόνον εὐκαιρήσῃ κανεὶς νὰ ἴδῃ τὰς σίμας παρὰ PAYNE Necrocorinthia, εἰκ. 109-112.

2 Πρβ. ὅσα σχετικὰ ἔγραψα εἰς τὴν ΑΒ τοῦ 1935, σ. 12 κέ. περὶ τῆς μακροτέρας διατηρήσεως τῶν ἀρχιτεκτονικῶν κοσμημάτων. Εἰς τὴν Ἐλευσίνα ὁ αὐτὸς κ. Ἴω. Τραυλὸς μὲ ἐβεβαίωσεν, ὅτι ὁ ἀρχικός καὶ ἀπλουστέρος τύπος ἀκροκεράμου (κατὰ τὴν παρὰ Payne ληξιαρχικὴν πρᾶξιν τοῦ 700 π.Χ.) ἦτο ἐν χρήσει κατὰ τὴν στέγασιν τοῦ προπαισιστατείου Τελεστηρίου, τῆς ἐποχῆς δηλαδὴ τοῦ Σόλωνος.

Ο ΛΟΙΠΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Ὅς εἶναι γνωστὸν καὶ ἐκ τῆς ἀρχικῆς δημοσιεύσεως περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Καλυδῶνος, πλουσίας εἰς πολλὰς καλὰς ἀπεικονίσεις, εὗρέθησαν μεταξὺ τῶν δύο ναῶν συντρίμματα Σφιγγῶν ἐκ διαφόρων μεγεθῶν¹. Εἰς τὸ μικρότατον εἶδος ἀνήκει ἡ Σφιγξ

Εἰκ. 21.

τῆς εἰκ. 21, τῆς ὁποίας τὴν θέσιν γνωρίζομεν ἐπακριβῶς, διότι μόνῃ αὐτῇ προσαρμόζεται τελείως εἰς τὰ διατηρηθέντα ἔχνη ἐπὶ τοῦ γωνιαίου τμήματος τῆς λεοντοκεφαλίου ὑδρορροῆς, ὡς θὰ ἴδωμεν. Τὸ τεχνικὸν μέρος, καθόσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῆς ἐλαττωματικῆς διατηρήσεως, ἦτο ἀξιόλογον, δὲν ἔφθανεν ὁμως εἰς λαμπρότητα τὰς ἄλλας Σφιγγας. Ἡ στροφή τῆς κεφαλῆς πρὸς τὰ δεξιὰ ἦτο ἔντονος, 45°. Εἰς τὸ αὐτὸ μικρότατον εἶδος, ἐπομένως καὶ εἰς τὸν μικρότερον ναὸν ἀνήκει καὶ τὸ σύντριμμα στήθους Σφιγγὸς (εἰκ. 22), διατηροῦντος τὴν σχηματικὴν παράστασιν τῶν σχετικῶν πτερυγίων. Διαφέρει τὸ κομμάτι ἀπὸ τὸ προηγούμενον, διότι τὸ ὕψος τοῦ πτερυγίου μέρους ἐδῶ εἶναι 12 ἐκ. ἀπέναντι 9.5 ἐκ. τοῦ ἄλλου. Τὸ πλάτος ὁμως τὸ στενότατον εἶναι τὸ αὐτό, 5.2 ἐκ. καὶ τοῦτο εἶναι τὸ οὐσιῶδες ὡς πρὸς τὸ μέγεθος. Ὅπως ἐκ τῆς στενουμένης

¹ ROULSEN - RHOMAIOS Bericht, σ. 27-32.

γωνίας μεταξύ στήθους καὶ λαιμοῦ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς σαφῶς ὑποδεικνύεται, ἡ κεφαλὴ τῆς Σφιγγὸς ἐστρέφετο ἐπίσης ἐντόνωσ, ἀλλὰ πρὸς ἀντίθετον τῆς ἄλλης κατεύθυνσιν.

Εἰς μέγεθος σημαντικῶς ἀνώτερον ἀνήκει τὸ ἐκ πολλῶν συντριμμάτων συγκροτηθὲν μέρος Σφιγγός, τὸ εἰκονιζόμενον κατ' ἐνώπιον (εἰκ. 23), ἐκ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς (εἰκ. 24) καὶ ἐκ τῆς ἀριστερᾶς (εἰκ. 25). Τὸ στενότερον πλάτος μεταξύ τῶν σκε-

Εἰκ. 22.

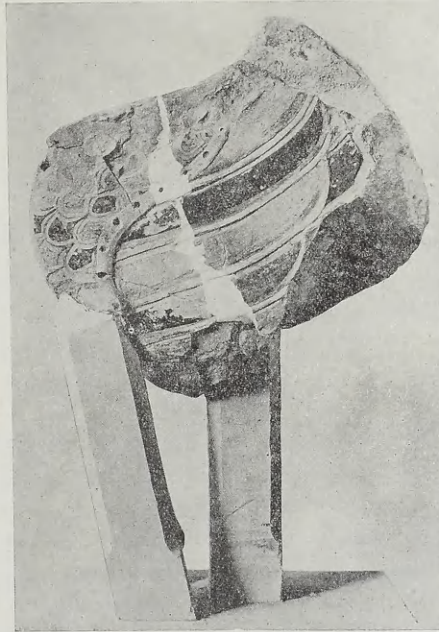

Εἰκ. 23.

λῶν τοῦ στήθους εἶναι 6.5 ἐκ. καὶ τὸ ὕψος 12.5 ἐκ. Ἀκόμη τὸ συνολικὸν πλάτος τοῦ στήθους 16.+ ἐκ. καὶ τὸ ἀρκετὰ χονδρὸν δεξιὸν σκέλος σημαίνουν αἰσθητὴν διαφορὰν. Τὸ τεχνικὸν μέρος, ὅπου διατηρεῖται ἡ ἐπιφάνεια, εἶναι ἐξαιρετικὸν καὶ τὸ τελευταῖον λεῖον ἐπίστρωμα ἐμφανίζει λάμπην λευκόξανθον πρασινωπὴν. Τίποτε δὲν ἐσώθη ἐκ τῆς κεφαλῆς, ἀλλ' ἐκ τῶν μικρῶν ἰχνῶν τοῦ λαιμοῦ φαίνεται, ὅτι θὰ ἐστρέφετο πρὸς τὰ δεξιὰ ὅμως κατὰ μοίρας ὀλιγωτέρας τῶν 45. Σύμφωνα μὲ τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ στροφὴν ἡ ἀριστερὰ πτέρυξ γίνεται ταπεινότερα κατὰ τι παρόσον ἡ ἄλλη, ἀλλ' ὡς ἐξωτερικὴ καὶ καλύτερον φαινομένη παριστάνεται λαμπροτέρα. Τὰ καθέκαστον πτερὰ ἐκτὸς τοῦ ἐναλλασσομένου χρωματισμοῦ εἰκονίζονται ἐδῶ μόνον μὲ ἐγγάρκτα περιγράμματα καὶ μικρότατον ἀνάγλυφον καὶ ὁ τοξοειδὴς σκελετὸς τῆς ὅλης πτέρυγος ἐστολίζετο σύμφωνα μὲ τὰς συμμετρικῶς διατεθειμένας ὁπὰς μὲ πρόσθετον μετάλλινον κόσμον. Θαυμαστὴ

εἶναι ἡ διαφορευτική κίνησις τῶν περυγῶν καὶ τοῦτο μόνον ἀρκεῖ νὰ φαντασθῶμεν τὴν τελειότητα τοῦ ἔργου, ἃς ἦτο διακοσμητικὸν καὶ μικρὸν μέρος μεγάλου συνόλου.

Εἰς ἄλλο τρίτον τοῦτο μέγεθος ἀνήκει ἡ λαμπρὰ κεφαλὴ *εἰκ. 26*, ἃν βέβαιον θεωρηθῆ, ὅτι εἶναι κεφαλὴ Σφιγγός. Παλαιότερα ἐγράφη¹, ὅτι συμφωνεῖ κατὰ τὰς διαστάσεις μὲ τὸν ἀνωτέρω περιγραφέντα κορμὸν μὲ μόνην τὴν διαφορὰν, ὅτι ἀνήκει εἰς ἀντί-

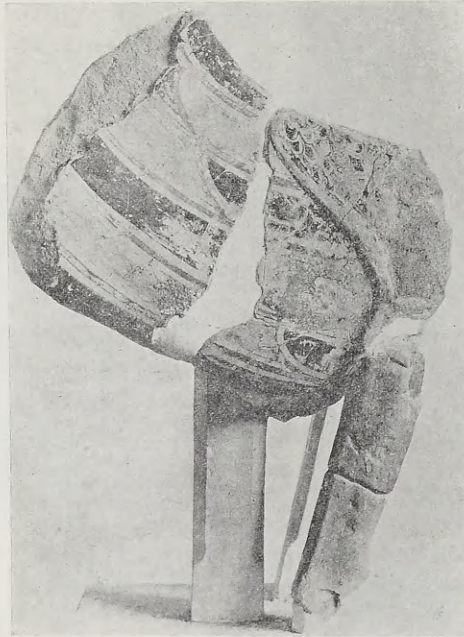
Εἰκ. 24.

στοιχὸν Σφιγγα στρεφομένην πρὸς ἀριστερά. Ἄλλ' ἡ γενικωτέρα ἐντύπωσις καὶ μάλιστα τὰ σχετικὰ μέτρα δὲν στηρίζουν τὴν ὑπόθεσιν. Ἐκ τῶν διατηρουμένων ἰχνῶν ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρω κορμοῦ ἐξάγεται πλάτος τοῦ λαιμοῦ μικρότατον 8.2 ἐκ. καὶ μέγιστον 10 ἐκ., ἐνῶ ἐπὶ τοῦ διασφωζομένου κατωτάτου μέρους τοῦ λαιμοῦ ἐπανειλημμένως ἐμετρήσαμεν 11.2 ἐκ. Ἡ συνταύτισις εἶναι ἀδύνατος. Ἄλλ' ἃς ἐξετάσωμεν προηγουμένως τὸ ὄραϊον εὔρημα καθ'αυτὸ ὡς ἔργον τέχνης, ὅπως τοῦτο ἐπιβάλλει ἡ σπανία καλὴ διατήρησις του.

Εἰς τὴν πρώτην δημοσίευσιν ἐγράφησαν πολλὰ σχετικὰ μὲ τὸν τρόπον καθ' ὃν παριστάνεται ἡ στροφὴ τῆς κεφαλῆς, ἀλλ' ὄχι ὅλα, ὅπως ἦτο χρήσιμον καὶ ἀναγκαῖον προκειμένου περὶ τῆς ἀξιολογήσεως τοῦ ἔργου. Νομίζω διὰ τοῦτο εὐκαιρον νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου μου εἰς τὸ σπουδαιότατον κεφάλαιον τῶν ἀσυμμετριῶν, πού συγκρίματα ἢ ἐντελῶς τὸ ἀγνοοῦν ἢ μικρὰν σημασίαν τοῦ ἀποδίδουν. Εἶναι τῆς

¹ Bericht, σ. 32. Καὶ ὁ DUGGON Laphrion, σ. 184 δὲν διστάζει νὰ συνάψῃ τὴν κεφαλὴν μὲ τὸν κορμὸν (Δ).

όλοπρωτης χρησιμότητος ἔργον νὰ δοθῆ προσοχὴ εἰς ὅλας καὶ τὰς μικροτάτας παραλλαγὰς τῶν ἀντιστοιχῶν μερῶν εἰς τὸ πρόσωπον, τὸν σχηματισμὸν τῆς ὅλης κεφαλῆς, τὸν λαιμόν, παντοῦ. Διότι ὅλα ταῦτα σημαίνουν τὴν σαφεστέραν ὑπόδειξιν ἐκ μέρους τοῦ καλλιτέχνου του, πῶς ἔβλεπε τὸ ἔργον του καὶ τί προθέσεις εἶχεν. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρει τὸ πρᾶγμα τοὺς ἱστορικοὺς τῆς ἀρχαίας τέχνης, ποὺ συχνὰ δὲν διαθέτουν ἄρτια

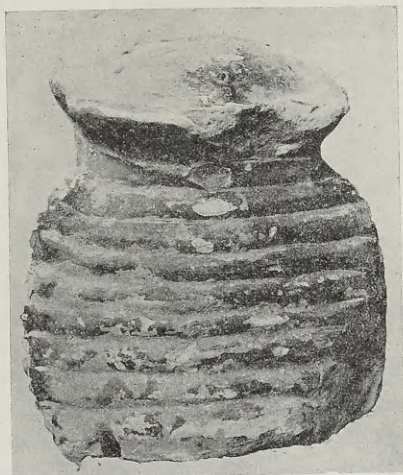

Εἰκ. 25.

ἔργα ἀλλὰ μόνον μικρὰ ἢ μεγάλα κομμάτια καὶ δυσκολεύονται νὰ τὰ κατανοήσουν καὶ τὰ τοποθετήσουν καταλλήλως εἰς τὰ σχετικὰ βάρη. Ἐξ ἐξετάσωμεν λοιπὸν λεπτομερῶς μὲ ποῖα μέσα καὶ ἀποκλίσεις ἀπὸ τὴν κανονικότητα ὁ ἀρχαῖος πλάστης ἐπέτυχε νὰ παραστήσῃ τὴν κίνησιν τῆς πηλίνης κεφαλῆς.

Τὸ τεχνικὸν μέρος εἶναι τὸ τελειότερον δυνατὸν καὶ ἡ στιλπνὴ λεία ἐπιφάνεια μὲ τὸ χρῶμα τοῦ ἑλεφαντοστοῦ κατὰ τὸ πρόσωπον καὶ τὸν λαιμόν, ὅπως καὶ ὁ χρωματισμὸς διατηροῦνται ἄριστα, ὥστε νὰ εὐκολύνωνται πολλὰ παρατηρήσεις.

Ἡ φωτογραφικὴ εἰκὼν 26 παρουσιάζει τὸ πρόσωπον μὲ μεγάλην ἀνισότητά τῶν ἐκατέρωθεν τοῦ κεντρικοῦ ἄξονος μερῶν, ἀλλ' ὅλοι γνωρίζομεν, ὅτι τοῦτο εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ τοποθετήσεως τοῦ φακοῦ. Μία διαφορετικὴ τοποθέτησις, πρὸς τὰ ἀριστερὰ δηλ., θὰ ἔδιδεν ἄλλοιο ἀποτέλεσμα καὶ ἡ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ προσώπου θὰ ἐφαίνετο μεγαλυτέρα. Ἄλλ' ἐκ τῶν δύο ἀντιθέτων ἀπόψεων μόνον ἡ πρώτη εἶναι ἡ

Εἰκ. 26.

κατ' ανάγκην όρθή, επειδή μόνη αυτή συμφωνεί προς τās πραγματικās ανισότητας που συστηματικά επεδίωξεν ό καλλιτέχνης. Τās τονίζει μόνον, αλλά δεν τās καταλύει, όπως ή έξ άριστερών άποψις. Πραγματικώς ή άριστερά παρεία είναι κατά 3-4 χιλιοστά πλατυτέρα και τó σπουδαιότερον εμφανίζεται με πλουσιωτέραν διάπλασιν. Τό ύψηλόν τριγωνικόν μέτωπον διαιρείται εις έλαφρώς άνισα μέρη, επειδή ή δηλώνουσα την χωρίστραν κορυφή έκφεύγει άριστερώτερα. Κατά την βάση τó μέτωπον δεξιά κυρτώνεται, ένώ άριστερά κοιλαίνεται έλαφρώς κατά τó μέσον. Έκ τών όφθαλμών ό δεξιός ανοίγεται κατά ένα χιλιοστόν περισσότερον — διαφορά παρά την μικρότητα του μέτρου πολύ σημαντική — και τούτο τó άνοιγμα παρακολουθεϊ ενεργώς και ή ίρις. Εις κάθε σημειον διαφορετική είναι ή διάπλασις του άριστερου με την υπεράνω αυλάκα και τόν σχηματισμόν της όφρυος. Δεν όμοιάζουν έντελώς αί δύο πλευραι της μύτης και ή προς άριστερά έλαφρότατα έξογκώνεται κατά τó μέσον. Από τó στόμα τó προς άριστερά ήμισυ είναι αισθητώς μικρότερον. Και επί του λαιμού διάφορον είναι δεξιά και άριστερά τó περιγράμμα. Όλα αυτά αί αποκλίσεις από την φυσικήν κανονικότητα σημαίνουν ενεργώς, ότι ό πλάστις έβλεπε την κεφαλήν έστραμμένην και την προώριζε να ύψώνεται μετά του λαιμού επί του ύπολοιπου σώματος με διαφορετικήν κατεύθυνσιν. Έξ άλλου ή κατ' έλάχιστον ύψηλοτέρα θέσις του άριστερου ώτός, της όφρυος και του όφθαλμού της αυτής πλευράς έξηγούνται με την ύπόθεσιν, ότι έκτός στροφής επεξητήθη να παρασταθῆ και έλαφρά κατάνευσις της κεφαλής προς τó αυτό μέρος.

Αί με την ένστικτώδη καλλιτεχνικήν αντίληψιν επιτυχώς εύρημένα άλλωίώσεις από της έξωτερικής φυσικής αλήθειας και ή συναφής προσέγγισις προς την έσωτερικήν αισθητικήν πραγματικότητα ζωηρεύει την έκφρασιν. Αί όμοιαι και διαφορετικαι λεπτομέρειαι ένώνονται, αποτελούν ρυθμόν, και συνεπώς τονίζονται άμοιβαίως. Βέβαια οι νεώτεροι θα ήθέλομεν κάποιαν ψυχικήν έκφρασιν, άνάλογον προς τās τών νεωτέρων ιδιικών μας έργων τέχνης. Τούτο δεν υπάρχει. Άλλ' άρκει και υπεραρκεί, ότι τὰ μεγάλα, πλήρη φωτός, μάτια βλέπουν πραγματικώς προς ώρισμένην κατεύθυνσιν και επάνω εις τὰ έξαίσιαι χεϊλή επανθει έλαφρόν μειδιάμα, τó μειδιάμα της νεαρῆς ζωῆς¹.

Εις την κίνησιν μέτοχος είναι και ή κόμη και κατά τρόπον εμφανέστερον. Κατά την άριστεράν πλευράν ό πλόκαμος άκριβώς ένεκα της στροφής καταπίπτει βαρύτερος και πλατύτερος προς τὰ εμπρός, κάμπτεται διά τούτο όπισθεν παρουσιάζων πλατυτέρα την πλαγίαν πλευράν και τοξοποιεϊται ζωηρότερον τόσον κατά τó περιγράμμα, όσον κυρτώνεται κατά την εμπροσθίαν όψιν. Κατά την πλαγίαν πλευράν παρατηρούμεν όριζοντίας αυλακώσεις, αντιστοιχούσας πιστώς εις τὰ εμπροσθεν κύματα τών βοστρύ-

1 Εις την αρχικήν δημοσίευσιν κατεχωρίσθη και έγχρωμος απεικόνισις, έργον του νεωτέρου Gillieron, που τότε πλανηθέντες μετά του Poulsen έξελάβομεν ως πρωτότυπον σχέδιον (Zeichnung) του ίδιου (Beicht, εις. 55, σ. 29), ό δέ Dyggve υπερθεματίζων εκάλεσε meisterhafte Aquarelle (Laphrion, 184, 2), Πραγματικώς τó έργον είναι μόνον φωτογραφία και μάλιστα ή χειρότερη δυνατή, χρωματισμένη με δεξιότητα. Η φωτογραφία έχει ληφθῆ άριστερώτερα του κεντρικού άξονος, ώστε να ματαιώνωνται όλαί αί προ-

θέσεις του παλαιου καλλιτέχνου. Ό,τι ότος με μεγάλην επιτυχίαν επένθησε προς έξυπηρέτησιν της ιδέας της κινήσεως έξαφανίζεται, τó στόμα παραμορφώνεται, ή προέχουσα σαγών αποβαίνει πολύ αδύνατος και τó όλον παίρνει έκφρασιν άόριστον, σχεδόν ήλιθίαν. Πρβ. όσα σχετικά έγγραφα εις AM, 1932, σ. 162-3 διά την άτυχή συνήθειαν πολλών αρχαιολόγων να έμπιστεύωνται εις τόν τυχόντα φωτογράφον ή μηχανικός εργαζόμενον άντομον την απεικόνισιν τών αρχαίων έργων τέχνης προτου οι ίδιοι επαρκώς τὰ κατανοήσουν.

χων. Δὲν εἶναι ἀμφιβολία, ὅτι αἱ αὐλακώσεις παριστάνουν τὴν ὀπισθεν κοίλην ὄψιν τούτων τῶν κυμάτων, σύμφωνα μὲ τὴν συμβατικὴν ἀλλὰ καὶ γνησίως καλλιτεχνικὴν προοπτικὴν τῶν χρόνων¹. Τὰ αὐτὰ φαινόμενα χαρακτηριστικῶς περιορισμένα καὶ ἐλαφρῶς παρηλλαγμένα, βλέπομεν ἐπὶ τοῦ ἀντιστοίχου πλοκάμου. Δὲν εἶναι ἀντιφατικὸν πρὸς τὴν μνημονευθεῖσαν ἐλαφρὰν κατάνευσιν τῆς κεφαλῆς, ὅτι αἱ ὀπισθεν ὀριζόντιοι καὶ πλατεῖαι ζῶναι τῆς κόμης φαίνονται ἀνερχόμεναι ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ διότι τοῦτο εἶναι ἀπλῆ ἀκολουθία τῆς κινήσεως τοῦ ἀριστεροῦ πλοκάμου.

Ἀκολουθοῦν δύο ζητήματα πρὸς ἐξέτασιν (1) ἀνήκει πραγματικῶς εἰς Σφίγγα ἢ ἐν λόγῳ κεφαλῆ καὶ (2) ὁποῖον προορισμὸν εἶχε τὸ ὠραῖον ἔργον, ἦτο ἀκρωτήριον καὶ τίνος ναοῦ. Εἰς τὸ πρῶτον ζήτημα ἦτο καταφατικὴ ἢ ἀπάντησις μας, μετὰ τοῦ Poulsen (Bericht, 31), διότι ἀπεκλείσαμεν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνήκει εἰς αὐτοτελὲς ἄγαλμα Ἀρτέμιδος τοῦ 570 π.Χ. μὲ τόσον ζωερὰν στροφὴν. Εἰς τὴν αὐτὴν γνώμην, νομίζω ὅτι τώρα πρέπει νὰ μείνωμεν, ὅμως μὲ τὴν παρατήρησιν, ὅτι, ὡς ἔκτοτε ἐβεβαιώθη, στροφαὶ καὶ κλίσεις τῆς κεφαλῆς μετριώτεροι ὑπάρχουν διὰ τοὺς θέλοντας νὰ προσέχουν ἐπὶ πάντων τῶν ἀρχαϊκῶν ἔργων καὶ ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς. Σχετικὰ μὲ τὸ δεύτερον ζήτημα ἐλκυστικὸν εἶναι νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἡ Σφίγξ ἦτο ἐκ τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ ναοῦ, τὴν κεράμωσιν τοῦ ὁποῦ σπουδάζομεν. Εἰς τοῦτο συντρέχουν ἱκανοὶ λόγοι. Τὸ μεγαλύτερον μέγεθος ὑποβάλλει τὴν ἰδέαν, ὅτι θὰ ἐκόσμηι ἕνα μεγαλύτερον ναόν, παρόσον ἦτο ὁ ναὸς μὲ τὰ μικρότατα, ὡς εἶδομεν, ἀκρωτήρια, ἀρκετὰ δὲ ἀσφαλὲς εἶναι νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι διὰ τὴν περιγραφείσαν ἀδρομερῆ καὶ ἐπιβλητικὴν κεράμωσιν πρέπει νὰ ὑπῆρχεν ἕνας μεγαλύτερος ναός. Ἐπειτα ἡ χρονολογικὴ συμφωνία. Ὑπάρχει κάποια ὁμοιότης—ὄχι ἰδιαίτερος σημαντικὴ σχετικὰ μὲ τὸν σχηματισμὸν τῆς κόμης ἐπὶ τῆς μικρᾶς Σφιγγός, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι λόγος νὰ καταβιβάζωμεν τὴν ὠραίαν Σφίγγα εἰς τὴν αὐτὴν νεωτέραν ἐποχὴν. Ἐχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν πολλὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου, πού δὲν ἐπιτρέπουν νὰ καταβῶμεν κάτω τοῦ 575 π.Χ., κατωτάτου συμβατικοῦ ὀρίου τῶν μεσαίων κορινθιακῶν ἀγγείων κατὰ τὸν παρὰ Payne καθορισμὸν. Οἱ μεγάλοι ὀφθαλμοὶ μὲ τὴν τοξωτὴν ἄνω βλεφαρίδα καὶ ἰδιαίτερος ἡ κοίλανσις τῆς περιοχῆς τοῦ στόματος μὲ τὴν προτεινομένην λεπτὴν σιαγόνα σημαίνουν, ὅτι δὲν ἐλησιμονήθη ἐντελῶς ἡ παλαιὰ κορινθιακὴ καὶ «δαϊδαλικὴ» παράδοσις. Καὶ δι' ἄλλας συγκρίσεις ὁ Payne μελετήσας τὴν κεφαλὴν (Necrocorinthia, πίν. 49, 1-2, σελ. 235 καὶ 239) χρονολογεῖ μεταξὺ 590 καὶ 580 π.Χ.

Δὲν πιστεύω εἰς τὴν μαθηματικὴν ἀκρίβειαν τούτων τῶν χρονολογιῶν, ἀλλ' εἶναι ἀρκετὸν χαλαρώνοντες τὰ στενὰ πλαίσια νὰ σταθῶμεν εἰς τὸν πρώϊμον 6^{ον} αἰῶνα. Τὴν αὐτὴν γενικῶς ἐποχὴν ἐτεκμηριώσαμεν καὶ διὰ τοὺς ἀνθεματοὺς κεράμους καὶ τότε

¹ Δὲν λείπουν ποτὲ οἱ δυσπιστοῦντες εἰς τὴν ἰδέαν, ὅτι ἡ συμβατικὴ αὐτὴ προοπτικὴ ἔχει ὅσκιαν καλλιτεχνικὴν ἀξίαν. Ἀρτέσκονται νὰ βλέπουν ἀδυναμίαν τῆς ἐποχῆς, πού ἀκόμη δὲν ἐπέτυχε νὰ εὕρη τὴν ὀρθὴν προοπτικὴν. Ἄλλ' ὅμως παραγνωρίζουν, ὅτι κάθε καλλιτέχνημα οἰασδήποτε ἐποχῆς εἶναι γενικῶς αὐθυπόστατον, οὐδέποτε συμφωνεῖ τελείως πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν πραγματικότητα καὶ ἀλλοίμονον ἂν γίνῃ «ἀπαράλ-

λαχτο», ἢ δὲ συμβατικὴ προοπτικὴ ὡς σύμφυτος πρὸς τὸ ὄλον ἔργον μόνη αὐτὴ μετέχει εἰς τὴν ὑπάρχουσαν ἀξίαν του. Ἡ ὀρθὴ προοπτικὴ, κατόρθωμα μακροχρονίου πείρας καὶ ἐπιστήμης, εἶναι ἱκανὴ νὰ παρέχῃ μερικὰς εὐκολίας εἰς κάθε τεχνίτην, ἀλλὰ πραγματικῶς οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν μὲ τὴν οὐσίαν τῆς τέχνης. Πρβ. σχετικῶς Π. Α. ΜΙΧΕΛΗΝ, Ν. Ἐστία, τ. 47, τεύχος 551 σ. 804.

οὐδένα δισταγμὸν ἔχομεν νὰ συνάψωμεν τὴν μεγάλην Σφίγγα ὡς καὶ τὴν μικροτέραν (μὲ τὸν διατηρούμενον κορμὸν) καὶ καλλιτεχνικῶς ἰσαξίαν πρὸς τὴν αὐτὴν στέγην καὶ κεράμωσιν¹. Ἀπομένει ἡ δυσκολία, πῶς θὰ τοποθετηθῶν ἐπὶ τῆς στέγης τὰ δύο ταῦτα ἀκρωτήρια, ἀφοῦ εἶναι ἀνισομεγέθη καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἀντίστοιχα ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀετώματος. Ἡ λοιπὸν θὰ ὑποθέσωμεν διαφορετικὸν μέγεθος δι' ἐκάτερον ἀέτωμα, ἢ θὰ τοποθετήσωμεν τὸ μεγαλύτερον ἀκρωτήριον εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ἀετώματος.

Περατώνοντες τὸν λόγον περὶ τῆς κεραμώσεως ὑπενημιζόμεν ὅτι ἐν ἀρχῇ εἶπομεν, ὅτι οὐδὲν ἴχνος εὐρέθη ἐπαετιδος, σίμης ὡς εἶναι συνήθεια νὰ λέγωμεν. Εὐλόγον ἦτο νὰ εὐρεθῇ σύντριμμα σίμης ὁμοίας πρὸς τὴν ἐν Κορίνθῳ εὐρεθεῖσαν λαμπρὰν σίμην, ἀνήκουσαν πιθανώτατα εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος μετὰ τῶν σχετικῶν ἀνθερωτῶν κεράμων (CORINTH IV, 1, εἰκ. 17 πίν. IV)². Ἴσως ἡ ἀπουσία τῶν εὐρημάτων νὰ εἶναι ἐντελῶς τυχαία, ἀλλ' ἐπίσης δυνατὸν εἶναι ἀντὶ σίμης νὰ ὑπῆρχον ἀκραῖοι στρωτήρες κοσμούμενοι κατὰ τὸ μήκος αὐτῶν μὲ ρόδακας, ἀκριβῶς ὅπως εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς στολιζέται τὸ πλάτος.

ΑΚΡΑΙΟΙ ΣΤΡΩΤΗΡΕΣ ΑΝΤΙ ΕΠΑΕΤΙΔΟΣ

Εἰς τὸν πίνακα XXI τοῦ βιβλίου του ὁ Duggve ἔχει σχεδιάσει ἕξ διάφορα συντριμμάτα (O, P, Q, R, S, T), ἕξ ὧν δύο (O καὶ T) δὲν εἶχα προσέξει παλαιότερα. Τὰ μικρὰ κομμάτια, καθένα χωριστὰ καὶ εἰς τὸ σύνολόν των ἐκφράζουν καθαρὰ, ποία εἶναι ἡ θέσις καὶ ὁ προορισμὸς των, καὶ εἶναι οὗτος διαφορετικὸς τοῦ ὑποτεθέντος ὑπὸ τοῦ πρώτου ἐρευνητοῦ των. Διὰ τοῦτο ἐλήφθη φροντίς νὰ ἐτοιμασθοῦν περισσότερα καὶ ἀκριβέστερα σχέδια τούτων, πλὴν ἐνός, τοῦ O, ποῦ δὲν κατώρθωσα νὰ ἀνεύρω μετὰ τῶν πολυπληθῶν συντριμμάτων τῆς σχετικῆς ἀποθήκης. Ἄλλ' ὡς ἔκτον ὁμοίου προορισμοῦ κομμάτι προσετέθη εὐρημα πρόσφατον ἐκ τοῦ Λαφρραίου τοῦ φύλακος Ν. Μοσίου.

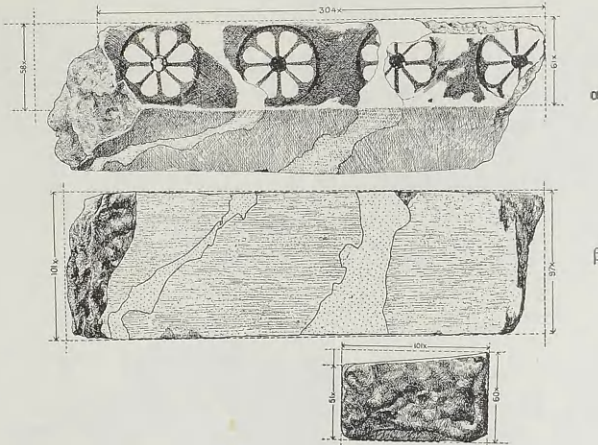
1. Τὸ μεγαλύτερον ὅλον τεμάχιον, ἐκ τριῶν θραυσμάτων συγκροτηθὲν παριστάνεται μὲ 3 σχεδιάσματα (εἰκ. 27 α, β, γ), εἶναι λωρὸς μήκους σφριζομένου 33 ἐκ. ἐμφανίζουσα λευκοπράσινον ἐπίχρῳμα μόνον ἐπὶ τῆς 10 ἐκ. πλατείας ὑπεράνω ἐπιφανείας καὶ διακοσμουμένην κατὰ τὴν ἔμπροσθεν ὄψιν μὲ ρόδακας, ἡ κατασκευὴ τῶν ὀπίων εἶναι ἡ αὐτὴ ἀκριβῶς, ὡς ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων τῆς ἀνωτέρω κεραμώσεως. Ὁ Duggve ἐσημείωσεν (ἔ.ἀ. 168), ὅτι ἡ διακοσμουμένη ὄψις κλίνει ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἐντὸς μὲ γωνίαν

1 Εἶναι περιέργον, ὅτι ὁ Duggve παρὰ τὴν ἔκτακτον φιλοπονίαν του νὰ σχεδιάσῃ, φωτογραφῆσῃ καὶ περιγράψῃ κάθε σύντριμμα παρέρχεται ὁμως ἐν σιγῇ μερικὰ οὐσιώδη ζητήματα, ποῦ εἶναι δυνατὸν νὰ λυθοῦν, ὅπως τὸ ζήτημα μὲ τὰς μεγαλύτερας Σφίγγας. Περιορίζεται μόνον εἰς τὴν μικρὰν Σφίγγα καὶ τὴν ἀναπαριστάνει χρησιμοποιοῦν ἀτόπως τὸ πρόσωπον τῆς μεγαλύτερας καὶ μὲ ἄλλας ἀνακριβεῖας, ὡς θὰ ἴδωμεν. Ἐν γένει μὲ τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν πάντοτε ὀλίγων εὐρημάτων τὸ νὰ θέλωμεν ὅλα νὰ τὰ ἐξηγηθῶμεν εἶναι μάταιον, ἀλλὰ καὶ τὸ νὰ ἀποφεύγωμεν τὰς δυνατὰς λύσεις δὲν ὠφελεῖ.

2 Διὰ τὴν πλήρωσιν τούτου τοῦ κενοῦ ἔκαμα τὸ λάθος (ARX. ΔΕΛΤ. 1926 Παράρτ. σ. 29) νὰ ἀποδώσω εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν κεράμωσιν σύντριμμα σίμης, ποῦ μόνον εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Θησαυροῦ τῶν Μεγαρέων ἡ γύρω εἰς τὰ 500 π.Χ. δύναται νὰ ἀνήκῃ, ὅπως ἀργότερα θὰ ἴδωμεν. Ἐν γένει εἰς τὰς πρώτους δημοσιεύσεις τὰ λάθη δὲν εἶναι ὀλίγα κοντὰ εἰς τὰς ὁρθὰς παρατηρήσεις καὶ εἶναι τὰ λάθη αὐτὰ ποῦ παρεκίνησαν τὸν Duggve νὰ ἐπιχειρήσῃ γενικὴν ἀνασκευὴν τῶν παλαιότερων γνωμῶν καὶ νὰ προσθέσῃ τὰ ἰδικὰ του λάθη. Τὶ νὰ γίνῃ; Μόνον διὰ μέσου σφαλμάτων προχωρεῖ ἡ ἔρευνα.

3^ο, ἀλλὰ διέφυγε τὴν προσοχὴν του, ὅτι καὶ τὸ πάχος τῆς λωρίδος μειώνεται σημαντικῶς κατὰ τὸ ἕτερον ἀκόσμητον πέρασ, 60 χιλ. ἔμπρὸς καὶ ὀπίσω 51 χιλ. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐπὶ τῶν ὁμοίων συντριμμάτων, 2 καὶ 3. Ἐπίσης μειώνεται τὸ ὕψος τῆς προσόψεως, 61 χιλ. δεξιᾷ, 58 χιλ. ἀριστερᾷ.

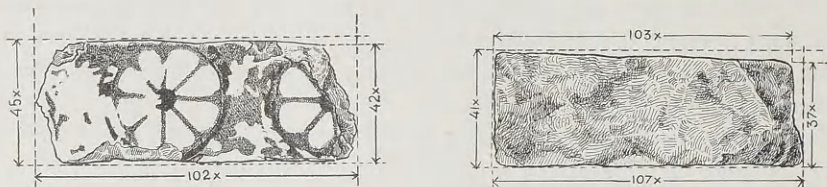
2. Ἀπόκομμα ὁμοίας λωρίδος, 2 σχέδια. Τὸ πλάτος τὸ αὐτὸ, 10.6 ἐκ. Τὸ ἀϋξανόμενον ὕψος τῆς προσόψεως — 42 χ. — 45 χ. — εἶναι ἐδῶ ἀριστερᾷ (εἰκ. 28).

Εἰκ. 27.

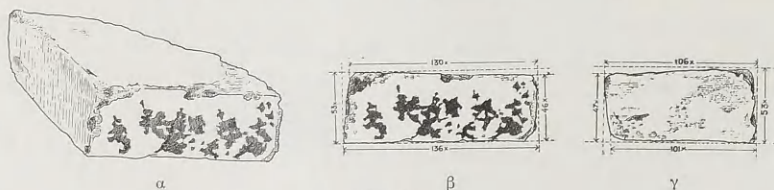
γ

3. Τὰ 3 σχέδια, εἰκ. 29 α, β, γ, ἀναπληρώνουν τὴν περιγραφὴν. Σημειώνομεν, ὅτι τὸ σύντριμμα τῆς λωρίδος παρουσιάζει τὸ πρὸς ἀριστερὰ πέρασ αὐτῆς μὲ σημαντικὴν κλίσιν. Εἰς τὴν αὐτὴν τέλος σειρὰν ἀνήκει καὶ τὸ παρὰ Dyggve O σύντριμμα μὲ ἀσφαλῶς συμπληρωμένην πρὸς τὰ ἀριστερὰ αὔξισιν τοῦ ὕψους τῆς προσόψεως μέχρι 64 χιλ. Εἶναι ἀπαραγνώριστον, ὅτι αἱ πῆλιναι λωρίδες μὲ τὸ ἀϋξανόμενον ὕψος κατὰ τὴν κοσμουμένην πλευρὰν, τὴν κλίσιν τοῦ πέρατος ἐπὶ τοῦ θραύσματος 3 ὡς καὶ τὴν κλίσιν τῆς ἄνω ἐπιπέδου ἐπιφανείας πρὸς τὰ ἐντὸς, μόνον ἐπὶ κεκλιμένης ξυλίνης βάσεως εἶναι δυνατὸν νὰ τοποθετηθοῦν καὶ εἶναι αὐτόδηλον, ὅτι διὰ τὸ κοσμούμενον μῆκος αὐτῶν θὰ ἦσαν συμπληρώματα τῶν ἀκρινῶν στρωτήρων ἀετώματος. Τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικόν, ὡς εἶναι ἡ σφηνοειδῆς μορφή τῶν λωρίδων μὲ τὸ ἐλαττούμενον ὕψος δὲν εἶχε διαφύγει τὸν Dyggve — μέγιστον πάχος ἢ ὕψος 64 χιλ. καὶ ἐλάχιστον 42 χιλ. — μάλιστα ὁ αὐτὸς παρατήρησεν (ἔ.ἀ. σ. 168) ὅτι διὰ τὸ ἐπίχρισμα τῆς ἄνω ἐπιφανείας δὲν θὰ ἐπεκάθηγτο ἄλλοι κέραμοι ἐπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ὅμως ἐπειγόμενος νὰ δώσῃ ὁλοκληρωτικὰς καὶ νεοφανεῖς ἀναπαραστάσεις ἐτοποθέτησε τὰς λωρίδας ἐπὶ τοῦ ὀριζοντίου γείσου καὶ ἐπ' αὐτῶν ἐπέβαλε διακοσμητικούς δῆθεν ἀκροκεράμους κατ' ἄλλην παρερμηγίαν (Laphrion, εἰκ. 235 καὶ 289).

Εἰκ. 28.

5. Εἰς ἐνίσχυσιν τῆς ιδέας περὶ τῆς ὀρθῆς τοποθετήσεως τῶν λωρίδων χρησιμεύει καὶ τοῦτο τὸ σύντριμμα, *εἰκ. 30 α καὶ β*, μετὰ τὴν διαφορευτικὴν κάπως μορφήν του (= πίν. XXI, T, ὅπου τὸ σχεδιάσμα μετὰ τὴν τομὴν εἶναι δι' ἐμὲ ἀκατανόητον). Τὸ σύντριμμα ἔχει παραπλήσιον πλάτος, 11 ἐκ. Ἡ ἐμπροσθία ὄψις κοσμεῖται μετὰ ἐντομὴν ἄνωθεν στεφομένην μετὰ λέσβιον κυμάτιον (ἐφθαραμένον). Ὑπεράνω ὑπάρχει τὸ λευκοπράσινον ἐπίχρισμα, ἐνῶ στερεῖται τούτου ἡ ὀπισθεν πλευρά, ἡ βάσις κάτω καὶ τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ σωζόμενον πέρασ. Ἡ ὅλη μορφή ἐνθυμίζει ἄκρα στρωτῆρων γνωστῶν ἐκ Κερ-

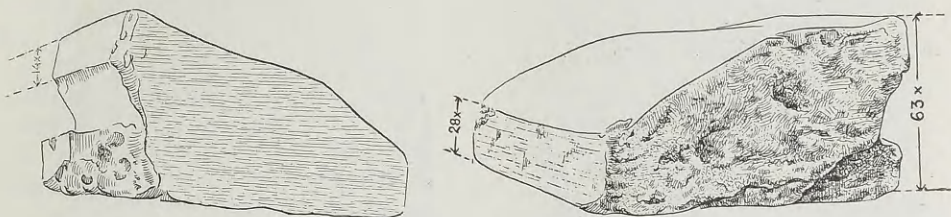
Εἰκ. 29.

κύρας καὶ ἄλλοθεν. Ἔνεκα τούτου ἀδύνατον εἶναι νὰ τοποθετηθῇ ἐπὶ ὀριζοντίου γείσου μετὰ μέτωπον ὑδρορροῆς (Traufleiste) καὶ ἡ φυσικὴ θέσις του εἶναι ἐπὶ ἀετώματος. Πῶς ἐστερεώοντο αἱ λωρίδες δὲν γνωρίζομεν, ἀλλ' ἐξάπαντος ἢ θὰ συνεκολλῶντο ἀσφαλῶς μετὰ τοῦ ὀπισθεν ἐπιπέδου στρωτῆρος ἢ θὰ καθηλώνοντο ἰδιαιτέρως ἐπὶ τῆς ξυλίνης βάσεως. Ἡ συνήθεια τῆς κοπῆς ἰδιαιτέρων λωρίδων ἐπεβάλλετο ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς διακοσμῆσεως.

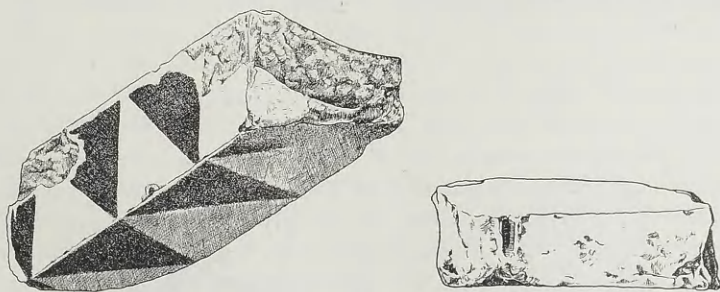
6. Εἶναι τὸ εὗρημα τοῦ Μοσίου, ποῦ ἐπικυρώνει τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἀκραῖοι στρωτῆρες, ἐλάχιστα μετασχηματιζόμενοι ἐχρησίμευον ἀντὶ σίμης, *εἰκ. 31 α, β*. Εἶναι κομμάτι στρωτῆρος μήκους 19 ἐκ. ἀνήκοντος εἰς ἀριστερὰν πλευρὰν αετοῦ, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἰχνῶν τῆς κατασκευῆς κατὰ τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ πέρασ. Τὸ πυκνὸν λευκὸν ἐπίχρισμα ἐχρησιμοποίηθη μόνον ἐπὶ τῶν διακοσμουμένων ἐπιφανειῶν, ἐνῶ ἐπὶ τῆς ἄνω ὄψεως φαίνεται τὸ ἐπιμελῶς λειανθὲν κοκκινωπὸν χρῶμα τοῦ πηλοῦ. Τὰ διακοσμητικὰ τρίγωνα ἔχουν γίνεαι μετὰ παχύρρευστον βαθὺ κόκκινον χρῶμα. Ὁ στρωτῆρ θὰ ἐξεῖχεν ὑπὲρ τὸ ἀέτωμα 9 ἐκ. περίπου, ἐπειδὴ εἰς ἀπόστασιν 10 ἐκ. διακρίνεται ὀπισθεν (*εἰκ. 31β*) ἡ κυλινδρική τρυπά τῆς καθηλώσεως. Ἐπειδὴ καθ' ὅλον τὸ 19 ἐκ. μήκος δὲν φαίνεται μείωσις τοῦ ὕψους τῶν 74 χιλ. κλίνω νὰ πιστεύω, ὅτι οἱ ἐπάλληλοι στρωτῆρες δὲν ἐτήρουν τὴν κλιμακωτὴν τάξιν, ὡς ἐξάπαντος συνέβαινεν ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω ἐξετασθέντων,

ἀλλὰ συνεδνάζοντο κατὰ τὸν τρόπον τῶν σιμῶν, ὥστε ἡ ἐξωτερικὴ στολισμένη ὄψις νὰ εἶναι ἐνιαία.

7. Καὶ τοῦτο τὸ σύντριμμα μὲ τὴν προτομὴν κόρης (Dyggve πίν. XXI, S) ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν ὡς τὰ προηγούμενα σειρὰν (εἰκ. 32 α, β, γ, δ). Τὸ πλάτος καὶ ἐδῶ τῆς λωρίδος εἶναι τὸ αὐτό, 10.5. Κατὰ τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν, εἰκ. 32 β, μετὰ προσεκτικὴν

Εἰκ. 30.

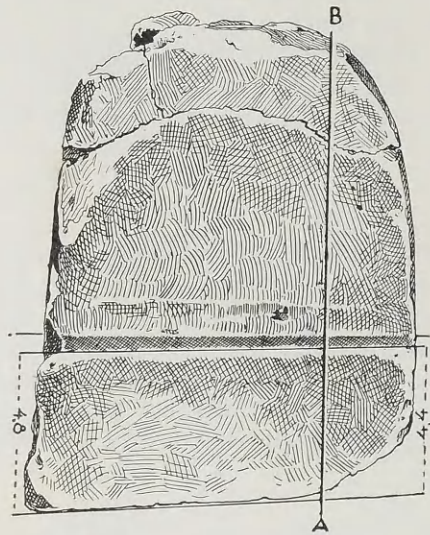

Εἰκ. 31.

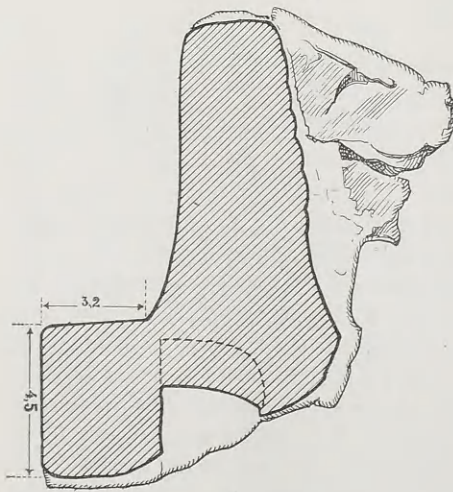
ἔρευναν ἐβεβαιώσαμεν μετὰ τοῦ σχεδιαστοῦ Κοντοπούλου ὅτι ἡ πλακόμορφος βάσις τῆς προτομῆς λεπτύνεται πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἐμετρήσαμεν εἰς μῆκος 14 ἐκ. διαφορὰν 4 χιλ. (48 χιλ. κάτω ἀριστερὰ καὶ 44 χιλ. ἄνω). Τοῦτο θὰ ἤρκει νὰ συμπεράνωμεν μὲ ἀσφάλειαν τὴν αὐτὴν ἐπὶ ἀετώματος τοποθέτησιν. Ἄλλ' ὑπάρχουν σύμφωνοι καὶ δύο ἄλλα ἐνδείξεις. Ἡ ἐπὶ τῆς εἰκ. 32 β ἀριστερὰ πλευρὰ τοῦ ἀνορθουμένου πλακιδίου ἀναβαίνει κατ' εὐθείαν γραμμὴν καὶ αἰσθητῶς ἀποκλίνει πρὸς τὰ δεξιὰ, φανερὰ δὲ εἶναι ἡ διαφορὰ πρὸς τὴν ἐτέραν πλευρὰν. Ἐπειτα ἐπὶ τῆς προσόψεως, εἰκ. 32 δ, βλέπομεν, ὅτι ἡ μὲ ὀριζοντίας καὶ ἐλαφρῶς πλαγίως ἐγχαράκτους γραμμὰς παριστοιμὴν κόμη συνεχίζεται μὲ ἀντίστοιχα στρώματα καὶ ἐπὶ τῆς πλαγίας πλευρᾶς κατὰ τὸ πάχος τοῦ πλακιδίου, ἐνῶ τὸ μέρος ἀριστερὰ μένει κενόν. Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ἕνεκα τῆς μνημονευθεῖσης ἀποκλίσεως ἡ κόμη κατὰ τὴν σχετικὴν πλευρὰν θὰ ἐφαίνετο καὶ διὰ τοῦτο παρεστάθη, χάριν δὲ μεγαλυτέρας σαφηνείας τὸ μὲ κάθε ἀκριβείαν γινόμενον σχεδιάσμα

α

β

γ

δ

Εἰκ. 32.

ἀποδίδει τὴν προτομὴν μικρὸν ἐκ τοῦ πλαγίου¹. Τὸ πέρασ τῆς λωρίδος πρὸς τὰ ἄνω συμπίπτει μὲ τὸ ἄκρον τῆς προτομῆς καὶ παρουσιάζει ἀνώμαλον κοιλότητα, ὅπως ὑποδηλώνεται ἐκ τῆς εἰκ. 32γ ἐπὶ τοῦ σώματος τῆς κεραμίδος, χρήσιμον, ὡς ὑποθέτω, εἰς τὴν ὑποδοχὴν ξυλίνου ἐξογκώματος συνδετικῶν τῶν συνεχομένων λωρίδων καὶ δὲν πιστεύω, ὅτι εἰς τοιαύτην κοιλότητα προσαρμόζεται πῆλινον τετράγωνον ἔμβολον, ὅπως πάντοτε τολμηρὸς εἰς ἀναπαραστάσεις ὁ Dyggve ὑποθέτει, ὅτι ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς γειτονικῆς καὶ ὅπισθεν κειμένης λωρίδος (Laphrion, εἰκ. 288).

Σχετικὰ μὲ τὸ τεχνικὸν μέρος ἄξιον λόγου εἶναι νὰ σημειωθῇ τὸ κατὰ μέτρον 3 χιλ. ὑπόλευκον ἐπίχρισμα ἐπὶ τοῦ ἰσχυρῶς ἐκτύπου ἀναγλύφου. Τὸ χροῦμα τῆς κόμης εἶναι μελανὸν χωρὶς λάμψιν, ὁ δὲ ὄρμος ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ ἔγινε μὲ ὑπέρευθρον χροῦμα. Ζήτημα εἶναι, ἂν τὸ ὅπισθεν μέρος τῆς λωρίδος εἶχεν ἐπίχρισμα ἢ ἀπλῶς μόνον εἶχε λειανθῆ κατὰ τὴν ὄψιν ὁ κοκκινωπὸς πηλός, ἀλλ' ἔμπροσθεν ἢ βάσις τῆς προτομῆς ἐξάπαντος θὰ εἶχεν ὄχι μόνον ἐπίχρισμα ἀλλὰ καὶ διακόσμησιν, τῆς ὁποίας ὁμως οὐδὲν ἔχνος διεσώθη.

Ἔχομεν ἄρα ἐκ τῶν 7 ἐξετασθέντων συντριμμάτων τέσσαρα διαφορετικὰ εἶδη ἀετωμάτων, ὅπου τὴν ἐλλείπουσαν σίμην ἀντικαθιστοῦν οἱ ἐλαφρῶς μετασχηματιζόμενοι ἀκρινοὶ στρωτήρες. Ἡ συνήθεια εἶναι καὶ ἄλλοθεν γνωστή. Κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος τῆς Κερκύρας προερχομένης κορινθιακῆς, ὡς δι' εὐκολίαν ὠνομάσθη, κεραμώσεως ἤχθη εἰς τὸ συμπέρασμα (KORKYRA I σ. 139), ὅτι, ἀφοῦ λείπει κάθε ἔχνος σίμης, θὰ συνέβαινε τὸ αὐτὸ, ὅπως ἐπὶ παρομοίας ἀρχαϊκῆς κεραμώσεως ἐκ Θέρμου, ὅπου οἱ ἀκρινοὶ στρωτήρες κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν τῶν περιχέλωμα καμπτόμενοι ἀντιθέτως πρὸς τὰ κάτω ἔκλειον τὴν σειρὰν. Ἔχει ἀκόμη παρατηρηθῆ, ὅτι ἐπὶ τοῦ λακωνικοῦ λεγομένου κεράμου κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους ἔλειπεν ἡ σίμη καὶ ταύτην ἀνεπλήρωσεν ἡ σειρὰ τῶν ἡμικυλινδρικών καλυπτῆρων. Θὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ἀνάλογα, ἀλλὰ καὶ χωρὶς αὐτὰ τὰ καλυδῶνια παραδείγματα ὁμιλοῦν πολὺ σαφῆ γλῶσσαν καὶ ἡ τοποθέτησις τῶν ἐπὶ ὀριζοντίου γείσου εἶναι ἀσύστατος. Ὅτι τὸ ὀριζόντιον γείσον ὑπὸ τὸ ἀέτωμα ὄχι σπανίως ἐκκοσμεῖτο κατὰ παρόμοιον τρόπον γνωρίζομεν ἐκ πολλῶν ἀρχαϊκῶν παραδειγμάτων, μερικὰ ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρει ὁ ἀρχιτέκτων εἰς παράρτημα τοῦ ἔργου του (σ. 307-315). Ἄλλ' ὑπάρχει καὶ ἡ διαφορὰ. Παρὰ ταῦτα ἠδυνήθη νὰ εἰσφέρῃ ἔν ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως ἀνάλογον πρὸς τὰ καλυδῶνια κομματάκια (ἔ.ἀ. σ. 316, εἰκ. 287) παρερμηνεύσας ἐπίσης καὶ τοῦτο².

Ἐὰν εἴχομεν 4 διαφορετικὰ καὶ ὀπωσδήποτε ἀπρητισμένους κεραμώσεις, συμφώνως πρὸς τὰ 4 ἐξακριβωθέντα εἶδη ἀπλοῦ διακόσμου τῶν ἀετωμάτων θὰ ἦτο δυνατόν

1 Ἐγγόριζον ἐκ Θέρμου παρόμοιον φαινόμενον, πηλίας δηλ. πλάσας μὲ ἐκτύπος λεοντοκεφαλῆς τοποθετουμένης ἐπὶ τῆς σίμης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος μὲ τὴν ἀναγκαίαν κλίσιν καὶ ἐπειδὴ ὑπόπτεισα, ὅτι τὸ αὐτὸ θὰ συμβαίη καὶ ἐπὶ τῆς καλυδωνίας προτομῆς διηκολύνθη νὰ ἴδω τὰς λεπτὰς διαφορὰς καὶ κατανοήσω τὴν σημασίαν τοῦ συντριμματος. Ἐν ἐπὶ πλέον παραδείγμα τοῦ ψυχολογικοῦ νόμου, ὅτι διὰ τὴν ἀκριβεστέραν θεώρησιν προσαπαιτεῖται νὰ ἔχη κανεὶς κατὰ νοῦν τὰ ἐνδεχόμενα νὰ συμβοῦν. Ὁ Dyggve μὲ ὄλην τὴν φυσικὴν καὶ ἐπαγγελματικὴν του δεξιότητα δὲν

προσεσκέφθη τοιαῦτα ἐνδεχόμενα καὶ ἐπομένως ἀδύνατον τοῦ ἦτο νὰ τὰ ἴδῃ.

2 Εἶναι ἐπίσης λωρὶς πλάτους 9,5, γεισμορφος μὲ γραπτὸν μαϊανδρον εἰς τὴν πρόσοψιν, ὅπως ὁ BUSCHOR εἰς Tondächer II, 12, εἰκ. 3, XI, εἰκ. 14 τὴν δημοσιεύει. Ὡς προσεκτικὸς ἐρευνητὴς δυσκολεῖται κατ' ἀρχὰς νὰ τὴν ἐρμηνεύσῃ ἀποβλέπων εἰς τὸ προεξέχον ἄκρον, ποῦ θὰ ἠμῶδιζε τὴν ἐκροήν, ἀλλ' εὐθὺς κατόπιν προτείνει τὴν ἐρθητὴν ἰδέαν, ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ σίμης ἀετώματος (ziebelsimenartige Anordnung) ἢ καλύψεως ἄκρου κεκλιμένου τοίχου.

νὰ τὰς ἀποδώσωμεν εἰς τυχὸν ὑπάρχοντα τέσσαρα διάφορα κίτσματα. Ἄλλ' ἔχομεν δύο μόνον σχετικὰς κεραμώσεις, τὴν ἐπισημαινομένην μὲ τοὺς ἀνθεματοὺς κεράμους, ἀνήκουσαν ὠριμένους εἰς τὸν μεγαλύτερον ναὸν Β, καὶ τὴν λεγομένην ἐρυθρὰν στέγασιν (toten Dach), ποὺ ὀφείλομεν κατὰ πρῶτον λόγον νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸν μικρότερον Α. Καὶ παλαιότερον, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7^{ου} αἰῶνος, ἐχρησιμοποιήθησαν δύο ὅμοιαι καὶ διαφορητικαὶ κεραμώσεις διὰ τὴν στέγασιν τῶν δύο ναῶν, ὅπως εἰς τὸν τόμον τῆς Ἐφημερίδος τοῦ 1937 καὶ ἐδῶ ἐν ἀρχῇ τῆς πραγματείας ἐξεθέσαμεν. Τὸ νὰ περιορισθῶμεν τώρα σχετικὰ μὲ τὸν μικρότερον ναὸν εἰς τὴν λεοντοκέφαλον ὑδρορροήν καὶ σίμην μὲ τὰς ἐπιγραφάς, νὰ παρασιωπήσωμεν τὴν λοιπὴν κεράμωσιν καὶ νὰ ἀποδώσωμεν ὅσον ἄλλο ὕλικὸν διαθέτομεν εἰς τὴν στέγασιν τρίτου ἐξάπαντος δευτερεύοντος κίτσητος, εἶναι ἀντιμεθοδικὸν καὶ αὐθαίρετον. Εἶναι ἀνάγκη βασική, κάθε πρωτότυπος κεραμικὴ κατασκευὴ νὰ ἔγινεν ἀρχικῶς διὰ τοὺς ναοὺς μὲ τὴν δυνατότητα ἐπεκτάσεως εἰς κατώτερα ἰδρύματα, ἀλλ' οὐδέποτε ἀντιστρόφως¹. Τὸ κατ' ἐμὲ τίποτε δὲν προήλθεν εἰς φῶς νεώτερον ἀπὸ τοῦ 1937, ποὺ νὰ καταλύη ἢ τροποποιῇ τὴν ἀναπαράστασιν τῆς κεραμώσεως τοῦ ναοῦ Α, ὡς ταύτην ἐξέθηκα εἰς τὴν ΑΕ, 307 κέ. Αἱ ἡγεμόνες κεραμίδες μὲ τὰς προτομάς ἀνῆκον εἰς τὸ πολύχρωμον εἶδος, ὅπως τοῦτο εἶχε γενικευθῆ καθ' ὅλην τὴν στέγην τοῦ ἐτέρου ναοῦ Β, ἀλλ' αἱ περισσότεραι σειραὶ ὅπισθεν ἦσαν τοῦ λακωνικοῦ εἶδους μὲ χρωματισμένην τὴν φαινομένην κυρτὴν ἢ κοίλην ἐπιφάνειαν δι' ὠραίου βαθέος ἐρυθροῦ χρώματος. Ἦδη παρατηρήσαμεν, ὅτι οἱ ἐντόπιοι κεραμεῖς ἠσθάνοντο ἰδιαιτέραν κλίσιν πρὸς τοῦτο τὸ χρῶμα καὶ εἰς τὴν ζωγράφισιν ἀκόμη τῶν ἀνθεματῶν κεράμων, ἀλλὰ τὸ κόκκινον ἐκκυριάρχει ἐξαιρετικῶς ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ Α. Καὶ οἱ κορυφαῖοι ἡμικυκλικοὶ καλυπτῆρες, οἱ καταλήγοντες εἰς τὸ ἀσπίδοειδὲς ἀκρωτήριο μετὰ τοῦ γοργοεῖου παρουσίαζον κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος τὸ αὐτὸ βαθὺ κόκκινον (λιλά) χρῶμα. Βραδύτερον, κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα, ὅτε ἐπὶ τοῦ ἐτέρου ναοῦ ἔγινεν ἡ ἀντικατάστασις τῆς πολυχρόμου κεραμώσεως διὰ τῆς κορινθιακῆς, ἐπὶ τοῦ Α παρακολούθησεν βαθμιαίαν μεταβολὴν τείνουσαν εἰς τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἐρυθρᾶς κεραμώσεως. Οἱ πολύχρωμοι ἀκροκέραμοι ἀποβάλλουν τὸ παλαιότερον λευκὸν χρῶμα καὶ μένουσιν μὲ τὸ ἀραιὸν λευκοπράσινον ἐπίχρισμα, ὅπως ἐπιτυχῶς παρατήρησεν ὁ Dygge (σ. 145, πίν. XVI, Α¹-C¹ καὶ σ. 270), αὐξάνεται εἰς ἕκτασιν παρὰ τὴν κίτρινην ἢ ἐρυθρὰ λωρὴν καὶ καλύπτεται ὀλόκληρος ἢ ἀνωτέρα ἐπιφάνεια τοῦ ἡγεμόνος στρωτήρος μὲ ζωρὸν καλὰ ψημένον ἐρυθρὸν. Δὲν διετηρήθη τὸ μέτωπον τῶν ἡγεμόνων τούτων (Traafziegel) ἀλλ' εἶναι πιθανόν, ὅτι κατὰ παρόμοιον μὲ τὸν γειτονικὸν ναὸν τρόπον θὰ ἐκοσμεῖτο μὲ ρόδακας. Σὺν τῷ χρόνῳ ἔγινεν ἀντικατάστασις ὅλων τῶν λακωνικῶν κεραμίδων δι' ἐπιπεδοσχήμεων καὶ τοιαύτη παρέμεινεν ἡ κεράμωσις καὶ μετὰ τὴν προσθήκην τῆς λαμπρᾶς λεοντοκέφαλου ὑδρορροῆς καὶ σίμης τῶν ἀετωμάτων, γενομένην

¹ Εἶναι πολὺ ἀχάριστον θέμα νὰ καταπολεμῇ κανεὶς συνεχῶς διγογομίας, ὅταν μάλιστα φθάνουν αὐταὶ εἰς τὰ ἄκρα. Ὁ ἴδιος ὁ Dygge παραδέχεται ὡς προβληματικὴν τὴν ὑπαρξὴν ἐνός παλαιοτάτου κατ' αὐτὸν θησαυροῦ τοῦ Η (σελ. 270) ἀλλ' ἐκ παλαιότερας (τοῦ 1926) μόνον φωτογραφίας, ἐπειδὴ τὰ ἀβέβαια λείψανα ἐν τῷ μεταξὺ ἐξηφανίσθησαν, ἐπιχειρεῖ τὴν νεκρανάστασίν

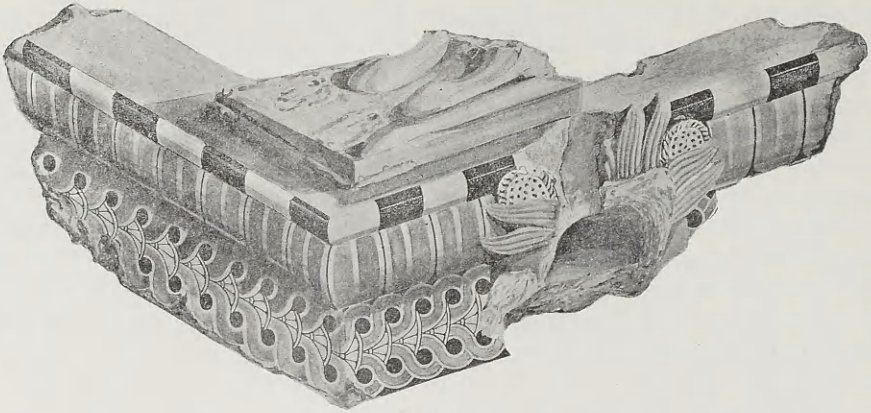
του. Καὶ τοῦτο μὲν εἶναι ἴσως ἐπαινετόν, ἀλλ' ὅταν φροντίξῃ νὰ χαρίσῃ εἰς τὸ ἀμφίβολον κίτση ὀλόκληρον, ὅπως τὴν γνωρίζομεν, τὴν ἐρυθρὰν κεράμωσιν (ἀναπαράστασις εἰς. 288) καὶ νὰ ἀφήνῃ ἀσέπαστον τὸν ναὸν Α, τοῦτο σημαίνει ὑπερβολὴν ἀντιλογίας, ποὺ ἀδυνατοῦμεν νὰ παρακολουθήσωμεν καὶ ἐλέγξωμεν.

τὸ πολὺ κατὰ τὸ μέσον τοῦ 6^{ου} αἰῶνος ἢ κατὰ βραχὺν μετὰ τοῦτο χρόνον. Προηγουμένως θὰ διετηρεῖ ἐξάπαντος ὁ ναὸς τὸν κόσμον τῶν προτομῶν, εἴτε αὐταὶ ἦσαν αἱ ἀρχαῖαι εἴτε διάφοροι, σύμφωνοι μὲ τοὺς χρόνους, ἐξ ὧν ὅμως τίποτε δὲν διετηρήθη. Ἄλλ' ἀκριβῶς τότε, διὰ τὰ νὰ εἴπωμεν ἓνα ἀριθμὸν, τὸ 570 π.Χ., τὸ ἀέτωμα ἐστόλιζον συνεχεῖς λωρίδες μετὰ προτομῶν κόρης, ὁμοίων πρὸς τὴν περιγραφείσαν. Διὰ τὸ ἰσχυρῶς ἐκτυπον ἀνάγλυφον, τὸ παχὺ λευκὸν ἐπίχρισμα καὶ τὴν παράστασιν τῆς κόμης ἢ προτομῆ εἶναι ἀναμφισβητήτως σύγχρονος, κατὰ δὲ τὸ ὕψος συνυπολογιζομένης καὶ τῆς βάσεως δὲν εἶναι μικροτέρα τῆς 17 ἐκ. ὑψηλῆς ἀρχαίας προτομῆς τῶν μακρῶν πλευρῶν. Ἔχομεν ἄρα ἐπὶ τοῦ ναοῦ Α κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 6^{ου} τὰ αὐτὰ ἔκτυπα κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς καὶ ἐπὶ τῆς σίμης τῶν ἀετωμάτων, ὅπως περιῖπου ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τοῦ Θεερίου Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως ναοῦ τῆς Κερκύρας (KORKYRA I, 154, εἰκ. 136-7).

Η ΥΔΡΟΡΡΟΗ ΜΕ ΤΑΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΑΣ ΕΠΙΓΡΑΦΑΣ

Τὸ λαμπρότερον ἐκ τῶν πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν καὶ σχετικῶς ἄριστα διατηρημένον εὔρημα εἶναι ὠρισμένως ἡ ὑδρορροή μετὰ τῆς συνεχιζομένης ἐπαιτίδος τοῦ μικροτέρου ἐκ τῶν δύο ναῶν. Τὴν φήμην τοῦ εὐρήματος πληροῦσιν αἱ πολυαριθμοὶ εἰς κορινθιακὸν ἀλφάβητον ἐγγράφατοι ἐπιγραφαί, τὰ συνθήματα τῶν κεραμῶν διὰ τὴν ὀρθὴν κατάταξιν. Ἔχομεν πολλὰ συντρίμματα μὲ λεοντοκεφαλὰς ἐκ τῶν μακρῶν πλευρῶν, ἱκανὰ ἐκ τῆς σίμης τῶν ἀετωμάτων καὶ τὸ πολυτιμώτατον γωνιαῖον ἀπόκομμα, ποὺ ἐξαίρετα διαφωτίζει τὴν ὄλην διακόσμησιν. Ἀρχίζομεν ἀπὸ τούτου τὴν περιγραφὴν.

Ἐν πρώτοις ἡ γωνία μαρτυρεῖ, ὅτι καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς ὁ τύπος τῆς σίμης εἶναι ὁ αὐτός, πλατεῖα σχετικῶς ταινία ὡς βάσις, δυνατὸν ὑπεράνω ἰωνικὸν κυμάτιον καὶ ἄλλο τέλος μικρότερον, ἓνας τύπος πολὺ συνηθισμένος εἰς τὴν Κόρινθον καὶ τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα, Μέγαρα, Δελφούς. Μικρὰ εἶναι ἡ διαφορὰ εἰς τὰς διαστάσεις, ἀλλ' ὄχι καὶ ἀσήμαντος, μεταξὺ τῶν δύο συγκειμένων πλευρῶν, ὕψος ὀλικὸν τῆς σίμης 19.3 ἐκ., τῆς ὑδρορροῆς 19.1 ἐκ., τῆς ταινίας ἔμπροσθεν 10.8, τῆς ἄλλης 9.7 ἐκ. Εἶναι ἀρκετὴ ἡ διαφορὰ ἐκ 2-3 χιλ. διὰ τὰ νὰ ἐξάρῃ τὴν ἀκραίαν ἐπίστασιν τῶν ἀετωμάτων. Δύο εἶναι τὰ ἐν χρήσει χρώματα ἐπὶ τῆς ταινίας, ἀραιὸν κόκκινον καστανωπὸν εἰς ὅλα τὰ δέματα τοῦ διπλοῦ πλέγματος καὶ μελανὸν ἐπὶ τῶν δισκαρίων. Τὸ πλέγμα κατευθύνεται πάντοτε πρὸς τὰ δεξιὰ (εἰκ. 33). Ἐπὶ τοῦ μεγάλου κυματίου τὰ ὑπερχύπτοντα φύλλα εἶναι πάντοτε ἐρυθροπὰ μὲ μελανὰ τὰ ἐξωτερικὰ περιγράμματα καὶ ἐπὶ τοῦ μικροτέρου τὸ ἀβακωτὸν κόσμημα σύγκειται ἐκ διαδοχικῶν πεσοῶν, μελανῶν καὶ λευκῶν. Ἐσ σημειωθῆ καὶ ἀπὸ τοῦδε, ὅτι τὸ ἀβακωτὸν τελειώνει κατὰ τὴν μακρὰν πλευρὰν εἰς λευκὸν πεσοῦν καὶ ἀρχίζει ἔμπροδς μὲ μαῦρον, σύμφωνα δηλαδὴ μὲ τὴν γνωστὴν σειρὰν. Ἡ ταινία κατὰ τὴν ἐπαιτίδα δὲν εἶναι ὡς ἡ τῆς ὑδρορροῆς ἐπίπεδος. Καμπυλῶνεται κατὰ λεπτὸν τρόπον, παραπλήσιον πρὸς τὴν καμπύλωσιν τῶν ἀνθεμίων, τὴν λόρδωσιν, ὡς τὴν ὀνομάσαμεν. Ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἐπαιτίδα ἡ ταινία ὑψώνεται καθέτως καὶ εἶναι ἐκτεθειμένη εἰς περισσότερον φῶς, ἐκινδύνευε νὰ μειωθῆ εἰς ἐμφάνισιν, ἀλλ' ἡ ρηθεῖσα καμπύλωσις, ὅσον μικρὰ καὶ ἂν εἶναι, μὲ τὴν ποικίλλουσαν φωτοσκίασιν σώζει τὴν

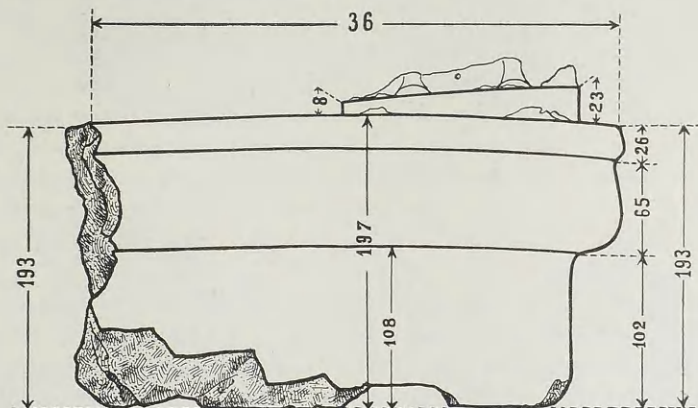
Εἰκ. 33.

κατάστασιν καὶ μάλιστα ἐξάγει τὸ μέγεθος. Τὸ αὐτὸ δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ γίνῃ κατὰ τὴν ὑδρορροήν, ὅπου διὰ τὴν ἐλαφρὰν κλίσιν καὶ τὴν σχετικὴν σκίασιν ἢ ταινία διατηρεῖτο ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὸ ἔντονον φῶς. Χάριν τῆς καλυτέρας καὶ αἰσθητικῶς ἀναγκαίας προσαρμογῆς ἢ καμπύλωσις ἀρχίζει βαθμηδὸν νὰ ἐκδηλώνεται μόνον 10-12 ἐκ. μετὰ τὸ ἄκρον. Ἀντιθέτως, τὸ μεγαλύτερον ὕψος τῆς σίμης ἐκτείνεται καὶ ἐπὶ τῆς ὑδρορροῆς μέχρι τοῦ πέρατος τῆς ὑπεράνω πλίνθου τοῦ ἀκρωτηρίου. Κατὰ ταῦτα ἡ γωνία ἔχει συγκροτηθῆ καὶ ἔχει κτισθῆ κατὰ τὸν τρόπον τῶν διασταυρουμένων γωνιαίων λίθων. Καὶ ἄλλο σημαντικὰ ὠραῖον ἐπακόλουθον τῆς διασταυρώσεως εἶναι, ὅτι τὰ μεταξὺ τοῦ ἄκρου καὶ τῆς λεοντοκεφαλῆς κυμάτια γίνονται ἰδιαίτερος μεγάλα καὶ ἀδρά, ἀρμόζοντα πρὸς τὸ ἀκρωτήριον καὶ τὴν λεοντοκεφαλὴν, ὥστε νὰ ἀποβαίνῃ ἐπιβλητικώτερον τὸ ἐντυπωσιακὸν πέρασ.

Τὸ γωνιαῖον τεμάχιον δὲν ἐτοποθετεῖτο ἐπὶ βάσεως ἀκριβῶς ὀριζοντίας, ἀλλ' ἐπὶ ἐλαφρότατα κεκλιμένης μέχρι τοῦ σημείου, καθ' ὃ ἤρχιζεν ἡ πραγματικὴ κλίσις τῆς στέγης. Τὴν ἐλαφρὰν ταύτην κλίσιν δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ μαυτεύσωμεν, ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν ἀποβλέποντες εἰς τὰ διάφορα ὕψη τῆς πλίνθου. Διατὶ κατὰ τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ἄκρον ἡ πλίνθος ἐξέχει κατὰ 23 χιλ. κατὰ τὸ ἕτερον δὲ πέρασ μόνον 8 χιλ.; Ἡ διαφορά ἐξηγεῖται μόνον, ἂν ὑποθέσωμεν, ὅτι ἔγινε προσπάθεια νὰ ὀριζοντιωθῆ ἡ βάσις τοῦ ἀκρωτηρίου μὲ κλίσιν ἀντίρροπον πρὸς τὴν τῆς ξυλίνης κάτω βάσεως. Ἀκριβέστερον ἢ διαφορά εἰς τὰ ὕψη εἶναι μικρότερα τῆς ἀναφερθείσης, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ποικίλλει τὸ ὕψος τῆς σίμης ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄκρου τῆς πλίνθου εἰς τὸ ἄλλο, ὡς φαίνεται εἰς τὸ σχεδιάσμα εἰκ. 34. Ἔτσι ταπεινώνεται ἡ πλίνθος εἰς τὸ πλάτος τῶν 16 ἐκ. 11-12 χιλ. καὶ ἡ κλίσις ὑπολογίζεται ὡς 1 : 14. Ἀλλὰ παρὰ τὴν μικρότάτην ταύτην κλίσιν τῆς παρυφῆς τῆς στέγης, ἡ ὀριζοντίωσις τῆς πλίνθου ἦτο ἀπαραίτητος, ἐπειδὴ, ὅπως σπανιώτερα συμβαίνει, ὁ κορμὸς τῆς καθημένης Σφιγγὸς ἐξετείνετο σύμφωνα μὲ τὴν μακρὰν πλευράν, θὰ ἦτο δὲ καὶ ἡ παραμικρὰ κλίσις πρὸς τὰ ἔξω ἀσυγχώρητος. Κατὰ ταῦτα ἡ κλίσις τῆς παρυφῆς θὰ ἦτο μικρότερα ἀκόμη τοῦ ἑνὸς τρίτου τῆς κλί-

σεως τῆς στέγης, ἂν ὑποθέσωμεν, ὅτι ἦτο αὕτη ὡς 1:4 περίπου (πρβ. σχετικὰς κλίσεις ΟΡΛΑΝΔΟΣ εἰς ΑΡΧ. ΔΕΛΤ. τ. 1 σ. 3)¹.

Ὅπως προκύπτει ἐκ τοῦ αὐτοῦ σχεδίασματος, εἰκ. 34, ἡ ἀνωτάτη ἐπιφάνεια τῆς σίμης καμπυλώνεται² κανονικῶς. Ἡ λεπτή καμπύλωσις δὲν εἶναι τυχαία — ἀποτέλεσμα κακῆς ὀπτήσεως — οὔτε ἀσήμαντος, ἀφοῦ βεβαιώνεται μὲ τὴν αὐτὴν ἀκρίβειαν καὶ εἰς

Εἰκ. 34.

τὰ κάτω πέρατα τῶν κυματίων. Εἶναι ἡ ἐλαφρὰ κύμανσις ἀπὸ τὰς λεπτότητας τῆς ἀρχαίας τέχνης, πὺν βιαστικοὶ ἡμεῖς συχνὰ παραβλέπομεν καὶ χάνομεν τὴν ὑπερτάτην ἀξίαν, τὴν μουσικὴν, τοῦ καλλιτεχνήματος. Θὰ ἔλεγε κανεῖς, ὅτι, ὅπως ρεῦμα κατερχόμενον μὲ ὄρμην τὸν κατήφορον, ὅταν ἀπλωθῆ εἰς χῶρον ἑμαλώτερον, ἀναπάλλεται κυματούμενον, κατὰ παραπλήσιον τρόπον καὶ ἡ ραγδαίως κατερχομένη σίμη διαφοροποιεῖται κατὰ τὴν παρυφήν. Ἡ, ἂν θεωρήσωμεν ἄσχετον τὴν φυσικοκρατικὴν εἰκόνα, βέβαιον εἶναι, ὅτι μὲ τὴν ἐν λόγῳ κύμανσιν εὐοδώνεται ἡ ὅλη κίνησις καὶ οὐσιαστικοποιεῖται ἔτι μᾶλλον τὸ σημαντικὸν ἄκρον.

Ἐξαιρετα διατηρημένη εἶναι ἡ μὲ τὴν συνήθη μολυβδοχορήσιν στερεωθεῖσα ἐπὶ τῆς σίμης πλίνθος. Αἱ διαστάσεις 16×24 ἐκ., ἀνταποκρίνονται τελείως πρὸς τὸν ἐκ πολλῶν

1 Ὁ Duggve δὲν προσέχει καθόλου τὰς μικρὰς διαφορὰς καὶ δέχεται, ὅτι κατὰ τὸν τρόπον τῶν Knicktempel, ἡ παρυφή κατὰ τὴν βᾶσιν τῆς ἡτο ὀριζοντία (σ. 220, πίν. 23, εἰκ. 221). Ἀντίθετα πιστεύω, ὅτι τὸ φαινόμενον τῆς παρυφῆς μὲ ἠλαττωμένην κλίσιν εἶναι πολὺ συχνόν. Εἰς τὴν γνωστὴν π.χ. γωνίαν σίμης ἐκ Τροίξηνος (BCH, 1905, 272 κέ. εἰκ. 3-6 καὶ Duggve 220, εἰκ. 224) ἡ διατηρηθεῖσα πλίνθος τοῦ ἀκρωτηρίου παρουσιάζει κλίσιν ὡς ὑπελόγισα 1:8,9, ἀντίρροπον τῆς κλίσεως τῆς παρυφῆς, πὺν δὲν εἶναι ποτέ, ὡς πολὺ μικρά, καὶ κλίσις τῆς ὅλης στέγης. Ἐπειτα ἱκανὰ

παραδείγματα ὑπάρχουν ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, ἐκ Κερκύρας, τοῦ Θέρμου (ΚΟΚΚΥΡΑ, I, σ. 139) Ταξίαρχη (ΑΡΧ. ΔΕΛΤ. 1926, 17) καὶ ἐκ Καλυδώνος, ὡς ἤδη ἐν ἀρχῇ τῆς πραγματείας ἐξεθέσαμεν. Ἡ ἐλαττωμένη κλίσις ἄρα κατὰ τὰ ἄκρα εἶναι ἡ συχνότερα λύσις καὶ πάντως ἡ ὠραιότερα. Ἡ ὀριζοντία τοποθέτησις ἐπάγουσα ἔντονον τσάκισμα σπανίζει πολὺ (Ναὸς Σελινοῦντος) ἂν μὴ εἶναι ἐντελῶς ἀνύπαρτος.

2 Τὸ φαινόμενον τῆς καμπύλωσεως ὁφείλεται εἰς τὴν ὀξυδέρκειαν τοῦ κ. Παπαηλιοπούλου.

συντριμμαίων συγκροτηθέντα κορμόν τῆς μικροτέρας ὄλων Σφιγγός (εἰκ. 21). Ὅπως συμβαίνει ἐπὶ τῶν λιθίνων ἀγαλμάτων, ἡ πλίνθος νὰ εἶναι ὕλικῶς συνηρημένη μετὰ τὸ ὄλον, καὶ ἐδῶ τὸ πῆλινον ἀκρωτήριον ἔχει διαπλασθῆ μαζὶ μετὰ τὴν πλίνθον. Διὰ τοῦτο ἔχομεν ἐπ' αὐτῆς διατηρημένα σημαντικὰ γνωρίσματα τῆς ὄλης εἰκόνας. Ἡ Σφιγξ ἐκάθητο ἐπὶ τῶν ὀπισθίων σκελῶν μετὰ τὴν οὐρὰν κάτω παρατεινομένην κατ' ὄλον τὸ μῆκος τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς¹. Συμφώνως πρὸς τὴν ἐκ τοῦ κορμοῦ γνωστὴν ζωερὰν στροφὴν τῆς κεφαλῆς, 45°, πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ τὸ προεξέχον ἀριστερὸν στήθος, τὸ ἀριστερὸν ὀπίσθιον καὶ πρόσθιον σκέλος φαίνονται ἐπὶ τῆς πλίνθου κατὰ τι πλεόν προχωρημένα. Δείγμα δὲ τῆς ἀναποτρέπτου ἀκριβείας, μεθ' ἧς εἰργάζοντο οἱ παλαιοὶ, καὶ ἡ πλίνθος ὄλη εἶναι λοξότερον τοποθετημένη, ὥστε τὸ ἐμπρόσθιον, δεξιὰ, ἄκρον τῆς νὰ ὀξύνεται καὶ πλησιάζει περισσότερον τὸ πέρασ τοῦ ὑποβάθρου. Ἐνθυμεῖται κανεὶς τὴν αὐτὴν συνθήειαν ἐπὶ βάθρων πολλῶν ἀρχαϊκῶν ἀγαλμάτων, μεγάλων ἢ μικρῶν καὶ ἐκ τῶν κατόπιν χρόνων τὸ ἐντυπωσιακὸν παράδειγμα τοῦ πρὸ τῆς Ἀκροπόλεως βάθρου τοῦ Εὐμένους-Ἀγρίππα. Δὲν ὑπάρχει οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ μεγάλων, μικρῶν καὶ μικροτάτων ἔργων τέχνης.

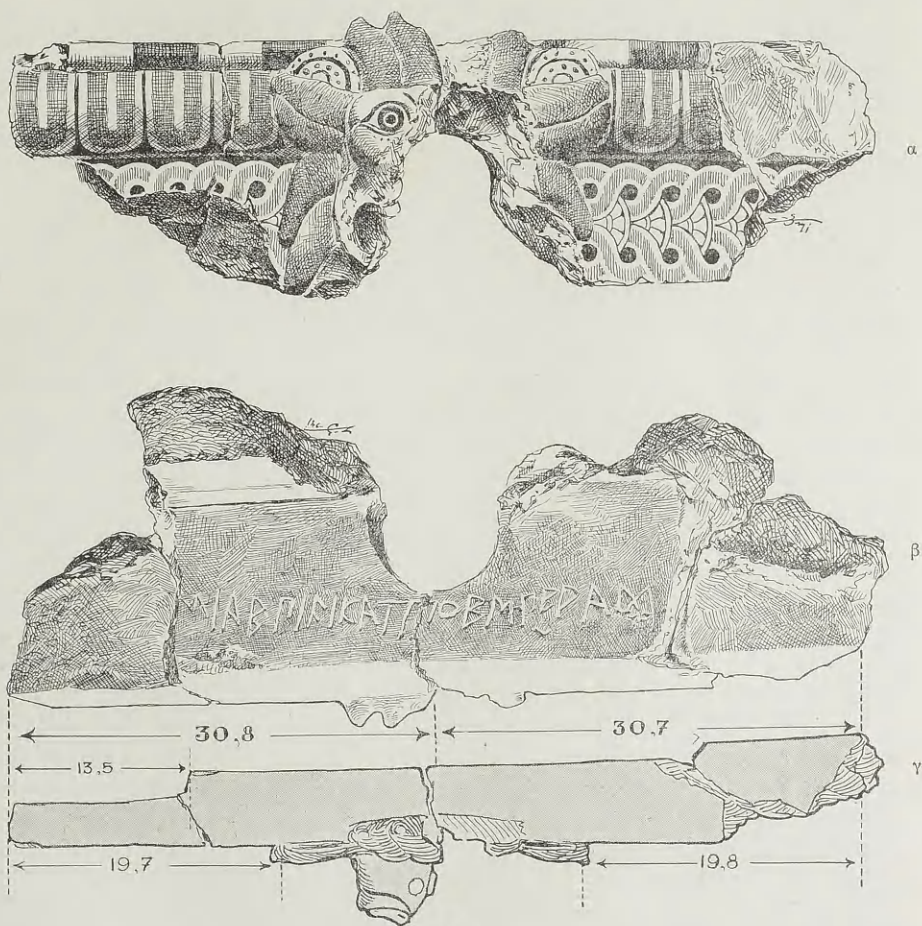
Ὡς καὶ παλαιότερον εἶπομεν, παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν ὁμοιότητα διαφέρει τὸ τεχνικὸν μέρος τῆς Σφιγγός—παχὺ σκοτεινότερον ἐπίχρισμα—καὶ τὸ καλλιτεχνικὸν ἐπίσης σχετικῶς μετὰ τὰ μεγαλύτερα καὶ ὠραιότερα παραδείγματα. Σημειώνομεν, ὅτι αἱ κατεροχόμεναι ἐγγάρακτα γραμμαὶ τῆς κόμης ἐδῶ εἶναιγωνιώδεις, ἐνῶ ἐπὶ τῆς ὥραλης κεφαλῆς Σφιγγός καταρθεοὺν ἀπαλὰ καὶ σύμφωνα μετὰ τὰς ἐπαλλήλους κυμάνσεις τῶν βοστρυχῶν. Χρονικῶς ἢ μικρὰ Σφιγξ ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν νεωτέραν ἐποχὴν μετὰ τὴν ὄλην σίμην, ὅπως καὶ πάλιν λεπτομερέστερον θὰ ἴδωμεν. Σχετικῶς μετὰ τὴν θέσιν ποὺ κατελάμβανεν ἡ γωνία ζήτημα εἶναι, ὅποια θὰ ἦτο αὐτῆ. Θὰ ἦτο ἐμπρὸς εἰς τὸ ΝΑ ἄκρον ἢ ὀπισθεν εἰς τὸ ΒΔ. Εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος τῆς Κερκύρας ἡ μαρμαρινὴ σίμη τοῦ ἀνατολικοῦ μετώπου διακοσμεῖται καὶ ζωηρότερα μετὰ ἐγγάρακτα γλυπτὰ φύλλα καὶ διαφορετικὰ ἢ δυτικῆ μετὰ μόνον γραπτὰ (KORKYRA I, 38 κέ. Schleif) καὶ ἐπὶ τοῦ ἀποδειχθέντος ὑπὸ τοῦ W. Schuchardt ὡς περιπτέρου τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Πολιάδος ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως (AM, 60, 1935, σ. 1 κέ.) διαφέρει τὸ ἔμπροσθεν μέτωπον τοῦ ἄλλου κατὰ τὴν σίμην τῶν ἀετωμάτων. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ Καλυδωνίου ναοῦ οὐδεμίαν τοιαύτην διάκρισιν τῶν μετώπων παρατηρήσαμεν καὶ βέβαιον ἀρκετὰ εἶναι, ὅτι αἱ δύο ἀντίστοιχοι γωνίαὶ καὶ αἱ συναφεῖς Σφιγγες ἦσαν αἱ αὐταί.

Ἦδη κατὰ τὴν πρώτην δημοσίευσιν ἔγινεν ἀρκετὸς λόγος διὰ τὰς πολυαριθμοὺς κορινθιακὰς ἐπιγραφὰς τῶν συντριμμαίων τῆς ὑδρορροῆς². Τὰ συνθήματα τῶν κεραμῶν ἀναφέρονται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς τὰς δύο μακρὰς πλευρὰς, εἰς τὴν πρὸς ἀνατολὰς

1 Εἶναι ἀπὸ τὰ πλεόν ἀπροσδόκητα καὶ δυσεξηγήγητα λάθη τοῦ Δανοῦ ἀρχιτέκτονος, ὅτι παρέβλεψεν ἐντελῶς τὴν κατακαμένην φανεράν οὐρὰν καὶ εἰς τὰς ἀναπαραστάσεις (πίν. XXIII) τὴν ἀναβιβάζει ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου κορμοῦ κατὰ τὸ ἄλλοθεν γνωστὸν σχῆμα. Ἐάν ἐπρόσχε εἰς τὴν φωτογραφίαν τοῦ βιβλίου του, εἰκ. 178, θὰ ἔβλεπεν, ὅτι τὸ ἡμικυλινδρικὸν σῶμα λεπτύνεται πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ καταλήγει εἰς τὴν χαρακτηρι-

στικὴν μορφήν τοῦ θυσάνου.

2 Bericht, σ. 23 κέ. Ἡ γλωσσικὴ ἀπομνηστεία ὑπέθεξεν ἔργον ἰδιαίτερον τοῦ Fred. Poulsen. Εἰς τὴν σ. 26 ἐγράφη ἡ ἀλλόκοτος ὑπόθεσις, ὅτι ἡ ἐκτέλεσις τοῦ πηλίνου διακόσμου ἔγινεν εἰς ἐργαστασίον τῆς Κορίνθου σύμφωνα μετὰ τὰς ἐκ Καλυδῶνος παραγγελίας. Περὶ τούτου, ἰδὲ AE 1937, σ. 314.2.

Εἰκ. 35.

δηλαδή πλευράν, ποτ' ἀΨῶς, καὶ τὴν δυτικὴν, ποτ' ἐσπέρας. Ἡ κατὰ τὰς μετρήσεις τοῦ Duggve γενομένη ἐξακρίβωσις, ὅτι ὁ ἄξων τοῦ ναοῦ κατευθύνεται 36° νοτιώτερον δὲν ἔχει ἄλλην σημασίαν. Διότι εἴτε πρὸς ἀνατολὰς εἴτε πρὸς νότον κατηυθύνετο ὁ ἄξων, ὁ καθορισμὸς τῶν μακρῶν πλευρῶν θὰ ἔμενον ὁ αὐτός. Ὑπάρχουσι ἀκόμη καὶ εἰς ὀλίγα τεμάχια τῆς ἐπαετίδος μερικὰ χαραγμάτα δυσερμύνητα. Ἀλλὰ διατὶ μὲ τόσην ὄρεξιν οἱ Καλυδῶνιοι κεραμεῖς χαρασσὸν ὀλογράφως τοὺς ἀριθμοὺς εἰς κάθε τεμάχιον ἀνελλιπῶς καὶ οὐδέποτε λησιμονοῦν τὴν οἰκίαν πλευράν; Ἡ ἑπτακτος αὐτῆ ἐπιμέλεια δὲν δικαιολογεῖται ἐπαρκῶς μὲ τὴν γνωστὴν συνήθειαν νὰ δηλώνουν μὲ ἀπλᾶ μοναδικὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου τὴν ἀπαραίτητον προμελετημένην τάξιν. Ἡ το ἀνάγκη, φαί-

νεται, μεγαλύτερας προσοχῆς, διότι τὰ τεμάχια ἦσαν ἄνισα μεταξύ των καὶ ἀπετέλουν μετ' ἄλλων μερικῶς ἐνόητας, συναρτωμένους εἰς τὴν ἐνιαίαν μεγάλην σύνθεσιν τῆς πλευρᾶς. Τί ἀκριβῶς συμβαίνει, θὰ ἐννοήσωμεν παρακολουθοῦντες τὴν περιγραφὴν τῶν καθ' ἕκαστον ἐνεπιγράφων συντριμμάτων καὶ ἐπιζητοῦντες τὴν συμπλήρωσίν των.

1. Ἀρχίζομεν τὴν περιγραφὴν ἀπὸ τὸ πληρέστερον διατηρούμενον τεμάχιον. Ἄντι πολλῶν λόγων τὰ τρία διάφορα σχεδιάσματα τῆς *εἰκόνας 35 α, β, γ* παρέχουν εἰς τὸν ἀναγνώστην τὰς ἀναγκαίας εἰδήσεις τόσον διὰ τὴν κατάστασιν καὶ διατήρησιν τῶν συναρτισθέντων συντριμμάτων, ὅσον καὶ διὰ τὰς σχετικὰς διαστάσεις. Ἀπὸ τὴν δλόκληρον διασωθεῖσαν ἐγγράκιον ἐπὶ τοῦ ὤμοῦ πηλοῦ ἐπιγραφὴν: *μία ἐπὶ Σίται πὸ ἐσπέρας* μανθάνομεν, ὅτι ἡ ὑδρορροή εἶναι ἡ 21^η κατὰ τὴν πρὸς δυσμὰς πλευράν. Εἰς τὰς παλαιότερας ἀπεικονίσεις¹ λείπει τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ἄκρον, τὸ πλατυνόμενον καὶ ὀπισθεν προεξέχον, ἐπειδὴ τοῦτο εὐρέθῃ συνανῆκον μόνον κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ 1940. Τὸ μικρὸν σύντριμμα, ὅπως καὶ ἄλλα ποῦ κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, σαφηνίζει τὸν τρόπον τῆς συναρτήσεως τῶν διαφόρων μερῶν τῆς ὑδρορροῆς. Δὲν εἶναι οὗτος ἀκριβῶς ὁμοιος πρὸς ὅ,τι συμβαίνει ἐπὶ τῆς σίμης τῶν ἀετωμάτων μετὰ τοὺς κανονικοὺς ζητοειδεῖς ἀρμούς. Ἐδῶ ἕκαστον τεμάχιον καταλήγει πάντοτε πρὸς τὰ δεξιὰ εἰς πλατυνόμενον καὶ ὀπισθεν ἐξέχον πέρασ, παρόμοιον πρὸς συνεχόμενον ὑποτυπώδη καλυπτῆρα, διακοπτόμενον καταλλήλως, ὥστε τὸ λεπυνθὲν ἄκρον του νὰ καλύψῃ καὶ συναρμοσθῆ μετὰ τὸ ἐπίσης λεπυνθὲν ἄκρον τοῦ ἀκολουθοῦτος τεμαχίου. Ὁ ὑποτυπώδης καλυπτῆρ, ἢ ἴσως ὀρθότερον τὸ ἐνισχυμένον χάριν τῆς καλύτερας στερεώσεως τοῦτο πέρασ, εἶχεν ὀπισθεν τὴν ἐπιφάνειαν ἐπίπεδον καὶ διεκόπτετο ὄχι πάντοτε μετὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Διεκόπτετο, ὡς θὰ ἴδωμεν, μετὰ 6.2 ἐκ. τοῦ πλάτους αὐτοῦ, ἄλλοτε μετὰ 13.3 ἐκ. καὶ ἐδῶ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον ἐκτείνεται εἰς 13.5 ἐκ., ὑπάρχουν δὲ συντρίμματα λεπυσιμένων ἄκρων μετὰ διάφορον ἕκαστον μῆκος. Τὸ νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τὰ πλατυνόμενα πέρατα εἶχον ἐκάστοτε διάφορον πλάτος εἶναι ἀπίθανον, διότι τὴν σχετικὴν ἀνισότητά ὑπάρχουν λόγοι νὰ ἀποδώσωμεν μόνον εἰς τὸ διάφορον μῆκος τῶν τεμαχίων. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ ἀναπαράστασις εὐκολύνεται μετὰ τὴν ἀσφαλῆ γενικῶς προϋπόθεσιν, ὅτι ἡ λεοντοκεφαλὴ ἐποποθετήθη ἀκριβῶς εἰς τὸ κέντρον. Ἔχομεν τὸ ἥμισυ τοῦ μήκους βέβαιον, 30.8 καὶ ἐκτὸς τούτου τὴν βοήθητικὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ ἄκρου περιγράμματος τοῦ δεξιοῦ ὠτὸς μέχρι τέλους, 19,7 καὶ αἱ αὐταὶ διαστάσεις ἀνάγκη νὰ ἐπαναληφθοῦν καὶ διὰ τὸ ἕτερον ἥμισυ. Δὲν διατηρεῖται τὸ τελευταῖως συναρμοσθὲν ἄκρον κατὰ τὴν σχετικὴν θέσιν, ἀλλ' ἡ τομὴ τούτου θὰ ἐγίνετο εἰς τὸ ὑποδεικνυόμενον ἐκ τῶν διαστάσεων σημείου. Ὁλόκληρον τὸ πλάτος τοῦ ὑποτυπώδους καλυπτῆρος οὐδαμοῦ διετηρήθη, ἀλλὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἦτο πάντοτε τὸ αὐτὸ καὶ δὲν θὰ ὑπερέβαινε τὰ 22 ἐκ., ὡς εἶναι τὸ μέγιστον πλάτος τῶν ἐρυθρῶν καλυπτῆρων τῆς λοιπῆς στέγης (ΑΕ, 1937, πίν. 2). Ἀκολουθεῖ, ὅτι τὸ καλύπτρον τὴν προσεχῆ ὑδρορροὴν μέρος θὰ ἦτο μικρότερον, μόνον 8,5 ἐκ. (22-13.5).

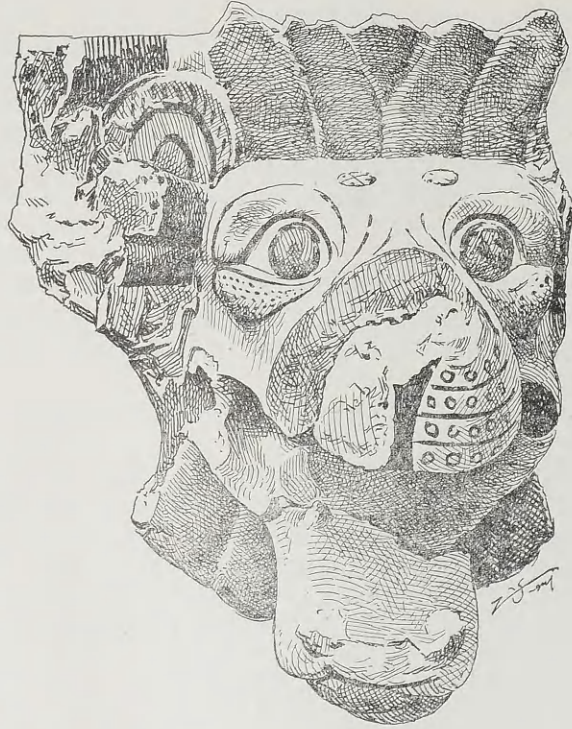
¹ Ὅπως Bericht, εἰκ. 34 καὶ DYGGVE εἰκ. 181, πίν. XXII, Α καὶ πίν. XXIII, ὅπου μετὰ πολλὴν εὐχέριαν κανονίζει τὸ μῆκος ὡς 62.5 δι' ὅλα τὰ τμήματα τῆς σίμης, ἐπειδὴ παραδόξως καὶ παρὰ τὴν γνωστὴν

ἐπιμέλειάν του παρέλειπε νὰ σχεδιάσῃ καὶ μελετήσῃ τὸ μεγαλύτερον μέρος ἀπὸ τὰ σημαντικὰ κομμάτια τῆς ὑδρορροῆς.

Μικρὸν μέρος τῆς λεοντοκεφαλῆς διατηρεῖται, ἀλλὰ βέβαιον εἶναι, ὅτι αὕτη δὲν ἠτένιζε κατευθεῖαν ἐμπρός, ὡς εἶναι ἡ συνήθης ἐκδοχή, ἀλλ' ἐστρέφετο μικρὸν πρὸς τὰ δεξιὰ. Ἄς προσέξωμεν τὸ σχῆμα καὶ τὴν φορὰν τῶν ὠτων. Τὸ δεξιὸν καὶ εἰς τὰς τρεῖς γραμμὰς του φέρεται φανερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ προσκολλᾶται εἰς τὸν ἐγγὺς βόστρυχον, ἐνῶ τὸ ἀριστερὸν μὲ τὴν αὐτὴν περίπου φορὰν ἐκφεύγει ἀπὸ τὸν γειτονικὸν του ἀφήνον ἐλεύθερον τὸν μεταξὺ χώρον. Ἐπειτα, ἂν παραβάλωμεν τοὺς ὑποκειμένους εἰς τὰ ὡτα δύο βοστρυχοὺς εὐρίσκομεν διαφορὰν δεξιὰ καὶ ἀριστερά. Οἱ τελευταῖοι μὲ τὴν στροφὴν ἀναβαίνουν ὑψηλότερα. Ὅπως θὰ ἴδωμεν ἀκολούθως ὅλα καὶ τὰ μικρότατα χαρακτηριστακὰ συμβάλλουν τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὴν αὐτὴν πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ τὰ ἀριστερὰ κίνησιν. Ἐπὶ τῆς προσόψεως σημειώνομεν ἀκόμη ὅτι διατηρεῖται ἀκεραία ἡ σειρὰ τῶν 14, ὡς ἀσφαλῶς συμπληρώνονται, πεσῶν τοῦ ἀβακωτοῦ κοσμήματος μὲ μελανὸν τὸν πρῶτον καὶ λευκὸν τὸν δεῦτερον. Καὶ ἡ κατεύθυνσις ἄρα εἶναι φανερὰ καὶ γίνεται ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ.

2. Τὸ σχετικῶς καλύτερον διατηρηθὲν ὡς πρὸς τὴν λεοντοκεφαλὴν θραῦσμα εἶναι τὸ ἀπεικονιζόμενον εἰς δύο σχεδιάσματα τοῦ Ἄλ. Κοντοπούλου πρὸ τῆς συμπληρώσεως, *εἰκ. 36 α* καὶ *β*, καὶ εἰς τὴν φωτογραφίαν, *εἰκ. 37*, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν. Καὶ τὸ σχεδιάσμα τῆς κεφαλῆς ἔγινε σύμφωνα μὲ προϋπάρχουσαν φωτογραφίαν (Bericht, *εἰκ. 35*), ἀλλ' ἐπιτυχῆ φωτογραφίαν καὶ χρήσιμον, καθόσον αὕτη δὲν ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν μικρὰν στροφὴν πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ μόνον τὴν τονίζει. Ἀντίθετα ἡ εἰς τὸ αὐτὸ βιβλίον (*εἰκ. 36*) δημοσιευομένη φωτογραφία τῆς συμπληρωμένης κατὰ τοὺς βοστρυχοὺς πρὸ πάντων κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς ὑπ' ἀρ. 1 ὑδρορροῆς, ἐπειδὴ ἔχει ληφθῆ ἐκ σημείου πολὺ πρὸς τὰ δεξιὰ προχωρημένου, ἀνατρέπει τὴν κατάστασιν καὶ παρουσιάζει τὴν κεφαλὴν στρεφομένην πρὸς ἀριστερά. Ἐνα δεῖγμα ἀπὸ τὰ ἄπειρα, καθ' ἃ ἡ φωτογραφικὴ ἀπεικόνισις διὰ τὴν ἀγνόησιν τῶν μικρῶν ἀλλὰ πολὺ σημαντικῶν χαρακτηριστακῶν ἐπέφερε μεγάλην σύγχυσιν καὶ ταραχὴν εἰς τὴν κατανόησιν τῶν ἔργων τῆς ἀρχαίας τέχνης.

Τὴν πραγματικὴν στροφὴν — τονίζομεν τὴν μικροτάτην στροφὴν, ἐπειδὴ ἡ λεοντοκεφαλὴ ὀφείλει συγχρόνως νὰ φαίνεται πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἐστραμμένη — ὑποδεικνύουν σταθερῶς αἱ ἀκόλουθοι παρατηρήσεις: (1) Ἡ ἀπὸ τοῦ κέντρου τῶν βοστρυχῶν κατερχομένη εὐθεῖα πλησιάζει πολὺ περισσότερον τὸ πρὸς ἀριστερὰ κυκλικὸν σχῆμα, ἀποτελοῦν μετὰ τοῦ ἐτέρου συνήθη παρὰστασιν τῶν τριχωτῶν ἐξογκωμάτων ἐπὶ τοῦ μετώπου θηρίων. (2) Ἡ μεγίστη ἀπόστασις ἀπὸ τῶν ἀνυψουμένων βοστρυχῶν μέχρι τοῦ ἐγγυτάτου πέρατος τῆς ὀφρύος ἀριστερὰ εἶναι 4,5 ἐκ. καὶ δεξιὰ μόνον 4 ἐκ. (3) Διαφέρουν αἰσθητῶς μεταξὺ τῶν τὰ ὑπόπια: ἡπίας μορφῆς τὸ ὑπὸ τὸν δεξιὸν ὀφθαλμὸν, μεγάλωνει καὶ ἐξογκώνεται τὸ ὑπὸ τὸν ἀριστερὸν εἰς βαθμὸν σαφῶς ἀντιληπτὸν καὶ εἰς τὴν ἀφήν καὶ τὴν ὄρασιν. (4) Τὸ περιγράμμα καὶ ἡ φορὰ τοῦ ἀριστεροῦ ὡτὸς εἶναι παρόμοια πρὸς τὰ τῆς λεοντοκεφαλῆς. (5) Ἐκ τῶν διατηρουμένων ἰχνῶν ἐξάγεται, ὅτι οἱ 4 πλάγιοι πρὸς τὰ δεξιὰ βόστρυχοι κατέβαιναν κατὰ ἓν ἑκατοστὸν χαμηλότερα παρὰ οἱ ἀπέναντί των (10,9—9,9 ἐκ.). Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ὁ καλλιτέχνης ἔβλεπε σταθερῶς τὴν κεφαλὴν ἐξ ὠρισμένου σημείου ἀριστερὰ καὶ ὅ,τι ἔπλατε δὲν ἦτο ἡ πραγματικὴ ἀλλ' ἡ ὀπτικὴ μορφή. Μὲ αὐτὴν πάντοτε τὴν ἄποψιν τίποτε δὲν μένει ἀνεξέταστον.

α.

β.

Εἰκ. 36.

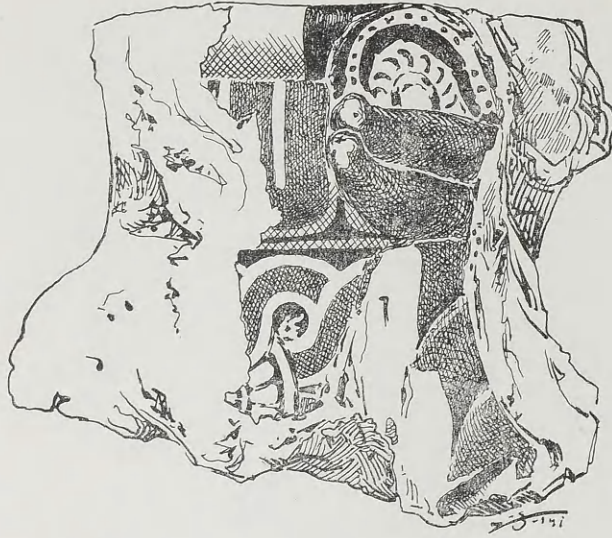
Εικ. 37.

Ἀκόμη καὶ οἱ πρὸς τὰ δεξιὰ δύο βόστρυχοι ὑπὲρ τὸ μέτωπον κάμπτονται διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν ζωηρότερον. Δὲν πρόκειται ἄρα περὶ ἀπολείρας νὰ παρασταθῇ μὲ κάποιον τρόπον ἢ ζωὴ ἀλλὰ περὶ συνειδητοῦ καὶ ἀκριβῶς προμελετημένου ἔργου.

Ἡ μήτρα, ἐξ ἧς προῆλθεν ἡ λεοντοκεφαλή, εἶναι τοῦ μικροτάτου γνωστοῦ μεγέθους. Ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τοῦ ἑξωτερικοῦ πέρατος τοῦ διατηρημένου ὡπὸς καὶ τοῦ ἀσφαλῶς συμπληρουμένου ἀριστεροῦ εἶναι 21 ἐκ. Ἐναντι τούτου ἔχομεν εἰς τὴν προηγουμένως ἑξετασθεῖσαν 22+ ἐκ. καὶ εἰς ἕνα τρίτον μέγεθος, τὸ μέγιστον, ἡ αὐτὴ διάστασις εἶναι 23.4 ἐκ. Κατὰ ταῦτα, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν διάφορον ἐκάστοτε στροφήν, αἱ ἐν χορῆσι μήτραι θὰ ἦσαν τὸ ὀλιγώτερον ἕξι.

Ἐκ τῆς ὀπισθεν ἐπιγραφῆς μανθάνομεν, ὅτι ἡ ὑδρορροή ἦτο ἡ *εβδέμα πὸ*... Ποία ἦτο ἡ πλευρὰ θὰ μάθωμεν ἀργότερα. Ἄλλ' ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ἔχομεν καὶ ἄλλην ἐγκάρσιον ἐπιγραφὴν: *πρῶτα*. Ἄν ὁ ἀριθμὸς οὗτος, πρῶτη, εἶναι πλήρης καὶ ἂν σημαίη διόρθωσιν ἢ ἐπεξήγησιν τῆς ἄλλης ἀδύνατον εἶναι νὰ γνωρίζωμεν.

3. Τὸ σύντριμμα, μέγιστον μῆκος 20 ἐκ., σημειώνεται μὲ τὸν μεγαλύτερον διατηρηθέντα ἀριθμὸν: *δύφε καὶ Φίκα(ι)* = δύο καὶ εἴκοσι (εἰκ. 38 α, β). Τὸ ἀρχικὸν Δ ἔχει κατὰ μέγα μέρος ἀποκοπῆ, ἐπειδὴ μετὰ τὴν ὀπτησιν οἱ κεραμεῖς ὄφειλαν νὰ ἀποξέσουν κάτι περισσότερον χάριν τῆς ἀσφαλεστέρας συνδέσεως μὲ τὴν ἀκόλουθον ὑδρορροήν. Ἡ ἐγκοπὴ κατὰ τὸ ἀριστερὸν πέρας εἶναι φανερὰ ἐπὶ τοῦ σχεδιάσματος τῆς ὀπισθεν

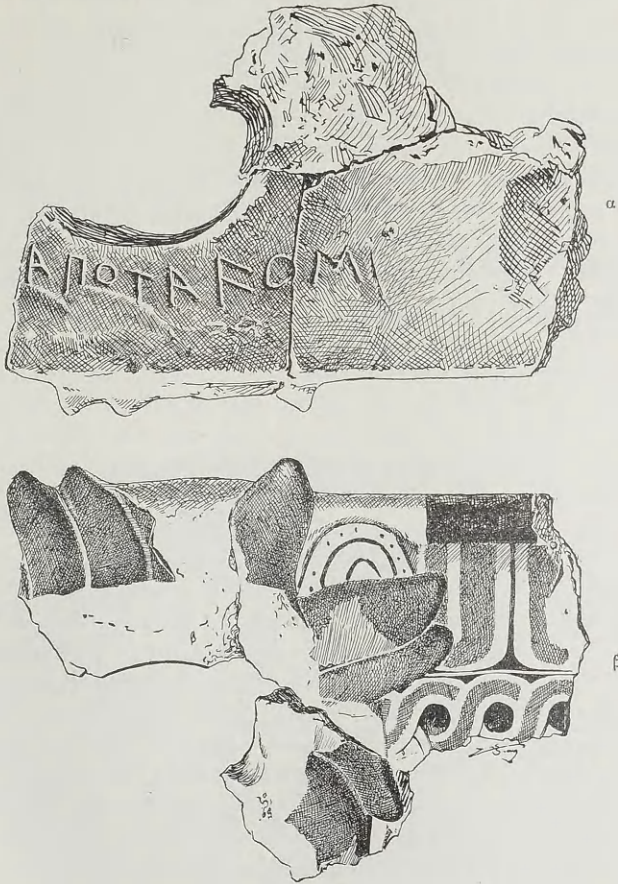
α

β

Ειχ. 38.

πλευρᾶς, ὅσον ἄδηλος εἶναι ἐπὶ τῆς φωτογραφίας (Bericht, εἰκ. 40), ἀπέχει δὲ ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ ὠτὸς 6.8 ἐκ., πρᾶγμα ποῦ δὲν ὠφελεῖ, ἐφόσον ἀγνοοῦμεν πόσον ἐξετείνεται τὸ λεπυνόμενον ἄκρον, εἰς τὴν ἐξακριβῶσιν τοῦ ὄλου μήκους τῆς ὑδρορροῆς. Μόνον

Εἰκ. 39.

τὸ ἐσωτερικὸν μήκος μεταξύ τῶν καλυπτῆρων ὑπολογίζεται ὡς 36 περίπου. Συντελεῖ πρὸς τοῦτοις ἐν μέρει, εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῆς γνώμης, ὅτι ἡ 22^α ὑδρορροή εἶναι ἢ κατὰ τύχην διασωθεῖσα τελευταία τῆς σειρᾶς. Σχετικὰ μὲ τὴν κίνησιν ἀναμφίβολον εἶναι, ὅτι ἡ λεοντοκεφαλὴ ἐστρέφετο πρὸς τὰ ἀριστερά. Ἄρχεῖ νὰ προσέξωμεν τὴν ἐμφαντικὴν κλίσιν καὶ φορὰν τοῦ ὠτὸς καθ' ὅλας τὰς λεπτομερείας.

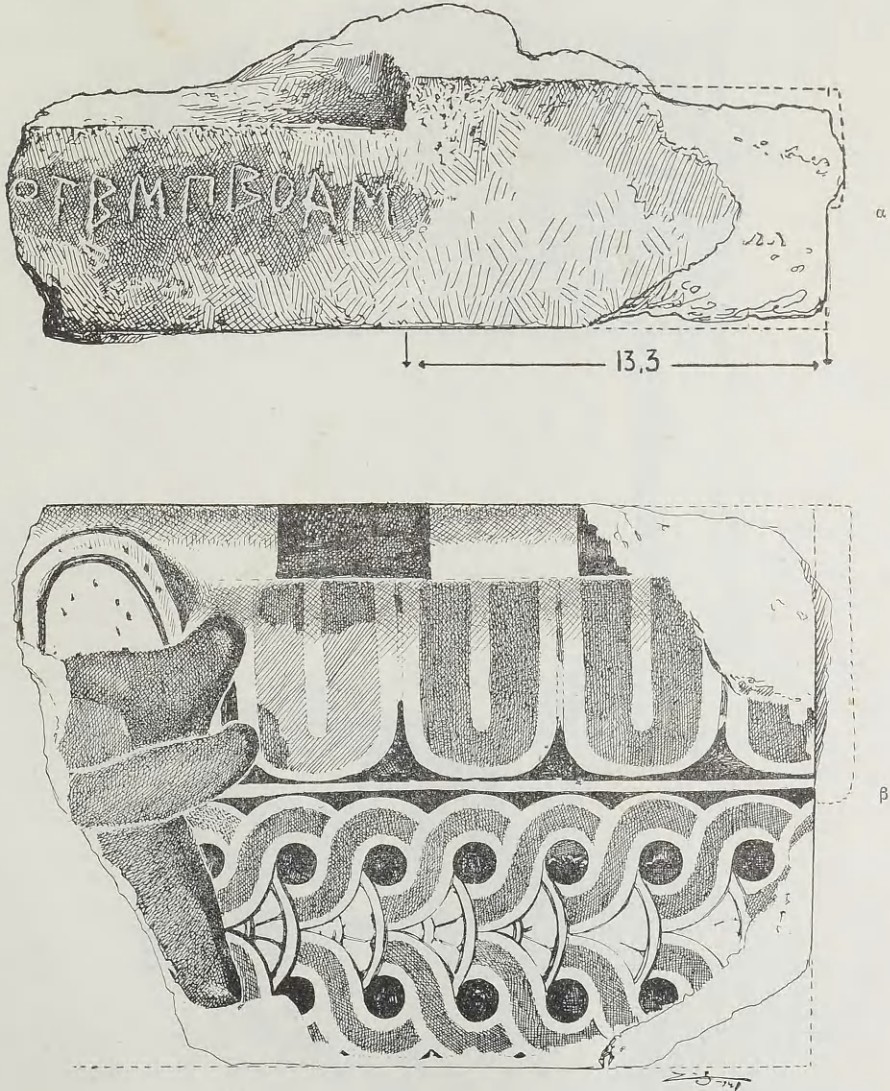
4. Ὁ ἀριθμὸς εἶναι ἄδηλος μὲ τὸ τελικὸν μόνον Α τῆς ἐπιγραφῆς....*a* ποτ' αἴως (εἰκ. 39 α, β). Ἐκ τῶν λειψάνων τῆς λεοντοκεφαλῆς βέβαιον εἶναι, ὅτι αὕτη ἀνήκει εἰς

τὸ 2^{ον} μέγεθος καὶ ὅτι ἐστρέφετο πρὸς τὰ δεξιὰ, ὡς ἡ 1 καὶ 2. Ἡ αὐτὴ φορὰ τοῦ ἀριστεροῦ ὠτὸς μὲ τὸν αὐτὸν κενὸν χῶρον ὄπισθεν, ἐνῶ τὸ δεξιὸν φαίνεται κατὰ τὸ μικρότατον σωζόμενον ἴχνος προσκολλημένον.

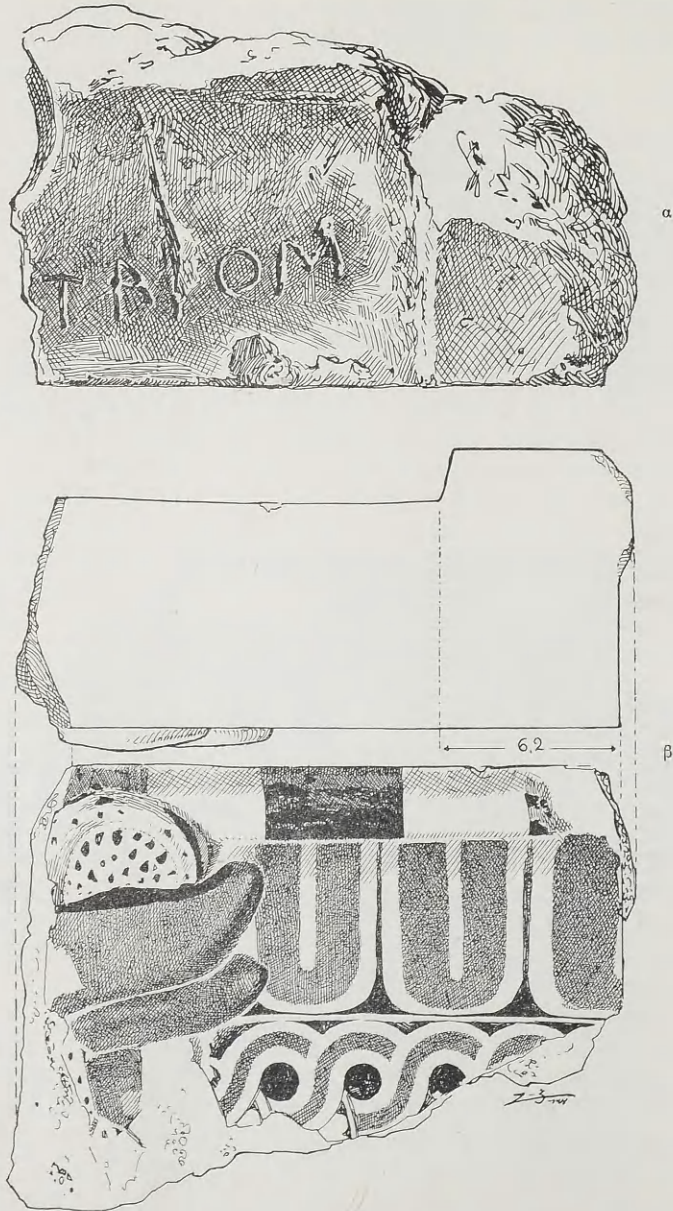
5. Τὸ κομμάτι, μέγ. μῆκ. 25 ἐκ., παρουσιάζει τὴν ἐπιγραφὴν *π/οτ' ἐσπέρας*, ἐγγράρακτον μετὰ τὴν ὄπτησιν, ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας. Ὡς φαίνεται τίποτε δὲν εἶχε γραφῆ, ὡς εἶναι ἡ συνήθεια, ἐπὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς καὶ διὰ τοῦτο τὸ χάραγμα ἐγινε κατόπιν κατὰ τὴν ὀριστικὴν τοποθέτησιν ἐπὶ τοῦ ἤδη ὀπτοῦ πηλοῦ (*εἰκ. 40 α, β*). Ὁ φανερός ὄπισθεν καλυπτὴρ θὰ ἐσκέπαζε τὴν ἀκόλουθον ὑδρορροήν κατὰ 8.7 ἐκ., ἀφοῦ ἡ τομὴ καὶ τὸ πέρασ γίνεται κατὰ 13.3 ἐκ. τοῦ ὅλου πλάτους αὐτοῦ (22-13.3=8.7). Ἐπειδὴ ἀπὸ τοῦ πέρατος μέχρι τοῦ ὠτὸς ἡ ἀπόστασις εἶναι 19.3 δυνάμεθα νὰ ὑπολογίζωμεν τὸ ἐσωτερικὸν μῆκος τῆς ὑδρορροῆς εἰς 61 ἐκ. (19.3+19.3+22.4) ἢ ἂν ἐλάβωμεν τὴν κεφαλὴν μικροτέραν, μὲ ἀπόστασιν μετὰ τῶν ὠτων 21, εἰς 59.6. Οἱ ἀριθμοὶ ἐγγίζουσιν τοὺς 2 πόδας πρὸς 30.8=61.6 καὶ 29.6=59.2, ἀλλ' εἶναι μάταιον νὰ ζητήσωμεν τὰ ἀκριβῆ μέτρα, ἀφοῦ δὲν ἔχομεν σύνολα βέβαια καὶ εἶναι δυνατὸν διὰ τὴν ἀνισότητά τῶν μεγεθῶν νὰ ἀπέφευγον οἱ κεραμεῖς τοὺς προσίτους εἰς ἡμᾶς στρογγύλους ἀριθμούς. Τὸ ἐσωτερικὸν μῆκος μετὰ τῶν καλυπτῶν ὑπολογίζεται ἐπίσης κατὰ προσέγγισιν εἰς 35 ἐκ. Ὡς πρὸς τὴν κίνησιν τῆς κεφαλῆς καὶ ἐδῶ τὸ αὐτὸ μὲ τὴν φορὰν τοῦ πρὸς τὰ ἀριστερὰ εἶναι δι' ἡμᾶς ὁ κυριώτερος ὁδηγός. Ἀλλὰ καὶ οἱ ὑποκείμενοι δύο βόστρυχοι μὲ τὴν ζωηροτέραν ἀνύψωσιν τῶν καὶ τὰ διχαζόμενα ἄκρα συνιστοῦν τὴν αὐτὴν πρὸς τὰ ἀριστερὰ στροφὴν.

6. Κομμάτι, μ.μ. 22 ἐκ., (*εἰκ. 41 α, β, γ*). Μεγάλα ἐπὶ τοῦ ὀμοῦ πηλοῦ ἐγγράρακτα γράμματα, . . τ' α^Ϝς. Ὡς πρὸς τὰς διαστάσεις ἡ ὑδρορροή ἔρχεται εἰς φανεράν ἀντίθεσιν μὲ τὴν προσηγηθεῖσαν, 5. Ἡ διάστασις 6,2 εἶναι ἡ μικροτέρα ἐξ ὅλων γνωστῆ καὶ ἐπειδὴ γνωρίζομεν τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ πέρατος δεξιὰ μέχρι τοῦ ὠτὸς ὡς 14.2, εἶναι δὲ βέβαιον, ὅτι ἡ κεφαλὴ ὡς ἐκ τοῦ μεγάλου ὠτὸς—πλάτος 7.3 ἀπέναντι 5.3 τῆς προσηγουμένης—καὶ τῶν μακρῶν βοστρύχων ἀνήκει εἰς τὸν μέγιστον 3^{ον} μεγέθους τύπον μὲ 23.4 πλάτος, τὸ ὅλον μῆκος ὑπολογίζομεν εἰς 52 ἐκ. καὶ τὸ ἐσωτερικὸν εἰς 39.4 ἐκ. Ὁ ὑπολογισμὸς γίνεται κατὰ προσέγγισιν, ἐπειδὴ, ἄς ἐπαναληφθῆ καὶ πάλιν, οὐδαμῶθεν γνωρίζομεν, ἂν ὁ κρουὸς ἐτοποθετεῖτο μὲ μαθηματικὴν ἀκρίβειαν εἰς τὸ μέσον τοῦ μήκους. Ἀλλ' ὀπωδῆποτε ἡ ὑδρορροή ἦτο σημαντικῶς μικροτέρα τῆς ὑπ' ἀριθ. 5 καὶ τὸ παράδοξον εἶναι, ὅτι ἡ μικρὰ ὑδρορροή ἔφερε λεοντοκεφαλὴν μεγάλην καὶ ἡ μακροτέρα μικράν. Προσέτι μὲ τὸν ἴδιον χονδρικὸν λογαριασμὸν συμπεραίνομεν, ὅτι αἱ ἀμέσως γειτονικαὶ ὑδρορροαὶ θὰ εἶχον μεγαλύτερον μῆκος. Ἀποβλέποντες εἰς τὴν φορὰν τοῦ ὠτὸς συνάγομεν στροφὴν πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ τοῦτο ἐνισχύει νὰ πιστεύωμεν ἢ πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν σχηματιζομένη κατασκευὴ τοῦ ἡμικυλινδρικοῦ κρουνοῦ ὄπισθεν.

7. Σύντριμμα, μ.μ. 21, μὲ δύο ἀναγραφὰς ἐπάνω καὶ ὄπισθεν, *εἰκ. 42 α, β, γ*. Εἶναι πιθανὸν ὅτι δι' ἔλλειψιν χώρου ὁ πρῶτος τακτικὸς ἀριθμὸς ἐχαράχθη ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας, *τρ(ί)τα* καὶ ὅτι συνεχίζετο εἰς τὴν ὄπισθεν ἐπιγραφὴν, συμπληρουμένην εἰς (*ἐπὶ δέκ*)*α ποτ' α^Ϝς*. Τὸ τρίτον εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναγνωσθῆ ὡς (*τετ(ό)ρτα* *ἂν* ὑποθεθῆ, ὅτι ἡ διατηρουμένη ἀρχικὴ εὐθεία εἶναι μόνον τυχαῖον κτύπημα. Τὸ τακτικὸν τετ(ό)ρτα δὲν εἶναι ἀστήρικτον, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν γνωστῶν κορινθιακῶν ἐπιγραφῶν τέτορας καὶ

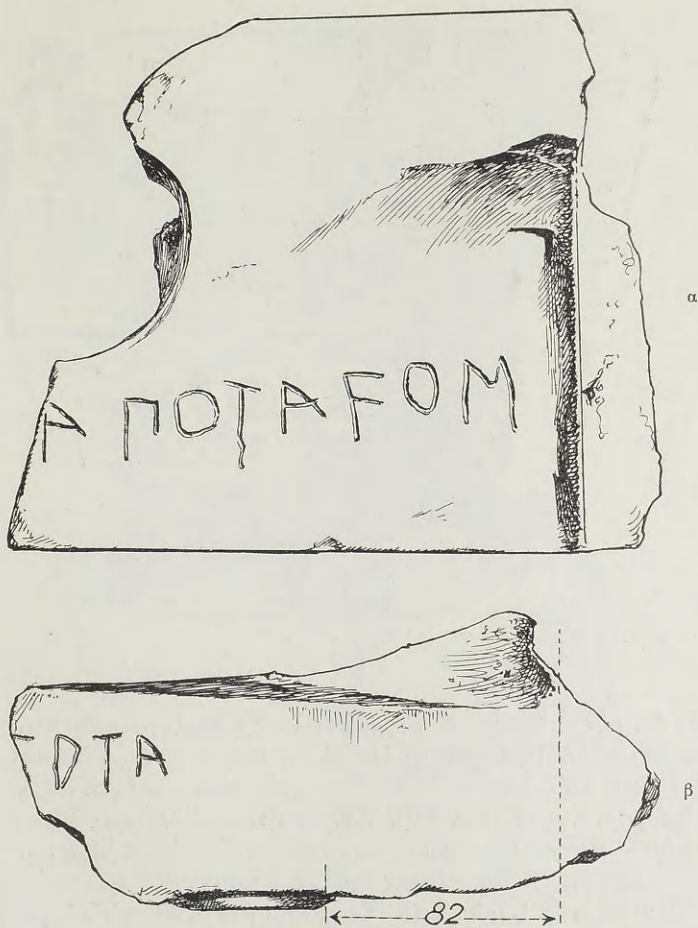

Elx. 40.

Εικ. 41.

τετρώκοντα (πρβ. Bericht, 24). Πρὸς τὰ δεξιὰ διατηρεῖται ἡ ἀρχὴ τοῦ καλυπτῆρος καὶ ἐκ τῆς ἀποστάσεως μέχρι τοῦ ὧτος συνάγομεν—ἡ κεφαλὴ ἦτο μικρὰ—ἐσωτερικὸν

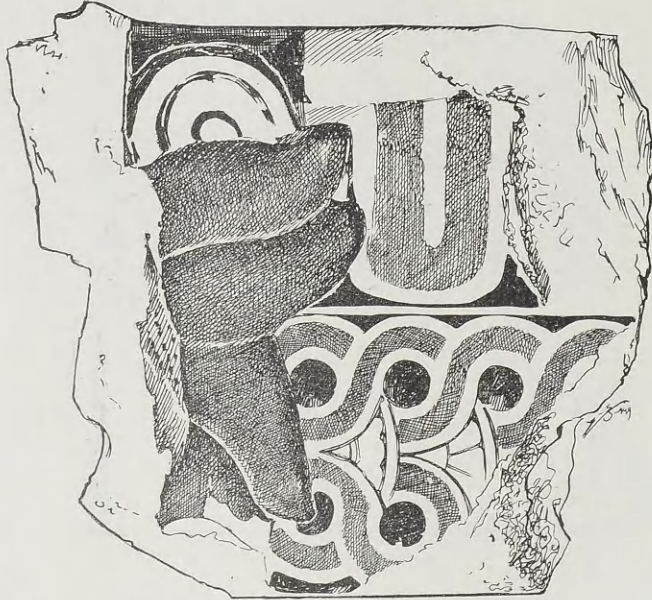

Εἰκ. 42.

μῆκος 37.4 ἐκ. Ἡ στροφή εἶναι βέβαιον διὰ τὴν φορὰν τοῦ ὧτος καὶ τοὺς ὑπ' αὐτὸ βοστρύχους, ὅτι ἐγένετο πρὸς ἀριστερά.

8. Σύντριμμα, μ. μ. 19 (εἰκ. 43 α, β). Ἡ ἐπιγραφὴ δὲν εἶναι πλήρης, χρειάζεται ὁ μικρότερος ἀριθμὸς ἀριστερά, ὡς (μία) ἢ (δύφε) (ε)πὶ δέκα ποτ' αἴως. Τὸ μέγεθος τῆς κεφαλῆς φαίνεται 2^{ον}. Ὡς πρὸς τὰς διαστάσεις ἀδύνατον νὰ λεχθῆ τίποτε, ἀλλ' ἡ στροφή ἐκ μόνης τῆς φορᾶς τοῦ ὧτος εἶναι βεβαία, πρὸς τὰ δεξιὰ.

9. Ἀπόκομμα, μ. μ. 24, (εἰκ. 44), οὗ ἀπεικονίζεται μόνον ἡ ἐσωτερικὴ πλευρὰ. Τοῦ τρίτου γράμματος ἢ μόνῃ βεβαία λοξὴ κεραία εἰς V (υ) εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθῇ. Ἴσως ἢ ἀνάγωγος *δευ[τέρα]* δὲν εἶναι πολὺ τολμηρὰ. Τὸ ἀριστερὰ ἐγκοπτόμενον ἄκρον,

Εἰκ. 42 γ.

μῆκους 9.5 ἐκ., συναρτώμενον μὲ τὰς ὑπαρχούσας ἢ ὑπολογισίμους ἄλλας διαστάσεις ἀποδίδουν ἐξωτερικὸν μῆκος 52-53 ἐκ. καὶ ἐσωτερικὸν 33 ἐκ., ἐννοεῖται ὡς πάντοτε κατὰ προσέγγισιν. Τὸ λεοντόκρανον ἐστρέφεται πιθανώτατα πρὸς τὰ δεξιὰ.

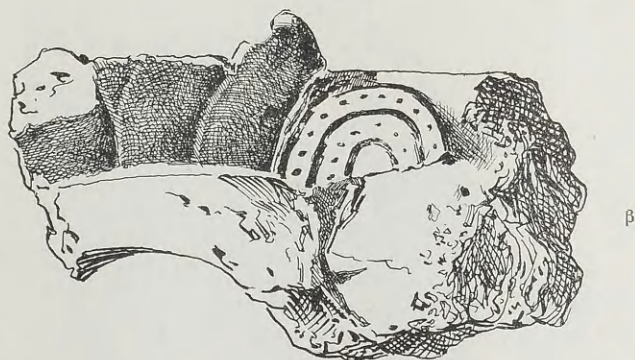
10. Κομμάτι, μ. μ. 12, (εἰκ. 45). Ἐπιγραφή: ... ποῖ ἐσπέρας. Ἐμπροσθεν διατηρεῖται τὸ αὐτὶ — πλάτους 6.8 — καὶ οἱ παρ' αὐτὸ καὶ ὑπ' αὐτὸ 4 βόστρυχοι. Ὅλα ταῦτα ὑποδεικνύουν ἀρχετὰ βεβαίαν στροφὴν πρὸς τὰ ἀριστερὰ.

11. Κομμάτι, μ. μ. 21, (εἰκ. 46). Ἐπιγραφή: (τ)ρίτα ἐπί... Τὸ ἀρχικὸν τ ἔχει ἀποκοπὴ κατὰ τὴν ἐπεκταθεῖσαν ἀπόξοσιν πρὸς τοποθέτησιν τοῦ ἐξ ἀριστερῶν καλυπτῆρος. Τὸ ἐσωτερικὸν μῆκος εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπολογισθῇ εἰς 41 ἐκ. Ἐκ τῶν ἐλαχίστων λειψάνων τῆς προσόψεως δὲν συνάγεται τίποτε περὶ τῆς στροφῆς.

12. Σύντριμμα, μ. μ. 16, (εἰκ. 47). Ἐπιγραφή: ὀγδόφα ἐπὶ δέκα. Ἐκ τῆς προσόψεως τὸ διατηρούμενον αὐτὶ ὑποδεικνύει ὡς πιθανὴν τὴν πρὸς ἀριστερὰ στροφὴν.

13. Κομμάτι, μ. μ. 20, (εἰκ. 48). Ἐπιγραφή ποῖ ἐσπέρας). Εἶναι περιεργον, ὅτι λείπει ὁ ἀριθμὸς, ἂν καὶ ὑπάρχει χώρος ἀριστερὰ καὶ ἴσως οὗτος ἀνεγράφετο ἐπὶ τῆς ὑπεράνω ἐπιφανείας. Ἐκ τῶν διασωζομένων ἰχνῶν ἐπὶ τῆς προσόψεως ἐξάγεται, ὅτι τὸ

λεοντόκρανον ἀνήκεν εἰς τὸ μεγαλύτερον γνωστὸν μέγεθος μὲ ἀπόστασιν τῶν ἑξωτερικῶν περάτων τῶν ὄτων 24. Τὸ τεχνικὸν μέρος εἶναι τὸ ἀρχικὸν ὡς ἐπὶ τοῦ 1 καὶ 2, μὲ ἐπίχρισμα λεπτὸν τεφρόν. Ἡ στροφή εἶναι βεβαία, πρὸς τὰ δεξιὰ.

Εἰκ. 43.

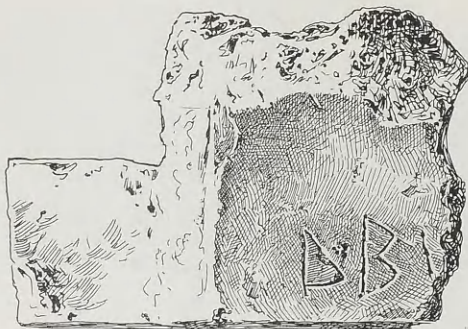
14. Θραῦσμα, μ. μ. 11, (εἰκ. 49). Ἐπιγραφή: *δρ)δόςα π(οτ)...* Ἡ πρόσοψις κατεστραμμένη.

15. Μικρὸν σύντριμμα, μ. μ. 9,5, (εἰκ. 50). Εἶναι τὸ τελευταῖον ἐκ τῶν εὐρεθέντων ἐνεπίγραφον σύντριμμα ἐκ τῆς ὑδρορρόης. Τὸ δεύτερον γράμμα εἶναι ἦ ε ἢ υ. Ἡ πρὸς τὰ ἀριστερὰ εὐθεῖα γραμμὴ ἀνήκει εἰς τὴν ἐγκοπὴν τοῦ πέρατος.

16. Σύντριμμα, μ. μ. 20, ἄνευ ἐπιγραφῆς. Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι ἐδῶ ὁ πρὸς τὰ δεξιὰ καλυπτὴρ διακόπτεται χάριν τῆς προσαρμογῆς μετὰ τὸ μέγιστον γνωστὸν πλάτος τῶν 13.7 ἐκ. Ἄρα ἡ συνανήκουσα ὑδρορρόθ θὰ ἐπλησίαζεν ἢ θὰ εἶχε τὸ μῆκος τῶν 2 ποδῶν, 62.5.

17. Μέγα μέρος διατηρούμενον ὑδρορρόης, μ. μ. 43 ἐκ., ἄνευ ἐπιγραφῆς, ἐπειδὴ

φανερόν εἶναι ὅτι ἐχρησίμευσεν εἰς ἀντικατάστασιν (Ersatz) παλαιότερου. Τοὺς ὑστέρους χρόνους ἐλέγχει τὸ παχὺ ἐπίχρισμα, 3-4 χιλ., καὶ ἡ ἐν γένει χονδροειδῆς ἐργασία περὶ τὰ μάτια καὶ αὐτιά. Διατηρεῖται ὀλόκληρον τὸ ἐσωτερικὸν μῆκος, 41 ἐκ. καὶ τὸ ἐξω-

Εἰκ. 44.

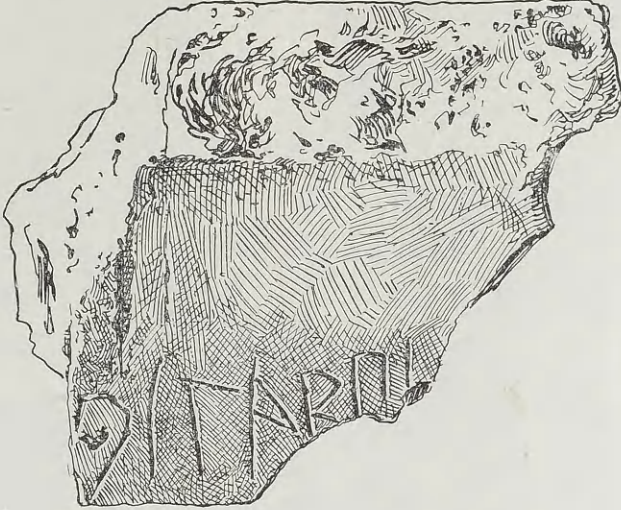

Εἰκ. 45.

τερικὸν θὰ ἔφθανεν ἐξάπαντος τὰ 62.5. Ἐκδηλος εἶναι ἡ στροφή πρὸς ἀριστερά.

18. Σύντριμμα, μ. μ. 23, μὲ διατηρημένον τὸ ἄνω μέρος τῆς λεοντοκεφαλῆς μετὰ τοῦ ῥύγχους. Ὑπῆρξε καὶ τοῦτο ἀντικατάστασις καὶ τούτου ἔνεκα στερεῖται ἐπιγραφῆς. Ἡ ἐργασία εἶναι καλυτέρα τοῦ ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 17 ἀλλ' ἐπίσης νεωτέρων χρόνων. Καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἡ στροφή εἶναι φανερά, πρὸς τὰ ἀριστερά. Τὸ ὅλον ῥύγχος ἀπαρτίζεται μὲ τὸ ἀσφαλῶς συνανήκον ἄκρον του, συγκολλημένον.

19. Κομμάτι ὑδρορροῆς μὲ διατηρούμενον τὸ πέρασ ἀριστερά, μ.μ. 26.5. (εἰκ. 51α, β), περιέρογον καὶ διδακτικόν. Ἐνῶ ὅλα τὰ ὑπάρχοντα καὶ ἐξετασθέντα κομμάτια ἔχουν τὸν σύντροφον καλυπτῆρα κατὰ τὸ πρὸς δεξιὰ πέρασ, τὴν δὲ ἐγκοπὴν ἀριστερά, ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ

Εἰκ. 46.

Εἰκ. 47.

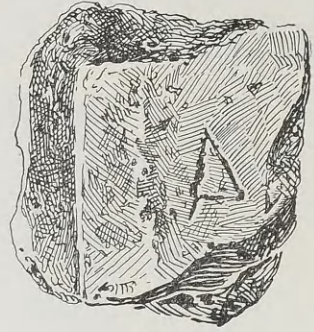

Εἰκ. 48.

συντρίμματος φαίνεται ἀπὸ ἀσφαλῆ ἴχνη, ὅτι ὁ σύμφυτος καλυπτῆρ εὐρίσκατο ἀριστερά. Τὸ πρᾶγμα δὲν δηλώνεται σαφῶς ἐπὶ τοῦ σχεδίου τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς, ἀλλὰ πρὸ τοῦ πρωτοτύπου βλέπει τις καθαρά, ὅτι τὸ ὡς 11.5 μακρὸν σημειούμενον πέρασ εἶναι ἀνώμαλον ἔνεκα φθορᾶς καὶ ὑψηλότερον τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ ἐκτάσεως. Ἐκ τῶν λοιπῶν σημειούμενων μέτρον καὶ τοῦ 10-11 ἐκ. ἐκτεινομένου ἀνοίγματος τοῦ κρουνοῦ ἢ ὑδρορ-

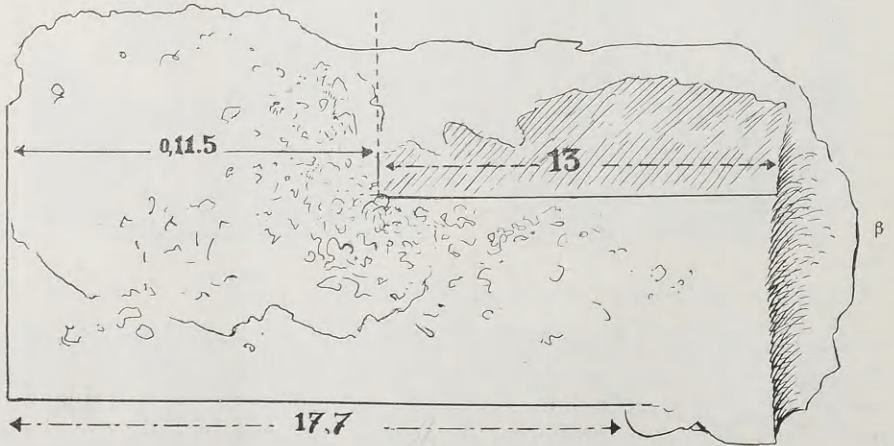
Εἰκ. 49.

Εἰκ. 50.

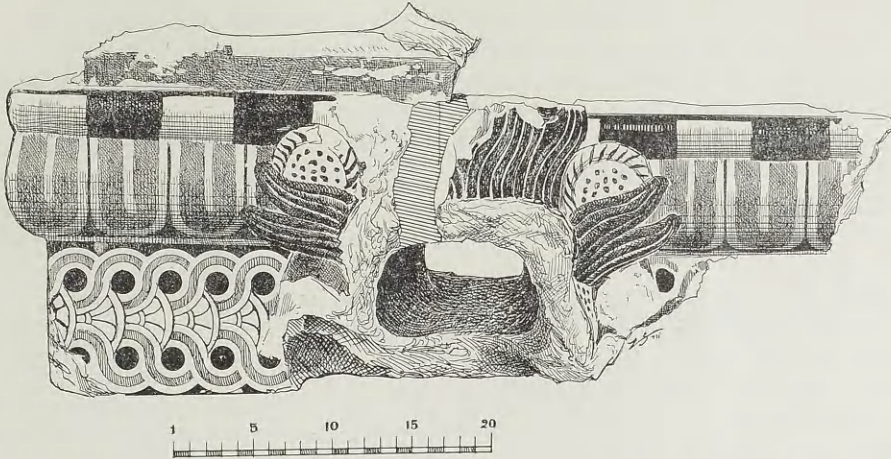

Εἰκ. 51.

Εἰκ. 51.

ρόφη φαίνεται πώς θα έφθανε το μήκος των 60-61 εκ. 'Αλλ' ίνα συνδεθῆ μετὰ τῶν λοιπῶν πρέπει νὰ εἶχε καὶ δεύτερον σύντροφον καλυπτῆρα κατὰ τὸ ἕτερον πέρασ. Ἐνθυμούμεθα τώρα καὶ κάτι ἄλλο. Ἡ ἰδιότυπος ὑδρορροή μετὸν ἐκατέρωθεν καλυπτῆρα ἦτο ἀνάγκη νὰ ὑπάρχη, ὥστε νὰ κατορθωθῆ ἡ σύνδεσις ὅλης τῆς σειρᾶς πρὸς τὸ γωνιαῖον τμήμα, ὅπου ἡ σχετικὴ ἐγκοπὴ εὐρίσκεται κατὰ τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ἄκρον. Ὅπως

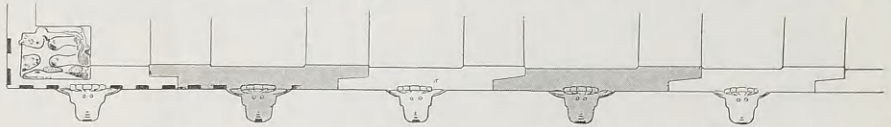
Εἰκ. 52.

παιλιότερον ἐξετέθη, ἡ εὐρεθεῖσα γωνία θὰ κατελάμβανεν ἢ τὸ ΝΑ ἄκρον ἢ τὸ ΒΔ καὶ ἀφοῦ ὁμοίαι ἦσαν αἱ δύο γωνίαι θὰ ὑπῆρχε χρεία, συνάγομεν τώρα, δύο ἰδιότυπων ὑδρορροῶν μετὰ διπλοῦν καλυπτῆρα. Διὰ τὰς λοιπὰς δύο γωνίας ἤρκει ἡ κανονικὴ τοποθέτησις τοῦ καλυπτῆρος, ὥστε νὰ ἐπιτευχθῆ ἡ σύνδεσις, ἐπειδὴ εἰς ταύτας ἀναγκαιῶς ἡ ἐγκοπὴ ὑπῆρχε κατὰ τὸ πρὸς ἀριστερὰ ἄκρον των. Χάρην σαφηνείας παραθέτομεν σχεδίασμα τῆς πλαγίας πλευρᾶς μόνης μετὰ τῆς λεοντοκεφαλῆς (εἰκ. 52). Ἀτυχῶς δὲν διατηρεῖται τὸ ἐγκοπτόμενον πέρασ δεξιὰ παρὰ μόνον εἰς μῆκος 5.8 εκ., ἀλλ' ἂν ὑποθέσωμεν, ὅπως εὐλογον εἶναι, ὅτι ἐξετείνεται μέχρι 10.5 ἵνα δεχθῆ τὸ ὑπόλοιπον μέρος τοῦ καλυπτῆρος ($22 - 11.5 = 10.5$), τὸ ὅλον μῆκος τότε τῆς πλευρᾶς θὰ ἦτο 60.7 καὶ τὸ μέσον τῆς λεοντοκεφαλῆς θὰ ἐπλησίαζε πρὸς τὸ ἄκρον κατὰ 3-4 εκ. ($28 - 32 +$ εκ.) πρᾶγμα χρήσιμον εἰς τὸ κλείσιμον τῆς σειρᾶς τῶν λεοντοκεφαλῶν. Ἐνθυμίζομεν τέλος ὡς πρὸς τὰς διαστάσεις, ὅτι εἰς τὸ μῆκος τῶν 60-61 εκ. προσηγγίσαμεν καὶ ἄλλοτε.

Τὸ λεοντόκρανον δὲν διετηρήθη ὡς θὰ ἠσχόμεθα, ἀλλ' εἶναι βέβαιον, ὅτι ὡς γειτονικὸν τοῦ λαμπροῦ κόσμου τοῦ ἀκρωτηρίου ἰδιαίτερος τὸ εἶχαν ἐπιμεληθῆ. Οἱ ἀλλαγῶν συμπαγεῖς καὶ «ἀτμητοὶ» βόστρυχοι ἐδῶ εἶναι μετὰ ἐξαιρετικὴν φροντίδα περιποιημένοι καὶ ἐξαιρούνται μετὰ τὰ λεπτὰ ἐσωτερικὰ χαράγματα. Διὰ τὴν ἐλαφρὰν στροφὴν πρὸς ἀριστερὰ δὲν ἀφήνουν ἀμφιβολίαν ὅχι μόνον ἡ φορὰ τῶν ὄτων ἀλλὰ καὶ ἡ προσκόλλησις τοῦ ἀριστεροῦ εἰς τὸν γειτονικὸν βόστρυχον καὶ οἱ ὑπ' αὐτὸ ὑψηλότερον

ἀνατεινόμενοι. Δὲν φοβούμεθα τοὺς σκεπτικιστάς, διότι ἡ ἀξία τῶν μικρῶν τούτων χαρακτηριστικῶν πολλάκις ἤδη ἐδοκιμάσθη.

Ὅπως κατ' ἐπανάληψιν ἐξετέθη, ἡ ἐκτίμησις τοῦ μήκους τῶν διαφόρων μερῶν τῆς ὑδρορροῆς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ μὲ ἀπόλυτον ἀκρίβειαν. Ἐν τούτοις θετικὸν πόρισμα τῆς ἐρεύνης εἶναι, ὅτι τὰ μέρη ταῦτα ἦσαν μεταξύ των ἄνισα. Τρία μεγέθη διευκρινήθησαν (1) ὅσα ἐγγίζουσιν τὸ μήκος τῶν 60-61 ἐκ., ὅπως τὰ ὑπ' ἀριθ. 1, 5 καὶ τὸ κατὰ τὴν γωνίαν, (2) ὅσα ὑπερβαίνουν τοῦτο τὸ ὄριον καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ φθάνουν μέχρι τῶν 62.5 ἐκ., ὅπως τὰ 16 καὶ 17 καὶ (3) τὰ μικρότατα ὄλων μὲ μήκος 52-53 ἐκ. ὅπως τὰ 6 καὶ 9. Τὴν ἀνισότητά ἐλέγχει καὶ τὸ διάφορον ἐκάστοτε ἐσωτερικῶν μήκους: 34.8 εἰς τὸ 1, 35 εἰς 5, 39.4 εἰς 6, 33 εἰς 9, 35 εἰς 16 καὶ 41 ἐκ. εἰς τὸ 17. Ποία θὰ ἦτο ἡ ἀκολουθία μεταξὺ τούτων τῶν μεγεθῶν καὶ ἡ ὅλη σύνθεσις τῆς σειρᾶς δι' ἑκατέραν μακρὰν πλευράν, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακριβωθῇ. Γενικῶς μόνον εἶναι βέβαιον, ὅτι τὸ μεγαλύτερον μέγεθος ἠκολούθει ἓνα μικρότερον, καθόσον τὸ πλάτος τοῦ ἀνίσως διακο-

Εἰκ. 53.

πομένου «καλυπτήρος» ἔμενε πάντοτε τὸ αὐτὸ καὶ διαφορετικὰ θὰ ἐπολλαπλασιάζοντο αἱ τεχνικαὶ δυσχέρειαι. Τὸ παρατιθέμενον σχηματικὸν σχέδιον (εἰκ. 53) παριστάνει σαφέστερον, πῶς γενικὰ θὰ ἐγίνετο ἡ σύνθεσις ἀπὸ τῆς γωνίας καὶ ἐξῆς.

Εἰς τὴν σελίδα 221-222 τοῦ βιβλίου του ὁ D yg g n e συμπεραίνει ὅτι ἡ ὑδρορροή μὲ τὸν ἀριθμὸν 22 (δύΓε καὶ Ἔικατι), ἀνωτέρω ἀριθ. 3, εἶναι ἡ κατὰ σύμπτωσιν εὐρεθεῖσα τελευταία τῆς σειρᾶς, ἐπειδὴ ἀβασανίστως ἀποδίδει τὸ μέγεθος 62.5 εἰς ταύτην, ὅπως καὶ εἰς ὅλας τὰς λοιπὰς 21, εἰς τὰς ὁποίας προσθέτει καὶ τὰς δύο κατὰ τὰς γωνίας φυσικὰ ἀναριθμήτους. Ἄλλ' οἱ ὑπολογισμοὶ αὐτοὶ εἶναι ἀστήρικτοι. Καὶ μόνον ἂν ἐπρόσεχε, ὅτι ἡ 22^α ὑδρορροή ἀπαιτεῖ καὶ ἄλλην καὶ ὄχι τὴν γωνιακὴν ὑδρορροήν, ἐπειδὴ κατὰ τὸ πρὸς ἀριστερὰ πέρασ παρουσιάζει τὴν χαρακτηριστικὴν ἐγκοπὴν, ἣθελε σταματήσῃ νὰ ἐξαγγείλῃ τὴν ἀνακάλυψιν, ὅτι ὑπῆρξεν ἡ τελευταία καὶ κατὰ θανυμαστὸν τρόπον διεσώθη δι' ἡμᾶς¹. Διαφορετικὰ ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ τρία διάφορα μεγέθη, 62.5, 60-61 καὶ 52 καὶ κατανειμώμεν εἰς ἕκαστον ἀνὰ 9 ὑδρορροὰς φθάνομεν εἰς τὸν ἀριθμὸν 15.70, καὶ ὄχι μακρὰν τῶν 50 αἰτωλικῶν ποδῶν, $50 \times 31.25 = 15.62$, δηλαδὴ τοῦ μήκους τῆς εὐθυνηθῆσας καὶ τῆς συμφώνου ἐκτάσεως τῆς ὅλης ὑδρορροῆς. Κατὰ ταῦτα τὰ ὀπισθόγραφα μέρη ἦσαν 25, αἱ δὲ λεοντοκεφαλαὶ μὲ τὰς δύο τῶν ἄκρων 27 καὶ ἡ ὅλη σειρά ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἐννέα τριαδικῶν ἐνόητας, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἀπηρτίετο μὲ τὰ τρία διάφορα μεγέθη.

¹ Χαρακτηριστικὸν τῆς βιασύνης του εἶναι, ὅτι περιπίπτει καὶ εἰς στοιχειώδη ἀριθμητικὰ λάθη. Πολλαπλασιάζων π.χ. 22 τεμάχια πρὸς 62.5 εὐρίσκει ἐξαγό-

μενον 14.37, ἐνῶ εἶναι μόνον 13.75 καὶ προσθέτων τὰς γωνιαίας δύο ἐπὶ 62.5 = 1.25 εὐρίσκει ἄθροισμα περίπου 15.62 ἐνῶ εἶναι μόνον 15 (σ. 222).

Ἡ ἀνωτέρω ὑπόθεσις φαίνεται τολμηρά, ἀλλ' ὅμως εἶναι ἀνάγκη νὰ δοθῇ ἐξηγήσεις τῆς ἀνισότητος τῶν μεγεθῶν, ποῦ δὲν προέρχεται καθόλου, ἔκ τινος τύχης, ἀνάγκης ἢ ἀμελείας. Διότι δὲν ἔχομεν μόνον τὰ τρία διάφορα μήκη ἀλλὰ καὶ τὰς συναφείς λεοντοκεφαλὰς μὲ ἐπίσης τρία διάφορα μεγέθη. Ὄνομάσαμεν παλαιότερον πρῶτον μέγεθος τὸ μικρότατον μὲ ἀπόστασιν μεταξὺ τῶν ὧτων 21 ἐκ., δεύτερον τὸ μεσαῖον μὲ 22 + ἐκ. καὶ τρίτον μὲ τὸ μέγιστον μέγεθος 23.4 ἐκ. Εἰς τὸ 1^{ον} ἀνήκουν τὰ ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 7 περιγραφέντα συντρίμματα, εἰς τὸ 2^{ον} τὰ 1, 3, 4, 5, 8, 18 καὶ τὸ τῆς γωνίας καὶ εἰς τὸ 3^{ον} τὰ 6, 10, 13 καὶ 17. Ἐὰν σημαντικῶς ὑπερτεροῦν τὰ ἀνήκοντα εἰς τὸ 2^{ον}, τοῦτο πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἴτε εἰς σύμπτωσιν εἴτε, πιθανότερον, εἰς τὴν δυσκολίαν νὰ ὀρισθῇ ἐπακριβῶς εἰς ποῖον μεταξὺ τοῦ 1^{ου} καὶ 2^{ου} μεγέθους τύπον ἀνήκει τὸ ἐλλειπῶς διατηρούμενον κομμάτι. Προστίθεται καὶ κάτι ἄλλο. Εἰς τὴν συλλογὴν τῶν ἐκ Καλυδώνος τηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ὑπάρχουν ἱκανῶς πολυάριθμα θραύσματα — ἀτυχῶς παρημελήθη ἡ ἀπεικόνισίς των — ἀπὸ μέτωπα, ρύγχη καὶ κάτω σιαγόνας, ποῦ ζωηρῶς ἐνθυμίζουσι τοὺς τρεῖς διαφόρους τύπους. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀστήρικτος ἡ ὑπόθεσις τῆς τριαδικῆς διαρθρώσεως. Ἡ δαιμονία διάθεσις τῶν ἀρχαϊκῶν καλλιτεχνῶν πραγματικῶς δὲν ἠγείρετο τὴν ὁμοιομορφίαν, εὗρισκε ἄτονον τὴν ρυθμικὴν κίνησιν τῶν ἐναλλασσομένων δύο μερῶν, πάντοτε τῶν αὐτῶν, καὶ ἐπεξίτηι διὰ παντὸς μέσου μεγαλυτέραν μὲ τὴν διάρθρωσιν τῆς μονοτόνου μακρᾶς σειρᾶς εἰς ρυθμοὺς πολυσυνθέτους καὶ ζωηροτέρους. Εἰς τὴν συνεχῆ σειρὰν κεφαλῶν κορῶν, ἀνδρῶν, σιληνῶν τῆς νεωτέρας κεραμώσεως τοῦ Θέρμου διακρίνονται ἐπίσης διάφορα μεγέθη καὶ θὰ ἦτο ἀκατανόητον ἐπίσης, ἂν ἐδεχόμεθα, ὅτι παρετάσσοντο μικρὰ καὶ μεγάλα κεφάλια, ὅπως τύχη, καὶ χωρὶς ἰδέαν συντάξεως. Καὶ εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ὑδρορροήν τοῦ περιπτέρου ναοῦ τῆς Πολιάδος ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπως ἀναπαρέστησεν αὐτὴν ὁ W. H. Schuchardt, εἰς κάθε πέμπτον κρουὸν ὑψώνετο ὑπεράνω ἰδιαιτέρον ἀνθέμιον καὶ ἡ μακρὰ σειρὰ κατεμερίζετο εἰς εὐσυνόπτους ομάδας (AM. 1935, 82, πίν. 17).

Ἐνας ἄλλος γενικώτερος ρυθμὸς ἐπετυγχάνετο μὲ τὴν ἐξετασθεῖσαν ἐλαφρὰν στροφὴν τῶν λεοντοκεφαλῶν. Παρατηρήσαμεν ἤδη, ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν δύο πλευρῶν ἔχομεν τὴν στροφὴν καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ θεατοῦ καὶ πρὸς τὰ ἀριστερά. Ποτ' ἄφῶς, δεξιὰ, ἢ ὑπ' ἀριθ. 4, 6, 8 καὶ ἀριστερὰ ἢ ὑπ' ἀριθ. 7. Ποτ' ἐσπέρας, δεξιὰ, ἢ ὑπ' ἀριθ. 1 (μία ἐπὶ Φίκατι) καὶ 13, ἀριστερὰ ἢ ὑπ' ἀριθ. 10. Πῶς τώρα θὰ ἐρμηνεύσωμεν τὰς ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς ἀντιθέτους κατευθύνσεις; Δὲν πιστεύομεν, ὅτι ἐδῶ ἐγένετο διασταύρωσις τῶν ἀντιθέτων στροφῶν μεταξὺ δύο γειτονικῶν λεοντοκεφαλῶν, ὅπως τοῦτο συμβαίνει εἰς τὴν Κέρκυραν (KORKYRA I, 152, εἰκ. 131) καὶ τὸν ἀρχαῖον Θέρμον, ὅπου ἡ λεοντοκεφαλὴ τοῦ στρωτῆρος καὶ ἡ κόρη ἢ Γοργὼ τοῦ γειτονικοῦ καλυπτῆρος ἀποτελοῦν ἓν σύνολον. Ἐπὶ τῆς ὑδρορροῆς τοῦ μικροτέρου ναοῦ τῆς Λαφρῖας πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ διάκρισις ἐγένετο μὲ τὸν κατὰ τὸ μέσον ὑποθετικὸν ἐγκάρσιον ἄξονα. Τὴν ὑπόθεσιν στηρίζουν ἡ ἀνθεμωτὴ ἀρχαιοτέρα κεράμωσις τοῦ Λαφρῖαίου, ἡ στροφή τῆς γωνιακῆς λεοντοκεφαλῆς πρὸς τὸ ἀέτωμα καὶ ἄλλα ἱκανὰ παραδείγματα ἐξ ἄλλων ναῶν, ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων μέχρι τοῦ Παρθενῶνος¹. Σύμφωνα τῶρα μὲ τὴν ἀσφαλῆ

¹ Εἶναι γνωστὸν, ὅτι αἱ δύο κατὰ τὰ ἄκρα τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ Παρθενῶνος λεοντοκεφαλαὶ στρέφονται ἐκάστη πρὸς τὸ οἰκτεῖον ἀέτωμα. Ὡς εὐρηστέ-

θη νὰ μοῦ ἀνακοινώσῃ ὁ κ. Ἄν. Ὀρλάνδος δημοσιεύων μετὰ πολυετείς ἐρεῦνας ἄξιον τοῦ ναοῦ βιβλίον, ἡ ἐν λόγῳ στροφή εἶναι 7^ο.

ταύτην προϋπόθεσιν θὰ ἀποδώσωμεν τὴν 22^{αν} ὑδρορροήν με στροφήν ἀριστερὰ (δύφε καὶ Ἰιατι), ἀριθ. 3, εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν, διότι ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν 21^{ην} τῆς δυτικῆς με τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ στροφήν τῆς. Ἐπίσης ἀσφαλῶς θὰ συμπληρώσωμεν τὴν ἐπιγραφὴν τῆς ὑπ' ἀριθ. 2 ὡς ἐβδέμα ποτ' ἀφῶς καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 14 (ὄγ)δόφα ἐπὶ δέκα) εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν θὰ ἀνήκῃ, καθόσον πιθανὴ εἶναι ἡ πρὸς τὰ ἀριστερὰ στροφή τῆς. Συνολικῶς ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ διασώζει 5 λεοντοκεφαλὰς ἐστραμμένας πρὸς τὸ δυτικὸν ἀέτωμα καὶ μίαν τῆς γωνίας, 6, τρεῖς δὲ καὶ μίαν τῆς γωνίας 4, ἐστραμμένας πρὸς τὸ ἀνατολικὸν καὶ ἡ δυτικὴ 3 ἐνόλω πρὸς τὸ ἀνατολικὸν καὶ 2 πρὸς τὸ δυτικὸν ἀέτωμα. Κατανοοῦμεν ἀκόμη, ὅτι ἡ ἀριθμησις τῶν μερῶν τῆς ὑδρορροῆς ἤρχιζεν ἀπὸ δυσμῶν καὶ εἰς τὰς δύο πλευράς.

Ἔχει ἐκτιμηθῆ δεόντως καὶ ἀξιῶει τὸν θαναμασιὸν ἢ πρωτοτυπία εἰς τὴν παράστασιν τούτων τῶν λεοντοκεφαλῶν. Οἱ ὀλίγοι καὶ ἀδρομερεῖς βύστραχοι με πόσῃν ἀσφάλειαν καὶ με πόσῃν πληρότητα προσδιορίζουν ἕκαστος τὴν οἰκίαν θέσιν καὶ ὄντοτητα, ὑπὲρ τὸ μέτωπον, εἰς τὰ πλάγια καὶ πρὸς τὰ κάτω. Μέσα εἰς τὸν στέφανον τῆς χαίτης προβάλλει ἡ κεφαλὴ με τὸ προτεταμένον ρύγχος χωρὶς νὰ χάνῃ παρὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν σημαντικὸν μέρος ἀπὸ τὴν θηριώδη ἔκφρασιν τῶν παλαιότερων τύπων, ὡς οἱ τῆς Κερκύρας καὶ τοῦ Θέρμου. Ἐπειτα ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ παίρνουν νέαν ζωὴν με τὴν μικρὰν σχεδὸν ἀφανῆ στροφήν. Ἀλλὰ καὶ ὡς μέλη μακρῆς σειρᾶς αἱ λεοντοκεφαλαὶ προσλαμβάνουν ἄλλην ἀξίαν. Πρῶτον ὁ στοιχειώδης ρυθμὸς με τρεῖς ἀνίσους κεφαλῆς καὶ τοῦ παραπλεύρως χώρου, ἔπειτα ὁ συνθετώτερος ρυθμὸς με τρεῖς ἀνίσους κεφαλὰς καὶ ἄνισα διαστήματα καὶ τέλος ὁ μέγιστος, συγκροτῶν τὴν ὅλην σειρὰν με τὰ δύο ἀντίθετα μέρη ἐκ τῆς διαφορετικῆς στροφῆς. Πάντες οὗτοι οἱ ρυθμοὶ τονίζουσιν τὰ καθέκαστα καὶ τὸ σύνολον καὶ ἀποδίδουσιν μέγεθος, σημασίαν, σπουδαιότητα. Βέβαια ἐμπρὸς εἰς τὰ πτωχικὰ καὶ ἐφθαρμένα συντρίμματα τῆς ἀποθήκης τοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀνεπαρκῶν ἀπεικονίσεων ἐνδεχόμενον εἶναι νὰ ἔχῃ κανεὶς δυσπιστίαν καὶ νὰ κρίνῃ τὰ ἀνωτέρω μᾶλλον ὡς θεωρητικὴν κατασκευὴν. Ἄλλ' ὄχι. Ὁ ἀριθμὸς 27, αἱ 9 τριαδικαὶ ἐνότητες, ἡ κατὰ τὸν ἐγκαρσίον ἄξονα κατανομὴ τῶν ἀντιστρόφων κινήσεων ἐστηρίχθησαν εἰς σαφεῖς ἢ ὑποβλητικὰς μαρτυρίας τοῦ παλαιοῦ δημιουργοῦ, ἔξαγομένας ἐκ τῶν συντριμμάτων, ὅσον καὶ ἂν φαίνονται ἀνεπαρκῆ. Βέβαιοι δι' ὅλα ταῦτα θὰ προχωρήσωμεν ἀκόμη. Διὰ τὸ ἀριθμὸς τῶν λεοντοκεφαλῶν, 27, καὶ εἰς τὰς τριαδικὰς ἐνότητας 9, νὰ εἶναι περιττός; Εἶναι εὐλογον νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι ἡ 14^η λεοντοκεφαλὴ, ἡ ἢ 5^η τριαδικὴ ἐνότης ἐσήμαινον τὸ συγκεκριμένον μέσον τῆς σειρᾶς, ὅτε καὶ ἀπαλλασσόμεθα τῆς ἀφηρημένης ιδέας τοῦ ἐγκαρσίου ἄξονος. Καὶ τὸ σημαντικώτερον: ἐνοοοῦμεν διὰ πρώτην φοράν, διὰ τὴν ἑλαφρὰ στροφή τῶν κεφαλῶν γίνεται με ἴσα μέρη πρὸς τὸ γειτονικὸν μέτωπον. Ἡ με ἄλλους λόγους, ἡ δεξιὰ πλευρὰ εἰς ἐκάτερον μέτωπον ἔχει λεοντοκεφαλὰς στρεφόμενας δεξιὰ καὶ ἡ ἀριστερὰ πλευρὰ πρὸς ἀριστερά. Ἡ αὕτη ιδέα ἐνισχύεται ἔτι μᾶλλον με παρόμοια φαινόμενα ἐκ τῆς λοιπῆς ἀρχιτεκτονικῆς σπουδαιότερα.

Συχνότατα ὁ ἀριθμὸς τῶν κίωνων τῆς μακρᾶς πλευρᾶς εἶναι περιττός, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἄρτιον ἀριθμὸν τῶν μετώπων, καὶ τὸ πρᾶγμα τοῦτο μένει ἢ ἐντελῶς ἀσχολίαςτον, ἢ, ἂν κάπου ἐγράφη ἢ ἐλέχθη κάτι, δὲν ἔγινε πολὺ γνωστόν. Σιωποῦν ὄχι μόνον ὅλα τὰ ἐγχειρίδια ἀλλὰ καὶ εἰς σοβαρότερα εἰδικὰ βιβλία λείπει ὁ ὀφειλόμενος ἐρμη-

νευτικός λόγος. Είναι εύλογον να δεχθώμεν, ότι με τὸν περιττὸν ἀριθμὸν τῶν κίωνων ὁ μεσαῖος χρησιμεύει ὡς χωριστικὸν καὶ συνδετικὸν ἅμα μέλος. Είναι ὡς νὰ ὑπάρχουν δύο χωριστοὶ ναοὶ, καθένας μὲ τὴν πρόσσφιν του καὶ ἴσην εἰς βάθος ἔκτασιν, συναπτόμενοι εἰς ἓνα μὲ τὴν παλίστροφον κίνησιν τῶν διπτῶν κιονοστοιχιῶν ἀπὸ τοῦ μετώπου πρὸς τὸ κοινὸν μέσον καὶ ἀπὸ τούτου πρὸς τὸ μέτωπον. Καὶ τώρα μόνον κατανοοῦμεν τὸν λόγον, δι' ὃν ὁ Πίνδαρος ἐξαίρει ὡς σημαντικὸν κατόρθωμα τῶν Κορινθίων τὴν εὕρεσιν τοῦ διδύμου αἰετοῦ (τις δέ) *... ἢ θεῶν ναοῖσιν οἰωνῶν βασιλέα δίδυμον ἐπέθηκε, Ὀλυμπ. 13, 27*). Δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἀπλῆς προσθήκης ἐνὸς δευτέρου αἰετοῦ εἰς τὴν θέσιν τοῦ παλαιότερου πετάσου (σκούφιας) ἀλλὰ περὶ νέας ἀρχιτεκτονικῆς συλλήψεως καὶ κατορθώματος μεγάλης ἀξίας. Ὁ ἐκ παλαιᾶς παραδόσεως σχετικῆς μὲ τὴν προϊστορικὴν κατοικίαν ὑπερβολικὰ μακρόστενος ναὸς νέον παίρνει νόημα μὲ τὴν διπλῆν πρόσσφιν, ἀνταποκρινόμενον εἰς τὸ μέγα μήκος. Ἡ ὅλη κατασκευὴ ἐξωτερικῶς γίνεται διπλῆ, ἅμα καὶ ἐνιαία. Καὶ ἡ διπλότης τῆς κατασκευῆς ἦτο πάντοτε συνειδητὴ εἰς τοὺς παλαιοὺς ἀρχιτέκτονας καὶ ἡ φροντίς ἀδιάλειπτος νὰ ὑπογραμμισθῇ διὰ καλλιτεχνικῶν μέσων τὸ κοινὸν ὄριον¹ καὶ συνάμα νὰ ἐξαρθῇ ἡ αὐτοτέλεια τῶν μετώπων. Ἡ διαφορετικὴ κλίσις τῶν ἀνθεμίων καὶ ἡ στροφὴ τῶν λεοντοκεφαλῶν ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ ἐχρησίμευον εἰς τὴν ἐξυψηρέτησιν τῆς αὐτῆς ἰδέας.

Ὁ λόγος περὶ τὴν ὑδρορροήν τοῦ μικροῦ ναοῦ ἀπέβη μακρὸς ἀλλ' ὑπῆρξε γόνιμος εἰς ἀρκετὰ καὶ θετικὰ συμπεράσματα. Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν κατὰ πρῶτον λόγον τὰ διατηρηθέντα χαράγματα, ὅπως περιῖπου ταῦτα ἐβοήθησαν καὶ τοὺς Καλυδωνίους κεραμεῖς διὰ τὴν κατάλληλον συναρμογὴν τῶν ἀνομοίων μερῶν. Ἐκ τῆς ἐπαετιδος διεσώθησαν πολλὰ συντρίμματα, τὰ πλεῖστα χωρὶς ἐπιγραφὰς διὰ τὸν πρόδηλον λόγον, ὅτι εἶχον τὸ αὐτὸ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ κανονικὸν μήκος καὶ ἡ συναρμογὴ τῶν δὲν εἶχε δυσκολίας. Ἐν τούτοις τρία μικρὰ συντρίμματα παρουσιάζουν μερικὰ γράμματα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὅπισθεν ἐγγάρακτα, τὸ νόημα τῶν ὁποίων δὲν κατώρθωσα ἐπαρκῶς νὰ συλλάβω. Τοῦλάχιστον ἐπὶ τοῦ συντριμματος (*εἰκ. 54*), ἡ ἀνάγνωσις τρίτ(α) εἶναι ἀρκετὰ πιθανή. Εἰς τὸ τῆς *εἰκόνας 55* τὰ γράμματα κατευθύνονται ἀριστερά. Εἰς τὸ τρίτον, *εἰκ. 56*, ἀποκλείεται ἡ ἀνάγνωσις ποτ' α^Ϛ(ος) καὶ ἴσως εἰς τὰ Α^Ϛ ἔχομεν τὰ ἀρχικά τοῦ α^Ϛ(ιετοῦ).

Ἐκ τῶν συντριμμάτων τῆς σίμης ἀπεικονίζεται ἐδῶ μόνον τὸ μεγαλύτερον διατηρηθὲν μετὰ τῆς τομῆς αὐτοῦ (*εἰκ. 57 α, β*). Τοῦτο δὲ καὶ ἀρκεῖ, συνυπολογιζομένου καὶ τοῦ μέρους τῆς σίμης ἐκ τοῦ γωνιαίου, περὶ οὗ ἤδη παλαιότερον ἠσχολήθημεν, *εἰκ. 33*, ἀντὶ πάντων τῶν ἄλλων, ἐπειδὴ δὲν παρέχουν σημαντικὸν ἐνδιαφέρον. Τὸ τεμάχιον συμπλήρωσεν ἐπιτυχῶς ὁ Duggve εἰς τὸν πίν. 23 τοῦ βιβλίου του μὲ μήκος 62.5, 14 πεσσούς τοῦ ἀβακτοῦ, ἐξ ὧν ὁ πρῶτος δεξιὰ ἦτο μέλας, 13 φυλλοειδῆ κοσμήματα τοῦ κυματίου καὶ 18 διαστήματα μεταξὺ τῶν μελανῶν δισκαρίων τοῦ κάτω πλέγματος. Ἡ συμπλήρωσις εἶναι σύμφωνος πρὸς τοὺς ἰδικούς μου ὑπολογισμοὺς καὶ πρὸς 3-4 ἄλλα κομ-

1 Πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ, ὅτι ἡ ἔρευνα τῶν καλλιτεχνικῶν προβλημάτων ἐξακολουθεῖ ἀκόμη, ὅχι βέβαια ἀδικαιολογῶς, νὰ μὴ ἀποτελῇ τὸ κύριον μέλημα τῶν ἀρχαιολόγων, ἡ τοῦλάχιστον ἐν ἀπὸ τὰ πρῶτα μελήματα. Ὁ ἴδιος ὁ Payne (*Necrocorinthia*, 248-62) ἐνὸ ἐπιμῶνως ἐξετάζει τὸ ζήτημα τοῦ τόπου τῆς γενέσεως

καὶ ἀναπτύξεως τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ καὶ ἀποδίδει βασιμῶς τούτον εἰς τὴν Κόρινθον, ἐπικαλούμενος καὶ τοὺς πινδαρικοὺς στίχους, καθόλου δὲν ἐξετάζει εἰς τὸ ὁδισῶδες συνίστατο τὸ περιφημον ἐπίτευγμα τῶν Κορινθίων.

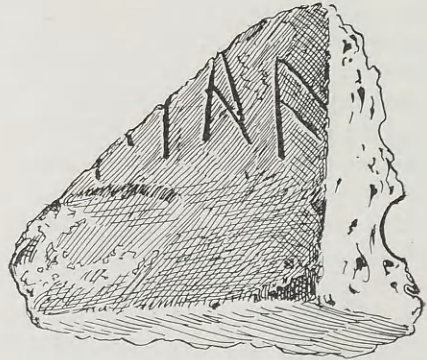
μάτια διατηροῦντα τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ πέρασ μὲ τὴν ἐσωτερικὴν ἐγκοπὴν, μήκους 10 ἐκ., ἴσην μὲ τὸ ὑπερχαλύπτρον ἄκρον, τὸ σωζόμενον ἐπὶ τοῦ εἰκονιζομένου τεμαχίου, καὶ παρουσιάζοντα τὴν προσδοκωμένην σειρὰν τῶν πεσῶν μὲ τὸν μελανὸν ἐν ἀρχῇ. Εἶναι

Εἰκ. 54.

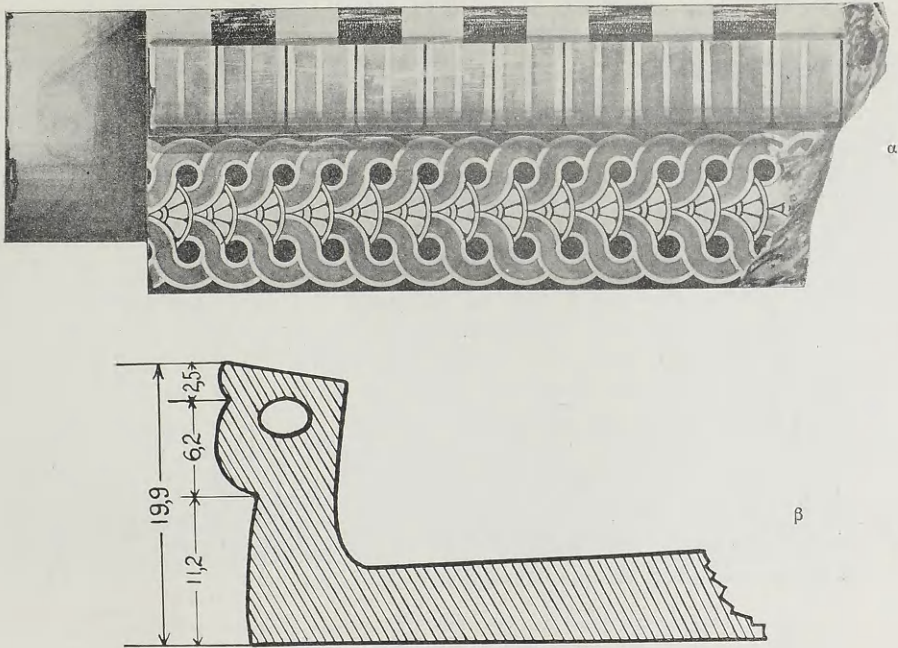
Εἰκ. 55.

Εἰκ. 56.

εὐλόγον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι καὶ τὰ 5 ταῦτα τεμάχια, ἀνήκοντα εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ἀετώματος, εἶχον τὸ αὐτὸ μήκος τῶν δύο ποδῶν (2×31.25). Τὴν αὐτὴν μετρητικὴν μονάδα ἔχομεν φυσικὰ παντοῦ ἐν χρήσει ἐπὶ τῆς σίμης. Τὸ ὕψος π.χ. ἰσοδυναμεῖ περίπου πρὸς 10 δακτύλους, ἀλλ' αἱ λοιπαὶ λεπτομέρειαι ὡς γενόμεναι μὲ ὑποδιαρέσεις τοῦ δακτύλου δὲν παρέχουν τὴν βεβαιότητα, ὅτι ὑπελογίσθησαν μὲ τὸ αὐτὸ πάντοτε μετρητικὸν σύστημα. Ὅλα τὰ σχετικὰ συντρίμματα παρουσιάζουν τὸ αὐτὸ πάχος μὲ τὴν 10 ἐκ. πλατεῖαν ἄνω ἐπιφάνειαν—7-8 ἐκ. τὰ τῆς ὑδρορροῆς—τὴν ὑψηλὴν 10.8 ταινίαν τοῦ πλέγματος μὲ τὴν ἀξιόλογον ἐλαφρὰν καμπύλωσιν, περὶ ἧς ἤδη εἴπομεν, καὶ τὴν κατὰ τὸ κυμάτιον σωληνοειδῆ ὀπὴν εἰς σχῆμα ἐλαφρῶς ἑλλειπτικόν,

τὴν ἀπαραίτητον διὰ τὴν στερεωτέραν σύνδεσιν καὶ ἀποφυγὴν τῆς κατολισθήσεως¹. Ἐκ τῶν κοσμημάτων τὸ διπλοῦν πλέγμα ἔχει ἐνιαίαν κατεύθυνσιν ἐπὶ τῆς σίμης καὶ τῆς ὑδρορροῆς, πάντοτε πρὸς τὰ δεξιὰ. Τὰ ὁμοιόχρωμα — ἀχνὸν κόκκινον — φυλλοειδῆ τοῦ κυματίου δὲν ἔχουν κίνησιν. Ἀντίθετα τὸ ἀβακωτὸν μὲ τὴν σειρὰν μέλαν-λευκόν, πάν-

Εἰκ. 57.

τοτε τὴν αὐτὴν, ὑποδεικνύει ὀρισμένην κίνησιν καὶ κατεύθυνσιν. Ποία εἶναι ἡ κατεύθυνσις αὐτή, τόσον εἰς τὴν ἐπαιεῖδα ὅσον καὶ εἰς τὴν ὑδρορροήν θὰ ἐξετάσωμεν ἰδιαιτέρως.

Κατὰ τὴν ἐπαιεῖδα ἔχομεν τὰ ἐξῆς θετικὰ στοιχεῖα. Ἐκ τοῦ γωνιαίου ἐμάθομεν, ὅτι ἡ ἀρχὴ γίνεται μὲ μελανὸν πεσσὸν καὶ τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐγίνετο καὶ κατὰ τὴν ἄλλην γωνίαν. Ἐπειτα ἐκ τῶν πέντε τμημάτων τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς ἐμάθομεν ὅτι ἡ ἀρχὴ πρὸς τὰ δεξιὰ ἐγίνετο μὲ μελανὸν καὶ τὸ τέλος ἐσημειώνετο μὲ λευκόν, τὸ δὲ ὅλον ἀπετελεῖτο μὲ 7 ζεύγη. Τὸ ἴδιον πρέπει νὰ δεχθῶμεν καὶ διὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν. Ἀγνοοῦμεν, πόσον ἦτο τὸ μῆκος τῆς ἐλαφρότατα κεκλιμένης ἄκρας τῆς σίμης,

¹ Ἦτο πάντοτε γνωστὸν, ὅτι διὰ τῆς σοληνοειδοῦς ὀπῆς, θὰ διήρχοντο μεταλλικοὶ δεσμοὶ συγκρατοῦντες τὴν σειρὰν, ἀλλ' εὗρημα τοῦ ἐφόρου κ. Ἰω. Παπαδημητρίου, ἀνασκάψαντος ἀρχαῖον ναὸν κατὰ τὴν βο-

ρείαν πλευρὰν τῆς νήσου Κερκύρας ἐπεκύρωσε τὴν ὑπόθεσιν. Εὗρέθησαν σιδηροὶ δεσμοί, σχοινία, μολυβδοχοιμένοι ἐντὸς τῶν ὀπῶν συντριμμάτων σίμης, ΠΑΕ 1939, 90. εἰκ. 9,10.

ὡς παλαιότερα τὴν περιεγράψαμεν. Ἄλλ' ἂν δεχθῶμεν, ὅτι ἡ κατὰ τὸ πέρασ σίμη ἦτο κατὰ ἓνα πεσσὸν μικρότερα τῶν λοιπῶν, δηλαδὴ $62.5 - 4.5 = 58$ ἐκ., ὅτε αὕτη ἀρχίζουσα μὲ μελανὸν θὰ κατέληγεν ἐπίσης εἰς ὁμοίχρωμον πεσσὸν (7 μελανοὶ + 6 λευκοί), ἢ συνέχισις τότε τῆς κινήσεως ἐκ τῶν κάτω μέχρι τῆς κορυφῆς καὶ τάνάπαλιν θὰ ἀποκαθίστατο πλήρως. Μὲ μόνην τὴν μικρὰν ἀλλ' εὐνόητον παρέκκλισιν, ὅτι εἰς τὸ τέλος ἐκάστης κινήσεως θὰ προσετίθετο καὶ εἰς ἀκόμη μελανὸς πεσσός, πού εἶναι ἀπαραίτητος, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς ἀρχὴ διὰ τὴν ἀντίστροφον κατεύθυνσιν¹. Διαφορετικὴ πρέπει νὰ ἦτο ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ κίνησις τοῦ ἀβακωτοῦ κατὰ τὴν ὑδρορρόην. Ἐκ τῆς γνωστῆς γωνίας διδασκόμεθα, ὅτι ἡ κατάληξις ἐγένετο μὲ λευκὸν πεσσόν, τὸ αὐτὸ δὲ θὰ δεχθῶμεν δι' ὅλας τὰς ἄκρας. Τοῦτο ὑποδεικνύει ἀκόμη καὶ ἡ 21^η ὑδρορροή τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ἐγγὺς τῆς ΝΑ γωνίας, ἡ ἀρχίζουσα μὲ μελανὸν πεσσὸν ἀριστερὰ καὶ καταλήγουσα εἰς τὸν ἀσφαλῶς συμπληρούμενον 14^{ον} λευκὸν δεξιὰ. Αἱ ἄλλαι ὑδρορροαὶ διὰ τὴν γνωστὴν ἀνισότητα καὶ τὴν θρυμματώδη κατάστασιν δὲν παρέχουν ἀσφαλεῖς εἰδήσεις. Τοῦτο δὲν πευράζει. Ὅταν εἶναι βέβαιον, ὅτι καὶ αἱ τέσσαρες γωνίαι ἐπερατοῦντο μὲ λευκὸν πεσσόν, πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ ἐκκίνησις θὰ ἐγένετο ἀπὸ τῆς κεντρικῆς λεοντοκεφαλῆς, ὡς ταύτην μὲ ἀρκετὴν πιθανότητα ἐγνωρίσαμεν, καὶ θὰ ἐτρέπετο πρὸς τὸ ἓν καὶ τὸ ἄλλο πέρασ. Θὰ ἔχωμεν τότε ὑπὲρ τὸ μέσον τοῦ 14^{ον} κρουνοῦ ἓνα διπλοῦν μελανὸν πεσσόν, ὅπως συμβαίνει καὶ κατὰ τὴν κορυφὴν τοῦ ἀετώματος, καὶ ἡ κατεύθυνσις τοῦ ἀβακωτοῦ θὰ ἦτο ἡ αὐτὴ καὶ θὰ συνώδευε τὴν περιγραφεῖσαν κίνησιν τῶν λεοντοκεφαλῶν. Τέλος ἡ προταθεῖσα ἀναπαράστασις ἐπικυρόνεται κατ' εὐτυχῆ τρόπον, διότι ἡ κίνησις τοῦ ἀβακωτοῦ τῆς ὑδρορροῆς συνάπτεται ἐμφανῶς πρὸς τὴν περιγραφεῖσαν κίνησιν ἐπὶ τῶν ἀετωμάτων. Ἀρχίζοντες ἀπὸ τὸ μέσον τῆς κεντρικῆς κεφαλῆς φθάνομεν ἀκωλύτως δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ἐκατέρωθεν ἀετώματος καὶ τάνάπαλιν. Εὐτυχεστέρα λύσις δὲν ἦτο δυνατή.

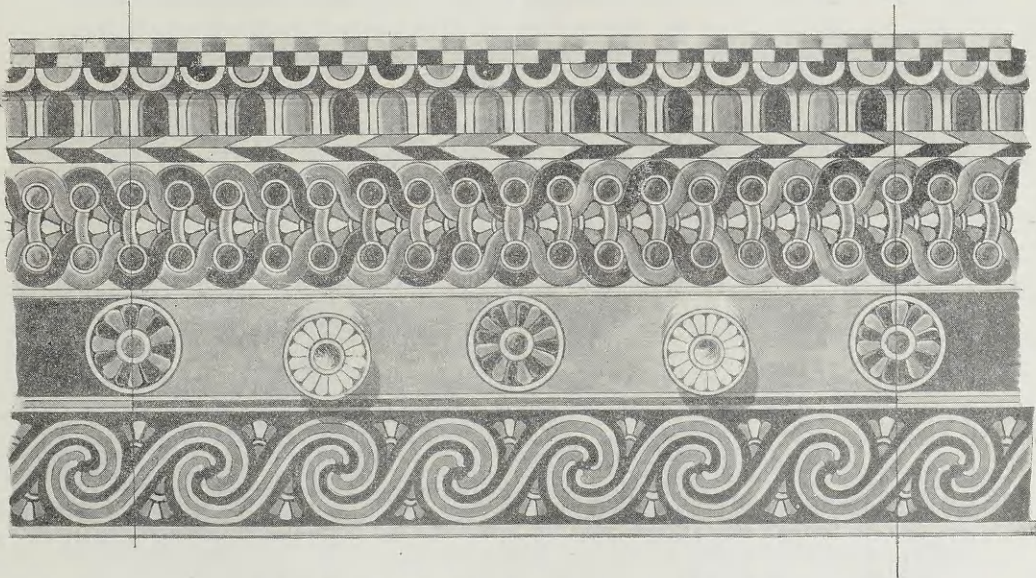
ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΕΙΣ ΚΕΡΚΥΡΑΝ

Ἀνατρέχοντες εἰς τὰς κερκυραϊκὰς κεραμώσεις θὰ ἐπιτύχωμεν ἐνίσχυσιν τῆς ἀνωτέρω γνώμης περὶ τοῦ ἀβακωτοῦ. Ἄλλ' εἶναι ἀνάγκη κατὰ τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐξετάσωμεν ἐκ νέου μερικὰ ζητήματα σχετικὰ ἰδίως μὲ τὴν σίμην τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, ὥστε νὰ ἐπιτύχωμεν εὐλογωτέρας λύσεις. Ἄν ἐρχόμεθα μετὰ 10 καὶ πλέον ἔτη εἰς τὴν διόρθωσιν ἐσφαλμένων ἢ ὀλιγώτερον πιθανῶν ἀντιλήψεων, τοῦτο δὲν λυπεῖ ἐξαιρετικὰ τὸν συγγραφέα τῆς πραγματείας, διότι βέβαιον εἶναι ὅτι προκειμένου περὶ ἐρεῦνης, ἐπιχειρουμένης διὰ πρώτην φορὰν ἐπὶ τῆς κινήσεως τῶν χρωματιστῶν σειρῶν, δυσκολώτατον ἦτο νὰ προβλεφθοῦν ὅλα τὰ προκύπτοντα ζητήματα καὶ λυθοῦν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν. Προσέτι καὶ ὁ δημιουργικὸς χρόνος πού θὰ φέρῃ τὰς ὀρθὰς λύσεις ἀδύνατον εἶναι νὰ προλεχθῆ, πότε θέλει ἐμφανισθῆ.

¹ Πολὺ μικρὰν καὶ ἀσύμμετρον ἐδέχθη ὁ Dyggve τὴν ἀκραίαν σίμην εἰς τὴν ἀναπαράστασιν, πίν. 23, C,

ἔπου κατ' ἀβελπίαν ἐφωδίασε ταύτην ἀριστερὰ μὲ ἐσωτερικὸν καλυπτικὸν ἄκρον, ὡς ἂν μὴ ἀνέβαινε.

Χάριν εὐκολίας παραθέτομεν καὶ ἐδῶ τὸ σχεδιάσμα ἐκ τῆς πραγματείας, ΚΟΚΥΡΑ Ι, σελ. 115, διωρθωμένον, ὡς θὰ ἴδωμεν, εἰς δύο σημεῖα (εἰκ. 58). Μὲ τὸ σχεδιάσμα τοῦτο ἠθέλησα νὰ δηλώσω, πῶς θὰ ἦτο τὸ μέσον τῆς ὑδρορροῆς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος κατὰ τὴν μακρὰν πλευρὰν. Κατ' αὐτὸ βλέπομεν δύο ἀκεραίας πλάκας μὲ ἀντίστροφον κατευθύνσιν τοῦ διπλοῦ πλέγματος καὶ τοῦ ὑπεράνω ραβδοτοῦ, εἰς καθεμίαν

Εἰκ. 58. Ἐκ τῆς ὑδρορροῆς τοῦ ναοῦ τῆς Κερκυραϊκῆς Ἀρτέμιδος.

δὲ ἀπὸ τὰς πλάκας νὰ προστίθεται καὶ μέρος ἄλλης, μὲ διάφορον χρωματισμόν. Ἔτσι συνεχίζεται ἢ μεταξὺ τῶν ροδάκων μεγάλη ἐρυθρὰ ἐπιφάνεια μὲ ἄλλην μελανήν. Ἐπίσης εἰς τὰς δύο κεντρικὰς πλάκας τὰ δισκάρια τοῦ πλέγματος εἶναι μελανὰ καὶ εἰς τὰς ἀκολουθούσους ἐρυθρά. Σχηματίζονται οὕτω ζεύγη μὲ ἐναλλασσόμενον χρωματισμόν ἄνω καὶ κάτω καὶ τούτων τῶν ζευγῶν τὸν ἀριθμὸν γνωρίζομεν μὲ ἀρκετὴν ἀκριβείαν, ὅτι εἶναι 20 ἀπὸ τοῦ μέσου μέχρι τοῦ ἐκατέρωθεν πέρατος τῆς μακροῦς πλευρᾶς. Ἡ τοιαύτη ἀναπαράστασις, ὥστε τὸ μέσον τοῦτο νὰ σημαίνει ἀκριβῶς τὴν ἀφετηρίαν ἢ τὸ τέλος τῶν ἀντιστροφῶν κατευθύνσεων εἶναι στηρικτὴ καὶ δι' ἄλλους λόγους καὶ πρὸ πάντων ἐπὶ τῆς ἀτοπίας κάθε ἄλλης λύσεως, καθ' ἣν ἡ ἀφετηρία θὰ ἦτο εἰς τινὰ γωνίαν ἢ κορυφὴν ἀετώματος. Εἶναι βεβαίως θεωρητικὴ ἢ ἀναπαράστασις, ἐπειδὴ οὐδὲν σχετικὸν σύντριμμα εὗρεθῆ, ἀλλ' ἡ ὀρθότης αὐτῆς οἰοῦναι ἐπεβραβεύθη μὲ τὴν αὐτόματον ἐμφάνισιν τοῦ ὠραίου χιαστοῦ συμπλέγματος, τοῦ συνάπτοντος καὶ συγχρόνως χωρίζοντος τὰς ἀντιθέτους φορὰς.

Ἡ ἀντίθεσις ὡς πρὸς τὸν χρωματισμόν μεταξὺ τῆς κάτω ταινίας τῶν ροδάκων καὶ τοῦ ἄνω πλέγματος ἐστηρίχθη ἐπὶ βεβαίων παρατηρήσεων εἰς εὐρήματα, ποὺ παρουσιά-

ζούν καὶ τὴν κατωτάτην μεταξὺ δύο ραβδίων στενήν ταινίαν μὲ ἐναλλασσόμενον χρωματισμὸν σχετικὰ μὲ τὴν πλατεῖαν ἐπιφάνειαν καὶ σύμφωνον μὲ τὸν χρωματισμὸν τοῦ πλέγματος. Ἄλλ' ἢ τοποθέτησις τῶν δύο πλακῶν τῆς ὑδρορροῆς κατὰ τὸ μέσον μὲ δισκάρια μελανὰ καὶ ἀκολούθως μὲ ἐρυθρὰ ἔγινε σύμφωνα μὲ τὸν ὑπολογισμὸν, ὅτι ὁ χρωματισμὸς ὄφειλε νὰ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ὀρισιμένην κατευθύνσιν τοῦ διπλοῦ πλέγματος. Ὑπενθυμίζομεν, ὅτι προκειμένου περὶ χρωματικῆς κινήσεως πρῶτον θὰ τεθῆ τὸ σκοτεινότερον καὶ θὰ ἀκολουθήσῃ δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ τὸ ἀνοικτότερον χρῶμα, ὡς ἤδη ἐξεθέσαμεν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς παρούσης πραγματείας. Καὶ τώρα διὰ τὸν φόβον, μήπως ἢ παρεκβάσις εἰς τὰ κεκρυφαῖα ἀποβῆ ὑπὲρ τὸ δέον μακρὰ καὶ ἀσύμμετρος προβαίνομεν εἰς τὸν σύντομον καθορισμὸν τῶν πορισμάτων, εἰς ἃ καταλήγει ἢ ἀναθεώρησις τῆς παλαιότερας γνώμης. Ἄλλ' ἐπιθυμῶ νὰ δηλώσω, ὅτι τὰ νέα πορίσματα δὲν σημαίνουν διόρθωσιν σφαλμάτων ἀλλὰ φωτεινότεραν ἀπλούστευσιν τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα καὶ τότε ἐν πλάτει συνεζητήθησαν:

1) Τὸ σπειροειδὲς κόσμημα κάτω εἶχε τὴν αὐτὴν ἐνιαίαν φορὰν πρὸς τὰ δεξιὰ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν. Τοῦτο στολίζει καὶ συνάμα παριστάνει τὸ κατώτατον ὑπερκρεμάμενον μέρος τῆς σήμης, τὸ καλύπτον τὸ διῆκον ὀριζοντίως ξύλινον πέρας τῆς στέγης. Κυρίως εἶναι ἢ κατωτάτη ζώνη ἰδιάζον παραρτηρήμα τῆς σήμης, παρουσιάζει πάντοτε μελανὸν τὸ ἔδαφος καὶ δὲν συμμερίζεται τὴν ἐναλλαγὴν τῶν χρωμάτων, ὡς τοῦτο συμβαίνει ἐπὶ τῶν ὑπεράνω χρωματιστῶν σειρῶν. Ταῦτα εἶχον ὑπ' ὄψει καὶ παλαιότερα (ἔ. ἀ. σ. 112), ἀλλὰ τότε ἐπίστευσα, ὅτι τοῦλάχιστον τὰς δύο ἀντιθέτους κατευθύνσεις θὰ συνεμερίζοντο καὶ αἱ σπείραι, ὅμως τὴν ἀδυναμίαν τῆς ὑποθέσεως ἐλέγχει καὶ ἡ δυσκολία τῆς συνδέσεως τῶν ἀντιστρόφων σπειρῶν. Εἰς τὸ νέον σχέδιον, ἔργον τοῦ Ἄλεξ. Κοντοπούλου αἱ σπείραι συνεχίζουσι τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν. Πρὸς τούτοις διορθώθη λάθος τοῦ παλαιότερου σχεδίου κατὰ τὸ ραβδωτὸν κόσμημα. Οἱ ὑπεράνω ἐρυθροὶ καὶ λευκοὶ ρόμβοι πρέπει νὰ ἔχουν τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν μὲ τὴν ἐμφαινόμενην ἐκ τῆς μορφῆς τοῦ ραβδωτοῦ.

2) Ἐπειδὴ ἡ αὐτὴ κίνησις τοῦ διπλοῦ πλέγματος δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ συνεχίζεται ἄνευ διακοπῆς μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ ἀετώματος, εὐλογον εἶναι νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι καὶ ἡ διαδοχικὴ ἐμφάνισις τοῦ ἐρυθροῦ, μετὰ τὸ μελανὸν ἐπὶ τῶν δισκαρίων ὡς σημαίνουσα μὲ ἐντονότερον τρόπον τὴν αὐτὴν κίνησιν θὰ συνεχισθῆ ἐπίσης. Ἀκολούθως καὶ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ χρωματικαὶ σειραὶ θὰ εἶναι ὁμοίως ἀδιάλειπτοι καὶ μάλιστα ἡ μεγάλη καὶ ἐμφανῆς σειρά περὶ τοὺς ρόδακας μὲ ἀφετηρίαν τὴν κορυφὴν τοῦ ἀετώματος θὰ συνεχίξῃ τὸν δρόμον τῆς πρὸς τὸ μέσον τῆς μακρᾶς πλευρᾶς χωρὶς νὰ διακόπτεται κατὰ τὴν γωνίαν¹.

3) Ἐπειδὴ κατὰ τὸν χρωματισμὸν ἡ ἐκάστοτε κατωτέρα σειρά ἔχει ἀντίθετον

¹ Σύμφωνα μὲ τὴν νεώτεραν ἐκδοχὴν ἢ εἰκ. 93, ΚΟΚΚΥΡΑ I σ. 121, πρέπει νὰ διορθωθῆ: ἡ πρώτη ἐπιφάνεια περὶ τοὺς ρόδακας δέον νὰ γίνῃ ἐρυθρὰ καὶ ἡ ὑπεράνω τοῦ πλέγματος μελανή. Ἔτσι δὲν διακόπτεται ἡ κίνησις κατὰ τὴν γωνίαν.

² Ἡ παλαιότερα μου γνώμη ὅτι ἡ κίνησις περιορίζετο ἐντὸς τῆς μακρᾶς πλευρᾶς καὶ ὅτι ἄλλη ἦτο ἡ κατὰ

τὴν ἐπαιτίδα κίνησις, ἐστῆριζετο ἐπὶ τῆς ἐσφαλμένης ὑποθέσεως, ὅτι τὸ διπλοῦν πλέγμα μὲ τὴν κατὰ τὸ μέσον ἀντίνατον κίνησιν εἰκονίζει τὴν τεχνικὴν συνήθειαν νὰ ἀρχίζουσι οἱ οἰκοδομοῦντες ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ νὰ προχωροῦν εἰς τὰ ἄκρα. Ἄλλ' ὁ ἐμπειρότατος εἰς τὰ τεχνικὰ πράγματα φίλος Ὀρλάνδος μού παρέτηρσεν, ὅτι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον συμβαίνει.

κίνησιν πρὸς τὴν ἀμέσως ἀνωτέραν καὶ τὸ διπλοῦν πλέγμα, τὸ ραβδωτόν, ἢ φυλλοστοιχία καὶ τὸ ἀβακωτὸν ἀποτελοῦνται ἀπὸ δύο ἀντιθέτους ζώνας, ὑπέθεσα τότε, ὅτι μόνον ἢ ἐκάστοτε ἀνωτέρα σειρὰ εἶναι ἢ κυριαρχοῦσα διὰ τὸν λόγον, ὅτι συμφωνεῖ κατὰ τὴν κατεῦθυνσιν μὲ τὴν μορφὴν τοῦ πλέγματος καὶ τοῦ ραβδωτοῦ, ἢ δὲ κατωτέρα σύντροφος ζώνη εἶναι δευτερεύουσα κ.τ.λ. Τώρα βλέπω σαλευομένην τὴν παλαιὰν γνώμην. Διότι ἀπίθανον εἶναι, προκειμένου π.χ. περὶ τῆς φυλλοστοιχίας, τὰ ἀνορθούμενα μεγάλα φύλλα νὰ ἔχουν δευτερεύουσαν θέσιν, τὰ δὲ ὑπερκύπτοντα ἄκρα ἂν καὶ ἀφανέστερα, τὴν πρωτεύουσαν. Τὸ ὀρθότερον ἄρα εἶναι νὰ ἐκλάβωμεν ὡς ἰσοδυνάμους τὰς ἀντιθέτους κατευθύνσεις. Χρωματικά σειραὶ ὑπάρχουν 11 ἐκατέρωθεν τοῦ μέσου καὶ ἐκ τούτων 6 τρέπονται πρὸς τὰ δεξιὰ κατὰ τὸ ἀριστερὸν (θεωρούμενον ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ ναοῦ) τμήμα καὶ 6 ἀριστερὰ κατὰ τὸ δεξιόν, αἱ δὲ λοιπαὶ 5 εἶναι ἀντίθετοι κατερχόμενοι ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ ἀετώματος πρὸς τὴν γωνίαν καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὸ μέσον τῆς μακρᾶς πλευρᾶς. Εἰς τὰς ἕξ δέον νὰ προστεθοῦν καὶ δύο μορφολογικαὶ κατευθύνσεις τοῦ ραβδωτοῦ καὶ τοῦ διπλοῦ πλέγματος. Ὡστε κατὰ ταῦτα ὀκτάκις γίνεται κίνησις πρὸς τὰ ἀετώματα καὶ πεντάκις ἢ ἀντίστροφος. Εἰς ἀντισήκωμα μεταξὺ τῶν πέντε ἀντιστρόφων καταλέγεται καὶ ἡ ἐμφανεστάτη πασῶν χρωματικῆ σειρὰ κατὰ τὴν ζώνην τῶν ροδάκων.

Γίνονται οὕτω φανεροὶ οἱ σκοποὶ τῆς διακοσμῆσεως. Πρῶτον ἐπισημαίνεται τὸ μέσον τῆς μακρᾶς πλευρᾶς καὶ οὐσιαστικοποιεῖται ἡ ἀφηρημένη ἰδέα τοῦ ἐγκαρσίου ἄξονος, ἔπειτα βεβαιώνονται παλίνστροφοὶ κινήσεις ἀπὸ τοῦ μέσου πρὸς τὰ ἄκρα καὶ περαιτέρω μέχρι τῆς κορυφαίας τῆς στέγης. Καὶ ποῖον εἶναι τὸ νόημα τῶν ἀντιστρόφων τούτων κινήσεων δὲν εἶναι ἀμφίβηλον. Ὅταν εἰς κάποιαν ἀπόστασιν πρὸ ἐπιμήκους κτηρίου, π.χ. τοῦ «Θησείου», δώσωμεν προσοχὴν εἰς τὸ πῶς κινοῦνται οἱ ὀφθαλμοὶ μας κατὰ τὴν ἀναμέτρησιν τῆς πρὸ αὐτῶν ἐπιφανείας, θὰ ἀντιληφθῶμεν, ὅτι ἡ ἐκκίνησις τῶν γίνεται ἀπὸ τῶν ἄκρων, ἀκολουθεῖ τάχιστα ἢ συνάντησις τῶν βλεμμάτων κατὰ τὸ μέσον καὶ ἡ διασταύρωσις τῶν ἐκατέρωθεν κινήσεων καὶ συγχρόνως σχεδὸν ὑπαναχώρησις ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ ἐπιστροφή εἰς τὰ ἄκρα. Ἡ ὅταν κανεὶς ἀτενίζων τὸ δυτικὸν μέτωπον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἡφαίστου προσπαθῆ νὰ συλλάβῃ τὴν εἰκόνα τοῦ μετώπου καὶ τὸ συνανηκὸν μέρος τῶν ἐκατέρωθεν πλευρῶν δὲν θὰ περιορίζεται εἰς τὸ νὰ ἐκτείνῃ ἀποκλειστικῶς τὰ βλέμματά του ἐκ τῶν ἔμπροσθεν πρὸς τὸ βάθος ἀλλὰ ταῦτα θὰ συνδυάζῃ μὲ ἀντίστροφα βλέμματα ἐκ τοῦ βάθους πρὸς τὰ ἔμπροσ. Ἡ ἰδέα ἄρα τοῦ μέσου καὶ τῶν ἀντιστρόφων κινήσεων δὲν εἶναι ἀυθαίρετα λογικὰ κατασκευάσματα, ἀλλ' ἀπορρέουν ἀπὸ τὰ φυσικὰ μυϊκὰ αἰσθήματα τῆς ὄρασεως, αἰσθήματα, πού τὰ συνοδεύουν καὶ τὰ παριστάνουν μὲ μεγάλην ἐνάργειαν τὰ χρωματιστὰ κοσμήματα.

Ὡς ἤδη εἵπομεν, τὰ καλλιτεχνικὰ ταῦτα μέσα, ὅπως καὶ ἡ στροφή τῶν λεοντοκεφαλῶν καὶ τῶν ἀνθεμίων, ὁ περιττὸς ἀριθμὸς τῶν κινῶν τῆς μακρᾶς πλευρᾶς, εἶναι συνηρημένα μὲ τὴν εὐρεσιν τοῦ διπλοῦ ἀετώματος ὑπὸ τῶν Κορινθίων. Ἐν τούτοις ὑπάρχουν ἐνδείξεις, ὅτι καὶ ἐπὶ παλαιότερων τυπολογικῶς ναῶν μεθ' ἑνὸς μόνου ἀετώματος καὶ ὀπισθίου πετάσον, καθ' ἃς ἡ ἰδέα τοῦ μέσου τῆς μακρᾶς πλευρᾶς καὶ τῶν διασταυ-

ρομένων κινήσεων ἦτο συνειδητὴ καὶ ἐπραγματοποιεῖτο ¹. Ἄλλ' ὅταν ἐπενοήθη καὶ τὸ δευτέρον ἀέτωμα καὶ ἐμονιμοποιήθη, τότε ἢ κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς κινήσις συμπεριέλαβε καὶ τὰ ἀέτώματα, καθ' ὃν εἶδομεν τρόπον, καὶ ἢ περιφέρῃς ἐπινόησις οὐδέποτε ἐσημίαινε ἀπλὴν προσθήκην ἢ μεταφοράν.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΥΔΡΟΡΡΟΗΣ

Δὲν εἶναι δύσκολον νὰ εὗρωμεν πότε περίπου οἱ Καλυδῶνιοι ἀντικατέστησαν τοὺς παλαιότερους ἀκροκεράμους τοῦ μικροτέρου ναοῦ μὲ τὴν λαμπρὰν λεοντοκέφαλον ὑδρορροήν καὶ τὴν σχετικὴν ἐπαετιδα. Τὸ ἐπίμηκες κυνόμορφον ρύγχος τῶν λεοντοκεφαλῶν δὲν σημαίνει βεβαίως πολὺ πρῶτον ἐποχὴν, ἀλλ' ἢ ζωηρότης τῆς ἐκφράσεως ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν ἐξαιρετον παράστασιν τῆς χαίτης τυπολογικῶς ὑποδεικνύουν χρόνους κατὰ τι παλαιότερους τῆς νεωτέρας κεραμώσεως τοῦ Θέρμου, ὅπου κεφαλαὶ Σιληνῶν παρουσιάζουν τρίχωσιν καὶ γένεια παρόμοια ἀλλὰ μικροτέρας ἀξίας. Ταύτας ὁ Koch ἐν παραβολῇ πρὸς ἀγγειογραφίας τοῦ Ἐξηγία ἐχρονολόγησε περὶ τὸ 540 π.Χ. Ὅτι πολὺ ὑψηλότερα ἀπὸ τὸ χρονικὸν τοῦτο ὄριον ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀνέλθωμεν, συντρέχουν ἀρκετοὶ λόγοι. Οἱ χαρακτηριστὲς τῶν γραμμάτων καὶ μάλιστα τοῦ ἰῶτα χαρασσόμενου ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δι' ἀπλῆς καθέτου κεραιᾶς καὶ σπανιώτατα διὰ τεθλασμένης ὑποδεικνύουν τὴν ἐποχὴν περὶ τὸ 550 π.Χ. ἐπειδὴ κατὰ τὸ λοιπὸν δευτέρον ἡμισυ τοῦ αἰῶνος ἢ ἀπλὴ καθέτος ἀποβαίνει κανονικὴ καὶ ἀνεξαιρετος. Ἀλλὰ σπουδαιότερα ἐνδειξεις χρονολογικαὶ εἶναι ἡ μορφολογία τῆς σίμης καὶ ἡ πτωχεία τῆς πολυχρωμίας. Τὸ παλαιὸν δωρικὸν κυμάτιον ἔχει ἀποβῆ ἤδη ὅμοιον πρὸς τὸ ἰωνικὸν καὶ ἐπ' αὐτοῦ γράφονται μόνον τὰ ὑπερκεράμμενα ἄκρα τῶν φύλλων Δύο χρώματα διακρίνονται ἐπὶ τοῦ κυματίου καὶ τοῦ πλέγματος κάτω, τὸ ζωηρὸν μελανὸν εἰς τὰ ἐξωτερικὰ περιγράμματα τῶν φύλλων καὶ τὰ δισκάρια τοῦ πλέγματος καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ ἓνα ὄχρον ἐρυθρῶπων χρῶμα. Δὲν ὑπάρχει ἐναλλαγὴ χρωματισμοῦ καὶ κινήσις, ὅπως εἶδομεν εἰς τὰς κεραιαῖκὰς κεραμώσεις. Μόνον ὑπεράνω τὸ ἀβακωτὸν μὲ τὴν ἐναλλαγὴν — μέλαν λευκὸν — παρουσιάζει κινήσιν καὶ μάλιστα παλίνστροφον, ὅπως τὴν περιεγράψαμεν. Τὸ διπλοῦν πλέγμα φυσικὰ ἔχει κατεύθυνσιν λόγῳ τῆς μορφῆς του καὶ οὐδεμίαν ἐκ τοῦ χρωματισμοῦ. Κατὰ ταῦτα ἢ ἐν λόγῳ σίμη εὐρίσκεται σχεδὸν εἰς τὸ τέλος τῆς ἐξελίξεως τῆς πολυχρώμου διακοσμῆσεως ἐπὶ τῶν πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν τῆς κεντρικῆς (Κόρινθος—Δελφοὶ) καὶ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος. Σχεδὸν εἰς τὸ τέλος εἴπομεν, ἐπειδὴ εἰς τοὺς

¹ Ὁ ἀρχαῖος ναὸς τοῦ Θερμίου Ἀπόλλωνος (640-630 π.Χ.) εἶχε περιτὸν ἀριθμὸν κίωνων (5×15) καὶ ἀποδεδειγμένους ἢ στήγν τοῦ ὑπὸσθεν ἐσχηματίζετο εἰς σκούφια, ἢ δὲ σειρά τῶν λεοντοκεφαλῶν καὶ κορῶν παρουσιάζει διασταυρουμένας κατευθύνσεις. Ἐξ ἄλλου ναοῦ τοῦ Θέρμου, τοῦ Ἀπόλλωνος Λυσείου, ὑπάρχουν γείσα, ἀτόπως ἀποδοθέντα εἰς τὸν Θέρμιον ὑπὸ τοῦ Kawerau (ANT. DENKM. II, πίν. 49), μὲ 7 φύλλα τριῶν χρωμάτων, μέλανος, λευκοῦ, ἐρυθροῦ, χρόνων τοῦ τέλους περίπου τοῦ 7ου αἰῶνος, μὲ τὰ ὅποια εἶναι δυνατόν νὰ συγκροτηθῇ ἢ μακρὰ πλευρὰ τοῦ ἐπίσης πετασομόρφου ναοῦ μὲ περιτὸν ἀριθμὸν καὶ ἀρχήν,

μέσον καὶ τέλος. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἶναι δυνατόν νὰ ἀναπαρασταθῇ ἢ σειρά ὁλόκληρος τῶν γεισομόρφων ἀκροκεράμων τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Κερκίρας. Ἐδῶ τὸ ἀποκατασταθὲν γείσον εἰς μὲ πέντε χρωματιστὰ φύλλα, μέλαν, λευκὸν, ἐρυθρόν, λευκὸν καὶ μέλαν, χρησιμεύει οἰονεὶ ὡς μικροκόσμος, ἐξ οὗ εὐλόγως ἐκτυλίσσειται ὁ μακροτάτος ὀργανισμὸς μὲ ἀρχήν, μέσον καὶ τέλος καὶ διασταυρουμένας κατευθύνσεις τόσον κατὰ τὴν φυλλοστοιχίαν ὅσον καὶ ἐπὶ τῆς σειρᾶς τῶν κεφαλῶν ἀνω. Πλείονα ἰδὲ εἰς KORKYRA I, σ. 157 καὶ σ. 129.

Δελφούς καὶ ἀλλαγῶν ἀκολουθοῦν σίμαι ἐντελῶς μονόχρωμοι καὶ χωρὶς ἐνδιαφέρον. Τὴν πολυχρῶμον διακόσμησιν καὶ τὴν ἐξέλιξιν αὐτῆς ἐξητάσαμεν εἰς τὴν Κέρκυραν (ξ. ἀ. σ. 122 - 123) εὗρομεν δὲ τότε, ὅτι ἡ παλαιότητι ἐκ τῶν γνωστῶν εἶναι ἡ κεράμωσις τοῦ Θέρμου—640-630 π. Χ.—χρησιμοποιοῦσα τὰ τρία χρώματα, μέλαν, λευκόν, ἐρυθρόν, καὶ μὲ ἐναλλαγὴν εἰς τὰς ἐπαλλήλους σειράς. Τὴν πρόϊμον ταύτην πολυχρωμίαν τονίζουσι κατὰ τὰ τέλη τοῦ 7^{ου} αἰῶνος αἱ ἀρχαιόταται κεραμώσεις τοῦ Λαφρναίου μὲ τὴν προσθήκην καὶ τετάρτου χρώματος, τοῦ μελιτομόρφου κίτρινου. Τὴν ἀκμὴν τῆς ὑπολογισμένης αὐστηρᾶς συντάξεως τῶν ἐναλλασσομένων τριῶν χρωμάτων ἐμφανίζει ἡ σίμη τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ αἱ λοιπαὶ σύγχρονοι κεραμώσεις τῆς Κερκύρας—600-590 π. Χ. Μετὰ τοῦτο, τὴν κορυφῶσιν δηλ. τοῦ κοσμητικοῦ ἔργου, εἶναι βέβαιοι, ὅτι ἀκολουθεῖ ἀπλούστευσις καὶ χαλάρωσις εἰς τὸν χειρισμὸν τοῦ χρωματισμοῦ. Ἡ μικροτέρα ἀλλ' ὁμοία πρὸς τὴν κερκυραϊκὴν κατὰ τὸ ὑπερκεραμαζόμενον κάτω πέρασ σίμη τοῦ Μουσείου τῶν Δελφῶν (KORKYRA I σ. 106, εἰκ. 81) εἶναι ἀσφαλῶς νεώτερα καὶ παρουσιάζει ἀπλούστευσις εἰς τὸν χρωματισμὸν (τὰ ἀναβαίνοντα φύλλα καὶ τὰ ὑπερκύπτοντα ἄκρα εἶναι ὁμοιόχρωμα)¹ καὶ ἐνιαίαν κίνησιν ὅλων τῶν κοσμητικῶν σειρῶν. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ ἐπὶ δύο ἄλλων σιμῶν τοῦ αὐτοῦ Μουσείου ὡς πρὸς τὴν φυλλοστοιχίαν. Ἡ ἐκ Τροιζῆνος γνωστὴ γωνία ἐπαετίδος διατηρεῖ τὴν πολυχρωμίαν καὶ τὴν σχετικὴν ἐναλλαγὴν καὶ κανονικὴν κατεύθυνσιν, ἀλλ' ὁ χρωματισμὸς εἶναι εὐτελής καὶ ἄτονος. Πάντως εἶναι ἀρχαιότερα τῆς καλυδωνίας, τὴν ὁποίαν θὰ τοποθετήσωμεν οὕτω περὶ τὸ 550 π.Χ.

Η ΚΕΡΑΜΩΣΙΣ ΠΕΡΙ ΤΟ 500 Π.Χ.

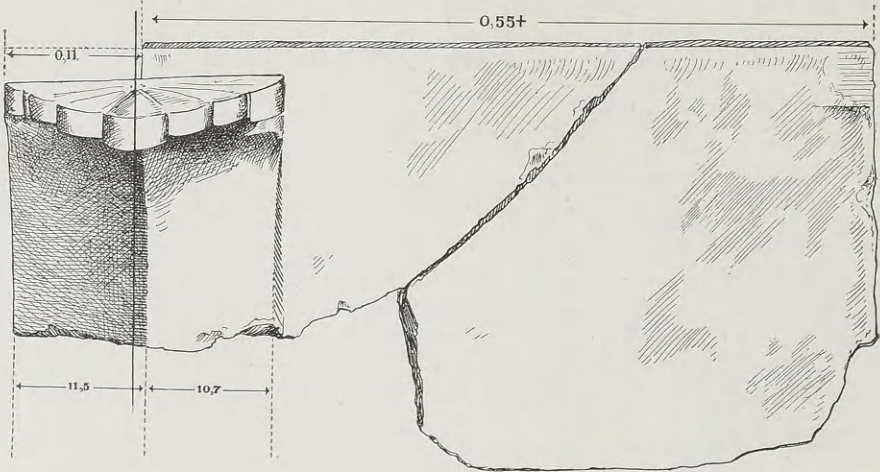
Ἐλάχιστοι τὸν ἀριθμὸν ἀνθεματοὶ κέραμοι ἔχουν διασωθῆ ἐκ τῆς ὡς ἄνω ἐποχῆς, ἀλλ' ἡ ἐπίμονος ἐξέτασις τούτων μὲ τὴν ἐνεργὸν βοήθειαν τῶν ἱκανῶν σχεδιαστῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου κ.κ. Κοντοπούλου καὶ Παπαηλιοπούλου παρέσχε βέβαια καὶ σημαντικὰ συμπεράσματα. Ἡ κεράμωσις παρομοία κατὰ τὰ ἀνθέματα καὶ σύγχρονος πρὸς τὴν τοῦ Θησαυροῦ τῶν Μεγαρέων ἐξ Ὀλυμπίας ἀνήκει ὄρισμένως εἰς τὸν μεγαλύτερον ναὸν Β καὶ ἐκόσμηι τοῦτον, ὅτε οἱ Καλυδώνιοι ἀφιέρωσαν εἰς τὴν Λαφρναίαν τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμά της, ἔργον τῶν Ναυπακτίων Μεναιχμοῦ καὶ Σοῖδα.

Τρεῖς εἶναι μόνον οἱ εὐρεθέντες ἀροκέραμοι. Εἶναι συμφυεῖς μὲ τὸν πρὸς τὰ ἀριστερὰ πάντοτε ἐκτεινόμενον στρωτήρα καὶ ἐν γένει εἶναι τῆς αὐτῆς κατασκευῆς, ἀλλὰ κατὰ τὴν κλίσιν καὶ τὴν κίνησιν τοῦ ἀνθεμίου ἀνήκουν εἰς δύο διαφόρους σειράς. Περιγράφωμεν πρῶτον τὸν ἀριτίωτερον διατηρηθέντα καὶ κατὰ τὸ μέτωπον καὶ τὸ μήκος τοῦ συντρόφου στρωτήρος.

Ὅπως βλέπομεν εἰς τὴν κάτοψιν, *εἰκ. 59*, ὁ ἀροκέραμος ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο συνανήκοντα μεγάλα τεμάχια, συγκροτοῦντα τὸ ὅλικόν μήκος τοῦ στρωτήρος, 055+, καὶ ἱκανὸν μέρος τοῦ καλυπτῆρος. Ἡ ἡγεμὼν κεραμὶς ὡς θὰ ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, ἐποθετεῖτο μὲ μικρὰν κλίσιν ἐπὶ τῆς στέγης, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἀσθενῶς διαγραφομένης

¹ Περὶ τῆς ἰδιορρυθμίας ἀτικῆς πολυχρωμίας ἰδὲ KORKYRA σ. 123 καὶ σημ. 4.

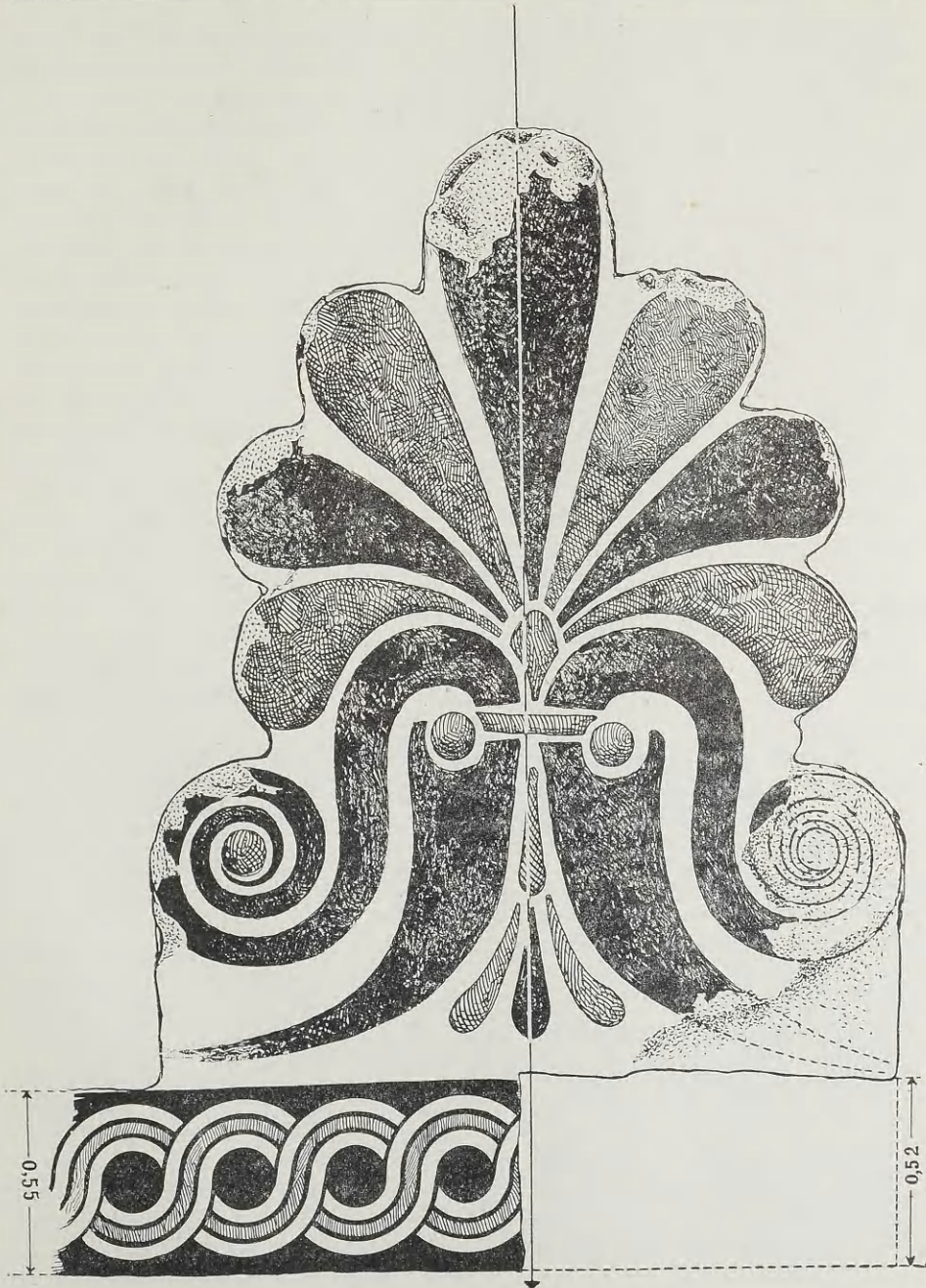
σκιάσεως κατά την ἕξω πλευράν. Ὁ στρωτῆρ δὲν φθάνει ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον τοῦ καλυπτῆρος, πλάτους .21, ἀλλ' ὑπολείπεται κατὰ 3-4 χιλιοστά ὥστε τὸ ἐλεύθερον ἄκρον τοῦ καλυπτῆρος ἀποβαίνει κατὰ τι μεγαλύτερον τοῦ συνεχομένου μέρους (11 ἐκ.). Ὁ καλυπτῆρ εἶναι λοξῶς τοποθετημένος ἐπὶ τοῦ στρωτῆρος, ὥστε τὸ πρὸς ἀριστερὰ ἄκρον του νὰ προσφέρεται εἰς τὴν ἐμφάνισιν εὐκρινέστερον, παρὰ τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ἥμισυ. Ὅτι

Εἰκ. 59.

ἡ μνημονευθεῖσα λοξότης τοῦτον εἶχε τὸν σκοπὸν τῆς εἰς βάθος κινήσεως τοῦ ἀνθεμοτοῦ μετώπου καὶ ὅτι ἡ κίνησις αὕτη κατηρθύνετο πρὸς ἀριστερὰ, τονίζει καὶ τὸ γεγονός, ὅτι τὰ πρὸς ἀριστερὰ φύλλα ἀποβαίνουν παχύτερα ὡς προσιώτερα εἰς τὴν ὕρασιν. Αἱ δύο μεγάλαι πλευραὶ τοῦ καλυπτῆρος εἶναι μεταξύ των ἄνισοι, 11,5 ἢ ἀριστερὰ καὶ 10,7 ἢ δεξιὰ. Τοῦτο σημαίνει ἐπίσης, ὅτι ἡ κλίσις ἢ κίνησις, τῆς κεραμίδος γίνεται πρὸς τὴν δεξιὰν πλευράν τὴν μικροτέραν δηλαδή, ἀριστερὰ ὡς πρὸς τὸν θεατὴν. Ἄλλ' ἡ κίνησις αὕτη τροποποιεῖται ἐν μέρει, διότι τὸ μέσον τοῦ κεντρικοῦ ἀνωτάτου φύλλου μετακινεῖται πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ παρασύρει πρὸς τὰ ἐκεῖ καὶ τὴν ὀπισθεν ράχιν τῆς κεραμίδος. Τίς ὁ λόγος τῆς τοιαύτης ἐπιπλοκῆς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Δοθέντος, ὅτι ἡ ἀριστερὰ πλευρὰ τοῦ καλυπτῆρος ἀπλώνεται κατὰ 8 χιλιοστά ὑπὲρ τὴν ἄλλην, ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὸ κορυφαῖον φύλλον μετετοπίσθη πρὸς τὰ δεξιὰ τόσον, ὥστε ἡ ἐκ τοῦ μέσου αὐτοῦ καταγομένη κάθετος νὰ τέμνη τὸ κατώτερον σῶμα τοῦ ἀνθεμίου εἰς ἀντιστρόφως ἄνισα μέρη (εἰκ. 60) καὶ τὸ πρὸς ἀριστερὰ κατὰ τι μεγαλύτερον. Πρὸς τὴν μετατόπισιν ταύτην σύμφωνος εἶναι ἡ περιεργὸς τοξοειδὴς καμπύλωσις τοῦ πραγματικοῦ ἄξονος τῶν κοσμητικῶν μερῶν μετατοπιζομένων ἐπίσης πρὸς τὰ δεξιὰ. Τὸ ὅλον ὕψος εἶναι 27.5. Τὸ μέσον τοῦτου 13.75 εἶναι κατὰ τὴν ἄνω κορυφὴν τοῦ καρδιοσχήμου κέντρου καὶ ἐδῶ ἀπαντῶμεν τὸ μέγιστον βέλος τοῦ τόξου, 3 χιλιοστά. Ἄλλὰ τοῦτο τὸ τόξον ὅπως καὶ πολυαριθμοὺς ἄλλας ἀποκλίσεις ἀπὸ τῆς

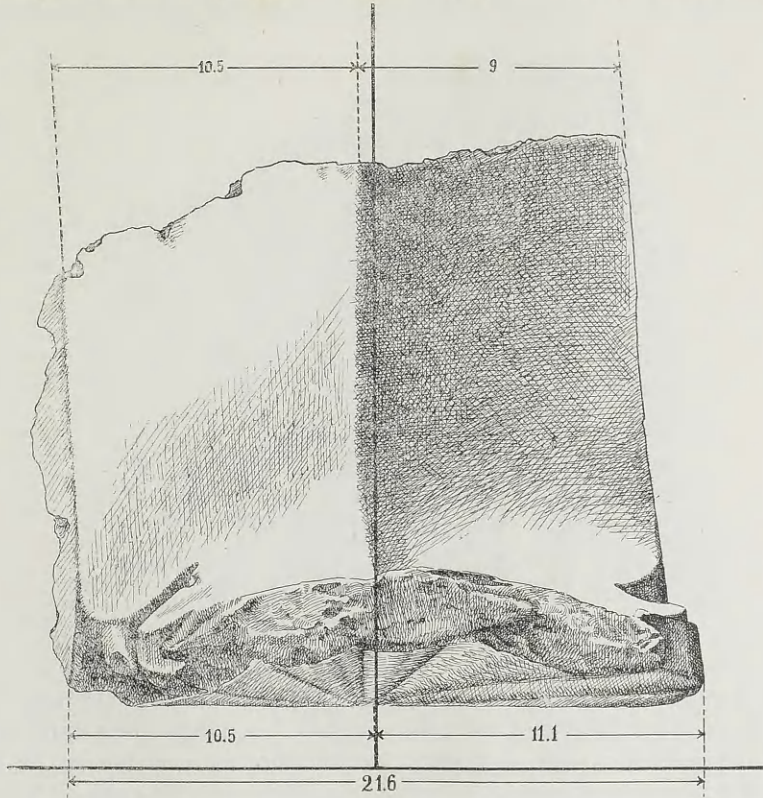
Εις. 60.

φαινομενικῆς κανονικότητος θὰ συλλάβῃ κανεὶς καὶ δεόντως θὰ ἐκτιμήσῃ, ἂν πολὺ προσέξῃ τὸ ἐξαιρετικὸν σχέδιον τοῦ Ἄλ. Κοντοπούλου, ποῦ ἀποδίδει μὲ μεγίστην ἀκρίβειαν τὸ θαυμάσιον ἔργον τοῦ παλαιοῦ καλλιτέχου.

Τὸ ὕψος τοῦ στρωτήρος κοσμουμένου δι' ἄλοῦ πλέγματος, καθ' ὄλον τὸ μῆκος αὐτοῦ εἶναι 0,55, ἀλλὰ τὸ ἐλεύθερον ἄκρον τοῦ καλυπτήρος ἀπέχει ἀπὸ τῆς βάσεως μόνον 0,52. Κατὰ 3 ἄρα χιλ. χαμηλάνει τὸ ἐλεύθερον μέρος, ὅπως καλύψῃ τὸν ταπεινότερον ἐκ δεξιῶν ὑπαισερχόμενον στρωτήρα. Ἐκτὸς τούτου ἂν ὀδηγηθῶμεν ἐκ τῆς φανερᾶς καθέτου τῆς στάθμης ἀντιλαμβανόμεθα, ὅτι τὰ μέσα τῶν φύλλων μέχρι τοῦ καρδιοσχήμου μέλους ἀπομακρύνονται βαθμηδὸν πρὸς τὰ δεξιὰ, ἔπειτα δὲ συνεχίζεται ἡ αὐτὴ ἔλιξις βαθμηδὸν μειουμένη καὶ τερματίζεται ἐπάνω εἰς τὸ μέσον τοῦ κορυφαίου φύλλου. Ἡ τοξοειδὴς λοιπὸν ἀπόκλισις τοῦ πραγματικοῦ ἄξονος σημαίνει, ὅτι κατὰ μὲν τὸ κατώτερον ἥμισυ ἔχομεν κινήσιν πρὸς τὰ κάτω καὶ δεξιὰ κατὰ δὲ τὸ ἀνώτερον πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἄνω. Αἱ μικρόταται ἀποκλίσεις καὶ περιπλοκοὶ αὐταὶ κινήσεις θὰ ἦσαν ἄψυχα γεωμετρικὰ κατασκευάσματα, ἂν δὲν συνωδεύοντο καὶ δὲν ἐφωτισίντο μὲ πολλὰς ἄλλας ἐκφραστικὰς εἰκόνας. Τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ φύλλον τοῦ κατανεύοντος ἀνθεμίου καταβαίνει χαμηλότερα παρὰ τὸ ἄλλο, καὶ τούτου ἕνεκα προσφέρεται διαφορετικὰ εἰς τὴν ἀντίληψιν καὶ ἀποβαίνει πλατύτερον. Κατέρχεται ἐπίσης χαμηλότερα ἢ γειτονικὴ ἔλιξις, ἐνῶ ἡ ἄλλη μετεωριζομένη ἐλαφρῶς παίρνει μεγαλύτεραν ἀνάπτυξιν—διάμετρος κατὰ τὸν ὀφθαλμὸν 69 χιλ., τῆς ἄλλης 60 χιλ. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο μερῶν, δεξιὰ καὶ ἀριστερά, εἶναι ἰδιαίτερος ἀξία προσοχῆς, διότι ἐκδηλώνεται παντοῦ καὶ εἰς τὰς μικροτάτας λεπτομερείας. Ὁ δεσμὸς τῶν ἐλικῶν κλίνει ἐλαφρά, ὑπεράνω τούτου αἱ ἔλικες ἀνυψώνονται διαφορετικὰ καὶ μὲ ἄλλο πλάτος τὸ δὲ πλατύτερον φύλλον μὲ τὴν οἰκείαν σπουδὴν νὰ καταβῆ, ἀφήνῃ ὑψηλότερα τὸν σχετικὸν ὀφθαλμὸν.

Ἵσως θὰ εὗρῃ τις ὑπερβολικὰ λεπτολόγον τὴν προσπάθειαν τοῦ καλλιτέχου νὰ καταγίνεται εἰς τόσον ἀφανεῖς λεπτομερείας, ἀφοῦ πρόκειται περὶ κοινοῦ συμβατικοῦ ἀνθεμίου. Ἄλλὰ τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικὰ. Τὸ ἀνθέμιον, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι ἐλαφρῶς ἀνάγλυφον ταυτίζεται κατὰ τὸ μέγιστον μέρος μὲ τὸ κεραμικὸν μέτωπον, τὸ τρισδιάστατον καὶ λοξῶς, ὡς εἶδομεν, τοποθετούμενον εἰς δήλωσιν κινήσεως. Ἐχει δὲ τὸ οὕτω ταυτιζόμενον ἀνθέμιον φανεράν ὀργανικὴν ζωὴν καὶ εἶναι γνωστόν, ὅτι εἰς τοὺς ζῶντας ὀργανισμοὺς οἰαδήποτε μεταβολὴ μέλους τινὸς ἔχει ἀπήχησιν καὶ συνεπειὰς εἰς ὀλόκληρον τὸ σύνολον καὶ εἰς τὰς ἐλαχίστας λεπτομερείας του. Ὅταν ὠθεῖται πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ κάτω τὸ ἀριστερὸν κατώτερον μέρος τοῦ ἀνθεμίου, τοῦτο ἐπιφέρει ἀνύψωσιν καὶ διαπλάτυνσιν τοῦ δεξιοῦ μέρους, ἔστω καὶ ἂν τὸ σχετικὸν μέγεθος εἶναι 3 ἢ 4 χιλ. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἡ μόνη συνέπεια. Κατὰ τὸ ἀνώτερον καὶ μεγαλύτερον ἀνθέμιον τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ἥμισυ διευρύνεται κατὰ τι καὶ ἀνυψώνεται—τὰ φύλλα γίνονται ὀρθότερα—καὶ τὸ ἔτερον ἥμισυ ἠρέμα περιορίζεται καὶ κατανεύει. Ἐστὶ ἔχομεν διττὸν χιασμόν: τὸ κάτω δεξιὰ καὶ τὸ ἄνω ἀριστερὰ καταβαίνουν καὶ εἶναι βραχύτερα, τὰ δύο ἄλλα ἀντίστοιχα μεγαλώνουν καὶ ἀναβαίνουν. Ὅσον μικρὰ καὶ ἂν εἶναι αἱ κινήσεις αὐταὶ καὶ μεταβολαί, ὅμως παίρνουν ἔντονον ζωὴν διὰ τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν φαινομενικὴν κανονικότητα τὸ σύνολον παρὰ ταῦτα τούτων τῶν ἀποκλίσεων

είναι απλούστερον πρόκειται περί κινήσεως πρὸς ἀριστερὰ καὶ ἔμπρὸς τοῦ ὄλου ἀνθεμίου, κινήσεως ὀργανικῆς τοῦ δενδρυλλίου, ἀποσκοπούσης ἀντίδρασιν πρὸς τὴν μερικὴν ἀντίθετον κλίσιν καὶ ἰσορροπίην. Τὸ ὄλον σημαίνει ἐνορατικὴν σύλληψιν τοῦ καλλιτέχνου παρομοίαν πρὸς τὴν θυθμικὴν κίνησιν τῶν ἄκρων κατὰ τὸ βᾶδισμα ἢ τὴν στά-

Εἰκ. 61.

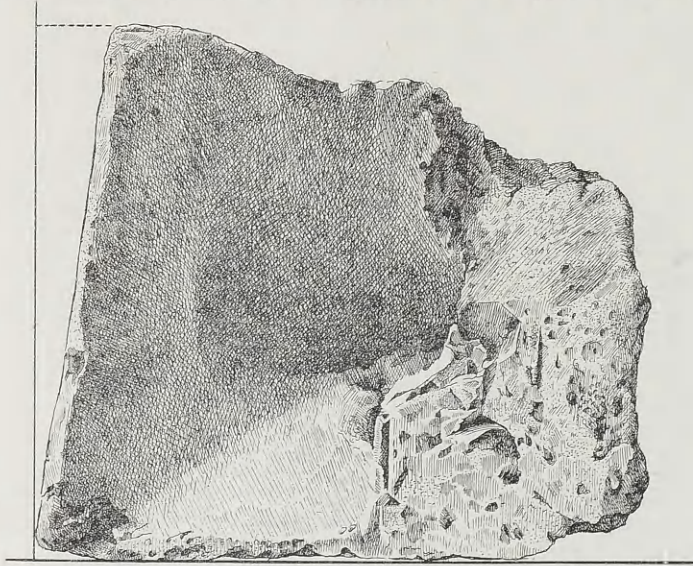
σιν τοῦ Δορυφόρου, χωρὶς, ἐννοεῖται, νὰ ὑπάρχη καὶ ἡ ἐλάχιστη ἐξάρτησις τοῦ ἀφανοῦς κεραμέως καλλιτέχνου ἀπὸ τὸν ὀνομαστὸν πλάστην τοῦ Ἄργους¹.

Τὰ πράγματα σαφηνίζονται ἀκόμη καλύτερα μὲ τὴν ἐξέτασιν ἄλλου συντρίμματος ἀκροκεράμου τῶν αὐτῶν ἀκριβῶς διαστάσεων καὶ ἀντιπαραβολὴν πρὸς τὰ ἀνωτέρω μελετηθέντα. Ἐπὶ τῆς εἰκόνης 61 ἔχομεν τὴν ἀτοψιν τοῦ συντρίμματος, εἰς δὲ τὴν

¹ Εἰς Bericht εἰκ. 27 ἐδημοσιεύθη ὡραία ἐγχρωμος εἰκὼν τοῦ ἀνθεμίου, ἔργον τοῦ μακαρίτου ἀρχιτέκτονος Mogens Clemensen. Εἶναι περιέργον, ὅτι τὸ σχεδιάσμα τοῦτο παρέχει σχεδὸν ὅλας τὰς ἀποκλίσεις ἀπὸ τῆς κανονικότητος, χωρὶς τοῦτο νὰ κινήσῃ τότε (1926) τὴν προσοχὴν οὐδενός. Μόνον ἡ ταπεινὸς κατὰ 3 χιλ. τῆς βάσεως δεξιὰ διέφυγε τὸν Clemensen. Ἄν-

τιθέτως ὁ Dyggve δὲν ἀπομακρύνεται, ὡς συνήθως, ἀπὸ τὴν ὀρθοδοξίαν, ἀλλ' εἰς τὸν πίν. 24 τοῦ βιβλίου παρέχει πολλὰς λεπτομερείας, π.χ. διὰ τὴν λόρδωσιν τοῦ μετώπου κ.τ.λ. Τὸ πλουσιώτερον εἰργασμένον πλῆγμα δὲν ἠδυνήθημεν μετὰ τοῦ Κοντοπούλου νὰ βεβαιώσωμεν.

εικ. 62 τὴν ἀντίθετον ὄψιν, ὅπου καθαρὰ φαίνεται, ὅτι ὁ στρωτῆρ ἔχει ἀποκολληθῆ ἀπὸ τὸν καλυπτῆρα κατὰ τινὰ πῶσιν, φαινόμενον, πὸ ἤδη παρατηρήσαμεν ἐπὶ τεμαχίου καλυπτῆρος τῆς παλαιότερας κεραμώσεως, *εικ. 17*, καὶ τὸ αὐτὸ ἐπὶ τοῦ τρίτου συντρίμματος τῆς προκειμένης φαίνεται βέβαιον. Ἐκ τῶν σωζομένων ἰχνῶν ἐξάγεται, ὅτι ὁ στρωτῆρ ἐκτεινόμενος πρὸς ἀριστερὰ ἐφθανε μέχρι περιῖπου τοῦ μέσου τοῦ ὑπεράνω καλυ-

Εικ. 62.

πτῆρος, ἀκριβῶς ὅπως καὶ εἰς τὴν περιγραφεῖσαν κεραμίδα. Ἀπὸ τὴν κάτωψιν βλέπομεν 1) ὅτι τώρα ὄχι ἡ ἀριστερὰ ἀλλ' ἡ δεξιὰ πλευρὰ εἶναι ἡ μεγαλύτερα 2) ὅτι καθόσον πλησιάζομεν πρὸς τὸ μέτωπον-ἢ ἀνισότης τῶν πλευρῶν τροποποιεῖται καὶ ἐν τέλει ἡ ἀριστερὰ μεγαλώνει κατὰ τινὰ χιλιοστὰ ὑπὲρ τὴν δεξιὰν καὶ 3) ὅτι καθόσον διατηροῦνται οἱ ἀγκῶνες καὶ τὰ φύλλα τοῦ ἀνθεμίου πρὸς τὰ δεξιὰ εἶναι παχύτερα. Καὶ αἱ τρεῖς αὗται βέβαιοι καταστάσεις εἶναι ἀκριβῶς ἀντίθετοι πρὸς ὅσα παρατηρήσαμεν ἐπὶ τοῦ προηγηθέντος καὶ ἐνεργῶς προπαρασκευάζουν τὴν κίνησιν ἢ κλίσιν τοῦ ἀνθεμίου πρὸς τὰ δεξιὰ. Πράγματι τὸ ἀνθέμιον ὀλόκληρον παρουσιάζει ἀπλήν ἐνιαίαν κλίσιν πρὸς τὰ δεξιὰ (*εικ. 63*). Ἡ κἀθετος τῆς στάθμης ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ κεντρικοῦ φύλλου ἀφήνει ἀριστερὰ τὸν λοξεύοντα ἄξονα, ἐμφανῆς δὲ εἶναι ἡ κλίσις ὄλων τῶν πρὸς τὰ δεξιὰ μελῶν. Τὸ καλυζόμερον φύλλον καταβαίνει ἀκόμη ζωηρότερον ἢ ἐπὶ τοῦ προηγουμένου, καὶ ἀποβαίνει αἰσθητῶς πλατύτερον. Κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ἡ συναφῆς ἐλιξ καταβαίνει, τὸ δὲ ὑπὲρ αὐτὴν φύλλον δὲν ἀπομακρύνεται τόσον ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος ὅπως ἐπὶ τῆς *εικ. 60* τοῦ ἑτεροκλίτου ἀνθεμίου. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι τὰ πρὸς τὰ δεξιὰ φύλλα καταβαίνουν καὶ περιορίζονται κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀπέναντι πλευράν, ἂν καὶ τὰ κατὰ

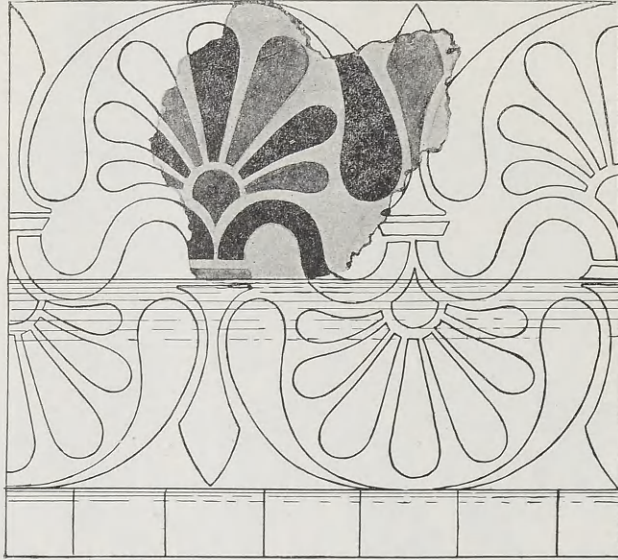
ταύτην δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξακριβώσωμεν διὰ τὴν κακὴν διατήρησιν. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι αἰτία δισταγοῦ. Ὡς αἱ μνημονευθεῖσαι ἐνδείξεις πείθουν, ἐξάπαντος ὁ ἀνθεμο-

Εἰκ. 63.

τος καλυπτὴρ ἔκλινε πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ κατὰ τοῦτο ὁμοιάζει πρὸς τὸν παλαιότερον ἀνθεμοτὸν τῆς εἰκόνας 7 καὶ διαφέρει τοῦ προηγουμένου ἐξετασθέντος τῆς αὐτῆς κεραμώσεως. Καὶ ἐπὶ τῶν τριῶν τούτων παραδειγμάτων παρατηροῦνται τὰ αὐτὰ φαινόμενα σχετικῶς: 1) Ἡ κλίσις τοῦ μετώπου εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν κλίσιν τῆς ὀπισθεν σειρᾶς κεραμίδων, καθ' ἣν ἡ κίνησις γίνεται πρὸς τὴν στενοτέραν πλευράν. 2) Ἡ ἀνισότης τῶν πλευρῶν ἀντιστρέφεται καθόσον πλησιάζομεν πρὸς τὸ μέτωπον, ἐπειδὴ ἀνάγκη εἶναι τὸ ἀνθέμιον μὲ τὴν κλίσιν του νὰ ἐκτείνεται εἰς μεγαλυτέραν ἐπιφάνειαν. 3) Πρὸς ποῖον μέρος γίνεται ἡ κλίσις δηλώνουν ἐμφανῶς τὰ παχύτερα φύλλα, μάλιστα οἱ ἀγκῶνες, καὶ ἡ συνηρημένη λοξὴ τοποθέτησις τοῦ ὅλου μετώπου. Τέλος τὸ φαινόμενον τῶν

ἀντιθέτων κλίσεων ἢ στρωφῶν ἐπὶ τῆς αὐτῆς κεραμώσεως παρατηρήσαμεν ἤδη εἰς τὴν παλαιότεραν ἀνθεμοτῆν στέγασιν καὶ ἐπὶ τῆς λεοντοκεφάλου ὕδρορροῆς, εἶναι δὲ εὐλόγον, ὅπως ἐκεῖ ἐδέχθημεν τὸν κατὰ τὸ μέσον τῆς μακρᾶς πλευρᾶς χωρισμὸν τῶν ἀντιθέτων κατευθύνσεων, τὸ αὐτὸ νὰ ὑποθέσωμεν καὶ διὰ τὴν νεωτέραν αὐτὴν κεράμωσιν τοῦ 500 π.Χ. Ὅτι κατὰ τὴν τελευταίαν ἔχομεν καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις ἀρι-

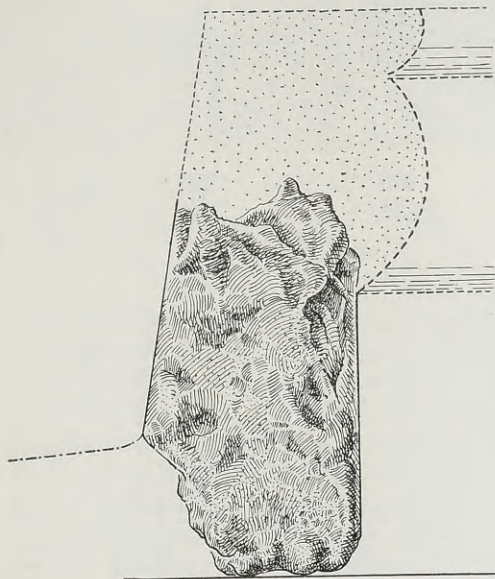
Εἰκ. 64.

στερά, τὸν στρωτῆρα δὲν σημαίνει ἀντένδειξιν, διότι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα εἶδομεν καὶ εἰς τὰς λεοντοκεφάλους ἡγεμόνας. Φαίνεται, ὅτι μὲ τὴν επικράτησιν τῆς συνηθείας νὰ χωρίζουν κατὰ τὸν ἐγκάρσιον ἄξονα τὰς ἀντιθέτους κατευθύνσεις παρεβλέπον τὴν τεκτονικὴν προϋπόθεσιν, πρᾶγμα ποῦ πολὺ ἐπρόσεχαν παλαιότερον.

Εἰς τὴν αὐτὴν κεράμωσιν πιθανώτατον εἶναι, ὅτι ἀνήκει καὶ μικρὸν θραῦσμα ἐξ ἐπαετίδος, ποῦ ἐπιτρέπει κατὰ τὰ σφζόμενα ἴχνη τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ συνόλου καὶ τῶν κοσμητικῶν ἀνθεμίων (εἰκ. 64-65). Κατὰ τὴν πρόχειρον δημοσίευσιν, ΑΡΧ. ΔΕΛΤ. 1926, Παράρτ. σ. 29, ἀπέδωκα τὴν σίμην εἰς τὴν παλαιότεραν κεράμωσιν τοῦ 570 π.Χ. ἐσφαλμένως. Τὰ φύλλα τοῦ ἀνθεμίου εἶναι ἐδῶ ἀραιότερα καὶ τὸ κεντρικὸν τοῦ ἄνθους λαοῦ εἶναι ἐπὶ τὸ κομψότερον διαμορφωμένον, ὥστε νὰ εἶναι ὠρισμένος νεωτέρα τῆς ἀδρομεροῦς λαμπρᾶς σίμης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος τῆς Κορίνθου, χρονολογουμένου περὶ τὸ 550. Διὰ τοῦτο ὁ D yg gve (σ. 239-40) χωρὶς ἀμφιβολίαν ὀρθῶς ἀπέδωκε τὴν σίμην εἰς τὴν τελευταίαν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν (spätarchaisch). Τὸ τεχνικὸν μέρος εἶναι ἐξαιρετικὸν μὲ λεῖον λευκὸν ἐπίχρῖσμα, δὲν διαφέρει δὲ αἰσθητικῶς ἢ λαμπρότης τῆς ἐπι-

φανείαις ἀπὸ τοὺς ἀνθεματοὺς ἀκροκεράμους. Ἐξ ἄλλου συνάπτουν τὰς δύο κοσμητικὰς σειρὰς αἱ ἐπιτυχεῖς ἀναλογίαι καὶ ἡ ἀπέριτος καὶ συγκροτημένη κομψότης.

Ὑπὲρ τῆς συναρτήσεως συνηγορεῖ κάπως καὶ ἡ ἑξῆς μετρικὴ παρατήρησις. Πρὸ τοῦ πρωτοτύπου ἐμέτρησα 6,8 ἐκ. τὴν ὀριζοντίαν ἀπόστασιν μεταξὺ τῶν κέντρων τῶν διπλῶν ἀνθεμίων, τοῦτο δὲ τὸ 6,8 εἶναι τὸ μῆκος μιᾶς παλαστῆς τοῦ ποδῶς 27,5, πού

Εἰκ. 65.

εἶναι ἀκριβῶς τὸ ὕψος τοῦ ἀνθεματοῦ ἀκροκεράμου καὶ κατὰ προσέγγισιν τὸ ἥμισυ τοῦ μήκους τοῦ στρωτήρος (= 55 +). Ἄλλ' ὅμως ἡ μετρικὴ αὕτη ἔνδειξις δὲν ἐνέχει πολλὴν σημασίαν. Θὰ ἔπρεπε νὰ εἴχομεν περισσοτέρας σειρὰς ἀνθεμίων τῆς σίμης, ὥστε νὰ εἶναι ἐντελῶς βεβαία ἡ παλαστὴ 6,8. Ἐπειτα ἐνδεχόμενον εἶναι νὰ ἔχωμεν ἐδῶ ἀπατηλὰς τυχαίας συμπτώσεις καὶ τίποτε ἀκριβέστερον. Ἀκόμη τὸ ἀκριβὲς μῆκος τοῦ στρωτήρος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὐρεθῇ μέχρι χιλιοστοῦ διὰ τὸ χάσμα μεταξὺ τῶν δύο θραυσμάτων ἢ καὶ ἐπιμελῶς ὑπολογισμένον (ἐμέτρησα 55,1, 55,3 καὶ 55,37 καὶ ὁ Dyggve ἀναφέρει, σ. 239, 55,4) δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς γνωστὴν μετρικὴν μονάδα ἢ τὰ ὑποπολλαπλάσια αὐτῆς. Εἶναι γνωστὴ ἡ δυσχέρεια τῆς μετρήσεως τῶν κεραμικῶν εἰδῶν, ἐπειδὴ ὁ πηλὸς συστέλλεται κατὰ τὴν ὀπτησιν καὶ χάνει μικρὸν μέρος ἀπὸ τὰς ἠθελημένας διαστάσεις. Παρὰ τοῦτο εἰς τὴν Κέρκυραν ἐξηκριβώσαμεν, ὅτι οἱ κεραμεῖς μετεχειρίσθησαν διαφόρους πόδας, 33, 29,6, 35,2, 30,8 καὶ μάλιστα τοὺς δύο τελευταίους ἐπὶ τῆς αὐτῆς σίμης καὶ εἰς δύο διαφορετικὰς περιπτώσεις, στηριχθέντες εἰς πολυάριθμα ὑποπολλαπλάσια τῆς μονάδος ἐμφαινόμενα ἐπὶ τῶν καθέκαστα κοσμητικῶν

Εἰκ. 66.

μερῶν. Τὸ αὐτὸ ἐπετύχομεν καὶ ἐπὶ τῶν γείσων τῶν παλαιοτάτων κεραμώσεων (ἀνωτέρω σ. 11) ὑπολογίσαντες τὸν πόδα 29.6 ἐκ τοῦ πλάτους ἐκάστου τῶν φύλλων, ἰσομένου ἀκριβῶς πρὸς μίαν παλαστήν 7.4 καὶ πολλακίς ἐπιβεβαιωθέντος. Ἄλλ' ἐδῶ ἡ θεραπεία τῆς δυσκολίας δὲν εὐοδώνεται, ἐπειδὴ τὰ κυκλικά δισκάρια μὲ τὰς μεταξὺ ἀποστάσεις τοῦ γραπτοῦ πλέγματος δὲν παρέχουν βᾶσιν ἀναμφισβητήτων ὑπολογισμῶν. Διὰ ταῦτα ἐν τέλει πιστεύω, ὅτι οἱ κεραμεῖς ἔχοντες ὑπ' ὄψει τὴν μνημονευθεῖσαν συστολήν καὶ μείωσιν τῶν μεγεθῶν παρεχώρουν κατὰ τὴν εἰς μήτρας τοποθέτησιν τοῦ ὀμοῦ πηλοῦ μεγαλύτερον κατὰ τι μῆκος, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα φυσικὰ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι παρὰ μόνον κατὰ προσέγγισιν τὸ ἠθελημένον. Ἔτσι πολυάριθμα γείσα ἐκ Θέρμου (τοῦ ναοῦ τοῦ Λυσείου Ἀπόλλωνος) παρουσιάζουν ποικιλοῦσας διαστάσεις: 54.5—55.5—56, ἐνῶ τὰ 7 τρίχρωμα στολίσματα τῆς κάτω φυλλοστοιχίας ὑποβάλλουν τὴν ἀδήριτον σκέψιν, ὅτι πρόκειται περὶ 7 παλαστῶν τοῦ ἐν μεγάλῃ χρήσει αἰτωλικοῦ ποδός 31.25, ἧτοι περὶ προβλεφθέντος μήκους 54.5. Εἶναι λοιπὸν πιθανόν, ὅτι καὶ οἱ Καλυδῶνιοι κεραμεῖς ὑπελόγιζαν εἰς 7 παλαστὰς τοῦ αὐτοῦ ποδός, ἀλλ' ἡ κάμινός των ἀπέδωκεν εἰς τὰς κεραμίδας καὶ κάτω παραπάνω. Τοῦτο δὲν ἔβλαπτε, διότι τὸ τυχὸν περισσεῦον ἠδύναντο νὰ ἀποξέσουν.

ΣΙΜΗ ΜΕ ΑΡΜΑΘΗΛΑΤΟΥΣΑΣ ΝΙΚΑΣ

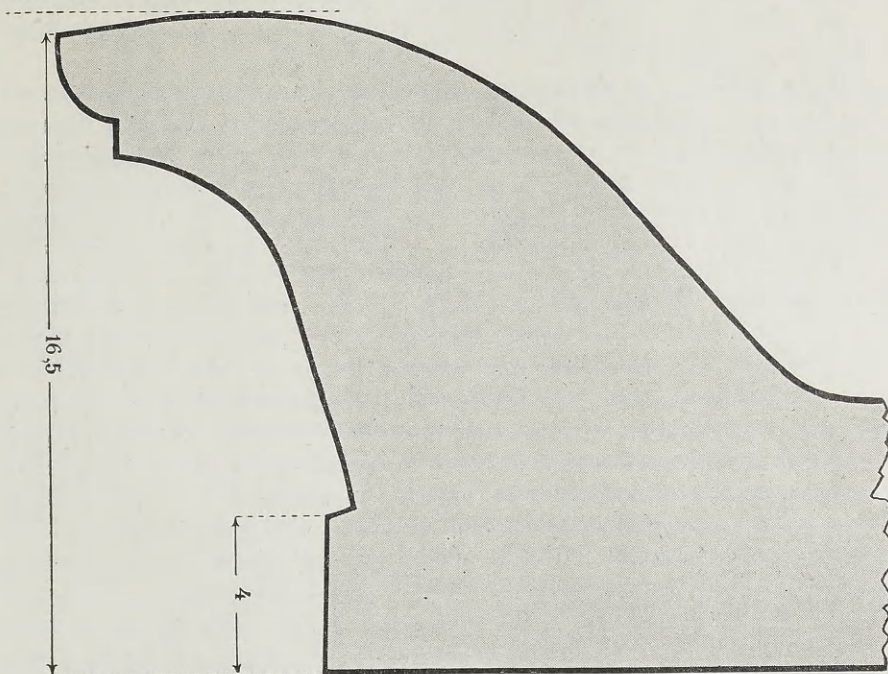
Τὸ ἐξαίρετον τοῦτο κεραμικὸν ἀπόκομμα μὲ τὸν λαμπρὸν κόσμον τῶν συνωρίδων καὶ τῶν Νικῶν ἐδημοσιεύθη καὶ παλαιότερον¹, ἀλλὰ τώρα παρέχεται εἰς τὰς εἰκόνας 66

1 ΑΡΧΑΙΟΛ. ΔΕΛΤ. 1926, Παράρτημα, σ. 31, εἰκ. 7. Laphrion, πίν. XXIV, Η, εἰκ. 200, σ. 194. Ἡ ἀνωτέρω εἰκὼν ἐγίνε με συνεργασίαν καὶ τῶν δύο καλλιτεχνῶν τοῦ Ἐθν. Μουσείου, τοῦ Ἀλεξ. Κοντοπούλου τὸ πρῶτον, ἐκπονήσαντος ἴσην πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ πρωτοτύ-

που ἀκουαρέλλαν καὶ τοῦ Ἀλ. Παπαηλιοπούλου μετατρέψαντος τὰ χρώματα εἰς συμβατικούς τόνους χάριν τῆς εὐθηνότερας ἐκτυπώσεως. Ἐξηκριβώθησαν ἔτσι πράγματα, πού ἢ συνήθως ἀτέλεια τῆς φωτογραφίας θολώνει ἢ παραμορφώνει.

καὶ 67, μὲ μεγαλύτεραν σαφήνειαν καὶ ἀκριβειαν, χωρὶς καὶ πάλιν νὰ ἀποδίδεται ἡ λάμψις τοῦ χρωματιστοῦ πρωτοτύπου.

Τὸ κομμάτι μήκους σωζομένου .47 ἀνήκει εἰς ἀριστερὰν πλευρὰν ἀετώματος, ὅπως ἐμφαίνεται ἐκ τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ λοξῆς τομῆς καὶ τοῦ προέχοντος πρὸς κάλυψιν τῆς ἀκολούθου ἐπαιτίδος ἄκρου, εἰς μικρὰν ἔκτασιν διατηρουμένου. Ἐκ τῆς γωνίας, ἣν σχημα-

Εἰκ. 67.

τίξει ἡ πλαγία γραμμὴ τοῦ πέρατος μὲ τὴν κάθετον κατεύθυνσιν, πού θὰ πάρῃ ἡ αὐτὴ πλαγία κατὰ τὴν ἀνάβασιν σχετικῶς μὲ τὸ ὀριζόντιον γεῖσον, γωνίας ἀνοιγομένης εἰς 12.5° ἐξάγομεν, ὅτι καὶ ἡ γωνία τοῦ ἀετοῦ θὰ ἰσχύῃ εἰς τὸ αὐτὸ ποσοδὸν μοιρῶν καὶ κατὰ ταῦτα ἀνύψωσις εἰς 1 μέτρον θὰ ἐγίνετο εἰς μήκος 4.2 μ. περίπου. Τὸ ἀρχικὸν μήκος τῆς ἐπαιτίδος, ἐπειδὴ μόνον δύο ἄρματα θὰ περιεῖχε, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν κατὰ προσέγγισιν (.55 — .58), ἀλλὰ τοιαῦτα μέτρα δὲν ὠφελοῦν¹. Τὰ κατὰ τὴν διακόσμησιν καὶ τὴν πλαγίαν μορφὴν τῆς ἐπαιτίδος εἶναι φανερὰ ἐπὶ τῆς εἰκόνης 66 καὶ τῆς εἰκόνης 67 τῆς τομῆς, πού κατ' ἀβλεψίαν ἐκτυπώνεται εἰς κλίμακα ὑπερβολικὰ

¹ Εἰς τὴν Καλυδῶνα, τὸ Μποχώρι, ἀφέθησαν ἰκανὰ συντρίμματα μικρᾶς ἀξίας καὶ μεταξὺ τούτων καὶ κακῶς διατηρούμενον κομμάτι ἐπαιτίδος τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς, ὅπου ἡ οὐρὰ τοῦ ἵππου εἶναι πλησιεστέρη πρὸς τὸ

πέρασ παρ' ὅ,τι συμβαίνει ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρου τεμαχίου (.09 - .10.5). Κατὰ ταῦτα εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιτύχωμεν ἀκριβῆ μέτρα.

μεγαλύτεραν. Ἐκ τῶν χρωμάτων ὁ Dyggve ἐδέχθη μόνον τὸ λευκὸν ἐπὶ τῶν ἵππων, τῶν τροχῶν καὶ τῶν Νίκων καὶ τὸ ἐρυθρὸν τῶν ἄρμάτων μὲ τὸ μελανὸν βάθος. Ἄλλ' οἱ σχεδιασταὶ τοῦ Μουσείου ἐπέμειναν, ὅτι ἐπὶ τῶν ἵππων καὶ τῶν Νίκων ὑπὲρ τὸ λευκὸν ὑπόστρωμα ὑπάρχει ἀρχικὸν ἐπάλειμμα χρώματος κίτρινοφαίου, ἐπὶ δὲ τοῦ λευκοῦ τῶν κοσμημάτων ἐλαφροτάτη ἐπίστρωσις φλοροκίτρινη καὶ ἠμφισβήτησαν τὴν ὑποψίαν μου μήπως πρόκειται μόνον περὶ ἀπλῶν καθιζημάτων. Ἐν τέλει συνειφώνησα μὲ τοὺς ἐιδικοὺς καὶ μάλιστα ὅταν ἔλαβα ὑπ' ὄψιν μου τὴν ἀπροσδόκητον καλλιτεχνικὴν ἀξίαν τοῦ ἀρχαίου ζωγραφήματος.

Μὲ τὴν συνηθισμένην σύντομον καὶ ἀπλὴν θεώρησιν πιστεύομεν εὐκόλα, ὅτι καὶ τὰ δύο ἄρματα μὲ τοὺς ἵππους καὶ τὰς Νίκας εἶναι ἐντελῶς ὁμοία. Ἄλλ' ὅταν θέσωμεν τὸ ἐρώτημα μήπως διαφέρουν, τότε ἀνακύπτουν μία μετὰ τὴν ἄλλην πολλὰ διαφοραί. Ἡ ἀπόστασις τῶν τροχῶν μεταξύ των εἰς κάθε ἄρμα εἶναι διαφορετικὴ, μικροτέρα εἰς τὸ πρόσθιον, μεγαλύτερα εἰς τὸ ὀπισθεν. Κατὰ τοῦτο τοῦ ἀριστεροῦ ἵππου ἡ ῥάχις καμπυλῶνεται, ἡ κοιλία εἶναι πλησιεστέρα εἰς τὸ ἔδαφος, ἐνῶ ἀντιθέτως τοῦ ἀντιστοίχου ἵππου κατὰ τὸ πρόσθιον ἄρμα ἡ ῥάχις ἐκτείνεται μᾶλλον εὐθυτενῆς καὶ ἡ κοιλία στέκεται ὑψηλότερα. Ἄν προσέξωμεν εἰς τὰς ἠνιοχούσας Νίκας, βλέπομεν ὅτι καθεμία κρατεῖ ἀνὰ δύο χαλινούς εἰς τὰς προτεταμένας χεῖρας. Τὸ ζεύγος τῶν χαλινῶν πρέπει νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν δεξιὰν ἢ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τῶν ἵππων, ὅπως συνηθίζεται καὶ σήμερον ὑπὸ τῶν ἀμαξηλατῶν. Ἄλλ' ἡ σημαντικὴ διαφορὰ εἶναι, ὅτι ἡ ὀπισθεν Νίκη ὑψώνει τὴν ἀριστερὰν χεῖρα τανύουσα τοὺς ἀριστεροὺς χαλινούς, ἐνῶ ἡ ἄλλη ἐμπρὸς ὑψώνει τὴν δεξιάν. Εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ πρώτη Νίκη στρέφει τὸ ἄρμα πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ πρὸς τὸν θεατὴν καὶ ἀκολουθία τῆς στροφῆς αὐτῆς εἶναι ὅτι βλέπομεν τὸ ἄρμα σχεδὸν κατενώπιον, οἱ τροχοὶ ἀπομακρύνονται ἀπ' ἀλλήλων καὶ ὁ ἀριστερὸς ἵππος ὀρώμενος καὶ ἐκ τῶν ἐμπροσθεν παρουσιάζει στήθος καὶ λαιμὸν παχύτερον καὶ τὴν ῥάχιν καμπυλωμένην. Τὸ ἄλλο ἄρμα στρέφεται δεξιὰ ἢ προχωρεῖ κατευθεῖαν καὶ φαίνεται καθαρῶς ἐκ τοῦ πλαγίου. Ἐντεῦθεν ἀκολουθεῖ πρῶτον ἡ μνημονευθεῖσα διαφοροποίησις τοῦ ἀριστεροῦ ἵππου, τὸ νὰ ὑψώνεται πλησιέστατα τοῦ τροχοῦ ἡ Νίκη καὶ ἡ πρὸ τοῦ στηθαίου τοῦ ἄρματος ἄντυξ νὰ φαίνεται ἐπιμηκεστέρα παρὰ εἰς τὸν ἄλλον δίφρον.

Οἱ ἀνωτέρω διαφορισμοὶ ὡς καὶ ἄλλοι συναρτώμενοι μὲ τούτους ἐμφαίνουσι, ὅτι ὁ ἀρχαῖος τεχνίτης ἀποφεύγει διὰ παντὸς μέσου τὴν ἐπανάληψιν τοῦ αὐτοῦ καὶ γνωρίζει ν' ἀποδίδῃ πλουσίαν κίνησιν μὲ ὅλας τὰς συναφεῖς ἀκολουθίας. Ἐχομεν οὕτω ἐν ἐπὶ πλέον παράδειγμα, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι τεχνῖται ἢ βιοτέχναι καὶ διακοσμηταὶ δὲν ἀπεμακρύνοντο πολὺ ἀπὸ τοὺς δρόμους τῶν μεγάλων καλλιτεχνῶν, ὅπως τὸ ἀντίθετον συμβαίνει κατὰ τοὺς νεωτέρους μας χρόνους. Πρόσθεσε, ὅτι ἡ κίνησις καὶ ἡ μορφή τῶν ἵππων εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐπιτυχεῖς, καὶ ὅτι μὲ ἀπίστευτον ἀκριβολογίαν τηρεῖται ὁ χρισμὸς κατὰ τὰς ὁπλὰς τῶν τετραπόδων, πρᾶγμα ποῦ ἐνθυμίζει τὸν θανυμαστὸν χάλκινον ἵππον τοῦ Ἀρτεμισίου. Αἱ Νίκαι μὲ τὸν ποδήρη χιτῶνα, τὸν οἰκεῖον εἰς τοὺς ἠνιόχους, καὶ μακρὸν ἐξωσμένον ἀπόπτυγμα κάμπουν ἐκφραστικῶς τὸ ὑψηλὸν τῶν ἀνάστημα, τὰ δὲ πτερά τῶν ἐκτείνονται εἰς ὑπερβολικὸν μᾶκρος, ὅπως καὶ ὁ ἀνάδεσμος τῆς κόμης εἰς ἔκφρασιν τῆς ταχύτητος καὶ τῆς ὑπερτάτης προσπαθείας. Καὶ τὸ σύνολον τῶν καλλιτεχνικῶν τούτων ἀξιών ὑποδεικνύει, ὅτι χρονολογικῶς μᾶλλον πρέπει νὰ ἀναβῶμεν ἕως τὸ πρῶ-

τον ήμισυ του τετάρτου αιώνας, παρά το γεγονός ότι ή όπισθεν κυρτούμένη σίμη είναι συνήθης εις τους έλληνοιστικούς χρόνους¹. Εις την αυτήν άλλως παλαιότεραν έποχήν άποδοτέα είναι τα κοσμήματα, ό μαϊάνδρος και ή φυλλοστοιχία του κυματίου, όμοια προς τα τής εκ του Ήραίου του Άργους σίμης, παρά VAN BUREN Greek Fictile Revetements εικ. 11, ώρισμένως άνηκούσης εις τας άρχάς του αιώνας.

ΤΑ ΥΠΟΛΟΙΠΑ ΚΕΡΑΜΙΚΑ ΚΑΙ ΑΙ ΜΕΤΟΠΑΙ

Περιττόν έθεώρησα ν' άσχοληθώ με τα όλίγα άπομένοντα κεραμικά πράγματα, ός επί το πολύ ύστερων έλληνοιστικών χρόνων, διότι δέν είχαν τίποτε να παρατηρήσω εις όσα εκθέτει ό Dyggve εις σ. 193-201 του βιβλίου του. Άτυχώς δέν ήσχολήθην και με τας μετόπας μετά την μακράν περι τούτων έκθεση του αυτού άρχιτέκτονος έν μέρει διά την εκ του πολέμου γνωστήν άκαταστασίαν εις τό Μουσείον και άλλως διά σωματικήν μου άδυναμίαν. Προσετέθη και κάτι χειρότερον. Πολλά σχέδια και άναπαραστάσεις σχετικά με τόν Θέρμον και την Καλυδώνα άποκείμενα εις τό άρχαιολογικόν σπουδαστήριον του Πανεπιστημίου τής Θεσσαλονίκης κατεστράφησαν υπό τών καταλαβόντων τό κτήριον Γερμανών. Ούτω εκτός άλλων έξηφανίσθησαν χρησιμοποιηθέντες τίς οίδε πώς και δύο πίνακες, έξ ών ό εις παρουσίαζε συμπληρωμένον εις τό άρχικόν μέγεθος τό γνωστόν εκ Θέρμου Γοργόνειον και ό έτερος τό επίσης όλόκληρον μετόπην καταλαμβάνον Γοργόνειον εκ του Λαφρϊαίου. Κατά τας άναπαραστάσεις ταύτας, γενομένας υπό την όδηγίαν μου υπό του ζωγράφου Λεφάκη συμφώνως προς τα έν τῷ Μουσείῳ πρωτότυπα, έξηκριβώθη, ότι ή κεφαλή τής Γοργόνος εκ του Θέρμου εκλίνε σαφώς προς τα δεξιά, αντίθετως δε ή τής Καλυδώνος προς άριστερά. Τό πράγμα ός προς την τελευταίαν δύναται τις να βεβαιώση, αν άποβλέψη και εις αυτήν έτι την άναπαράστασιν του Dyggve εις την σ. 153 του βιβλίου του. Ή εκ τής χωρίστρας καταγομένη κάθετος άφήνει προς τα δεξιά τό μεγαλύτερον μέρος τής μύτης, τής όδοντοστοιχίας και τής γλώσσης. Τούτο σημαίνει ότι ή χωρίστρα τής κόμης έχει προχωρήσει εις ένδειξιν τής κινήσεως πέραν του μέσου προς άριστερά². Την αυτήν προς άριστερά κλίσιν του Γοργονείου επί του άκρωτηρίου (ΑΡΧ. ΕΦΗΜ. 1937, 312-3, πίν. 5 και Λαφρϊιον σ. 148 εικ. 159, 160) ύπαγορεύει να δεχθώμεν ή μικρά άλλ' άσφαλής ένδειξις, ότι τό στόμα είναι έγγύτερον προς τόν όφιν άριστερά η δεξιά.

1 DYGGVE Λαφρϊιον, σ. 194, 1,2.

2 Τό σχέδιασμα τής μετόπης τό δημοσιευθέν παλαιότερον εις ΑΡΧ. ΔΕΛΤ. 1926, Παράρτ. 36 ήτο άτελές κατά τόν άριθμόν τών πλοκάμων μεταξύ τών όφρων και την χωρίστραν, άλλ' εις την άναπαράστασιν τής Θεσσαλονίκης αί άτέλειαι είχαν διορθωθή και ή κλίσις άριστερά ήτο άναμφισβήτητος, όπως και ή αντίθετος τής εκ Θέρμου μετόπης (ΑΡΧ. ΕΦΗΜ. 1903, 85 και ΑΝΤΙΚΕ ΔΕΝΚΜ. II, 5, πίν. 52). Άκόμη και επί ενός άνεκδότου άκρωτηρίου μετά Γοργονείου έλαφρώς άνα-

γλύπτου εκ Θέρμου, άνηκοντος εις τόν συμβατικώς όνομαζόμενον ναόν του Άπόλλωνος Λυσείου, άδιαφιλονικητος είναι ή προς τα δεξιά κλίσις. Δέν είναι άρα όρθή ή γνώμη του G. RODENWALDT εις Corolla L. Curtius, 63, 3 δεχομένου την κίνησιν τών αρχαϊκών έργων, άλλ' άρνούμενου αυτήν εις τα Γοργόνεια (Das Gorgoneion wird immer senkrecht und symmetrisch gebildet). Περβ. περί τών Γοργονείων κοινήν άντίληψιν μετά του Payne Άρχ. Έφημ. 1937, σ. 312.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ

Ὁ λόγος περὶ τῶν σημαντικότερων πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν ἀπέβη ἤδη μακρὸς καὶ τὰ ἐκ τῆς ἐρεῦνης νεώτερα πορίσματα δὲν εἶναι ὀλίγα οὔτε καὶ ἀσήμαντα. Διὰ τοῦτο χρήσιμον εἶναι νὰ ἐπιχειρήσωμεν ἀνακεφαλαίωσιν τῶν ὅσα ἐγράφησαν εἰς συντόμους καθορισμούς καὶ κερδίσωμεν οὕτω σαφεστέραν ἐπὶ πάντων ἐποπτεῖαν.

Κατ' ἀρχὰς ἐξητάσαμεν καὶ πάλιν τὰς ἀρχαιοτάτας κεραμώσεις τοῦ τέλους τοῦ 7^{ου} αἰῶνος καὶ ἐπεμείναμεν εἰς τὸν χωρισμὸν τῶν δύο κεραμώσεων, ὅπως ἐξητάσθησαν εἰς τὴν ΑΡΧ. ΕΦΗΜ. 1937 σ. 300 κέ. Ἄλλ' ἔγιναν ἐπ' αὐτῶν καὶ παρατηρήσεις νεώτεραι, μάλιστα ὑπὸ τὸ φῶς τῆς περὶ τῶν κερκυραϊκῶν κεραμώσεων πραγματείας, τῆς ὁποίας προτάσσεται σχετικὴ μὲ τὴν κίνησιν τῶν χρωματιστῶν σειρῶν περιλήψις.

1) Αἱ προτομαί, ΑΡΧ. ΕΦΗΜ. ἔ. ἀ. 303, δὲν ἔγιναν ἐκ τῆς αὐτῆς ἀλλ' ἐξ ἰδιαίτερας μήτρας.

2) Αἱ προτομαὶ τῶν κορῶν στρέφονται ἐλαφρῶς καὶ αἱ δύο πρὸς τὰ δεξιὰ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν γίνονται αἱ στροφαὶ τῶν ὑστερωτέρων ἀνθεμιωτῶν καλυπτῆρων καὶ τῶν συναφῶν ὀρθοκεράμων τῆς κορυφαίας. Αἱ ὀπισθεν δηλ. κεραμίδες ἔχουν τὴν δεξιάν των πλευρὰν κατὰ τι μεγαλυτέραν, ἀλλ' ἐμπρὸς τὸ μέτωπον μὲ τὴν προτομὴν ὀπισθοχωρεῖ μικρὸν πρὸς ἀριστερά, ὥστε νὰ ὑπάρξῃ χώρος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐλαφρότατα πλατυνομένης ἀριστερᾶς πλευρᾶς τῆς κεφαλῆς.

3) Ἡ ὑπὸ τὰ σχετικὰ πρὸς τὰς δύο κεραμώσεις γεῖσα φυλλοστοιχία παρουσιάζει δύο διαφορετικὰς κατευθύνσεις, μίαν μὲ τὸ μελανὸν δεξιὰ καταλήγουσαν εἰς μελίχρουν φύλλον καὶ ἐτέραν μὲ τὸ ἀρχικὸν μελανὸν ἀριστερὰ καὶ τὸ κτρινωπὸν δεξιὰ. Τὰ φύλλα μετροῦν εἰς πλάτος ἀκριβῶς ὅσον ἡ παλαστὴ τοῦ πανταχοῦ ἐν χρήσει ποδὸς 29.6, δηλ. 7.4 καὶ ἐν Αἰταλίᾳ, ὅπου ἡ ἰδιαίτερα μετρητικὴ μονὰς εἶναι 31.25.

Κατὰ τὴν κορινθιάζουσαν ἀρχαϊκὴν κεράμωσιν περὶ τὸ 570 π. Χ. μὲ τοὺς ἀνθεμιωτοὺς ἀκράιους κεράμους παρετηρήθησαν τὰ ἀκόλουθα.

1) Οἱ ἀκροκέραμοι συνεχόμενοι μετὰ τοῦ πρὸς ἀριστερὰ στρωτῆρος ἀνήκουν εἰς δύο σημαντικῶς ἀπ' ἀλλήλων διαφέροντα μεγέθη (.36 καὶ .67). Τούτων ἡ ἀκριβὴς ἐρμηγεία δὲν ἔγινε δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ.

2) Ἐμελετήθησαν τὰ μέτωπα τοῦ μικροτέρου μόνον μήκους, ἐπειδὴ τὰ τοῦ μεγαλυτέρου δὲν διετηρήθησαν. Ἐπὶ πάντων τῶν ὀπισθεν καλυπτῆρων ἡ δεξιὰ πλευρὰ εἶναι κατὰ τι, μεγαλυτέρα (12.6-11.4), ἀλλὰ τὸ μέτωπον ὑποχωρεῖ κατὰ τι, ὥστε νὰ ὑπάρξῃ χώρος δεξιὰ διὰ τὸ κεκλιμένον ἀνθέμιον.

3) Κατὰ τὴν κλίσιν τοῦ μετώπου πρὸς τὰ δεξιὰ ἡ κίνησις τοῦ ἀνθεμίου εἰς τὰ καθέκαστα, κλάδους, φύλλα, δεσμὸν, ὀφθαλμούς, γίνεται ὡς ἐὰν ταῦτα ἦσαν μέρη ὀργανικοῦ συνόλου. Αἱ πολυάριθμοι λεπτόταται ἀποκλίσεις ἀπὸ τῆς γεωμετρικῆς ἀκαμψίας εἶναι ἀξιοθαύμαστοι.

4) Ἡ τρίτη διάστασις τοῦ βάρους δὲν λείπει, διότι τὸ μέτωπον τοποθετεῖται

ἐλαφρότατα λοξὸν ἐπὶ τῶν στρωτήρων καὶ πρὸς τούτοις λορδώνεται μὲ ἐλαφρὰν καμπύλωσιν πρὸς τὰ ὀπισθεν.

5) Οἱ ὀρθοκέραμοι τῆς κορυφαίας παρουσιάζουν καὶ κατὰ τὰς δύο πλευράς τῶν τὴν αὐτὴν θυμασιανὴν κίνησιν πρὸς τὰ δεξιὰ, ἀλλὰ κατὰ διάφορον τρόπον, ἐπειδὴ τὸ πρόσθιον μέτωπον καὶ ἀνθέμιον καταβαίνει δεξιὰ εἰς ταπεινότερον ἕδαφος, τὸ δὲ ὀπισθεν ἀναβαίνει πρὸς τὰ δεξιὰ εἰς ὑψηλότερον.

6) Χαρακτηριστικὸν τῆς πρὸς τὰ ταπεινότερα πέρατα καταπτώσεως τῶν ἀκροκεράμων καὶ ἀντιθέτως τῆς ἀνατάσεως εἰς τὸ μέγιστον ὕψος τῶν ὀρθοκεράμων τῆς κορυφαίας εἶναι, ὅτι ἡ σειρὰ τῶν χρωμάτων ἐπὶ τῶν πρώτων κατευθύνεται ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω, ἐπειδὴ τὸ κεντρικὸν φύλλον εἶναι μελανόν, ἐπὶ δὲ τῶν ὀρθοκεράμων ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω μὲ τὸ κορυφαῖον φύλλον ἐρυθρόν. Βεβαιώνεται οὗτο διὰ δευτέραν φορὰν, ὅπως πολλάκις εἰς τὴν Κέρκυραν, ὅτι ἡ σειρὰ τῶν χρωμάτων δὲν εἶναι τυχαία οὔτε ἀδιάφορος.

7) Ὑπάρχει καὶ ὀρθοκέραμος μὲ κλίσιν τοῦ ἀνθемίου πρὸς ἄριστερά καὶ εἰς τὰς δύο πλευράς. Εἰς τοῦτον τὸν ὀρθοκέραμον ἀντιστοιχεῖ θραῦσμα κεραμίδος μὲ τὸν συναφῆ στρωτήρα πρὸς τὰ δεξιὰ. Εἶναι ἄρα πιθανώτατον ὅτι ἐπὶ τῆς αὐτῆς κεραμώσεως ὑπῆρχον καὶ τὰ δύο εἶδη κεραμικῶν μετώπων ἀρχίζοντα ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς μακρᾶς πλευρᾶς καὶ κλίνοντα πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ ἄριστερά (εἰκ. 18).

8) Ἡ ἀναπαράστασις τῶν στρωτήρων κατὰ τὸ μέτωπον (εἰκ. 8) εἶναι πιθανωτάτη. Εἶχον οὗτοι αὐτοτέλειαν, ἀρχήν, μέσον καὶ τέλος, 7 ρόδακας καὶ μήκος 7 παλασῶν τοῦ 31.25 αἰτωλικοῦ ποδὸς δηλ. 54.6.

Εἰς τὴν αὐτὴν στέγασιν, τοῦ μεγαλυτέρου ἐκ τῶν δύο ναῶν, πρέπει νὰ ἀνήκον ὡς ἀκρωτήρια αἱ Σφίγγες τῶν μειζόνων μεγεθῶν (εἰκ. 23-26) σύμφωνα ἄλλως καὶ χρονολογικῶς (περὶ τὸ 570). Ἐκ τοῦ γείσου οὐδὲν ἔχομεν ἕγχος.

Στεναὶ λωρίδες στρωτήρων χρησιμεύουσαι ὑπὲρ τὰ ἀετώματα ἀντὶ σιμῶν ἐπαετίδων.

1) Ἀδύνατον εἶναι νὰ ἐτοποιητοῦντο αὐταὶ ἐπὶ τῶν ὀριζοντίων γείσων τοῦ ἀετώματος διὰ τὴν κλίσιν κατὰ μήκος καὶ πρὸς τὰ ἐντός.

2) Ἡ σημαντικωτέρα ἐκ τούτων εἶναι ἡ κοσμουμένη διὰ προτομῆς κόρης (εἰκ. 32) κατ' ἀναλογίαν πρὸς σίμας ἐκ Θέρμου καὶ Κερκύρας. Πιθανώτατον εἶναι, ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν μικρότερον ναὸν κοσμούμενον καὶ κατὰ τὰ 580-570 π. Χ. ἔτι διὰ παρομοίαν προτομῶν ὡς καὶ κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους.

3) Πέντε διάφορα εἶδη ἀκραίων λωρίδων, κοσμούμενα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ διὰ ροδάκων, ἢ τριγῶνων ἢ δι' ἀπλῆς γλυφῆς (εἰκ. 27-31).

Ἡ σίμη μὲ τοὺς δλογράφους κορινθιακοὺς ἀριθμούς.

1) Ἡ λαμπρὰ σίμη, ὑδρορροή καὶ ἐπαετίς, ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον στόλισμα τοῦ μικροτέρου ναοῦ, κατασκευασθὲν κατὰ τὰ 550 π. Χ. εἰς ἀντικατάστασιν τῶν παλαιότερων ἀκροκεράμων καὶ ἄσχετον πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν λοιπὴν κεράμωσιν, τὴν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐρυθροπῆν.

2) Ἡ λεοντοκέφαλος ὑδρορροή ἔχει τὴν αὐτὴν κατασκευὴν, ὅπως ἡ ἑπαετὶς, μὲ τοὺς ζητοειδεῖς ἀρμούς, ἀποτελεῖται δέ, ὅπως φαίνεται ὀπισθεν, ἐξ ὑποτυπωδῶν καλυπτῆρων συνεχόμενων μετὰ τῶν στρωτῆρων, ἐκτεινομένων κανονικῶς πρὸς ἀριστερά, μὲ τὴν ἐξαίρεσιν δύο τμημάτων, ποὺ θὰ εἶχον δύο καλυπτῆρας δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ (εἰκ. 51).

3) Τὰ μέρη τῆς ὑδρορροῆς δὲν ἦσαν κατὰ τὸ πλάτος ἴσα. Ἀνήκον, ὡς φαίνεται, εἰς τρία μεγέθη, ὅπως καὶ αἱ λεοντοκεφαλαί. Καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν μερῶν ὡς καὶ τῶν λεοντοκράνων συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν γωνιαίων εἰς ἐκάστην πλευρὰν ὑπολογίζεται μὲ ἀρκετὴν πιθανότητα εἰς 27.

4) Ἡ ὑδρορροή δὲν ἔχει τὴν αὐτὴν κλίσιν μὲ τὴν ἄλλην στέγην ἀλλὰ μικροτέραν, ἴσην μὲ τὴν ἀντίστροφον κλίσιν τῆς πλίνθου τῆς Σφιγγός.

5) Αἱ λεοντοκεφαλαὶ παρουσιάζουν ἐλαφροτάτην στροφὴν πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ ἀριστερά. Τὴν στροφὴν δὲν ἀποτελεῖ ἡ ἀπλὴ λοξὴ τοποθέτησις τῆς κεφαλῆς ἀλλ' αἱ ὀπτικαὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀλλοιώσεις ὄλων τῶν συστατικῶν τῆς εἰκόνας.

6) Ἐπειδὴ ἐκ τῆς ἀριθμήσεως τῶν κεραμῶν καὶ τοῦ καθορισμοῦ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς γνωρίζομεν πολλῶν συντριμμάτων τὴν θέσιν καὶ τὴν στροφὴν, ἐξάγομεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι καὶ εἰς τὰς δύο πλευρὰς ὑπῆρχεν ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἡ πρὸς ἀριστερὰ στροφὴ καὶ ἀκόμη ὅτι ὁ χωρισμὸς τῶν κατευθύνσεων ἢ στροφῶν ἐγένετο κατὰ τὸ μέσον τῆς μακρᾶς πλευρᾶς.

7) Ἡ ἑπαετὶς κατὰ τι ἄδροτέρα τῆς ὑδρορροῆς ἐμφανίζει καὶ ἄλλας ἀξίας, ὡς τὸ ἐλαφρῶς καμπυλωτὸν σώμα τῆς κάτω πλατείας ταινίας μὲ τὸ διπλοῦν πλέγμα καὶ τὴν λεπτοτάτην καμπύλωσιν τῆς ἡρέμα ἀνερχομένης ἄκρας (εἰκ. 34).

8) Τὸ διπλοῦν πλέγμα περιτρέχει πάντοτε πρὸς τὰ δεξιὰ ὅλας τὰς πλευρὰς. Τὰ φύλλα τοῦ ἰωνικοῦ κυματίου δὲν παρουσιάζουν κίνησιν, ἀλλὰ τὸ ὑπεράνω ἀβακωτὸν. Τοῦτο κατευθύνεται ἀπὸ τῆς κορυφῆς κάθε ἀετώματος πρὸς τὰ κάτω καὶ τὴν μακρὰν πλευρὰν μέχρι τοῦ μέσου αὐτῆς ὑπὲρ τὴν 14^{ην} λεοντοκεφαλὴν καὶ ἐκεῖθεν ἀντιστρόφως πρὸς τὴν σχετικὴν πλευρὰν τοῦ ἀετώματος. Ἡ ὑπόθεσις ἐνισχύεται καὶ μὲ ἀναλογίας ἐκ Κερκύρας.

9) Πρὸ πάντων διὰ τὴν ἀπλούστευσιν ὡς πρὸς τὸν χρωματισμὸν ἀδύνατον νὰ ὑπερβῶμεν τὸ μέσον τοῦ 6^{ου} αἰῶνος.

Ἡ κεράμωσις περὶ τὸ 500 π.Χ.

Σύμφωνα μὲ τὰ εὐρήματα οἱ ἀκροκέραμοι ἔχουν πάντοτε τὸν συνεχόμενον στρωτῆρα πρὸς ἀριστερά, ἀλλ' αἱ κλίσεις τῶν μετώπων καὶ τῶν ἀνθεμίων εἶναι διτταί, πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἄλλοτε ἀριστερά.

1) Περίτεχον καὶ πλουσίαν κίνησιν παρουσιάζει ὁ καλῶς διατηρούμενος ἀκροκέραμος. Δὲν παραλείπεται ἢ πρὸς τὰ δεξιὰ κλίσις διὰ τὴν τεχνικὴν ἀνάγκην νὰ καλυφθῇ καλῶς ὁ παρεισάκτος στρωτῆρ, ἀλλ' ἡ μερικὴ αὕτη κλίσις προκαλεῖ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἀντικίνησιν πρὸς ἀριστερά. Αἱ λεπτομερειακαὶ μετακινήσεις ἔνω καὶ κάτω καὶ αἱ παράγωγοι ὀπτικαὶ μορφαὶ ἀποτελοῦν ἐξαιρετικῶς ἀρμονικὸν σύνολον (εἰκ. 51-61).

2) Ἀπλουστέρα εἶναι ἡ κίνησις ἐπὶ τοῦ ἐτέρου ἀκροκεράμου. Ὁ πραγματικὸς ἄξων τοῦ ἀνθεμίου λοξεύει καὶ ἡ κίνησις τοῦ κοσμήματος ὡς καὶ τοῦ μετώπου εἶναι σαφῆς καὶ ἐνιαία, πρὸς τὰ δεξιὰ.

3) Ἐξόχως διδακτικὴ εἶναι ἡ ἀντιπαράθεσις τῶν διαφορῶν ὡς καὶ τῆς ὁμοιότητος μεταξὺ τῶν δύο εἰδῶν ἡγεμόνων κεραμίδων. Εὐλόγον εἶναι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ χωρισμὸς τῶν δύο κλίσεων καὶ κατευθύνσεων ἐγένετο κατὰ τὸν ἐγκάρσιον ἄξονα, ὅπως καὶ ἐπὶ τῶν παλαιότερων δύο κεραμώσεων.

4) Ὁ στρωτῆρ φαίνεται ὅτι εἶχε τὸ πλάτος 7 παλαστῶν τοῦ αἰτωλικοῦ ποδός, ὅπως καὶ ὁ παλαιότερος τοῦ 570 π.Χ. Ἐπίσης πιθανὸν εἶναι, ὅτι εἰς μικρὸν σύντριμμα ἔχομεν λείψανον τῆς οἰκειάς εἰς τὴν κεράμωσιν ἐπαιτίδος.

Τέλος ὑπενθυμίζομεν τὸν διαφορισμὸν μεταξὺ τῶν ἀρμάτων καὶ τῶν Νικῶν ἐπὶ τῆς σίμης τοῦ 4ου αἰῶνος ὡς ἔργον τέχνης ἀξιόλογον καὶ ὅτι τὸ Γοργόνειον τῆς μετόπης, ὡς καὶ ἄλλα ἄλλοθεν Γοργόνεια, δὲν εἶναι ἀκριβῶς μετωπικόν.

Η ΛΑΝΘΑΝΟΥΣΑ ΚΙΝΗΣΙΣ

Κατὰ τὴν ἀνακεφαλαίωσιν δὲν ἀνεφέρθησαν ὅλα τὰ πορίσματα τῆς ἐρεῦνης ἀλλὰ μόνον τὰ κυριώτερα, ὅπως ἦτο ἀνάγκη διὰ τὴν συντομίαν. Μεταξὺ δὲ τούτων τὸ ἐπιφανέστερον καὶ πολυτιμότερον κέρδος ὑπῆρξεν ἡ βεβαίωσις, ὅτι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7ου αἰῶνος καὶ ἔξῃς οἱ Καλυδώνιοι κεραμεῖς ἐγνώριζον, ὅτι αἱ προτομαὶ τῶν κορῶν, τὰ ἀνθέμια τῶν ἀκροκεράμων καὶ τῶν ἐπὶ τῆς κορυφαίας, αἱ λεοντοκεφαλαί, παρὰ τὴν μετωπικὴν τῶν ἐμφάνισιν, παρουσιάζουν καὶ ἄλλην πλαγιωτέραν ὄψιν καὶ κίνησιν πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ ἀριστερά. Ἡ κίνησις αὕτη διέφευγε μέχρι τοῦδε τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν παντοῦ, ὅπου ἐγένετο λόγος περὶ τῆς ἀρχαίας στεγάσεως, ἐπειδὴ ἦτο ἐλαφρὰ καὶ μάλιστα ἀφανής, ὅταν εἰς τὰς συχνοτάτας περιπτώσεις ἔχομεν ἐμπρὸς μας συντρίμματα. Φαίνεται καὶ εἶναι πολὺ ἐλαφρὰ ἢ ἀπόκλισις πρὸς τὰ πλάγια καὶ τοῦτο κατ' ἀνάγκην, ἐπειδὴ δύο ἀντίθετοι ὄψεις πρέπει νὰ συνυπάρχουν. Ἐκ τῶν δύο ἀντιθέτων εἰκόνων ἡ ἐπικρατεστέρα εἶναι βεβαίως ἡ μετωπικὴ καὶ ἡ εἰς ταύτην ὑποκειμένη πλαγία εἶναι φυσικὰ ἀσθενεστέρα καὶ γίνεται μὲ κίνησιν οἶονεὶ κρυφὴν καὶ λανθάνουσαν. Ἀλλ' ὅμως ἡ κρυφὴ αὕτη κίνησις, ἐπειδὴ ἀπλώνεται παντοῦ καὶ εἰς τὰς μικροτέρας λεπτομερείας καὶ εἶναι ἀκόμη τρισδιάστατος, ἀποβαίνει πλουσία καὶ σημαντικὴ. Προστίθεται, ὅτι αἱ δύο εἰκόνες, ἐπειδὴ συμφωνοῦν μεταξὺ τῶν διὰ τὴν ὑπόταξιν τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην καὶ συγχρόνως διαφέρουν, ἀποτελοῦν ἀπλοῦν ρυθμὸν ἐκ δύο μελῶν, γνωστὸν δὲ εἶναι ὅτι κάθε συνδυαζόμενον μέλος ἐξαιρεται διὰ τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἄλλο. Καὶ ἡ συγκρότησις τούτου τοῦ ρυθμοῦ, ἃς ὑπάρχει εἰς τὸ ταπεινὸν κεραμίδι, εἶναι ἔργον τέχνης μὲ τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν ἀξίαν. Τί σκοπὸν δὲ εἶχεν ἡ σύνθεσις τόσων καλλιτεχνημάτων εἴμεθα τῶρα εἰς θέσιν μὲ τὴν ἀρκετὰ πλουσίαν ἐμπειρίαν πού ἔχομεν νὰ εἴπωμεν μὲ ἀκριβείαν.

Ὅπως εἶδομεν, ἡ κλίσις τῶν ἀνθεμίων ἀναποκρίνεται καὶ ἐξεικονίζει τὴν τεχνικὴν προσπάθειαν νὰ καλυφθῇ ὁ ἕτερος ἐκ τῶν στρωτῆρων μὲ ὅσον τὸ δυνατὸν μεγάλην ἀσφάλειαν. Εἰς τοῦτο χρησιμεύει ἡ ἀνισότης τῶν πλευρῶν εἰς τοὺς καλυπτῆρας καὶ

κατὰ τὰ ἄκρα ὅπως καὶ εἰς τὴν κορυφαίαν, ἢ ταπεινότερα κατὰ τι ἐπιφάνεια τοῦ ἑτέρου στρωτήρος, ὥστε τὸ μέτωπον τοῦ ἡγεμόνος νὰ κλίνη ἐλαφρῶς καὶ συγχρόνως νὰ στερεώνη τὸ κεραμικὸν συγχρότημα κατὰ τῆς βίας τῶν ἀνέμων καὶ τῶν βροχῶν. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ κίνησις τοῦ ἀνθεμίου συμφωνεῖ πάντοτε πρὸς τὴν κλίσιν τῆς κεραμικῆς βάσεως, εὐλόγον εἶναι νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἐκ τῆς τεχνικῆς αὐτῆς ἀνάγκης ἐξεπήγασεν ἡ ἰδέα τῆς τοιαύτης ἐξεικονίσεως. Ἄλλ' ὅτι τοῦτον μόνον εἶχε τὸν σκοπὸν ἡ θαυμαστὴ «λανθάνουσα» κίνησις ἀδύνατον εἶναι νὰ δεχθῶμεν. Ἔχομεν εἰς ἀπόδειξιν πλείονας τοῦ ἑνὸς λόγους. Εἰς τὰς ἀρχαιοτάτας κεραμώσεις αἱ 2 ἢ 3 προτομαὶ κορῶν, ποῦ εὐρέθησαν, παρουσιάζουν τὴν αὐτὴν πάντοτε κίνησιν πρὸς τὰ δεξιὰ, ἀλλ' εἰς τὴν κεράμωσιν περὶ τὸ 570, τὰς λεοντοκεφαλὰς τοῦ 550 καὶ τοὺς ἀνθεμωτοὺς τοῦ 500 εἶδομεν ὅτι ὑπάρχουν δύο ἀντίθετοι κινήσεις καὶ κατευθύνσεις μὴ συμβιβάζόμενα πάντοτε μὲ τὴν κλίσιν τῶν ἀκροκεράμων. Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς τοῦ ὀρθοκεράμου τῆς κορυφαίας (εἰκ. 11) ἔχομεν κίνησιν τοῦ ἀνθεμίου ἀκριβῶς ἀντίθετον πρὸς τὴν κλίσιν τῆς κεραμίδος. Ἐπὶ τοῦ ὠραίου ἀκροκεράμου περὶ τὸ 500 (εἰκ. 60) ἡ κίνησις τοῦ ἀνθεμίου συμμορφώνεται ἐν μέρει πρὸς τὴν κλίσιν, ἀλλὰ κυρίως ἀναπτύσσεται ἀντιθέτως. Καὶ εἰς τὰς λεοντοκεφαλὰς ἄσχετος εἶναι ἡ στροφή των πρὸς τὴν θέσιν τοῦ ὑποτυπώδους καλυπτῆρος. Ἀρχικῶς ἄρα καὶ σύμφωνα μὲ τὴν αὐστηρὰν λογικὴν συνάρτησιν τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἡ κίνησις τῶν κοσμητικῶν μελῶν ὑπῆρξεν ἀπόρροια συνακόλουθος τοῦ ἐσωτερικοῦ μηχανισμοῦ τῆς στεγάσεως, ἀλλ' ἔνωρις προσέλαβεν αὐτοτέλειαν καὶ σημασίαν ἀρχιτεκτονικὴν μεγάλην. Κατὰ τὸ μέσον ἐχωρίζοντο αἱ ἀντίστροφοι κατευθύνσεις καὶ αἱ δύο ὅμοιαι καὶ διάφοροι σειραὶ ἀπετέλουν ρυθμὸν, τονίζοντα αἰσθητικῶς τὸ μέγα μᾶκρος τῆς πλευρᾶς¹.

Λανθάνουσαν κίνησιν καὶ διαφεύγουσαν ἕως πρὸ ὀλίγου τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν ὀνομάζομεν ἐπίσης καὶ τὴν κίνησιν τῶν χρωματιστῶν σειρῶν, ποῦ ἐσπουδάσαμεν πρὸ πάντων εἰς τὴν Κέρκυραν. Τὸ αὐτὸ φαινόμενον ἐβεβαιώσαμεν εἰς τὸ Λαφριαῖον κατὰ τρεῖς περιπτώσεις: 1) ἐπὶ τῆς φυλλοστοιχίας τῶν παλαιῶν γείσων, 2) ἐπὶ τῶν ἀκροκεράμων καὶ ὀρθοκεράμων τῆς κορυφαίας τῆς ἀρχαϊκῆς κεραμώσεως ὅπου περιφανῶς ἐκδηλώνεται ἡ διάφορος κατεύθυνσις εἰς ἕκαστον εἶδος καὶ 3) ἐπὶ τοῦ ἀβακωτοῦ κοσμήματος τῆς σίμης τοῦ μικροτέρου ναοῦ. Ὅπως μὲ ἀρετὴν πιθανότητα ἀναπαρεστήσαμεν τὴν κίνησιν, φαίνεται, πὼς ὁ ἀρχιτέκτων ἐπιχειρεῖ διὰ παντὸς διαθεσίμου μέσου νὰ ἐκφράσῃ τὸ σημαντικώτατον νόημα, ὅτι ὁ ναός, ἔχει διπλοῦν — δίδυμον ἀετὸν — καὶ ὅτι τὰ συνανήγοντα ἡμίση τοῦ κτίσματος χωρίζονται καὶ ἐνώνονται εἰς ἓν μέγα σύνολον.

Μέχρι τοῦδε περιορίσθημεν εἰς τὴν Καλυδῶνα καὶ τὴν Κέρκυραν μελετῶντες τὴν ἀπρόβλεπτην γενέουσαν τοῦ φαινομένου μὲ τὴν λανθάνουσαν κίνησιν ἐπὶ τῶν κεράμων. Σπανίως ἐμνημονεύθησαν παραδείγματα ἐξ ἄλλων τόπων καὶ κινδυνεύει νὰ πιστευθῇ, ὅτι θὰ πρόκειται περὶ τοπικῆς ἰδιορρυθμίας. Ὅμως τὰ πράγματα βεβαιώ-

¹ Λανθάνουσαν ὀνομάσαμεν τὴν κίνησιν δι' ἑλλειψιν καταλληλοτέρου ὀνόματος. Θὰ ἔλεγε κανεὶς, ὅτι, ἀφοῦ ἐκ τῆς γενομένης ἐρεύνης ἐφανερώθη, δὲν εἶναι πλέον λανθάνουσα. Ὅπως ἂν ἦτο ἡ λανθάνουσα κίνη-

σις διαφέρει τῆς φανερᾶς κινήσεως, ποῦ παρουσιάζει τὸ ἀπλοῦν ἢ διπλοῦν πλέγμα ἢ τὸ ραβδωτὸν λόγω τῆς μορφῆς των, καὶ ἄλλως δὲν φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως.

νον, ὅτι τὸ φαινόμενον εἶναι πανελλήνιον καὶ ἀπαντᾷ καθ' ὅλην τὴν Ἀρχαιότητα. Πρόκειται περὶ καλλιτεχνικῆς θελήσεως πραγματοποιουμένης πάντοτε καὶ σημαντικῆς καθ' ὅλην τὴν Ἑλληνικὴν Τέχνην. Τοῦτο εἰς ἐμὲ τοῦλάχιστον ἐπιβάλλουν νὰ πιστεύω

Εἰκ. 68. Ἀκροκέραμος ἐκ Θέρμου.

αἱ παρατηρήσεις ἐπὶ πρωτοτύπων, ὅσας ἀπὸ 20 περίπου ἐτῶν καὶ μὲ ἐπιμόνους προσπάθειάς κατώρθωσα ὡς βεβαίως νὰ ἐπιτύχω.

Ἀρχίζομεν ἀπὸ τὸν γειτονικὸν καὶ πρεσβυγενῆ Θέρμον, ὅπου εἰς τὸ τοπικὸν Μουσεῖον ἔχει συγκομισθῆ ἡ πλουσιωτέρα ἐν γένει συλλογὴ πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν. Ἐδῶ τὸ πρῶτον μετὰ τοῦ σχεδιαστοῦ ζωγράφου Χρ. Λεφάκη ἐβεβαιώσαμεν, ὅτι ἡ γνωστὴ ἀρχαιωτάτη κόρη τοῦ 640-30 π.Χ. (εἰκ. 68) ἡ κοσμοῦσα τὸ μέτωπον καλυπτῆρος εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεομίου Ἀπόλλωνος καθόλου δὲν εἶναι μόνον μετωπική. Τὸ ὅτι στρέφεται πρὸς τὰ δεξιὰ, ἐνῶ αἱ σύντροφοι λεοντοκεφαλαὶ πρὸς τὰ ἀριστερά, ἐστηροῦμεν ὄχι εἰς ὑποκειμενικὰς ἀντιλήψεις, οὔτε εἰς ὠρισμένας φωτογραφίας ἐκ τοῦ πλαγίου εἰλημμένας, ἀλλ' εἰς ἀντικειμενικὰς παρατηρήσεις ἐπὶ πάντων τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου καὶ τῆς κόμης ὀπτικῶς ἀλλοιουμένων ἕνεκα τῆς αὐτῆς πάντοτε πρὸς τὰ δεξιὰ κινήσεως καὶ συμφάνων πρὸς ἄλληλα. Ἡ μικρὸν καθ' ὑπόδειξιν τοῦ FR. POULSEN *Der Orient und die frühgriechische Kunst* σ. 155 εἰκ. 185 νεωτέρα γυναικεία κεφαλὴ εἰδείχθη στρεφόμενη ἀντιθέτως πρὸς ἀριστερά. Τὴν ἐλαφροτάτην ἀλλὰ βεβαίαν στροφὴν συνοδεύει

καὶ ὑποδεικνύει παρομοία διάθεσις, ὅπως εἰς τὴν Καλυδῶνα, τῶν πλευρῶν τοῦ καλυπτῆρος. Καὶ αἱ πολυάριθμοι κεφαλαὶ ἀνδρῶν, Σιληνῶν, κορῶν τῆς νεωτέρας κεραμώσεως τοῦ Θερμίου¹ περὶ τὸ 540 π.Χ. παρουσιάζουν πάντοτε τὴν αὐτὴν λανθάνουσαν στροφὴν, δεξιὰ ἢ ἀριστερά. Ἐκ τῶν δύο ἄλλων ναῶν ἔχομεν ἐπίσης ἀκροκεράμους κοσμουμένους μὲ κεφαλὰς ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν ἢ μὲ ἀνθέμια, χρόνων περὶ τὸ τέλος τοῦ 7^{ου} αἰῶνος, ὅπου ἀπαραίτητος εἶναι ὁ λεπτότατος συνδυασμὸς τῆς μετωπικῆς καὶ πλαγίας ὄψεως. Ἐν γένει δὲν ὑπάρχει μέσα εἰς τὴν πλουσίαν συλλογὴν γλυπτῶν, ὡς Σφιγξ τοῦ 5^{ου} αἰῶνος ἢ λέοντες χρησιμεύοντες ὡς ἀκρωτήρια, ἢ ἀνάγλυπτοι, πρόστυποι ἢ ἔκτυποι, κεφαλαὶ ἢ ἀνθέμια ἀκροκεράμων ἢ τῆς κορυφαίας, τὰ ὅποια νὰ παρουσιάσουν τὴν ἀκεραίαν μετωπικότητα, ὅπως γενικῶς εἶναι ἀποδεκτὴ. Ἐν τέλει σημειώνομεν, ὅτι τὸ αὐτὸ φαινόμενον δὲν περιορίζεται εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους, ἀλλ' ἐκτείνεται ἐπὶ τῶν κεράμων καὶ μέχρι τῶν ἑλληνιστικῶν.

Ἀπὸ τὴν ἀρχαϊκὴν μητρόπολιν, τὴν Κόρινθον, ἔχομεν ἀρκετὰ παραδείγματα, μερικὰ ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι δυνατὸν ὀπωσδήποτε νὰ διαπιστωθοῦν καὶ ἐκ τῶν φωτογραφιῶν τοῦ βιβλίου τῶν κυριῶν Ida Thallon Hill καὶ Lida Shaw King, CORINTH IV, I. Εἰς τὴν σ. 12, εἰκ. 2 λ.γ. ἔχομεν ἀκροκέραμον ἀνθεμωτῶν ὅμοιον πρὸς τὸν τῆς Καλυδῶνος (ἀνωτέρω εἰκ. 7), ὅπου καταφανὴς εἶναι ἡ κλίσις καὶ ἡ διαφορὰ τῶν κλαδίσκων κάτω. Βέβαια ὁ σχεδιαστὴς τοῦ λαμπροῦ χρωματιστοῦ πίνακος 1, ἐπειδὴ δὲν ὑποπτεύετο τὰς διαφορὰς καὶ τὴν κλίσιν ἀναπαρέστησε τὸ ἀνθέμιον κανονικώτατα, ὅπως καὶ εἰς τὸν πίνακα 2 καὶ 3. Καὶ εἰς τὴν σ. 18, εἰκ. 16 δημοσιεύεται ἀκέραιος διατηρούμενος ὀρθοκέραμος τῆς κορυφαίας, χρόνων περὶ τὸ 400 π.Χ., ἐπὶ τῆς προσθίας τοῦ ὁποίου καὶ ὀπισθίας ὄψεως εἶναι φανερὰ ἡ πρὸς τὰ ἀριστερὰ κλίσις. Ἀμελὲς εἶναι τὸ σχέδιον τῶν φύλλων, ἀλλ' ἐπιμόνως ἐξετάσας τὸ πρωτότυπον εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Ἐθν. Μουσείου παρατήρησα ὅτι ἀξιοπρόσεκτος εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ κεραμέως νὰ διακρίνῃ τὴν ἔμπροσθεν κυρίαν ὄψιν ἀπὸ τὴν ὀπισθεν καὶ νὰ παραστήσῃ τὴν κλίσιν ὄχι μόνον μὲ τὸ ἐσωτερικὸν σχέδιον ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν πρόσφορον κοπὴν τοῦ περιγράμματος καὶ τὴν πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν συμμόρφωσιν τοῦ καλυπτῆρος ἐκατέρωθεν. Θὰ ἤξιζε πολὺ ἡ ἀκριβὴς διὰ σχεδιασμάτων ἀναπαράστασις τῶν δύο ὄψεων τῶν ἐκ τοῦ πλαγίου ὀρθογραφιῶν καὶ τῆς κατόψεως, ὥστε πραγματικῶς νὰ κατανοηθῇ τὸ ἀξιόλογον κεραμικὸν ἔργον.

Ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως ἔχουν δημοσιευθῆ σχεδιάσματα εἰς μέγεθος ἰσομέτρητον ἀρκετῶν ἀκροκεράμων εἰς τὸ γνωστὸν ἔργον τοῦ BUSCHOR Tondächer II, πίν. 1-7 κέ., ἔνθα ἡμπορεῖ καθένας καὶ μακρὰν τῶν πρωτοτύπων ν' ἀντιληφθῇ τὴν συνδυασμένην κίνησιν. Τὸ γεγονός, ὅτι ἐρευνητῆς τῆς περὶ τῆς τοῦ Ἐθν. Μουσείου Buschor, πού ἐπεξεργάσθη μὲ πολλὴν ἐπιμέλειαν τὰ κεραμικὰ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἱκανὰς εὐρεθίσαις ἐπιτυχεῖς τῶν ζητημάτων, ὅμως δὲν ἀντελήφθη τὸν λεπτὸν καὶ περιτέχον τοῦτον συνδυασμὸν

¹ Ἡ φιλότιμος προσπάθεια τῆς Van Buren νὰ δημοσιεύσῃ πολλὰς φωτογραφίας ἐκ τῶν πηλίνων τοῦ Θερμίου ἐν Greek Fictile Revetements εἰκ. 123-143 δὲν βοηθεῖ τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸ νὰ πεισθῇ περὶ τῶν ἀνωτέρω. Μόνον φωτογραφία εἰλημμένα μὲ γωνίαν

κατάλληλον νὰ ἀναδείξῃ τὴν ὑπάρχουσαν ἀσυμμετρίαν καὶ ὄχι νὰ τὴν ἀφανίσῃ ἢ τὴν ἀνατρέψῃ καὶ κατάλληλα σχέδια, πού κάποτε θὰ δημοσιευθοῦν, θὰ ἐμφανίσουν τὴν ἀλήθειαν τῶν ἰσχυρισμῶν μου.

σμὸν τῶν ἀπόψεων, καταδεικνύει ἐμφαντικῶς, ὅτι πάντες ἀδυνατοῦμεν μὲ τὸ αἰσθητήριον τῆς ὁράσεως μόνον νὰ καθορίσωμεν οἰονδήποτε ποιοτικὸν σύνολον χωρὶς κάποιαν ἐκ τῶν προτέρων γνώσιν ἢ σχετικὴν ὑπόψιαν. Ἰσχύει πάντοτε τὸ τοῦ Ἐπιχάρμου: *νοῦς ὁρῆ καὶ νοῦς ἀκούει, τᾶλλα κωφὰ καὶ τυφλά*. Προφανῆς εἶναι ἡ συνδυασμένη διττὴ ἄποψις εἰς τὸν 1^{ον} πίνακα (ιδεὲ καὶ VAN BUREN εἰκ. 42). Ἀξιοσημείωτον εἶναι ἐπὶ τοῦ ἀκροκεράμου, ὅτι ἐλήφθη φροντίς νὰ μετριασθῇ ἡ κλίσις τοῦ μετώπου, ὥστε νὰ μὴ καταλυθῇ ἡ μετωπικὴ ἐντύπωσις καὶ ἡ ὅλη εἰκὼν προσλάβῃ λόγῳ τῆς ἀλλαγῆς ποιοτικῆν ἀξίαν. Ἡ ἐποχὴ, εἰς ἣν τυπολογικῶς ἀνήκει ὁ ἀκροκέραμος, πιστεύω, ὅτι εἶναι παλαιότερα τοῦ 6^{ου} αἰῶνος. Ἐν τούτοις ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ὑπὸ τοῦ DURM ἀπεικονισθέντος ἐν *Baukunst der Griechen*, σελ. 199, εἰκ. 173 ἀκροκεράμου ἐκ τῆς αὐτῆς στέγης μὲ διάφορον κλίσιν καὶ κατὰ τὴν πρόϊμον ταύτην ἐποχὴν ἐγνώριζον νὰ χωρίζουν κατὰ τὸ μέσον πιθανώτατα τῆς μακρᾶς πλευρᾶς τὰς ἀντιθέτους κλίσεις καὶ κατευθύνσεις. Σημειώνομεν ἀκόμη, ὅτι ἐπὶ τοῦ πίν. 2 τὰ συντρίμματα ὑποδεικνύουν τὴν πρὸς ἀριστερὰ κλίσιν, ὁ ἀκροκέραμος τοῦ πίν. 3 κλίνει δεξιὰ, εἰς τὸν πίν. 5 τὸ κοσμοῦν τὸ μέτωπον λακωνικοῦ κεράμου Γοργόνειον μὲ πλήρη βεβαιότητα στρέφεται ἀριστερὰ καὶ ἐπὶ τοῦ πίν. 6 ἔχομεν ἀνθέμιον μὲ τὴν διπλὴν κίνησιν τοῦ καλυδωνίου τῆς ἀνωτέρω εἰκόνοσ. Καὶ ἐπὶ τῆς μαρμαρίνης σίμης τοῦ ἀρχαίου πεισιστρατείου ναοῦ, περιπτέρου ἤδη τότε, ὡς κατέδειξε τοῦτο ὁ W. Schuchhardt (*AM.* 1935/36, 1 κέ.) ὑπῆρχεν, ὡς φαίνεται, ἡ πρόθεσις τῆς ἀπὸ τοῦ ἐγκαρσίου ἄξινος πρὸς τοὺς ἀετοὺς κινήσεως τοῦ ὀκτωειδοῦς ∞ πλέγματος¹.

Εἰς ἀποθήκην τοῦ Μουσείου τῆς Ἐλευσίνος, ὡς μὲ ἐλληροφόρησεν ὁ κ. Ἰωάννης Τραυλός, γνώστης ἀκριβῆς τῶν κατὰ τὸ ἱερὸν τελευταίων ἐρευνῶν, καθ' ὅς ἔσχε μέρος ἐνεργόν, φυλάσσονται συνδυασμένοι καλυπτῆρες καὶ στρωτῆρες τοῦ ἀρχαιοτάτου γνωστοῦ τύπου, ὡς ὁ ἀπεικονιζόμενος ἐν *CORINTH IV*, 1, σελ. 11, παρουσιάζοντες κλίσιν τοῦ μικροτάτου ἀνθεμίου μὲ τοὺς μακροὺς πλοκάμους σύμφωνον μὲ τὴν κατανούουσαν καὶ μικροτέραν πλευρὰν τοῦ καλυπτῆρος (11.5-11)². Οἱ ὡς ἄνω ἀκροκέραμοι, ὡς τοῦτο βεβαιώνει ὁ αὐτὸς κ. Τραυλός, ἀνήκουν εἰς τὸ στρώμα τοῦ προπεισιστρατείου, σολωνείου Τελεστηρίου.

Σχετικῶς μὲ τὴν Κέρκυραν ἐκτὸς τῶν εἰρημένων, τῆς πολυειδοῦς κινήσεως τῶν χρωματιστῶν σειρῶν καὶ τῆς στροφῆς τῶν μεγάλων κεφαλῶν τοῦ ναοῦ τῆς ἀκροπόλεως (Μον Repos) ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι δὲν λείπει ἡ αὐτὴ στροφὴ καὶ εἰς τὰς μικρὰς προτομὰς «ποτνιας θηρῶν» μετὰ λέοντος ἢ σφιγγὸς ἐκατέρωθεν ἐπὶ τοῦ μετώπου καλυπτῆρων (*KORKYRA I*, σελ. 138-9).

Στροφὴν σιγανὴν καὶ λανθάνουσαν ἐβεβαίωσα πρὸ τῶν πρωτοτύπων καὶ ἐπὶ τῶν ἀκολουθῶν λεοντοκεφαλῶν ὑδρορροῆς. Ἐπὶ τοῦ γνωστοῦ ἐκ Τροιζήνος γωνιαίου ἀποκόμματος ἢ ἀκρινῆ λεοντοκεφαλῆ στρέφεται δεξιὰ πρὸς τὸ ἀέτωμα. Ἡ μαρμαρίνη ὥραια

1 Περὶ τῆς κινήσεως ταύτης, κατὰ τι περιλόκου καὶ ἀνωμάλου, ἐπειδὴ κατὰ τὴν αὐτὴν σειρὰν γίνεται μετὰπτωσις ἀπὸ τῆς μῖας εἰς τὴν ἄλλην κατευθύνσιν ἰδὲ τὰς παρατηρήσεις μου εἰς *KORKYRA I*, σ. 113, σημ. 1. Ὅτι καὶ εἰς τὸν ἀρχαιότερον ναὸν τῆς Ἀφαιίας ἔχομεν ἐπὶ τῶν κεράμων καὶ τῆς σίμης τῶν ἀετωμάτων τὴν

αὐτὴν διάταξιν τῶν κατευθύνσεων ἰδὲ εἰς τὴν αὐτὴν σ. 113 σημ. 2.

2 Ὁ ἀκροκέραμος — παλαιὸν εὔρημα — ἐξ Ἐλευσίνος, ὁ ἀπεικονιζόμενος παρὰ τοῦ KOCH ἐν *RM.* 1915, σ. 79, εἶναι ὁμοίος πρὸς τοὺς ἀνωτέρω ἀλλ' ἔχει σχεδιασθῆ κανονικῶς, δηλαδὴ ἀνακριβῶς.

λεοντοκεφαλή τοῦ ναοῦ τῆς Πολιάδος ἐκ τῆς νεωτέρας ὑδρορροῆς τῆς ἐποχῆς τῶν Πεισιπρατιδῶν στρέφεται ἀριστερὰ (PAYNE-YOUNG *Archaic Marble Sculpture of Acropolis* πίν. 132). Περὶ τῶν ἐκ τοῦ Παρθενῶνος λεοντοκεφαλῶν εἴπομεν ἤδη. Καὶ αἱ δύο σωζόμενα τῆς βορείας πλευρᾶς κεφαλαὶ στρέφονται καθέμια πρὸς τὸ δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ ἀέτωμα. Ἐκ Τεγέας καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς ἔχομεν τὴν καλῶς σωζομένην λεοντοκέφαλον ὑδρορροήν με βεβαίαν ἀπόκλισιν πρὸς τὰ δεξιὰ, ὡς δύναται τις καὶ ἐκ τῆς ἀπεικονίσεως νὰ πεισθῇ (DUGAS κ. ἄ. *Le sanctuaire d'Aléa Athéna*, πίν. 46α. Οἱ συναφθέντες πρὸς τὴν ὑδρορροήν ὀρθοκέραμοι μοῦ ἐφάνησαν εἰς τὸ Μουσεῖον στρεφόμενοι ἠρέμα πρὸς ἀριστερά, ὅπως καὶ ὁ ὀρθοκέραμος τῆς κορυφαίας ἔ. ἄ. πίν. 47 Ca). Τέλος καὶ ὁ ὀπωσθήποτε καλῶς διατηρούμενος λεοντοκέφαλος κρουνοῦς ἐκ τοῦ τελευταίου περὶ τὸ 400 π.Χ. ναοῦ τῆς Λαφρίας (Laphrion σελ. 138, ὅπου καὶ ἐκ τοῦ σχεδιασμοῦ τοῦ Duggve ἢ ἀπόκλισις ὑποδηλώνεται)¹ στρέφεται μικρὸν πρὸς τὰ ἀριστερά.

Τὰ μνημονευθέντα παραδείγματα εἶναι ἀρκετά, ὥστε νὰ πείσουν καθένα περὶ τῆς γενικότητος τοῦ φαινομένου καὶ εἶναι βέβαιοι, ὅτι εἰς κάθε μουσεῖον, ὅπου ὑπάρχουν ἀνθεματοὶ κέραμοι ἢ λεοντοκεφαλαὶ ὑδρορροῆς, θὰ ἐπαληθεύσῃ ἐπ' αὐτῶν ἡ ἀπόκλισις ἀπὸ τῆς ὀρθοδοξίας, ἀρκεῖ νὰ διατηροῦνται ὀπωσθήποτε καλῶς καὶ νὰ μὴ στεροῦνται τῆς ἀναγκαίας ὀριζοντίας βάσεώς των. Καὶ εἰς ἐπισφράγισιν τῶν λόγων θὰ χρησιμεύσῃ ἡ παρατιθεμένη ἐδῶ *εἰκὼν ΒΘ* ἀνθεματοῦ καλυπτῆρος ἐκ Μακεδονίας καὶ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Παλατίτσας, χρόνων ἑλληνιστικῶν, πιθανώτατα τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος.²

Ὁ ἀπεικονιζόμενος καλυπτῆρ προῆλθε μαζί με πολυάριθμα συντρίμματα κεράμων παντὸς εἶδους ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν μου κατὰ τὸ ἀνάκτορον τῶν ἐτῶν 1937-40. Ἡ διατήρησίς του εἶναι τελεία, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς εἰκόνας. Τὸ ὕψος εἶναι 27.7 κάτω δὲ τὸ μέγιστον πλάτος 23.8. Ὁ πραγματικὸς ἄξων τοῦ ἀνθεμίου εἶναι λοξὸς καὶ κλίνει ἐλαφρῶς πρὸς τὰ δεξιὰ σχηματίζων γωνίαν κάτω ὑπὲρ τὴν βάσιν 93°. Ὅλα τὰ πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ κατωτέρου μέρους, ἔλικες, κλάδοι, ἀνθάκια εἶναι ἐλαφρῶς εὐρύτερα καὶ καταβαίνουν ἀντιθέτως πρὸς τὰ ἀντίστοιχα μέλη ἀριστερά, ὥστε τὸ ὀλικὸν ὕψος νὰ ὑπολείπεται κατὰ 10 χιλιοστὰ τοῦ ἐτέρου (12.5-13.5) Διαφορετικὰ κατὰ τὸ ἀνώτερον μέγα ἀνθέμιον ὡς καὶ τὸ ἐγκλειόμενον μικρὸν ἀναβαίνει πρὸς ἰσορροπήσιν τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ μέρος καὶ καταβαίνει συμμαζευόμενον τὸ ἀντίστοιχον. Ἡ ὅλη κίνησις εἶναι κρᾶμα τῆς κλίσεως πρὸς τὰ δεξιὰ (ἀροκέραμος τοῦ 500 τῆς Καλυδῶνος) καὶ τῆς πρὸς ἀριστερὰ ἀντιδράσεως τοῦ ἀνωτέρου μέρους (πρβ. εἰκ. 60). Διατηρεῖται ἐπίσης καλῶς καὶ ἄλλος ἀνθεμωτὸς με κλίσιν τοῦ ἄξωνος ἀριστερά. Ἐπ' αὐτοῦ ἡ κίνησις, κάτω καὶ ἄνω εἶναι

1 Δὲν εὐκαίρησα νὰ ζετᾶσω τοὺς μαρμαρίνους καλυπτῆρας τοῦ ναοῦ σχετικὰ με τὴν ἀνισότητά των πλευρῶν. Ὅτι αὕτη θὰ ὑπῆρχε εἶναι βέβαιοι. Καὶ ὁ DUGGVE σημειώνει εἰς τὴν σ. 130 τοῦ βιβλίου του εἰκ. 151, πλευρᾶς 97 καὶ 100 χιλ. τῶν καλυπτῆρων τῆς κορυφαίας.

2 Τὸ σχέδιον εἶναι οὐσιαστικῶς ἔργον τῆς βοηθοῦ εἰς τὴν ἀνασκαφικὴν ἐρευναν τοῦ 1940 φοιτητριάς τότε Δ^δος Ναυσιᾶς Στεργίου καὶ τώρα κυρίας Γ. Θεοτοκά γε-

νόμενον ἀπλῶς με μολύβι. Ὁ κ. Ἄλ. Κοντόπουλος ἐμελάνωσε καταλλήλως τὸ ἀρχικὸν σχέδιον χάριν τῆς ἐκτυπώσεως. Εἰς τὸ λαμπρὸν ἔργον τῶν HEUZENY καὶ DAUMET *Mission de Macédoine* πίν. 12 ἀπεικονίζεται ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἐκ τοῦ ἀνακτόρου καὶ σχεδιάσμα ἀνθεματοῦ ἀροκεράμου, ἐφ' οὗ διὰ τὴν ἀκρίβειαν, μεθ' ἧς εἰργάζετο ὁ ἀρχιτέκτων Daumet, δὲν ἀποκρίπτονται αἱ ἀποκλίσεις.

ἀπλῆ καὶ ἐνιαία. Τὸ πρᾶγμα ἐνθυμίζει τοὺς δύο συστοίχους ἀκροκεράμους τῆς Καλυδῶνος τοῦ 500 μὲ δμαλὴν καὶ πολύπλοκον κίνησιν.

Μετὰ τὴν βεβαίωσιν, ὅτι τὸ φαινόμενον τῶν λεπτεπιλέπτων κινήσεων τῶν κοσμη-

Εἰκ. 69. Μέτωπον καλυπτήρος ἐκ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Παλατίσας.

τικῶν μελῶν τῆς σίμης καὶ τῆς κορυφαίας ὡς καὶ τῶν κατευθύνσεων τῶν χρωματιστῶν σειρῶν εἶναι γενικώτατον καὶ μάλιστα ἀνεξάφροτον, φυσικὸν εἶναι νὰ ἐρωτήσωμεν οἱ νεώτεροι, πρὸς τὴν ἢ τὴν ἰσοπέθειαν καὶ ἐπιμέλειαν τῶν ἀρχαίων νὰ περιβάλλουν μὲ τὸν ἀέρα μεγάλης τέχνης μικρὰ καὶ διαφεύγοντα τὴν προσοχὴν κοσμητικὰ πράγματα. Ἡ ἀπάντησις εἰς τὴν ἀπορίαν δὲν εἶναι δύσκολος. Ἐὰν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι διὰ τοὺς παλαιούς ἢ κεραμοτὴν στέγη — ἀδιάφορον ἂν αἱ κεραμίδες ἦσαν πῆλιναι ἢ μαρμαρίναι — ἀπετέλει σημαντικὸν μέρος τῆς ὅλης κατασκευῆς καὶ μάλιστα τῆς ἐξωτερικῆς ἐμφανί-

σεως πρὸς τὴν ὁποίαν κατ' ἐξοχὴν ἀπέβλεπον οἱ παλαιοὶ ἀρχιτέκτονες. Αἱ συνήθως δύο μεγάλαι ἐπιφάνειαι ἦσαν συνθέσεις καλλιτεχνικαί, διότι καθεμία ἐκ τῶν κεραμίδων μὲ τὴν ἐκφραστικὴν τῆς λειτουργίας αὐτῆς μορφήν, τὸ ὑπὲρ τὴν μηχανικὴν χρησιμότητα μέγεθος καὶ τὴν ἐπιβολὴν ἐσήμαινεν ὀντότητα ἰδιαίτερον ἀρμονικομένην ὄχι μόνον μὲ τὰς λοιπὰς ἀλλὰ καὶ ἀνάλογον πρὸς ὅλα τὰ ὄργανικὰ μέλη τῆς κατασκευῆς. Τὰ περιγράμματα δὲ τῶν ἐπιφανειῶν τούτων, ἡ σίμη καὶ ἡ κορυφαία, ἦσαν συγχρόνως καὶ ἐπιφανῆ περιγράμματα τοῦ ὅλου ναοῦ. Εὐνόητον ἄρα εἶναι, ὅτι οἱ παλαιοὶ σύμφωνα μὲ τὰς ἰδιαιτέρας τῶν αἰσθητικῶν ἀνάγκας καὶ τίποτε δὲν παρημέλουν καὶ μὲ περισσὴν ἀγάπην ἐστόλιζαν τὰ προφανέστερα μέρη τῆς στέγης.

Ὡς ἤδη ἐξετέθη τὰ κοσμητικὰ μέλη τῆς σίμης καὶ τῆς κορυφαίας ἔχουν διττὴν ἀξίαν. Κάθε λεοντοκεφαλὴ ἢ ἀνθεματῶν μέτωπον ἀποτελεῖ καθ' ἑαυτὸ ἔργον τέχνης ἀξιοπρόσεκτον, ἀπλοῦν ρυθμὸν μὲ δύο διαφορετικὰς ἀπόψεις ἀρμονικομένας. Ἐπειτα πολλὰ παρόμοια καλλιτεχνήματα ἀπαρτίζοντα σειρὰν ὁμότροπον ἢ συνθέστερον μὲ δύο ἀντιθέτους κατευθύνσεις παίρνουν ἀξιόλογον σημασίαν ἀρχιτεκτονικὴν. Εἰς τὸ αὐτὸ συντελοῦν καὶ αἱ κατευθύνσεις τῶν χρωματιστῶν σειρῶν. Διὰ τῶν προσφουεστάτων καλλιτεχνικῶν μέσων μεγεθύνονται ὀπτικῶς τὰ μακρὰ περιγράμματα καὶ ἀκολούθως ἡ ὅλη κατασκευὴ. Εἶναι γοητευτικόν, ὅτι μεγάλα πηγάζουν ἀποτελέσματα ἀπὸ τὴν λανθάνουσαν, συγλήν καὶ σχεδὸν ἀφανῆ ἀπόκλισιν πέραν καὶ τόσον ἐγγὺς πρὸς τὴν κανονικὴν γεωμετρικὴν παράστασιν. Καὶ εἶναι ἐλκυστικόν νὰ ζητήσωμεν, μήπως καὶ τὰ περίφημα refinements, αἱ λεπτόταται καὶ μὴ ὑπαγόμεναι εἰς φανερὰ γεωμετρικὰ σχήματα κινήσεις ἐπὶ τῶν μεγάλων ἀρχιτεκτονικῶν ἔργων, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον πρέπει νὰ ἐρμηνευθοῦν. Θὰ εἶναι σημαντικὸν κέρδος, ἂν ἀπαλλαγῶμεν μὲ τὴν βοήθειαν τῶν κεραμικῶν πραγμάτων ἀπὸ τὴν σχετικὴν πολυγωνίαν καὶ ἀβεβαιότητα.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Ἐνώπιον ἐπαρκῶς διατηρουμένου μετώπου ἀρχαίου ναοῦ, ὡς τοῦ Παρθενῶνος, τοῦ Θησείου καὶ ἄλλων, διακρίνομεν εὐχερῶς τὰ φανερῶς κινούμενα μέρη τῆς κατασκευῆς. Ἄν παραλείψωμεν τὰς τρεῖς διαστάσεις τοῦ συνόλου, φανερὰ εἶναι ἡ πυραμιδοειδὴς κίνησις εἰς τὸ κρηπίδωμα καὶ τὰς βαθμίδας, ἡ ἀρκετὰ αἰσθητὴ πρὸς τὰ ἄνω φορὰ τῶν κίωνων μὲ τὴν διαρκῶς μειουμένην διάμετρον καὶ τὰς συμφώνους ραβδώσεις πρὸδῆλος ἢ κατὰ τὴν ἐναλλαγὴν τῶν τριγλύφων καὶ μετοπῶν ρυθμικὴ τάξις καὶ τέλος ἡ κίνησις τῆς στέγης, ἡ τερματιζομένη εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ἀετώματος. Παρὰ τὰς φανεράς, ὡς ταύτας σημαίνουν τὰ προβαλλόμενα μυϊκὰ αἰσθήματα τῶν ὀφθαλμῶν μας, ὑπάρχουν καὶ αἱ διαφεύγουσαι τὴν κοινὴν προσοχὴν κινήσεις, ὡς εἶναι 1) αἱ συχναὶ καμπυλότητες, 2) αἱ κλίσεις τῶν κίωνων καὶ μέρους τῆς ὑπεράνω κατασκευῆς, 3) ἡ ἔντασις καὶ 4) ἡ ἐκ τῶν ἀναλογιῶν καὶ τῆς μορφολογίας κινήσις. Εἰς τὸ ἐξῆς θὰ ἐξετάσωμεν, κατὰ πόσον συμφωνοῦν αἱ λανθάνουσαι πρὸς τὰς φανεράς ἢ διαφερόναι καὶ προσορῖζονται νὰ διορθῶνουν μόνον ἐνδεχομένης ὀπτικῶς ἀπάτας.

Ἐὰν ὑποτεθῆ, ὅτι ὁ ὑψηλὸς 10 μέτρα ἄνευ τοῦ κionoκράνου κίων τοῦ Παρθενῶνος εἶχε τὸ σχῆμα τοῦ μαθηματικῶς ὄρισμένου κυλίνδρου, θὰ ἔχανεν ἐξάπαντος

μέρος ἀπὸ τὸ ὕψος του εἰς τὴν ἐντύπωσιν, διότι ὁ θεατῆς, βέβαιος, ὅτι πρόκειται περὶ ἰσοπαχοῦς ὁμοιομόρφου στύλου θὰ ἔσπευδεν ἀπὸ τῆς βάσεως κάτω νὰ φθάσῃ σύντομα εἰς τὴν κορυφὴν καὶ θὰ εἶχεν οὕτω ἀτελῆ καὶ ἐπιπολαίαν ἰδέαν περὶ τοῦ ὕψους. Ἀντιθέτως, εἰς τὴν περιπτώσιν, τὴν μόνην πραγματικὴν, τοῦ ἀπὸ τῆς βάσεως πρὸς τὰ ἐπάνω διαρκῶς μειουμένου κίονος τὰ ἐκατέρωθεν σαφῆ περιγράμματα λοξεύουν ἢ πλαγιάζουσι μὲ ὀρισμένην κατευθύνσιν, ταῦτα δὲ παρακολουθοῦμεν ἀνέτως καὶ τρόπον τινὰ διαβάζομεν ἀνελλιπῶς ὁλόκληρον τὴν διαδρομὴν. Ἔτσι ἀποκομίζομεν ἀκεραίαν καὶ ἔντονον ἐντύπωσιν. Τὰ ἀκρινὰ περιγράμματα δὲν λείπουν, ὅπουδῆποτε καὶ ἂν στέκεται ὁ θεατῆς, διότι τὸν κίονα περιβάλλουν τὰ ἐκφραστικώτερα μέσα τῆς ἰσχυρᾶς ἀνατάσεως αἱ ῥαβδώσεις. Ἐξ ἄλλου, ὅταν συγχρόνως τὸ βλέμμα καταφέρεται ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω, ἐμπεδώνεται αἰσθητικῶς — μηχανικοὶ λόγοι δὲν ἔχουν θέσιν — ἡ ἰδέα τῆς μεγάλης σταθερότητος. Ὑπάρχει ἐν τούτοις καὶ κάποια ἀδυναμία εἰς τὴν ἐν γένει θαυμαστὴν εἰκόνα τοῦ ἀπολύτως σταθεροῦ καὶ συνεχῶς ἀναβαίνοντος κίονος. Αἱ μεταξὺ τῶν ἀκρινῶν ῥαβδώσεις ἀποβάλλουν ἐν μέρει τὴν πλαγιότητα των, ὅταν ἀκίνητοι προσβλέπωμεν τὸν ναὸν καὶ τοὺς κίονας ἐκ τῶν ἔμπροσθεν. Ἀλλὰ τὴν ἀδυναμίαν ταύτην αἴρουν ὀλοτελῶς αἱ ἀνεπαίσθητοι κλίσεις τῶν κίωνων, χωρὶς πρὸς τοῦτο, ὡς θὰ ἴδωμεν, νὰ ἔχουν εἰδικῶς ἐπινοηθῆ. Εἰς τὸν Παρθενῶνα αἱ κλίσεις τῶν κίωνων τοῦ πτεροῦ εἶναι δύο, ἡ πρὸς τοὺς τοίχους τοῦ σηκοῦ, τὸν πρόναον καὶ ὀπισθόδομον καὶ ἡ κατευθυνομένη πρὸς τὸ μέσον ἐκάστης πλευρᾶς. Ἡ πρώτη ἡ καὶ ἰσχυροτέρα μετρεῖ μόλις 7 ἑκατοστὰ εἰς ὕψος 10 μέτρων, συνδυαζομένη δὲ μετὰ τῆς ἐτέρας, ὡς εἶναι ἀνάγκη, κατευθύνεται ὄχι καθέτως πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν ἀλλὰ μικρὸν πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ ἀριστερά. Μαθηματικῶς μικροτάτη, μὲ ἀναλογίαν 7 : 1000, φαίνεται ἡ συνδυασμένη κλίσις, ἀλλ' ὅμως πληρέστατα ἀρκεῖ νὰ ἐμφανίσῃ τὴν λοξότητα ὄλων τῶν ῥαβδώσεων καὶ νὰ τονίσῃ τὴν μείωσιν καθ' ὅλην τὴν περιμέτρον τοῦ κίονος. Σύμφωναν ἄρα πρὸς τὴν μείωσιν καὶ παραπληρωματικὴ ταύτης εἶναι ἡ μικρὰ λανθάνουσα κλίσις. Προστίθεται καὶ τρίτη ἀφανὴς κίνησις ἡ ἔντασις, περὶ ἧς ἀργότερα θὰ γίνῃ λόγος. Ἐπὶ τοῦ παρόντος θὰ προσέξωμεν, ὅτι τὸ ἐπιστύλιον καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς καὶ τὸ τρίγλυφον συμμερίζεται τὴν αὐτὴν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν κλίσιν, ἀλλ' αὕτη σταματᾷ πρὸ τοῦ ὀριζοντίου γείσου, ἔχοντος ἀκριβῶς κατακόρυφον τὸ μέτωπον, καὶ τοῦ ἀετώματος. Ἐκτὸς ἄρα τῆς ἐπιστέψεως ταύτης τοῦ κτίσματος, ὁλόκληρος ἡ λοιπὴ κατασκευὴ εἶναι πυραμιδομορφος μὲ ἐμφανῆ κλίσιν κατὰ τὸ κρηπίδωμα καὶ πολὺ ἐλαφρᾶν κατὰ τοὺς κίονας καὶ τὸν θριγκόν. Ἐκ τῶν δύο τούτων κλίσεων ἡ σιγαλὴ εἶναι αἰσθητικῶς ἡ σπουδαιότερα καὶ εἶναι ἔξαιρετικῶς εὐχάριστον, ὅταν παρ' ἀρμοδίου προσώπου μανθάνωμεν, ὅτι ἡ αὐτὴ ἐμφανίζεται καὶ ἐπὶ τῶν βαθμίδων τοῦ κρηπιδώματος.

Ὁ Ἄν. Ὁρλάνδος εἰς τὴν πρόσφατον πραγματείαν του περὶ τῆς τελευταίας ἀναστηλώσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης (BCH, 1947-48, σελ. 1-38) κατέδειξε μεταξὺ ἄλλων, 1) ὅτι καὶ οἱ 4 κίονες κλίνουν πρὸς τὰ ἐντὸς καὶ πατοῦν ἐπὶ στυλοβάτου ἐλαφρῶς ἀναβαίνοντος 2) ὅτι οἱ γωνιαῖοι παρουσιάζουν καὶ ἄλλην κλίσιν πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ. Αἱ κλίσεις εὐκόλα γίνονται αἰσθηταὶ ἐπὶ τῶν βάσεων μὲ ὕψος ἄνωσον. 3) Αἱ βαθμίδες τοῦ κρηπιδώματος παρουσιάζουν ἐλαφροτάτην κλίσιν, 2-3 χιλιοστῶν εἰς τὰ μέτωπα καὶ τὰς βάσεις, ὥστε ἡ διέδροσ γωνία κατὰ τὸ ἄκρον τῆς βάσεως νὰ εἶναι

ἀμβλεῖα, ἣ δὲ ὑπεράνω, μὲ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ μετώπου σχηματιζομένη, ὄξεια. Καὶ τέλος τὸ δι' ἡμᾶς σπουδαιότατον, ὅτι αἱ αὐταὶ κλίσεις τῶν βαθμίδων ὑπάρχουν ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος καὶ τοῦ Ἐρεχθεῖου (ξ.ἀ. σελ. 10). Κατὰ ταῦτα ἂν οἱ ἀνιόντες ἄρμοι τῶν βαθμίδων τοῦ Παρθενῶνος προεκταθοῦν πρὸς τὰ ἄνω θὰ κλίνουν πρὸς τὴν ἀναβαίνουσαν βᾶσιν μὲ τὸν αὐτὸν σκοπὸν, δι' ὃν προορίζονται οἱ ἀνατεινόμενοι καὶ ἐπίσης κλίνοντες κίονες ὑπὲρ τὸν ἠρέμα ἀνυψούμενον πρὸς τὰ ἐντὸς στυλοβάτην. Εἶναι δὲ φανερὸς ὁ σκοπός¹ τούτων τῶν λεπτῶν καὶ ἀφανῶν κλίσεων. Πρέπει αἱ βᾶσεις τῶν βαθμίδων, ὅπως καὶ ὁ στυλοβάτης, νὰ ἐμφανίζωνται μὲ ὁλόκληρον τὸ βάθος των καὶ τὰ μέτωπά των σύμφωνα μὲ τοὺς κίονας καὶ τὸν θριγκὸν νὰ παριστάνονται, πὼς ἀναβαίνουν καὶ διατηροῦν ἀκμαίαν τὴν πρώτην δοθεῖσαν κίνησιν, ὡς τὴν ψυχὴν τοῦ ἔργου.

Κατὰ ταῦτα ὁμοιάζει ὁ μικρὸς ναὸς τῆς Νίκης πρὸς τὸν Παρθενῶνα, ἀλλ' ὄχι καὶ εἰς τὴν καμπύλωσιν τοῦ στυλοβάτου καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς καὶ τὴν καμπύλωσιν πάσης ὀριζοντίας ἐπιφανείας, ἐπομένως καὶ τῶν βαθμίδων. Ἡ καμπυλότης φανερὰ πρὸ πάντων ἐπὶ τῆς μακρᾶς βορείας πλευρᾶς παρουσιάζει κατὰ τὸ μέσον καὶ ὑπὸ τὸν 9ον κίονα ὡς εἰς φαινομενικὸν τόξον βέλος 8 ἑκατ. καὶ 4 ἑκατ. περίπου κατὰ τὰς στενάς, ἐπειδὴ δὲ παρατηρεῖται, ὡς ἤδη ἐνημημονεύσαμεν, ἀνύψωσις τῆς ἐπιφανείας καθόσον πλησιάζομεν πρὸς τὸν σηκόν, συνάγομεν, ὅτι πρὸ ἡμῶν ἔχομεν τμήματα σφαιρικὰ μὲ ἀκτῖνα μεγάλην. Δὲν εἶναι ἀπαράιτητον νὰ ἐξετάσωμεν, ἂν αἱ καμπύλαι ἔχουν γίνεαι κατ' ἐλευθέραν ἐπιπόνησιν τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἰκτίνου ἢ ἔχουν σχηματισθῆ σύμφωνα πρὸς μαθηματικὸν νόμον. Ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Κ. Καραθεοδωρῆς εἰς σχετικὴν πραγματείαν του (ΑΡΧ. ΕΦΗΜ. 1937, 120-4) δὲν συμμαρτίζει τὴν γνώμην τοῦ Penrose καὶ τελευταίως τοῦ G. Stevens², ὅτι πρόκειται περὶ μαθηματικῶν παραβολῶν, ἐπειδὴ, λέγει, κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα ἠγνόουν ἔτι τὰς κωνικὰς τομάς, ἀλλ' εὐρίσκων ὀρθοῦς ἄλλως τοὺς ὑπολογισμοὺς των δέχεται, ὅτι τόξον κύκλου μὲ ἀκτῖνα 1850 μέτρων διὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν πλευρὰν καὶ ἀκτῖνα 5561 μ. (!) διὰ τὴν βορείαν καὶ νοτίαν εἶναι πλησιέστατον πρὸς τὰς ὑποθετικὰς παραβολὰς. Μεγαλύτερον εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον νὰ ἐξετάσωμεν, πὼς ἐκ τῶν τετραπλεύρων ὀγκολίθων ἀπετελέσθησαν αἱ καμπυλότητες, πόθεν ἀρχίζουσιν καὶ ὅποιαν αἰσθητικὴν σημασίαν ἔχουν. Αἱ καμπύλαι λοιπὸν ἀρχίζουσιν καὶ κατοπτρῶ τῆς εὐθυνηρίας καὶ ὑπευθυνηρίας ἐπὶ ἰκανῶν σειρῶν τοῦ στερεοβάτου τῆς δυτικῆς καὶ νοτίας πλευρᾶς. Σημαίνει τοῦτο ἰδιαιτέρον χαρακτηριστικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς, καθ' ὃ καὶ τὰ κρυπτόμενα ὑπὸ τὸ ἔδαφος ἢ ἄλλως ἀφανῆ μέρη τῆς κατασκευῆς ὑπάγονται ἀνεξαιρέτως εἰς τὴν αὐτὴν λογικὴν συνάρτησιν τοῦ ὀργανικοῦ συνόλου³. Ἡ κατασκευὴ δὲ τῶν καμπυλῶν γίνεται μὲ προσεκτικὴν κοπιώδη ἐργασίαν καὶ δεξιότητα, ὥστε αἱ μεγάλα μαρμάρηνα πλάκες τοῦ κρηπιδάματος, τὰ ἐπιστύλια καὶ τὰ λοιπὰ μέλη τοῦ θριγκοῦ, τριγλυφοὶ, μετόπαι, γείσα, ἐνῶ φαίνονται ὀρθογώ-

1 Ὁ κ. Ὁρλάνδος (εἰς σ. 11) ἐρμηνεύει τὰς λεπτὰς κλίσεις τῶν μετώπων ὡς ἀποσκοπούσας νὰ δώσουν μαζὶ μὲ τὴν ἀνωτέραν κατασκευὴν πυραμιδομορφον ὄψιν καὶ ἐπομένως τὴν ἐντύπωσιν μεγαλυτέρας στερεότητος τοῦ ὅλου ἔργου. Ἡ ἐρμηνεῖα δὲν εἶναι ἀποσπασμένη, ἀλλ' ἡ ἰδέα τῆς μείζονος σταθερότητος εἶναι πάντως δευτερεύουσα.

2 AJA. 38, 1934, σ. 533 ἔ.

3 Ἡ νοτία πλευρὰ, ἐπειδὴ ἠδράζετο ἐπὶ τῆς πρώτης πωρῆς βαθμίδος τοῦ κατὰ τὸ 510 π.Χ. πρώτου κατὰ τὸν χρόνον θεμελιωθέντος ναοῦ, ὄφειλε νὰ συμμερισθῆ τὴν κάτω διαφορετικὴν καμπύλωσιν τῆς βαθμίδος, ὡς ταύτην παλαιότερα παρατήρησε καὶ κατεμέτρησεν ὁ Dörpfeld.

νια οὐδεμίαν πραγματικῶς νὰ ἔχουν γωνίαν ὀρθήν. Ἐπειδὴ ἡ καμπύλη εἶναι μικρότατον μέρος τεραστίας περιφερείας κύκλου, ἢ σειρὰ τῶν ἐπιπέδων ἐπιφανειῶν τοῦ ἐγγεγραμμένου πολυγώνου ὀπτικῶς συμπίπτει πρὸς τὸ γεωμετρικὸν τόξον καὶ διὰ τὸ πραγματοποιηθῆ τοῦτο δὲν εἶναι βεβαίως μικρὰ τεχνικὴ ὑπόθεσις. Ἐάν ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ κρηπίδωμα, οἱ ἀνιόντες ἄρμοι τῶν βαθμίδων προεκτεινόμενοι θὰ σχηματίζουσιν ὀξείαν γωνίαν μὲ τὴν ἀναβαίνουσαν δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ ἐπιφάνειαν, ὅπως εἶδομεν νὰ συμβαίη τὸ αὐτὸ μὲ τὸ ἀνερχόμενον βάθος τῶν βαθμίδων καὶ τοῦ στυλοβάτου. Καὶ αἱ διτταὶ αὗται κλίσεις, ὡς ἀφανῆς ἀλλὰ βέβαιος πρόλογος, συνεχίζονται εἰς τὰς ἐπιφανεστέρας διπλᾶς κλίσεις τῶν κίωνων, περὶ ὧν ἤδη εἴπομεν καὶ τὴν κλίσιν τοῦ ὑπεράνω θριγκοῦ¹.

Σημαντικὸν εἶναι τὸ ἐκ τῶν ἀνωτέρω συμπέρασμα. Παντοῦ, εἰς τὸ κρηπίδωμα, τοὺς κίονας καὶ τὸν θριγκὸν ἡ ἰδέα τῆς ἀνατάσεως συνάπτεται μὲ τὴν καμπυλότητα. Οἱ μακροὶ τοῖχοι τοῦ σηκοῦ, κλίνουν πρὸς τὰ ἐντὸς μὲ ἴσον πάχος ἄνω καὶ κάτω καὶ ἡ καμπύλωσις τῶν δόμων εἶναι πολὺ πιθανή, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν τοίχων τοῦ Θεσείου, ὅπου αἱ καμπύλαι τῶν δόμων εἶναι φανεραί². Ἐκαστον μάρμαρον εἰργασμένον μὲ ἐλαφρότητα πλαγίως τὰς ἐπιφανείας του, ὅλας, ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἀνάτασιν καὶ τὴν συνδρομὴν εἰς τὴν καμπυλότητα. Ἐξαιρέσειν τοῦ κανόνος σημαίνει τὸ ὀριζόντιον γείσον μὲ τὸ ἀκριβῶς κατακόρυφον μέτωπόν του, ἀλλὰ τὸ λοιπὸν μέγιστον μέρος τῆς κατασκευῆς διέπεται ὑπὸ μιᾶς ἐνιαίας ἀρχῆς, τὸ κτήριον νὰ ὀρθώνεται καὶ νὰ ἀναβαίη μὲ ὅλα τὰ εὐλόγα ὀπτικὰ μέσα, τὴν πρόσφορον κλίσιν τῶν μετωπικῶν καὶ τῶν ὀριζοντίων ἐπιφανειῶν. Πρόκειται περὶ ἰδέας κυριολεκτικῶς θεμελιακῆς τοῦ ἀρχιτέκτονος, κυριαρχούσης καθ' ὅλον τὸ κτίσμα καὶ τὸν περιλάμπρον κόσμον τῶν κίωνων, θετικῆς καὶ δημιουργικῆς ἰδέας, ποὺ δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν διόρθωσιν τυχὸν γενησομένης ἐδῶ καὶ ἐκεῖ

1 Ὁ Durm παρὰ τοὺς σχετλιασμοὺς του κατὰ τῶν πλανῶν ἢ ὑπερβολῶν τῶν ἄλλων δέχεται ἐν τούτοις (Baukunst d. Griechen, σ. 148), ὅτι καὶ ἡ δευτέρα κλίσις τῶν κίωνων πρὸς τὸ μέσον τῆς πλευρᾶς ὑπάρχει, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν. Καὶ τοῦτο κατόπιν πολλῶν διαταγῶν ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξιν καὶ χρησιμότητα τῶν μικρῶν κλίσεων καὶ καμπυλοτήτων. Τὸ ζήτημα θὰ εἶχεν ἀνάκαθεν λυθῆ, ἂν ἐλαμβάνοντο ὑπ' ὄψιν αἱ διαφοραὶ εἰς ὕψος τῶν κατωτάτων σπονδύλων κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς καὶ πρὸ πάντων ἂν ἐδίδετο προσοχὴ εἰς τὰ κατακεῖμενα ἐπιστυλία καὶ ἄλλα μέλη τοῦ θριγκοῦ πρὸ τῆς ἀναστήλωσεως. Ὅταν πρὸ ἐτῶν ἐβερβαϊώθην χειρίζομενος ἀπλήν μαστορικὴν γωνίαν, ὅτι ἐπὶ τῶν ἐπιστυλίων, πλὴν τῆς λεπτομερείας κατὰ τὴν ταινίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐπὶ τῶν τριγύφων δὲν ὑπῆρχον ὀρθαὶ γωνία καὶ ὅτι ἡ κάτω ὀξεία γωνία ἄλλοτε ἦτο δεξιὰ καὶ ἄλλοτε ἀριστερὰ, ἀνεγνώρισα εὐχαρίστως, πόσον διδασκτικότεροι εἶναι οἱ ἀρχαῖοι λίθοι ἀπὸ πολλὰ σφᾶ βιβλία. Εἶναι περιέργον, πῶς ὁ καλλιτέχνης εἰς τὰ σχέδιά του καὶ ἄλλως ὀξυδερχῆς παρατηρητῆς Durm δὲν παρετήρησε τὰ ὀφθαλμοφανῆ ταῦτα πράγματα, τὰ ἀποδεικτικά τῆς κλίσεως καὶ τῆς καμπυλότητος, διὸ καὶ

ἠναγκάσθη εἰς πολλὰς σελίδας τοῦ βιβλίου του διαρκῶς νὰ δυσχεραίη. Βεβαίως ὁ μακαρίτης Νικ. Μπαλᾶνος δὲν παρέβλεψε τὴν διαφορὰν τῶν γωνιῶν καὶ τὴν ἐχρησιμοποίησεν εἰς τὸ νὰ τοποθετήσῃ κατὰ τὴν ἀναστήλωσιν τὰ ἐπιστυλία εἰς τὴν οἰκείαν θέσιν. Ἡ ἀναστήλωσις δὲν ἔχει ὅλα δυστυχῶς τὰ πλεονεκτήματα, διὸ καὶ ἀποβαίνει τῶρα δύσκολος ἢ κατανόησις, πῶς κατορθώνεται ἡ κλίσις τοῦ θριγκοῦ καὶ αἱ καμπυλότητες. Καὶ οἶονεὶ ἀφοσιούμενος ὁ Μπαλᾶνος διὰ τὴν ἀπόκρυψιν τῶν διδασκτικῶν λεπτομερειῶν ἐφρόντισε τοῦλάχιστον νὰ ἀποτυπωθῆ εἰς γόψινον ἐκμαγειῶν ἢ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ ἄβρακος τοῦ μεσαίου 9ου κίονος. Παρουσιάζει οὗτος ἐλαφροτάτην σμαροτὴν κλίσιν, ἀσφαλῆ ἐνδείξειν, ὅτι ἐδῶ ἐκορυφώοντο ἡ ἐκατέρωθεν ἀναβαίνουσα σειρὰ τῶν ἐπιστυλίων.

2 Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῶν καμπυλοτήτων κατὰ τὸν τοῖχον ὡς καὶ τὴν κλίσιν τοῦ τυμπάνου τῶν ἀετωμάτων δέον νὰ περριμένωμεν ἀκριβεῖς εἰδήσεις ἐκ τοῦ προσεχῶς ἐκτυπωμένου ἔργου τοῦ Ὁρλάνδου περὶ τοῦ μεγάλου ναοῦ. Ὡς πρὸς τὸ Θεσεῖον ἐβερβαϊώθην περὶ τῶν καμπυλωμένων δόμων τῶν τοίχων ἔχων συναντιλήπτορα τὸν εὐπαίδευτον νέον κ. Τάσον Μπαλαδόρον.

ὀπτικῆς ἀπάτης¹ ἀλλὰ καὶ εὐθείαν εἰς τὸν μέγαν σκοπὸν νὰ καταδείξῃ πῶς ἀνιψῶνεται τὸ μέγα ἴδρυμα καὶ πῶς κτίζεται καὶ ἀνακτίζεται ἐνόπιόν μας χωρὶς τέλος. Ἀλλ' ἵνα πραγματικῶς περὶ τούτων βεβαιωθῶμεν χρειάζεται καὶ ἀπὸ ἄλλης πλευρᾶς νὰ γίνῃ λόγος.

Ἦδη κατὰ τὸν περὶ τῶν κεραμικῶν λόγον εἶπομεν, ὅτι κάθε λεοντοκεφαλὴ τῆς ὑδρορροῆς ἢ ἀνθεμωτῶν μέτωπον ἀποτελεῖ καθ'αυτὸ ρυθμὸν μεγάλης σημασίας. Εἴμεθα συνηθισμένοι ὡς ρυθμὸν νὰ δεχώμεθα τὴν ἐπανάληψιν δύο ἢ περισσοτέρων σχημάτων ἢ μορφῶν, πάντοτε ὁμως χωριστῶν, καὶ θὰ φανῇ παράδοξον, ἂν μέσα εἰς τὴν αὐτὴν λεοντοκεφαλὴν ἀκούομεν, ὅτι ὑπάρχει ρυθμὸς. Ἄλλ' ἢ διαφορὰ εἶναι ἐξωτερικὴ καὶ ἀσήμαντος. Ὅπως ἀνεπτύξαμεν, εἰς κάθε μίαν ἀπὸ τὰς κεφαλὰς ἢ τὰ ἀνθήματα ποῦ ἀποτελοῦν σειρὰν συνυπάρχουν δύο ἀντίθετοι εἰκόνες—ὁ νόμος τοῦ ἀδιαχωρήτου δὲν ἐφαρμόζεται εἰς τὸν πνευματικὸν μας κόσμον—καὶ παρὰ τὴν γενικῶς παραδεκτὴν ἀκριβῶς μετωπικὴν εἰκόνα ὑπάρχει ἡ μόνη παριστανομένη εἰκὼν μὲ πλουσίαν κίνησιν καὶ ὀρισμένην κατεύθυνσιν, χωρὶς ἢ τελευταία νὰ ἐξαφανίζῃ τὴν πρώτην. Ἐπειδὴ πλησιάζουν ἀλλήλας, ὅσον εἶναι δυνατὸν, καὶ ἔχουν ὁμοιότητα παρὰ τὴν διαφορὰν, συνδέονται στενῶς μεταξὺ των καὶ μάλιστα τονίζει ἡ μία τὴν ἄλλην. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἂν τὰ ἀποτελοῦντα τὸν ρυθμὸν μέλη εἶναι χωριστά, ἀλλ' ὅταν συνυπάρχουν, ἢ ἐνιαία εἰκὼν προσλαμβάνει ἔντασιν καὶ ζωὴν παλλομένην μὲ τὰς ἀδιαλείπτως ἐναλλασσομένας ἐντυπώσεις. Ὁ ἐσωτερικὸς αὐτὸς ρυθμὸς παρ' ὄλην τὴν ἀξίαν τοῦ θὰ γίνῃ πιθανὸν μονότονος, ὅταν πρόκειται νὰ τοποθετηθῶν ἢ μία κεφαλὴ κοντὰ εἰς τὴν ἄλλην εἰς μακρὰν σειρὰν. Εἶναι χρήσιμον πρὸς ἀποφυγὴν τῆς μονοτονίας νὰ ὑπαχθῇ ἐκάστη κεφαλὴ ἢ ἀνθέμιον εἰς ρυθμὸν συνθετώτερον, ὅπου ἢ κεφαλὴ θὰ σημαίῃ ἐν μόνον μέλος καὶ τὸ ἀκόλουθον κενὸν ἄλλο, ἢ, ὅπως εἶδομεν ἐπὶ τῆς ὑδρορροῆς τοῦ μικροτέρου ναοῦ τῆς Λαφρίας, ἂν ἀνὰ τρεῖς μὲ ἄνισον μέγεθος αἱ λεοντοκεφαλαὶ ἀποτελέσουν τριαδικὴν ἐνότητα ἐπαναλαμβανομένην καὶ ὑπαγομένην εἰς ἓτι μεγαλύτερον ρυθμὸν, διακρινόμενον μὲ τὴν διάφορον στροφὴν δεξιὰ ἢ ἀριστερά. Ἡ διευκρίνισις περὶ τὴν ρυθμολογίαν καὶ ἢ ἐπανάληψις τῶν λόγων δὲν θὰ εἶναι περιττή, διότι παρό-

1 Ἀπὸ τὸν διὰ πρώτην φοράν καταμετρήσαντα ἐπακριβῶς τὰς καμπυλότητας, τὰς κλίσεις καὶ τὴν ἔντασιν Penrose προήλθε καὶ ἐπεκράτησεν ἐπὶ μακρὸν ἢ ἐρμηνεία τῶν λεπτῶν ἀποκλίσεων, ὅτι αὐταὶ σκοπὸν ἔχουν νὰ διορθώσουν ὀπτικὰς ἀπάτας ἀκολουθῶν τυχόν τῆς κανονικῆς κατασκευῆς. Ἡ ἐρμηνεία φαίνεται ἀλλόκοτος. Κατὰ ταύτην, ἐὰν ὁ στυλοβάτης ἦτο ἐπίπεδος, χωρὶς τὴν καμπύλωσιν θὰ τὸν ἐβλέπομεν κατὰ τὸ μέσον ταπεινότερον καὶ κοίλον. Τὸ ἀντίθετον ἀκριβῶς συμβαίνει, νὰ ταπεινώνονται δηλ. τὰ ἄκρα ἂν ὁ ἀπροκατάληπτος καὶ ἄσφοπος παρατηρητῆς προσβλέπει τὸ μέσον ἢ περὶ τοῦ μέσου τῆς βορείας πλευρᾶς. Ἡ μόνη περίπτωσις, ὅπου ἢ ἐρμηνεία δυνατὸν νὰ ἔχῃ ἐφαρμογὴν, εἶναι, ὅταν κανεὶς εὐρισκόμενος ἐντὸς τοῦ σηκοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ πλακόστρωτον δάπεδον παρουσιάζει ἐλαφρὰν σφαιρικότητα σύμφωνα πρὸς τὸν στυλοβάτην (προφορικῆ ἀνακοίνωσις τοῦ κ. Ὀρλάνδου)

ἀντιλαμβάνεται, ὅτι τὸ ἔδαφος εἶναι ἀκριβῶς ἐπίπεδον καὶ στερεόν, ἐνῶ, ἂν ἔλειπεν ἢ σφαιρικότης, τὸ μεσοῖον μέρος θὰ ἐφαίνετο βαθυνόμενον καὶ τὰ πέρατα θὰ ἀνέβαινον.

Εἰς τὸ πλοῦσιον εἰς ἰδέας καὶ πράγματα βιβλίον του, ἢ Ἀρχιτεκτονικὴ ὡς τέχνη, ὁ κ. Π. Μιζελὴς ἐξετάζει τὸ ζήτημα τῶν ὀπτικῶν διορθώσεων εἰς εἰδικὸν κεφάλαιον (σ. 259-274). Πολεμεῖ ἐσφαλμένας ἀντιλήψεις (Hauck, Panofsky) περὶ δήθεν διορθώσεων καὶ ἐνῶ πιστεύει, ὅτι μόνον ἢ δημιουργικὴ θέλησις καὶ δύναμις εἶναι ἢ πηγὴ ὅλων τῶν καμπυλῶν, τῆς μειώσεως καὶ τῶν κλίσεων, ποῦ ἀποτελοῦν τὴν ψυχὴν τοῦ ἔργου, ἐν τούτοις ἀναφέρεται εἰς ὀπτικὰς ἀπάτας καὶ διορθώσεις τούτων χάριν μεγαλυτέρας, ὡς φαίνεται, σαφηνείας. Διότι πραγματικῶς ἀπάται καὶ διορθώσεις εἶναι μόνον θεωρητικὰ κατασκευάσματα τῶν ἐρμηνευτῶν.

μοια ζητήματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Παρθενῶνος εὐχερέστερον τώρα θὰ κατανοηθῶν.

Ἡ καμπυλότης, εἴτε ὡς τόξον εἴτε — μαθηματικῶς ἀκριβέστερον — ὡς ἀμβλυτάτη γωνία θεωρουμένη, ἀποτελεῖ καθ' ἑαυτὴν ρυθμὸν, καθόσον τὰ δύο μέρη, ἐξ ὧν συνίσταται, ὅμοια καὶ συνάμα διαφορετικά, συνδέονται στενωῶς μεταξύ των καὶ ἐξαιρεῖ τὸ ἐν τὸ ἄλλο¹. Ἐν τούτοις ἡ καμπυλότης ἔμεινεν ἄγνωστος εἰς τοὺς μεγάλους ἐρευνητὰς (Stuart-Revett) τοῦ 18^{ου} αἰῶνος καὶ μόνον κατὰ τὸ δεύτερον τρίτον τοῦ 19^{ου} κυρίως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀρχιτεκτόνων Pennehorne καὶ Penrose παρετηρήθη καὶ ἐμελετήθη. Οἱ παλαιότεροι ἔβλεπον μόνον εὐθείας γραμμὰς καὶ ὀριζοντίας ἐπιφανείας, ὅπως βλέπουν καὶ σήμερον, ὅσοι δὲν ἐδιδάχθησαν σχετικῶς καὶ ἀρχετὰ δὲν ἐπρόσεξαν. Ὅμως δὲν ἀποκλείεται ἄτομα εὐαίσθητα καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς νὰ εἶχαν καὶ νὰ ἔχουν ἰδιαιτέρως ἰσχυρὰς ἐντυπώσεις ἐκ τούτων τῶν ἀγνωσμένων καμπυλῶν. Πολλάκις ἀποκομίζομεν ποιοτικὰς ἐντυπώσεις ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ ἀδυνατοῦμεν νὰ καθορίσωμεν τὸ πόθεν καὶ τὸ διατί. Βεβαίως ὁ κύκλος τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Ἰκτίνου, χωρὶς νὰ ἐξαιρεθῶν οἱ κατώτεροι τεχνίται καὶ οἱ ἀφανεῖς ἀκόμη λιθοξόοι πολὺ θὰ ἐξετίμων αὐτὰς τὰς καμπύλας, εἰς τὴν συντέλεσιν τῶν ὁποίων μέγιστοι κόποι καὶ δαπάναι ἦτο ἀνάγκη νὰ γίνον. Παρὰ τοῦτο οἱ ἀρχαῖοι συντελεστοὶ τῶν θαυμασῶν ἔργων ἐξάπαντος δὲν θὰ καθιλώνοντο εἰς τὴν ἰδέαν τῆς καμπυλότητος μόνης, ἀλλὰ θὰ ἐσάλεινον μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς εὐθυγραμμίας. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς κατεσεύαζον τόσον ἐλαφρὰν τὴν καμπύλωσιν καὶ μὲ τόσην προσέγγισιν πρὸς τὴν ὀριζοντιότητα. Δὲν εἶναι διάφορος ἡ ἀντίληψις τῶν νεωτέρων μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς καμπυλότητος, διότι μὲ αὐτὴν συνάπτεται συγχρόνως ἡ τὴν ἐπομένην στιγμὴν ἡ ἰδέα τῆς εὐθείας. Ἀποτελεῖται τότε σύνθετος ρυθμὸς μὲ ὀλόκληρον τὸ τόξον καὶ τὴν συνυπονοουμένην εὐθείαν ὡς δεύτερον μέλος. Ἀκολουθεῖ ὁ δυναμισμὸς τοῦ ρυθμοῦ, καθ' ὃν τονίζονται ἀμοιβαίως τὰ συστατικά του. Ἡ ὀριζοντία δὲν εἶναι πλέον μόνη, ὅτε ἀνεπαρκῶς βλεπομένη μένει ἀσθενὴς καὶ βραχεῖα, ἀλλὰ συναρτωμένη μὲ τὴν καμπύλην δυναμώνει ἐκ τῆς ἀντιπαρβολῆς, μεστώνεται, δεσμεύει τὸ βλέμμα νὰ τὴν παρακολουθῇ μέχρι τέλους καὶ οὕτω ἀποβαίνει σημαντικὴ εἰς ἔκτασιν. Ἐξ ἄλλου μὲ τὴν ἀντίθεσιν ἐξαιρεται ἡ καμπύλωσις καὶ εὐοδώνεται ἡ πρὸς τὰ ἄνω κίνησις.

Θὰ στηρίξωμεν ἀκόμη τὴν περὶ τοῦ ρυθμοῦ ἰδέαν, ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν ἔντασιν τῶν κίωνων. Καὶ ἐδῶ ἔχομεν ἐλαφροτάτην ἀναβαίνουσαν καμπύλην, *ὑπερβολὴν* κατὰ τοὺς μαθηματικούς, ἡ κορυφὴ τῆς ὁποίας εἰς μὲν τὸν Παρθενῶνα εὐρίσκειται κατωτέρω τοῦ στυλοβάτου, εἰς δὲ τὰ Προπύλαια, τὸ Θηροεῖον καὶ τὸ Ὀλυμπεῖον ὑπεράνω². Ἡ ἀπλούστερον εἰς τὸν Παρθενῶνα ἡ μείωσις τοῦ κορμοῦ ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ κατωτάτου σπονδύλου, ἀλλ' εἶναι μέχρι τοῦ τρίτου περιήπου τοῦ ὄλου ὕψους μετρωτάτη, μεθὸ γίνεται ἐντονωτέρα, εἰς δὲ τὰ ἄλλα ὁ κορμὸς μετὰ τὸ τρίτον τοῦ ὕψους συμ-

1 Γενικῶς μίαν τοιαύτην γωνίαν ἢ τόξον ὀνομάζομεν μορφὴν ἢ σχῆμα, ἀλλ' ὅτι εἰς τὰ ἔργα τῆς τέχνης καὶ κατ' ἐξοχὴν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τόσον ἀπλὴ μορφὴ κανονικῶς καὶ καταλλήλως ἐπαναλαμβανομένη δυνατὸν νὰ ὀνομασθῇ ρυθμὸς ἔμαθον τὸ πρῶτον νὰ πιστεύω ἀπὸ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Jolles εἰς τὸ ἤδη παλαιὸν

(1916) βιβλίον του Wege zu Phidias. Κατ' ἴδιαν ἔπειτα ἐπεξεργάσθη τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπλοῦ διμελοῦς ρυθμοῦ, καὶ εὗρον ταύτην καταλληλοτάτην καὶ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς τῶν παλαιῶν καὶ τὴν πανεπιστημιακὴν διδασκαλίαν.

2 Ἴδὲ ALLAN MARQUAND Greek Architecture, 89.

μαζεύεται καὶ πάλιν κατὰ τὴν πρὸς τὰ κάτω φορὰν. Τί λοιπὸν συμβαίνει μὲ τὴν ἔντασιν; Πολλοὶ δέχονται, ὅτι ἡ ἑλαφρὰ καμπύλωσις εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς πίεσεως ἐκ τοῦ ὑπὲρ τὸν κίονα βάρους τοῦ θριγκοῦ. Θεωρία ἀνθαίρετος καὶ ἀστήρικτος. Ὅτι οἱ κίονες δὲν ὑποφέρουν καθόλου ἀπὸ τὴν πίεσιν, τὸ βεβαιῶνουν ἐκτὸς ἄλλων λόγων οἱ ἀντίστοιχοι ἀνθρώπινοι στῦλοι, αἱ Κόραι τοῦ Ἐρεχθείου. Οἱ κίονες μόνον ἀναβαίνουν, ὡς τοῦτο ἐμφαίνει ἡ ἁρμονικὴ πολυφωνία τῶν ραβδώσεων καὶ τῶν συνεχῶς μειουμένων διαμέτρων τοῦ κορμοῦ. Τὴν αὐτὴν δὲ ιδέαν τῆς ἀνατάσεως τονίζει σημαντικῶς ἡ ἀπαλὴ καὶ ἔκλεκτὴ καμπύλωσις τῶν περιγραμμάτων. Ἡ καμπυλωτὴ εἰκὼν δὲν ἐξαφανίζει εἰς τὴν ἀντίληψίν μας τὴν ιδέαν τῆς εὐθυγραμμίας καὶ τότε αἱ δύο συνυπάρχουσαι ὄψεις συνάπτονται εἰς ρυθμὸν. Οὐσιαστικοποιῶνται πρὸ πάντων τὰ περιγράμματα ὥστε νὰ μεγεθύνουν τὸν κίονα καὶ μὲ τὴν ἀδιάλειπτον ροὴν προοδίδουν νέον τόνον εἰς τὴν πρὸς ἄνω ὁρμὴν.

Ὅτι μὲ τὴν προϋπόθεσιν τοῦ ρυθμοῦ ἐπαρκῶς ἐρμηγνύεται ἡ σημασία τῶν περιέργων λεπτοτήτων εἶναι βέβαιον. Αἱ γενικαὶ καὶ ἀόριστοι ἐκφράσεις περὶ τῆς ἐλαστικότητος τῆς ἐντάσεως, ὅτι τὸ κτίριον ἀποβαίνει ἔμφυχον κ.τ.λ. εἶναι μόνον περιγραφικαὶ τῶν αἰσθημάτων μας. Αὐτὸ τὸ ὄνομα, ἔντασις, καὶ ἡ σχετικὴ ιδέα προϋποθέτουν τὴν μεταξὺ δύο ἀντιθέτων δυνάμεων διαρκῆ ἀλληλεπίδρασιν καὶ χαρακτηρίζει τὴν αἰσθητικὴν θέασιν, ὅτε πρὸ πάντων χωρὶς πολλὴν σκέψιν αἰσθανόμεθα κίνησιν ἀδιάλειπτον καὶ ἀλλαγὴν μέσα μας. Ἡ συνύπαρξις τῶν δύο ἀντιθέτων δυνάμεων, ἀντικειμενικῶν ἢ νοητῶν, εἶναι ἀπαραίτητος ὄρος. Ὅτε εἰς νεωτέραν ἐποχὴν κτήρια ῥωμαϊκὰ ἢ τῆς Ἀναγεννήσεως (MARQUAND ἔ.ἀ. 89) ἐπεζήτησαν ὑπερβολικὰ νὰ τονίσουν τὴν καμπύλην, κατέλυσαν τὸν ἕτερον παράγοντα τῆς εὐθυγραμμίας καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο ψυχρόν. Ἡ λεπτοτάτη καὶ δυσδιάκριτος καμπύλωσις εἶναι εὖρημα κυρίως αἰσθητικὸν μὴ ἐπιδεχόμενον τελειοποίησιν, οὔτε προῆλθεν ἐξ ἀπλῆς παρατηρήσεως καὶ ὑπολογισμοῦ, πού θὰ ἠδύναντο οἱ κατοπινοὶ ἐρευνηταὶ μὲ τὰ ἴδια μέσα, δηλ. τὴν σκέψιν τῶν νὰ ἐξακριβώσουν¹.

Κατὰ τὴν μείωσιν οἱ δύο παράγοντες τοῦ ρυθμοῦ οἱ συνυπάρχοντες εἶναι μόνον ὑποκειμενικοὶ καὶ νοητοὶ, ὁ κύλινδρος καὶ ὁ κῶνος, παριστάνεται δὲ μόνον τὸ ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης συγκυριαρχίας. Εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἡ μείωσις εἶναι μεγαλύτερα παρὰ κατόπιν, ἀλλ' ἂν παλαιότερα ὑπερίσχυε κατὰ τι ὁ κῶνος ἀπὸ δὲ τοῦ 5^{ου} αἰῶνος ὁ κύλινδρος, οὐδέποτε ὅμως ἐξημιῶντο ἐπαισθητῶς ὁ εἷς ἢ ὁ ἄλλος συνεταιρικὸς ἀνταγωνιστής. Πάντοτε ἡ μείωσις ἦτο μὲ συνάρτησιν πρὸς ἄλλας μορφὰς καὶ ἀναλογίας αἰσθητικὸν κατόρθωμα.

Ἡ μείωσις, ἡ ἔντασις καὶ αἱ ραβδώσεις, ἐκτὸς τῆς κλίσεως, εἶναι μέσα καθαρῶς

¹ Εἶναι παράδοξον, πῶς ὁ Penrose ὁ διακρινόμενος ὄχι μόνον διὰ τὴν ἐξαιρετικὴν ἰδιοφυίαν του ὡς ἀρχιτέκτων ἀλλὰ καὶ ὡς λεπταίσθητος ἐκτιμητὴς τῶν καλλιτεχνικῶν ἀξιών—εὗρισκε κάπως χονδροειδῆ τὴν καμπύλην τῶν κίωνων τοῦ Ὀλυμπείου μὲ 2.5-3 ἑκατ. βέλος ἀπέναντι τῆς λεπτοτάτης τῶν κίωνων τοῦ Ἐρεχθείου—πῶς ἐν τούτοις ἐπανεπαίετο εἰς τὴν γνάμην τοῦ βυζαντινοῦ μαθηματικοῦ Ἡλιοδώρου ΔαμIANOῦ τοῦ

ἐκ Λαρίσης: «τὸν μὲν κυλινδρικὸν κίονα, ἐπεὶ κατεαγῶτα ἐμελλε θεωρήσειν κατὰ μέσον πρὸς ὄψιν στενούμενον, εὐρύτερον κατὰ ταῦτα ποιεῖ». An Investigation κ.τ.λ. Περβ. καὶ ΜΙΧΕΛΗΝ ἔ.ἀ. σ. 259 γ. Ὁ MARQUAND ἔ.ἀ. ἐρμηγνύει προσέτι τὴν καμπύλωσιν ὡς καταγομένην ἐκ παλαιῶ προτύπου δέσμης καλάμων πιεζομένης ἄνωθεν!

γεωμετρικά, δι' ὧν ἐπιτυγχάνεται ἡ μεγέθυνσις τοῦ κίνου εἰς ὄγκον καὶ ὕψος καὶ τὸ σπουδαιότερον, ἡ πάντοτε νέα κίνησις πρὸς τὰ ἐπάνω, ἡ ἀνάτασις. Μὲ γεωμετρικά ἐπίσης μέσα συνεχίζει τὸ κιονόκρνον τὴν αὐτὴν ἀποστολήν. Τὸ θαυμάσιον στεφάνωμα τοῦ δωρικοῦ κίνου δὲν τὸ παρέλαβαν ὡς ἄκοπον κληρονομίαν ἀπὸ τοὺς πλουσίους μινωικοὺς καὶ μυκηναίκοὺς προγόνους των οἱ Ἕλληνες, ἀλλ' ἐπεξεργάσθησαν καὶ διεμόρφωσαν τὸ παλαιὸν κτῆμα μὲ τὸν ἰδιαίτερον γεωμετρικὸν τῶν τρόπον, τὸν φωτεινὸν καὶ πνευματώδη. Τρεῖς μορφαὶ μεταβατικά, ὑποτραχήλιον, ἐχίνος, ἄβαξ, συνάπτουν ἀβίαστα καὶ βαθμηδὸν τὸν κυλινδρικὸν κίονα μὲ τὸ ὀρθογώνιον ἐπιστύλιον καὶ μεταφέρουν ἀσφαλῶς τὴν κίνησιν πρὸς τὰ ἐκεῖ. Ἡ ἀναλυτικώτερον μὲ τὴν μέθοδον τοῦ διμελοῦς ρυθμοῦ: τὸ ὑποτραχήλιον ὡς περιφερὲς σχῆμα ἀναπτυσσόμενον εἰς τὸν σφαιροειδῆ ἐχίνον ἀποτελεῖ τὸ ἓν καὶ ὁ ἄβαξ τὸ ἕτερον μέλος. Παρὰ τὴν φανεράν διαφορὰν ὑπάρχει καὶ ἡ ὁμοιότης καὶ συνίσταται εἰς τὸ σημαντικὸν φαινόμενον, ὅτι ὁ ἐξογκούμενος ἐχίνος ἔχει διάμετρον ἀκριβῶς ἴσην πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ τετραγώνου ἄβακος. Κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον συνάπτεται τὸ κιονόκρνον μὲ τὸν κίονα εἰς ἓνα σύνθετον ρυθμὸν καὶ ὀλόκληρος ὁ στῦλος μὲ τὸ ἐπιστύλιον καὶ τὸν λοιπὸν θριγκὸν εἰς ἓνα συνθετώτερον. Ἔτσι μὲ τὴν ἀπλήν καὶ θεμελιώδη ἰδέαν, ὅτι συνδέονται στενῶς τὰ ὅμοια καὶ τὰ διαφορετικά, συγκροτεῖται τὸ κτίσμα ὡς σύνολον ὀργανικὸν διὰ μέσων καὶ σχημάτων γεωμετρικῶν.

Ἡ συνήθως ἐκφερομένη θεωρία, ὅτι τὸ βασταζόμενον ὑπὸ τῶν κίωνων βάρος τοῦ θριγκοῦ ἐπιφέρει τὴν διαπλάτυνσιν τοῦ ἐχίνου καὶ τὴν ἔντασιν δὲν νομίζω, ὅτι δυνατὸν εἶναι σοβαρῶς νὰ ὑποστηριχθῆ. Εἰς τὴν ὅλην εἰκόνα τῆς ἐνιαίας κινήσεως πρὸς τὰ ἐπάνω, κινήσεως φυσικῆς διὰ πολλῶν τεκμηρίων βεβαιουμένης, μία ἀντίθετος κίνησις δὲν θὰ ἦτο καὶ πολὺ ἁρμονικῆ. Ἐπειτα εἶναι ἀλλόκοτον νὰ διαπλατύνεται τόσον ἡ ἐξογκάνεται ὁ ἐχίνος ἐκ τῆς ἄνωθεν πίεσεως, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ζύμης ἢ ἄλλης εὐμαλάκτου μάζης. Ἡ θεωρία δὲν θὰ εἴχεν ἐξ ἀρχῆς ὑπόστασιν, ἂν δὲν ἐγίνετο σύγκυσις πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν ἀναλογικὴν σχέσιν μεταξὺ κίωνων καὶ θριγκοῦ. Ἄλλ' ἡ ἀναλογικὴ σχέσις εἶναι μὲ ἄλλας λέξεις τὸ αὐτὸ πρᾶγμα μὲ τὸν ρυθμὸν. Τὰ ἀνάλογα μέρη ἔχουν ὁμοιότητα καὶ διαφορὰν, συνδέονται στενῶς καὶ ἐπομένως ἔχουν τὸ αὐτὸ πνεῦμα, ἐπὶ τοῦ προκειμένου, τὴν πρὸς τὰ ἄνω κίνησιν.

Μὲ τὴν κατὰ πλείστους τρόπους ἐκδηλουμένην ἀνάβασιν τοῦ κυρίου σώματος τοῦ ναοῦ φθάνομεν τέλος εἰς τὸ γέισον. Καὶ τοῦτο συμεριζέται τὴν ὀριζοντίαν καμπυλότητα τῶν λοιπῶν ἐπιφανειῶν ἀπὸ τῶν βαθμίδων καὶ ἄνω, ἀλλὰ παρὰ τοῦτο διαφέρει σημαντικῶς. Τὸ μέτωπόν του εἶναι ἀκριβῶς κατακόρυφον, προσέχει ἐπιφανῶς ὑπὲρ τὸν ἠρέμα κλίνοντα θριγκὸν καὶ διὰ νὰ ἀποβῆ οὐσιῶδες μέλος ὀπλίζεται κάτω μὲ προμόχθους καὶ σταγόνας καὶ κατὰ τὰς στενάς πλευράς. Συγκροτεῖται τώρα ὁ μέγιστος ρυθμὸς, ποῦ περιλαμβάνει τὸ συνεταγμένον πλῆθος τῶν λεπτομερειακῶν μικρῶν καὶ μεγάλων ρυθμῶν. Συνυπάρχουν δύο ἀντίθετοι ἰδέαι, ἡ τοῦ πυραμιδοσχήμου ἀναβαίνοντος κτίσματος καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ἡρεμοῦντος κύβου. Ἡ σύγκυσις τῶν ἀντιθέτων δυνάμεων γίνεται εἰς κάθε σημεῖον, ὅμως δὲν ἐπιφέρει τὴν κώλυσιν τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης, ἀλλὰ τοῦναντίον τὴν ἀνάδειξιν καὶ τόνωσιν ἀμφοτέρων. Δὲν πρέπει νὰ γίνῃ ὑπερβολικὴ ἡ μείωσις τῶν κίωνων καὶ τοῦ ὑπεράνω μετώπου, οὔτε ἐκδηλοῖ νὰ κατασκευασθῶν αἱ

κλίσεις καὶ καμπυλότητες διὰ τὰ μὴ ζημιωθῆ ἡ ἰδέα τοῦ κυβικοῦ στερεοῦ κτίσματος, ἢ ἐμφανεστερον δηλουμένη διὰ τοῦ ὀριζοντίου γείσου (καὶ πρὸς τούτοις κατὰ τὴν μακρὰν πλευρὰν διὰ τῶν ἀκροκεράμων). Ἄλλ' οὕτε πρέπει νὰ λείψουν. Εἰς τὸν μέγαν ρυθμὸν ἐνυπάρχει μεγάλη ἔντασις. Ὅλα μᾶς ὀδηγοῦν νὰ ἐννοήσωμεν, πῶς κτίζεται καὶ ἀναβαίνει τὸ κτίριον καὶ τοῦτο ὄχι ἅπαξ καὶ διὰ παντὸς τοῦ χρόνου. Τὸ σταμάτημα κατὰ τὸ γείσον καὶ τὸ ἀέτωμα σημαίνει πρόκλησιν νὰ ἐπαναληφθῆ ἡ προσπάθεια καὶ ἐφόσον δὲν φθάνομεν εἰς τὸ ἰδεατὸν τέμα τῆς πυραμίδος—ἄσχετος εἶναι ἡ κορυφή τοῦ ἀετώματος—θὰ ἀναλαμβάνομεν νέαν θεώρησιν ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω ἐπ' ἄπειρον. Τὸ μέτωπον τοῦ ἀρχαίου ναοῦ ἐκφράζει γαλήνην ἀλλὰ γαλήνην προσώπου νεαροῦ μὲ πλήρη ζωὴν: «*Κάλλι μὲν γὰρ ἕκαστον εὐθύς ἦν τότε ἀρχαῖον, ἀκμῆ δὲ πρόσφατόν ἐστι καὶ νεουργόν*». ΠΛΟΥΤ. Περικλ. 13.

Ὑπολείπεται νὰ ἐξετάσωμεν τοὺς ρυθμοὺς τοὺς συμφώνους μὲ τὰς καμπυλότητας τῶν ὀριζοντίων ἐπιφανειῶν. Ὡς εἶδομεν ἡ καμπύλωσις τοῦ στυλοβάτου δὲν σημαίνει μόνον ἀνύψωσιν, ἄρα καὶ κίνησιν ἀπὸ τῶν ἄκρων πρὸς τὸ μέσον, τῆς πλευρᾶς ἀλλὰ καὶ τονισμὸν τῆς ὀριζοντίας γραμμῆς ἢ ἐπιφανείας, ὥστε νὰ φανῆ ὑπὲρ τὸ πραγματικὸν μέγεθος μακρὰ. Κατὰ ταῦτα ἂν σταθῶμεν ἔμπροσθεν ἑνὸς μετώπου τοῦ Παρθενῶνος ἀναγνωρίζομεν ἐπὶ τῆς κιονοστοιχίας ἕνα μέγαν ρυθμὸν, τοῦ ὁποίου τὰ δύο σκέλη ἀναχωροῦντα ἐκ τῶν ἄκρων μὲ φορὰν ἀντίθετον συναντῶνται κατὰ τὸν κεντρικὸν ἄξονα, τὸ μέσον τῆς θύρας καὶ τὴν κορυφὴν τοῦ ἀετώματος. Ὅτι ἡ φορὰ εἶναι ἀντίθετος υποσημαίνεται πρῶτον ἐκ τῆς καμπυλότητος, ἔπειτα ἐκ τῆς κλίσεως τῶν κίωνων καὶ μάλιστα τῶν γωνιαίων πρὸς τὸ μέσον καὶ τέλος ἐκ τῆς στενώσεως τῶν ἀκρινῶν μεταξονίων. Ἄλλὰ καὶ ἕκαστον σκέλος τοῦ μεγάλου ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων μικροτέρων ρυθμῶν. Καθῆνας ἐκ τούτων ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς κίονος καὶ ἑνὸς κενοῦ ἀρνητικοῦ σχήματος ἔχοντος ἰσότιμον σημασίαν. Τὸν αὐτὸν μέγαν ρυθμὸν παρακολουθοῦμεν καὶ ἐπὶ τοῦ τριγλύφου. Ὁ ἀριθμὸς τῶν τριγλύφων εἶναι περιττός (15) καὶ τῶν μετοπῶν ἄρτιος (14). Καὶ ἐδῶ τὰ δύο σκέλη τοῦ ρυθμοῦ ἀναχωροῦντα ἐκ τῶν ἀκρινῶν τριγλύφων καὶ προαγόμενα κατ' ἀντίθετον φορὰν καὶ κατὰ ζεύγη—τριγλύφου μετόπης—συναντῶνται ἐπὶ τῆς μεσαίας καὶ κοινῆς ὀγδῆς τριγλύφου.

Κατὰ τὴν μακρὰν πλευρὰν καὶ μὲ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὰ βοηθητικὰ μέσα τῆς καμπυλότητος καὶ τῶν κλίσεων συγκροτεῖται ἐπίσης ὁ μέγας ρυθμὸς μὲ 8 κίονας δι' ἑκάτερον μέρος καὶ ἕνα κοινόν, τὸν ἕνατον.

Ἐπειδὴ δὲν δηλώνεται τὸ μέσον τῆς μακρᾶς σειρᾶς, ὡς ἐπὶ τῶν προσόψεων διὰ τοῦ ἀετώματος ἢ τῆς θύρας, ἔχομεν, ὅπως συχνότατα συμβαίνει, περιττὸν ἀριθμὸν τῶν κίωνων καὶ ἄρα ἕνα κεντρικόν, χωριστικὸν καὶ συνάμα ἐνωτικὸν τῆς εἰς ἑκάτερον μέρος ἀνηκούσης κιονοστοιχίας. Παλαιότερον ἐμνημονεύσαμεν, σελ. 77, τὴν ὑπὸ τοῦ Πινδάρου ὑμνηθεῖσαν εὔρεσιν τοῦ διδύμου ἀετοῦ ὑπὸ τῶν Κορινθίων καὶ ἀπεδώσαμεν τὸν περιττὸν ἀριθμὸν, ὡς καὶ τὴν ἰδιάζουσαν κίνησιν τῶν κοσμητικῶν σειρῶν τῆς σίμης καὶ τῶν ἀκροκεράμων, εἰς τὸ οὐσιαστικὸν περιεχόμενον τῆς περιφήμου εὐρέσεως. Καὶ τώρα ὑπεθυμίζομεν, ὅτι εἰς τὴν συχνότητα τοῦ περιττοῦ ἀριθμοῦ κατὰ τὰς μακρὰς ἀντιστοιχεῖ ὁ συχνότατος ἄρτιος ἀριθμὸς κατὰ τὰς στενάς πλευράς. Ὡς πρὸς τὰς τριγλύφους ὁ ἀριθμὸς εἶναι πάντοτε περιττός, ἄσχετα μὲ τοὺς κίονας καὶ ἔστι κατὰ τὴν

μακρὰν πλευρὰν τοῦ Παρθενῶνος ὁ κεντρικὸς σύνδεσμος δὲν λείπει εἰς τὸ διάζωμα, ὅπως καὶ εἰς τὴν κιονοστοιχίαν. Διαφορετικὴν κίνησιν ἐκ τοῦ μέσου πρὸς τὰ ἄκρα δηλώνουν αἱ πρὸς τοὺς ἀετοὺς ἐστραμμέναι λεοντοκεφαλαί, ὡς ἤδη παλαιότερον ἐξετέθη.

Κατὰ τὰς γωνίας οἱ κίονες διακρίνονται διὰ τὴν κατὰ τι μεγαλύτεραν διάμετρον καὶ τὴν ἐμφανεστέραν διττὴν τῶν κλίσιν συνοψιζομένην εἰς διαγωνίαν κατεύθυνσιν. Τὴν τοιαύτην διάκρισιν ἀκολουθοῦν ἀποτελέσματα σημαντικά. Ἰσχυροποιεῖται πρῶτον ἡ γωνία μὲ τὸν ἐλαφρῶς ὀγκωδέστερον κίονα, ἔπειτα μὲ τὴν ζώηροτέραν κλίσιν τοῦ ὀγωνιαίου ἀποκαλύπτει μέρος καὶ τῆς ἐτέρας πλευρᾶς κατὰ τρόπον παρεμφερῆ πρὸς τὴν παράστασιν τῶν $\frac{3}{4}$ ἐπὶ τῶν πλαστικῶν ἔργων. Τέλος τὸ σπουδαιότερον ἡ σύμφωνος ὡς παράλληλος πρὸς τὰς κλίσεις τῶν γειτονικῶν κίωνων εἰς ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς ἀλλ' ἔντονωτέρα τούτων κλίσις τοῦ γωνιαίου ἐπιφέρει τὸ ὀπτικὸν ἀποτέλεσμα, ὅτι στενεύουν αἱ ἀποστάσεις τῶν πλησίον στύλων, τοῦτο δὲ καὶ παριστάνεται μὲ τὴν γνωστήν στένωσιν τῶν ἀκρινῶν μεταξονίων, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει μὲ τὰς ὀπτικὰς μορφὰς τῆς πλαστικῆς. Ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος καὶ τοῦ Θησείου ἡ στένωσις παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ ἀκόλουθον δευτέρον μεταξόνιον τοῦ μετώπου. Κατὰ ταῦτα ἡ δευτερεύουσα λεπτομέρεια τῆς γωνιαίας τριγλύφου ἐκανονίσθη σύμφωνα μὲ τὴν κυρίαρχον ἰδέαν τῆς κιονοστοιχίας καὶ τῆς θαυμαστῆς διαμορφώσεως αὐτῆς κατὰ τὴν γωνίαν. Ἡ ἀντίστροφος καὶ πολὺ ἐν χρήσει ἐρμηνεία, ὅτι ὁ κανονισμὸς τῆς τριγλύφου ἐπέβαλε τὴν στένωσιν τοῦ μεταξονίου εἶναι τὸ ὀλιγώτερον ἀλλόκοτος. Ἀλλὰ καὶ συγχρόνως τραῆ ἔνδειξις, εἰς ποίας ἀγόνους καὶ σχολαστικὰς πλάνας ὀδηγεῖ ἡ παράβλεψις τῶν οὐσιωδῶν αἰσθητικῶν προβλημάτων¹.

Περιορίσθημεν κυρίως εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν λεπτῶν καὶ ἀφανῶν κινήσεων εἰς τὸν Παρθενῶνα, ἐπειδὴ ἐπ' αὐτοῦ καὶ διὰ τὴν διατήρησιν καὶ τὴν τελειοτάτην ἐκτέλεσιν παρέχεται πλούσιον ὑλικὸν εἰς τὴν ἔρευναν καὶ πᾶσαι αἱ δυνατὰ λεπτότητες (refinements) ὑπάρχουν. Δὲν ὑπολείπονται ὅμως ὡς πρὸς ταύτας τὰ λοιπὰ ἀρχιτεκτονικὰ ἔργα τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τὸ λεγόμενον Θησεῖον. Οὕτε εἶναι ἀποκλειστικὸν

¹ Ἐδαρσίτως βλέπε εἰς τὸ βιβλίον τοῦ κ. Π. ΜΙΧΕΛΗ σ. 267, ὅτι δέχεται παρομοίαν καὶ περίπου τὴν αὐτὴν μὲ τὴν ἰδικὴν μου ἐρμηνείαν, σχετικῶς μὲ τὴν στένωσιν τῶν ἀκρινῶν μεταξονίων. Ἐπιτυχῶς ἐπίσης, σ. 265 κέ., καταπολεμεῖ τὴν γνώμην τοῦ Βιτρούβιου ὅτι ἡ ἐξόγκωσις τοῦ γωνιαίου κίονος εἶχε ὀπτικὸν λόγον, ἐπειδὴ δῆθεν οὗτος προβαλλόμενος εἰς τὸ κενὸν θὰ ἔχανε μέρος ἐκ τοῦ ὄγκου του.

Ἀπὸ μακρῶν ἐτῶν ἔβλεπα μὲ δυσφορίαν, πῶς οἱ ἐρευνηταὶ ἀπέδιδον ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Βιτρούβιου ἀκόμη κεφαλαῖωδη σημασίαν εἰς τὸ ζήτημα τῆς γωνιαίας τριγλύφου καὶ τῆς ἐξισώσεως ὄλων τῶν τριγλύφων καὶ μετωπῶν ἐπὶ τοῦ διαζώματος. Καὶ ἡ κρυερὰ αὐτῆ ὀμαλότης ἐθεωρεῖτο ὑψιστον ἰδεῶδες χάριν τοῦ ὁποίου ὄφειλε νὰ ταραχθῇ ἡ κιονοστοιχία, ὡς ἐάν οἱ μεγάλοι κίονες ἦσαν εὐτελέστερα μέλη τῆς κατασκευῆς. Εἰς τὴν ἀτοπίαν συνετέλεσε καὶ ἡ βασικὴ πλάνη, ὅτι κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα ἔχομεν τὴν ἀκμὴν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ναῶν, τὰ δὲ παλαιότερα μεγάλα ἔργα ἦσαν

δῆθεν κατώτερα, εἶχον ἀνωμαλίας, τραχύτητας, ἀμέλειαν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν (KOLDEWEY-PUCHSTEIN Tempel Unteritaliens und Siciliens). Ὅτι ἡ κιονοστοιχία δὲν ἐξυπηρετεῖ μικρότεραν κοσμητικὴν σειρὰν ἀλλ' ἀκολουθεῖ τὴν ἰδιαιτέραν ρυθμικὴν τάξιν, εἶναι ὑπερβέβαιον. Τὸ ἀκρινὸν μεταξόνιον δὲν εἶναι πάντοτε μικρότερον, εἶναι καὶ μεγαλύτερον κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ ἡ ἀνωμαλία εἰς τὰς διαστάσεις τριγλύφου καὶ μετωπῶν σημαίνει μείζονα ἀξίαν παρὰ ἡ ὀμαλότης. Ἐνας φραγμὸς ἀπαραβίαστος περιέκλειε τὸν χρόνον, ὅπου ἐκινουῦντο ἐκτὸς ὀλίγων οἱ παλαιότεροι ἀρχαιολόγοι καὶ ὅπου τὸ νόημα τῆς τέχνης ἦτο ἄγνωστον ἢ πολὺ περιορισμένον. Ἔτσι ὁ γνωστὸς διὰ τὰς μεγάλας του ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν ἔρευναν καὶ προικισμένος μὲ ἔκτακτον ὀξυδερκίαν, μηχανικοῦ καὶ καταπληκτικῆν διαύγειαν εἰς τὰς ἀντιλήψεις του Dörpfeld ἐδίδασκε πρὸ τοῦ Παρθενῶνος, ὅτι αἱ καμπυλωτότερες τοῦ στυλοβάτου—ἤμουν αὐτήκοες—ἐχρησίμευον διὰ νὰ φεύγουν τὰ νερὰ τῆς βροχῆς!

εὐρημα τῆς περικελίου καὶ φειδιακῆς ἐποχῆς. Ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Κορίνθῳ — μέσα 6ου αἰῶνος — παρουσιάζει ἐλαφρὰν καμπύλωσιν τοῦ στυλοβάτου καὶ ἔντασιν τῶν κιόνων, ὁ σπουδαῖος ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος (Paestum) κλίσιν τῶν κιόνων πρὸς τὰ ἐντός, ὁ τῆς Λακινίας Ἦρας παρὰ τὸν Κρότωνα διπλὴν κλίσιν τοῦ μόνου διατηρηθέντος κίονος, ὁ λεγόμενος τάφος τοῦ Θήρωνος εἰς τὸν Ἀκράγαντα ἔντασιν τοῦ μεγάλου ποδίου κ.τ.λ. Ἡ ἐλαφρὰ κλίσις τοῦ θριγκοῦ καὶ τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ μὲ αἰσθητικὴν μόνον ἀξίαν ἦτο κατ' ἀρχὴν κοινὸν κτῆμα τῶν τεχνιτῶν κατ' ὅλην τὴν Ἀρχαϊότητα, ὡς μαρτυρεῖ τοῦτο τὸ πλῆθος τῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν. Ὅλα λοιπὸν τὰ αἰσθητικὰ ταῦτα μέσα ἦσαν ἀπὸ παλαιῶν χρόνων γνωστά εἰς τοὺς ἀρχιτέκτονας, ἀλλ' ἀπέφευγον οὗτοι τὴν χρησιμοποίησιν ὄλων διὰ τὴν ἀπαιτουμένην μακροχρονίαν προσπάθειαν καὶ τὴν μεγάλην δαπάνην καὶ πρὸ πάντων τὴν μεγαλεπήβολον πρόθεσιν. Εἰς τὸν ναὸν τῆς Φιγαλείας, ἔργον ἐπίσης τοῦ ἀρχιτέκτονος τοῦ Παρθενῶνος Ἰκτίνου κατὰ τὴν παράδοσιν, λείπουν αἱ καμπυλότητες, αἱ κλίσεις τῶν κιόνων καὶ ἡ ἔντασις, ἀλλ' ἐν τούτοις ὁ ναὸς τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος εἰς τὴν ἐρημικὴν γωνίαν τῶν Βασσῶν εἶναι ἔργον κλασσικὸν ἄξιον τοῦ δημιουργοῦ τοῦ μεγάλου Ἀθηναίου καλλιτέχνου. Ἡ φήμη περὶ τῆς σπουδαιότητός του κατὰ τὴν ὑστέραν Ἀρχαϊότητα πρέπει νὰ ἦτο μεγάλη, ὥστε νὰ ἔχη ἀπήχησιν καὶ εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ Πausanίου (VIII, 41, 8: ναῶν δὲ ὄσοι Πελοποννησίους εἰσὶ, μετὰ γε τὸν ἐν Τεγέᾳ προτιμῶτο οὗτος ἂν τοῦ λίθου τε ἐς κάλλος καὶ τῆς ἄρμονίας ἔνεκα). Ἐκτὸς τοῦ πλουσίου εἰς μορφὰς ἐσωτερικοῦ τοῦ σηκοῦ καὶ τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ περιπτέρου ναοῦ διακρίνεται παρὰ τὰς μνημονευθείσας ἐλλείψεις διὰ τὴν αὐτάρκειαν καὶ τὴν ἰδίαν μεγάλην ἀξίαν. Ἄλλως δὲν λείπουν τὰ στοιχειώδη καὶ σημαντικώτατα καλλιτεχνικὰ μέσα, ὅπως εἶναι ἡ γοητευτικὴ ἀπαλὴ μείωσις τῶν κιόνων, πού ἐπιφέρει τὴν ἐλαφρὰν στένωσιν τοῦ μετώπου, τὴν φαινομενικὴν κλίσιν τῶν γωνιαίων κιόνων πρὸς τὸ μέσον, συναρτωμένην μὲ τὴν στένωσιν τῶν μεταξονίων, καὶ ὄλων τῶν κιονοστοιχιῶν τὴν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν πυραμιδοειδῆ ἀνάβασιν. Ἐπειτα αἱ εὐγενικαὶ ἀναλογίαι εἰς τὰς λεπτομερείας καὶ τὸ σύνολον. Ἰδιαιτέραν «λεπτότητα» παρετήρησεν ὁ Ἀμερικανὸς ἔγκριτος ἀρχιτέκτων καὶ ἀρχαιολόγος Dinsmoor εἰς τὴν λεγομένην ἔμφασιν τῆς κυρίας βορείας πλευρᾶς¹.

Ἐκ τῆς ἀντιπαράθεσος αὐτῆς τοῦ ἀρκαδικοῦ ναοῦ τῶν Φιγαλέων θὰ ἦτο ἄτοπον νὰ συμπεράνῃ τις, ὅτι οἱ λεπτότατοι καλλιτεχνικοὶ τρόποι καὶ ρυθμοὶ τοῦ Παρθενῶνος ἦσαν ἄρα εἶδη πολυτελείας, πού ἦτο δυνατόν νὰ λείψουν. Βέβαιον εἶναι, ὅτι ἦσαν πολὺ δαπανηροί, ἀλλὰ τοῦτο δὲν μειώνει καθόλου τὴν αἰσθητικὴν των ἀξίαν. Μὲ μόνον αὐτὰς τὰς λανθανούσας λεπτότητας, ἂν καταλλῆλως τὰς προσέξωμεν, τὰς ἐννοήσωμεν καὶ μάλιστα τὰς αἰσθανθῶμεν, θὰ πληρώσωμεν τὴν συνείδησιν μὲ οὐσιαστικὸν περιεχόμενον καὶ δὲν θὰ ἀρκοῦμεθα εἰς τὸ ἐξῆς εἰς ξηρὰς μεμονωμένας γνώσεις καὶ εἰς ἓνα θανατασμὸν περαστικὸν καὶ ὀλίγον ἢ πολὺ συμβατικὸν καὶ ἀκαθόριστον. Ἀληθῶς δὲν

¹ DINSMOOR, Metropolitan Museum Studies, 1933 σ. 206 κέ. Ἡ ἔμφασις συνίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι μόνοι οἱ 6 βορῆοι κίονες ἔχουν τὴν κάτω διάμετρον μεγαλύτεραν κατὰ 4 ἐκ. καὶ πρὸς ἐπίτασιν τοῦ μεγαλύτερου ὄγκου των εἶναι καὶ κοντότεροι, τὸ δὲ ὅλον ὕψος ἰσο-

φαρῖζεται μὲ ὑψηλότερα κιονόκρανα. Περὶ καὶ τὴν πραγματείαν μου: Ἐκ τοῦ ἀρχαιότερου ναοῦ τῆς Φιγαλείας, ΑΡΧ. ΕΦΗΜ. 1935, 1,1 καὶ 18,1 καὶ τὴν παλαιότεραν ΑΡΧ. ΕΦΗΜ. 1914, 57-70.

πρόκειται περὶ ἐπινοημάτων, ποῦ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ τονίζουσι καὶ λαμπρύνουσι τὴν κατασκευὴν, ἀλλὰ περὶ τῆς ζωῆς αὐτῆς ἢ τῆς ψυχῆς τοῦ ἔργου ὡς ὄργανοῦ συνόλου, ζωῆς, τὴν ὁποίαν εἰς κάθε εἰργασμένον μάρμαρον, εἰς κάθε σειρὰν καὶ μορφήν, ἐκφράζουσι οἱ ἀφανεῖς παλλόμενοι ρυθμοί. Τέλος τὰ ἐκφραστικὰ ταῦτα μέσα μᾶς βοηθοῦν νὰ ἀντιληφθῶμεν τὸ ἐσωτερικὸν μέγεθος καὶ τὴν ἐπιβολὴν τοῦ ἀρχαίου ναοῦ, ὡς ἐνὸς ἐκ τῶν μεγάλων θριάμβων τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος.

Τὰ αὐτὰ ἐκφραστικὰ μέσα εἰς ὅλην τὴν λάμπιν των τὰ εἶδομεν ἐφαρμοζόμενα καὶ εἰς ἔργα τεχνικὰ κατώτερα νομιζόμενα, ὅπως εἶναι τὰ κεραμικὰ πράγματα. Ἄλλ' ἢ πραγματικὴ καλλιτεχνικὴ ἀξία δὲν ὑπόκειται εἰς βαθμολογικὴν ἐκτίμησιν. Παντοῦ εἶναι ἢ αὐτῇ, οἰομένηποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ μέγεθος καὶ ἡ σπουδαιότης τοῦ ἔργου, ἂν εἶναι μήτρα ἀροκεράμου, ἐπιταφία στήλη, ναὸς μέγας ἢ μικρὸς ναὸς ἢ ἄγαλμα. Αἱ ὑπέρταται καλλιτεχνικαὶ εὐρέσεις καὶ ἰδέαι τείνουσι μὲ τὸν καιρὸν νὰ ἐπεκταθοῦν καὶ νὰ ἀποκτήσουσι καθολικότητα.

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΛΑΣΤΙΚΗΣ

Ἦδη κατὰ τὸν περὶ τῶν κεραμικῶν λόγον παρατηρήσαμεν, ὅτι ἐπὶ πλαστικῶν ἔργων, ὡς εἶναι πρόστυπα προτομῶν ἀνάγλυφα ἢ ἰσχυρῶς ἔκτυποι λεοντοκεφαλαὶ ἢ ἀνδρῶν, σιληνῶν, κορῶν, σφιγγῶν κεφάλια κατὰ τὴν ὑδρορροήν καὶ ἀκρωτήρια, ὑπάρχουσι λανθάνουσαι ἢ ἀφανεῖς κινήσεις, ἀποκλίνουσαι ἀπὸ τῆς μετωπικῆς κανονικότητος. Ἐπειδὴ αἱ ἀποκλίσεις αὗται ἀνήκουν εἰς ὅλους τοὺς χρόνους καὶ τόπους τῆς Ἀρχαιότητος, ἀποτελοῦν ἔντονον ὑπόδειξιν, ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς καθόλου μεγάλης πλαστικῆς τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν — 7^{ος} καὶ 6^{ος} αἰῶν — τὸ δόγμα τῆς αὐστηρᾶς μετωπικότητος δὲν εἶναι τόσον βέβαιον, ὅσον ἐπιστεῦθη. Ἄλλ' ἢ ἐνδείξις αὕτη δὲν φαίνεται ἀναντιλέκτος, διότι τὰ κεραμικὰ ἢ μαρμάρια γλυπτὰ τῆς στέγης δὲν εἶναι μεμονωμένα ἀλλὰ μετ' ἄλλων ἀποτελοῦντα σειρὰν ὁμότροπον ἢ ἑτερόκλιτον χρησιμεύουσι δι' οὓς εἶδομεν ἀρχιτεκτονικοὺς σκοποὺς, νὰ αὐξηθῇ ὀπτικῶς τὸ μέγεθος καὶ βεβαιωθῇ ἢ συνάρτησις τῶν δύο μετώπων. Ἀπόκειται λοιπὸν εἰς τὴν ἔρευναν νὰ διευκρινήσῃ ἂν καὶ εἰς τὰ μεμονωμένα ἢ μετ' ἄλλων συνηρημένα ὄρθια ἢ καθήμενα ἀγάλματα καὶ τὰ διάφορα ἀνάγλυφα ἐμφανίζεται ἢ αὐτῇ προσπάθεια τῶν καλλιτεχνῶν νὰ ἀποφεύγουν μὲ κάθε τρόπον τὴν αὐστηρὰν καὶ ψυχρὰν μετωπικότητα.

Ἦδη πρὸ 20 ἐτῶν κατὰ τὴν παλαιότερον μνημονευθεῖσαν πραγματείαν — ANTIKE DENKMÄLER, 1931, IV, σ. 91-115, πίν. 47-56 — περὶ τῶν κούρων τοῦ Σουνίου, ἐβεβαιώθη ἐκτὸς ἄλλων, ὅτι τὰ ὑπερφυσικοῦ μεγέθους ἀρχαῖα, περὶ τὸ 600 π.Χ., ταῦτα ἀγάλματα δὲν ὑποτάσσονται εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ J. Lange διακηρυχθεῖσαν, ὡς τίνα φυσικὸν νόμον, ἰδέαν τῆς μετωπικότητος. Ἐπὶ τοῦ σχετικῶς ἀρτίου διατηρηθέντος κούρου Α οἱ πόδες καὶ τὰ σκέλη στρέφονται ἐλαφρά, ἀλλ' ἀναμφισβήτητα, ἀριστερὰ τοῦ θεατοῦ, ὁ κορμὸς καὶ πρὸ πάντων τὸ στήθος ἀντιθέτως πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἡ κεφαλὴ σύμφωνα μὲ τὰ κάτω ἄκρα πάλιν ἀριστερά. Ἄλλὰ καὶ τὸ βᾶθρον, εἰς ὃ ἀνήκει ὁ κορμὸς Β, παρουσιάζει τοὺς πόδας μὲ τὴν αὐτὴν περίπου κατεύθυνσιν πρὸς ἀριστερά. Παρατηρήθη ἀκόμη ὅτι ἡ λεγομένη *linea alba* ἐπὶ τοῦ Α καμπτομένη βαθμηδὸν κατὰ τὰ δύο

ἄκρα ἔχει σιγμοειδῆ μορφήν, καὶ ὅτι ἡ στροφὴ τῆς κεφαλῆς παριστάνεται μὲ σχετικὰς ἀσυμμετρίας ἢ ἀκριβέστερον μὲ μορφὰς ὀπτικὰς—ἢ χωρὶστρα μετατίθεται ἀριστερά, ἢ δεξιὰ παρεῖα καταπίπτει ἀποτόμως καὶ τὸ σχετικὸν αὐτὴ ἀποβαίνει πλάγιον. Προσέτι ἐμνημονεύθησαν καὶ ἄλλα ἔργα ἐκ τοῦ πρωΐμου ἢ ὑστέρου 6ου αἰῶνος, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀγνοεῖται ἢ μετωπικότης καὶ ἢ ἐξεικόνισις γίνεται κατὰ τὸν τρόπον τῶν ὀπτικῶν μορφῶν. Ἄλλὰ καὶ μετὰ τὴν πραγματείαν ἐκεῖνην ἢ ἔρευνα περὶ τὸ πρόβλημα τῆς μετωπικότητος καὶ τὰ σχετικὰ μέτρα συνεχίσθη ἐπιμόνως καὶ ἀποτελεσματικῶς μέχρι τοῦ 1940 πρὸ πάντων εἰς τὴν Συλλογὴν ἐκμαγείων τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης. Εἶναι γνωστὸν τὸ πλεονέκτημα τῶν γυψίνων ἐκμαγείων παρεχομένων εὐχερῶς εἰς κάθε λεπτομερειακὴν ἐξέτασιν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ καθηλωμένα καὶ ἀτελῶς φωτιζόμενα πρωτότυπα τῶν μουσείων. Εἶχον τότε ἀκόμη τὴν πολύτιμον συνεργασίαν τῶν σπουδαστῶν ἀκροατῶν μου καὶ τὴν φωτεινὴν συναντίληψιν τοῦ σχεδιαστοῦ Χρ. Λεφάκη, ὥστε τὰ πορίσματα τῆς κοινῆς προσπαθείας νὰ προσλάβουν ἰκανὴν ἢ καὶ πλήρη βεβαιότητα. Ἐν συντομίᾳ ἐπείσθημεν, πρῶτον, ὅτι ἡ μετωπικότης, ὡς ἐπιστεύθη καὶ πιστεύεται ἀκόμη, εἶναι ἀνύπαρκτος καὶ δεύτερον, ὅτι ἡ μετωπικὴ ἰδέα ὡς περιλαμβάνουσα στάσιν ἅμα καὶ κίνησιν οὐσιωδῶς πρέπει νὰ τροποποιηθῆ. Ἡ περὶ τῶν πορισμάτων τούτων πραγματεία συνταχθεῖσα κατὰ τὸ μέγιστον μέρος πρὸ πέντε ἢ ἑπτῶν ἐπιθυμητῶν εἶναι νὰ ἰδῆ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, ἀλλὰ πότε τοῦτο θὰ κατορθωθῆ εἶναι ἄγνωστον. Ἀνάγκη ἄρα εἶναι νὰ μὴ παραταθῆ ἐπὶ πλέον ἡ ἀποσιώπησις καὶ μὲ ὀλίγα παραδείγματα, εἰκονιζόμενα, νὰ παρασχεθῆ εἰς τὸν ἀναγνώστην ἢ εὐκαιρία νὰ προσέξῃ εἰς τὰ πράγματα καὶ ἐκτιμήσῃ τὰς κρυπτομένας αὐτὰς κινήσεις ὡς τὴν οὐσίαν αὐτῆν τῶν πλαστικῶν ἔργων.

Ἡ ΣΤΗΛΗ ΤΗΣ ΤΑΝΑΓΡΑΣ

Ἡ ἐπιταφία στήλη τῆς Τανάγρας, *εἰκ.* 70, 71, εἶναι σχετικῶς μὲ τὴν ἐξεταζομένην ἄποψιν ἔργον ἐξαιρετικῶς διδακτικόν. Ὅτι εἶναι ἐπιτάφιον μνημεῖον, δηλώνεται μὲ τὴν ἐπιγραφὴν: *Ἀμφάλκης με σῆσε ἔπι Κιτύλοι ἐδ' ἐπὶ Δέρμνι.* Ἀκόμη γνωρίζομεν μὲ ἰδιαιτέρας ἀναγραφάς, ὅτι Κιτύλος εἶναι ὁ μικρότερος πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ Δέρμνις ὁ ἄλλος. Παριστάνονται δύο νέοι ἐνηγκαλισμένοι κατὰ τρόπον γνώριμον καὶ εἰς τὰς νεωτέρας λαϊκὰς μας ἐφορτὰς καὶ διασκεδάσεις μὲ τὴν δεξιὰν ἢ ἀριστερὰν χεῖρα ἐκτεινομένην ὑπὲρ τοὺς ὤμους τοῦ ἄλλου καὶ ἐν κινήσει, μὲ τὴν παρατήρησιν, ὅτι ὁ Δέρμνις προβάλλει τὸν ἀριστερὸν καὶ ὁ Κιτύλος τὸν δεξιὸν πόδα διὰ τὴν καλυτέραν εἰκονικὴν σύνθεσιν. Ἐνεκα τῆς φθορᾶς τῶν ἐπιφανειῶν τῶν ἐκ πώρου λίθου εἰκόνων καὶ τὰς ἀνατομικὰς ἀτελείας δὲν ἔτυχε πολλῶν ἐπαίνων τὸ μνημεῖον καὶ εἰς χειρόγραφον μάλιστα πινακίδα ἀνεγράφη πρὸς ὀδηγίαν τῶν ἐπισκεπτῶν, ὅτι εἶναι κακότεχρον βοιωτικὸν ἔργον τῆς 6ης π.Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ὁ χαρακτηρισμὸς ἦτο πληρέστατα σύμφωνος πρὸς τὴν παλαιότερον ἐπικρατοῦσαν ἀντίληψιν, καθ' ἣν ἢ περὶ τὴν ἀνατομίαν ἀκρίβεια

Eix. 70

Eix. 71

ἐθεωρεῖτο τεκμήριον καλλιτεχνικῆς ἀξίας¹. Ἄλλ' οὐδέποτε δεόντως ἐξητάσθη ὡς ἔργον τέχνης τὸ ἐν λόγῳ μνημεῖον². Ὁ Ch. Picard προσεπάθησε νὰ δεῖξῃ, ὅτι τὸ ἀνάγλυφον εἶναι ἀναθηματικὸν καὶ ὅτι οἱ δύο ἀδελφοὶ ἀνέχουν τὸ παράδοξον γείσον τῆς στήλης ὡς οἱ Διόσκουροι τὰ οἰκεία δόκανα. Ἄλλ' ὅποῖον εἶναι τὸ γείσωμα τοῦτο καὶ πῶς σχετίζεται μὲ τὸ βᾶθρον καὶ τὴν παράστασιν, σημαντικὰ δηλαδὴ πράγματα τοῦ τεχνικοῦ ἔργου, δὲν ἔθιξε καθόλου.

Πράγματι, ὅπως ἡ ὑδροστάθμη, τὸ ἀλφάδι, ἀναντιρρήτως ἐλέγχει, τὸ ἰδιότυπον γείσον δὲν εἶναι ὀριζόντιον· παρουσιάζει δύο κλίσεις, ἀναβαίνει δηλαδὴ ἑλαφρῶς ἐκ τοῦ ὀπισθεν πέρατος πρὸς τὰ ἔμπρὸς καὶ κλίνει πλαγίως ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ. Εἰς τὴν διπλὴν ταύτην κλίσιν ἀνταποκρίνεται ἡ ἀντίθετος διπλὴ κλίσις τοῦ βᾶθρου, ἐπειδὴ ταπεινώνεται τοῦτο πρὸς τὰ ἔμπρὸς κατὰ 20 χιλιοστὰ καὶ πρὸς ἀριστερὰ κατὰ 16 χιλ. (τὸ ὕψος τοῦ βᾶθρου δεξιὰ εἶναι 35.6 ἐκ. καὶ ἀριστερὰ 34). Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἀντιρροῶν κινήσεων εἶναι φανερόν· ἡ παράστασις τῶν δύο νέων ἀνοίγεται ἢ ἀναπτύσσεται ἐκ τοῦ βᾶθρου πρὸς τὰ ἔμπρὸς — τὸ ὕψος ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς πτέρως τοῦ Δέρμους μέχρι τοῦ γείσου εἶναι κατὰ 3 ἐκ. μικρότερον — καὶ συγχρόνως ἀνοίγεται ἢ κινεῖται ἐκ δεξιῶν πρὸς ἀριστερὰ. Συμβαίνει καὶ κάτι ἄλλο. Φαινομενικῶς ἡ βᾶσις εἶναι ὀρθογωνία, πραγματικὰ ὅμως εἶναι τραπέζιον μὲ ἀνίσους καὶ τὰς 4 πλευράς. Ἐμπρὸς μετροῦμεν 52.5, ὀπίσω 50, δεξιὰ 43 καὶ ἀριστερὰ 43.5 μὲ ἀποτέλεσμα ἢ ἀριστερὰ ἔμπρὸς γωνία νὰ εἶναι ὀξεῖα καὶ ἡ ὀπισθεν ἀμβλεῖα, ἡ δὲ συνδέουσα τὰς δύο ὀξείας γωνίας διαγώνιος νὰ συμπίπτῃ μὲ τὴν μνημονευθεῖσαν κλίσιν τῆς ἐπιφανείας ἐκ δεξιῶν πρὸς ἀριστερὰ. Τὸ αὐτὸ τραπεζοειδὲς σχῆμα καὶ τὰς αὐτὰς γωνίας κατευθύνσεως παρέχει συμφώνους καὶ τὸ γείσωμα. Ὅτι δὲ αἱ ἀνωμαλίας αὗται εἶναι σκόπιμοι καὶ δὲν προέρχονται ἐξ ἀμελείας περὶ τὴν ἐκτέλεσιν προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι αἱ τρεῖς φαινόμενα πλευραὶ τοῦ κυβικοῦ βᾶθρου δὲν εἶναι, ὡς καθέννας θὰ ἐνόμιζε, ἐπίπεδοι, ἀλλ' ἑλαφρῶς μὲ ἀρκετὸν μόχθον καμπυλωμένα δι' αἰσθητικὸν πάντως λόγον.

Ἐξάπαντος αἱ ἀκλονήτως βέβαιαι ἀποκλίσεις τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων, αἱ ἀφανεῖς ἀλλὰ σαφῶς ἐνδεικτικαὶ καὶ σύμφωνοι πρὸς ἀλλήλας, πρέπει νὰ σχετίζονται μὲ τὴν γλυπτὴν εἰκόνα, νὰ τὴν πλαισιώνουν καὶ τὴν διαφωτίζουν. Ἄλλως δὲν θὰ εἶχον κανένα σκοπὸν καὶ ἡ προαπαιτηθεῖσα μελέτη καὶ ἐργασία θὰ ἦτο ματαία. Τὴν πρὸς τὰ ἔμπρὸς λοιπὸν καὶ ἀριστερὰ κίνησιν τοῦ βᾶθρου καὶ τοῦ γείσου ἐπενόησεν ὁ καλλιτέχνης ὡς βοηθητικὴν καὶ πρὸς ἀνάδειξιν τῆς κινήσεως, πού ἀρχικῶς ἠθέλησε νὰ δώσῃ εἰς τὸ σύνταγμα τῶν δύο νέων, ἀδελφῶν ἢ φίλων. Καὶ οἱ δύο ἀναπτύσσονται μὲ διαφορὰν 2-3 ἐκ. ἐκ τῶν ἔσω πρὸς τὰ ἔξω καὶ συγχρόνως κατευθύνονται, ἐντονώτερον ὁ Δέρμους ὁ καὶ μεγαλύτερος καὶ σημαντικώτερος ὡς κατέχων τὴν δεξιᾶν θέσιν, ἐλάχιστα δὲ ὁ Κιττύλος. Πραγματικῶς τοῦ πρώτου ἢ ἀριστερὰ πλευρὰ τῆς κεφαλῆς λοξεύει ἐμφανῶς, ἐνῶ τοῦ Κιττύλου ἡ γειτονικὴ δεξιὰ ἀναβαίνει σχεδὸν καθέτως ἐκ τοῦ βᾶθρου, ὅπως

¹ Ἴδὲ π.γ. FRIEDERICHS-WOLTERS Gipsabgüsse, 44, πόσον ἐπιμόνος ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἀνατομικὴν ἀλήθειαν οἱ παλαιότεροι. Ἄλλὰ καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ὡς ὁ DEDALE Dédale (I, 193 εἰκ. 5, 2. 223.255 εἰκ. 15,7) δὲν εἶναι ἐντελῶς γεωφαιημένοι ἀπὸ τῆς

παλαιᾶς ἐσφαλμένης ἀντιλήψεως, τὰ δὲ παρατιθέμενα σχεδιάσματα δὲν εἶναι ἀκριβῆ.

² CH. PICARD Manuel d'archéologie, I 509 εἰκ. 165. 317 καὶ REV. HIST. REL. 1934, 73.

ἐπίσης αἰσθητῶς πλαγιαίνει τὸ δεξιὸν περιγράμμα τοῦ λαιμοῦ καὶ ὁ γειτονικὸς βόστρυχος κάμπτεται χαρακτηριστικῶς ἕνεκα τῆς πρὸς τὰ ἀριστερὰ φορᾶς τῆς κεφαλῆς. Ἐπειτα τὸ προβαλλόμενον ἀριστερὸν σκέλος τοῦ αὐτοῦ παίρνει ὠρισμένην πρὸς ἀριστερὰ κατεύθυνσιν, ὡς τοῦτο ἐκδηλώνεται ὄχι μόνον εἰς τὸ πέλμα κάτω ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν κνήμην, ὅταν τὸ ἐξωτερικὸν μέρος αὐτῆς τὸ ἐκ φύσεως λεπτότερον παριστάνεται ἕνεκα τῆς στροφῆς πλατύτερον ἀπὸ τὸ ἐσώτερον. Ἀκόμη ὑποχωρεῖ τὸ δεξιὸν τοῦ στήθους καὶ προβάλλει τὸ ἀριστερόν, τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ κατὰ τὰ ἰσχία καὶ τοὺς διαφόρους τὴν διάπλασιν μηρούς. Ὡς πρὸς τὸν Κιττύλον ἢ πρὸς τὰ ἀριστερὰ κλίσις εἶναι ἢ μετριωτάτη ἢ ἀνύπαρκτος, βεβαία ὅμως ἢ πρὸς τὰ ἐμπρὸς κινήσις αὐτοῦ καὶ ἄλλως κοινὴ εἰς ἀμφοτέρους, ὥστε πρόσωπα καὶ στήθη νὰ προβάλλουν ὑπὲρ τὰ ἀνοιγόμενα σκέλη καὶ αἱ οἰκτεῖαι ἐπιγονατίδες νὰ καταβαίνουν καὶ συντάσσονται μετὰ τῶν ἀκρινῶν εἰς ὠραῖον τοξοειδὲς σχῆμα.

Παρὰ τὰ ἀνωτέρω δὲν ἐξαντλοῦνται τὰ ἐκ τῆς ταναγωγικῆς στήλης διδάγματα. Εἶναι γνωστόν, ὅτι κυριαρχεῖ ἀβεβαιότης ὡς πρὸς τὴν ὀρθὴν στάσιν τοῦ σημαντικωτάτου τύπου τοῦ ἀρχαίου κούρου, ἐπειδὴ συχνότατα ἢ συνέχεια μεταξὺ ἀγάλματος καὶ βάρου ἔχει διακοπὴ καὶ τοῦτο ᾤδηγησεν εἰς πλημμελῆ τοποθέτησιν τῶν ἔργων καὶ ἐπισκότισιν τῶν μελετηθεισῶν πολλαπλῶν ἐλαφρῶν κινήσεων. Εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ἡ στήλη τῆς Τανάγρας παρέχει χρησίμους ὁδηγίας, ἐπειδὴ εἶναι φανερόν, ὅτι οἱ δύο ἀδελφοὶ παριστάνονται σύμφωνα μὲ τὸν τρόπον τῶν ἀρχαίων κούρων καὶ ἡ στάσις αὐτῶν καθορίζεται σαφῶς μὲ τὴν βᾶσιν κάτω, τὴν ὀπισθεν στήλην καὶ τὸ ὑπεράνω γείσωμα. Ἄν ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν πλαγίαν φωτογραφίαν, εἰκ. 71, θὰ διακρίνωμεν, ὅτι ἡ μὲν δεξιὰ κνήμη τοῦ Δέρμιου λοξεύει πρὸς τὰ ἐμπρὸς, ἐνῶ ἡ ἀριστερὰ τοῦ μένει κατακόρυφος, ταῦτα δὲ σημαίνουν ἐναργῶς, ὅτι ὀλόκληρον τὸ ἀνώτερον σῶμα, τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ἐμπροσθίαν αὐτοῦ ὄψιν, κλίνει βαθμηδὸν πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἕως ὅτου τὸ μέτωπον φθάσῃ τὸ ὑπὲρ τὸ ἄκρον τοῦ προβαλλομένου ποδὸς κατακόρυφον ἐπίπεδον. Τὶ συμβαίνει κατὰ τὴν ὀπισθεν ὄψιν θὰ ἴδωμεν κατωτέρω κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ κούρου τῆς Βολομάνδρας. Ἄλλ' ἐδῶ ἀρκεῖ ἡ παρατήρησις, ὅτι τὸ βᾶρος μετατοπίζεται πρὸς τὸν προβαλλόμενον πόδα καὶ μὲ ὀλόκληρον τὸ σῶμα δηλώνεται ἢ κατεύθυνσις πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ ἀριστερὰ. Ἀκολουθῶς ὑποχρεωτικὸν¹ εἶναι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι εἰς πάντας τοὺς κούρους μὲ τὸν προβαλλόμενον ἀριστερὸν πόδα ἐπιβάλλεται ἢ συμφωνία καὶ τοῦ λοιποῦ γενικῶς σώματος, ἢ κινήσις δηλαδὴ πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ ἀριστερὰ ἢ δεξιὰ κατὰ τὰς περιστάσεις. Ἀκόμη διὰ τὴν κλίσιν πρὸς τὰ ἐμπρὸς, τὴν κορυφουμένην εἰς τὸ μέτωπον καὶ τὸν στέφανον τῆς κόμης ἐξηγεῖται ἐπὶ τῆς στήλης ἢ ἀνάπτυξις τοῦ παραδόξου γεισώματος. Διότι ἄτοπον καὶ ἄσχημον θὰ ἦτο, ἢ στήλη νὰ περιοριζέτο ὀπισθεν εἰς τυπικὴν ἐπίσπεσιν μετ' ἀετώματος ἢ ἄνευ αὐτοῦ, πέραν δὲ αὐτῆς νὰ ἀπεσπῶντο ἄσχετοι αἱ δύο κεφαλαὶ ὀλόκληροι.

1 Μεγάλῃ ἀτυχίᾳ ἦτο νὰ συμπληρωθῇ διὰ γύψου καὶ τοποθετηθῇ ἐπὶ τοῦ βάρου του, τὸσον ἀστόχως, ὁ κούρος Α τοῦ Σουνίου. Παραβλέφθη πρῶτον, ὅτι τὸ ὑπάρχον ταπεινὸν βᾶθρον ἐποθετεῖτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς τραχυτέρας λαξεύσεως πρὸς τὰ κάτω καὶ δὲν ἤρμοζεν οἰοεὶ

διορθώνοντες τὸν παλαιὸν καλλιτέχνην νὰ ἀναβιβάσουν τὸ ἀρχαῖον βᾶθρον ἐπὶ νεωτέρου κατὰ πολὺ ὑψηλοτέρου κατασκευάσματος. Ἐπειτα, τὸ χειρότερον, ὁ κορμὸς μὲ τὴν κεφαλὴν κλίνουν ἀντιθέτως πρὸς τὰ ὀπισθεν! Ἔτσι ἢ ὅλη στάσις εἶναι χαλαρά, ἀντιπρακτικὴ καὶ ματαιώνει τὰς οὐσιώδεις προθέσεις τοῦ καλλιτέχνου.

Ἄξιοσημείωτος εἶναι προσέτι ὁ τρόπος καθ' ὃν συγκροτεῖται τὸ σύμπλεγμα τῶν δύο νέων. Ὁ ἐναγκαλισμὸς εἶναι μόνον ἐξωτερικὸν μέσον καὶ ἡ ἀπόλυτος ὁμοιότης τῶν ἀδελφῶν θὰ ἐσήμαινε πρόσθεσιν ἐνὸς δευτέρου καὶ ὄχι σύνθεσιν. Ἄλλ' ὑπάρχουν παρὰ τὰς ὁμοιότητας τόσαι ἄλλαι διαφοραὶ, ὥστε ἡ συνένωσις νὰ ἔχη ἐσωτερικοὺς λόγους καὶ νὰ ἀποβαίῃ ῥυθμικῆ. Ὁ Κιττύλος συνάπτεται στενωῶς μὲ τὸν Δέρμυν ὡς μικρότερος ἀδελφός, στέκεται βαθύτερα, προβάλλει τὸν δεξιὸν πόδα, ὥστε καθένας πολὺ νὰ πλησιάσῃ τὸν ἄλλον καὶ συγχρόνως νὰ παρουσιάσῃ ἐκτὸς τῆς ἐμπροσθίας καὶ ἀρτίαν πλαγίαν ὄψιν, καὶ τέλος διαφορετικὰ παρακολουθεῖ τὸν Δέρμυν εἰς τὴν πρὸς ἀριστερὰ κατεύθυνσιν. Ἀξίζει ἀκόμη νὰ ἐπισημῆθῃ ὁ τρόπος καθ' ὃν παριστάνεται ὁ μεγαλύτερος ἢ ὁ κατὰ τι μικρότερος ἀδελφός. Δὲν εἶναι μόνον ἡ μικρὰ διαφορὰ τῶν 2 ἐκ. τοῦ ὕψους — 1,48 - 1,46 — οὔτε ἡ κατανέμησις τῆς διαφορᾶς εἰς ὕψος καὶ πλάτος εἰς τὰ καθέκαστα μέλη, ἀλλ' εἶναι ἡ διαφορετικὴ ῥύθμισις τῶν ἀναλογιῶν, ποὺ ἀποδίδει τὴν βεβαίαν ἐντύπωσιν, ὅτι ὁ πρεσβύτερος τὴν ἡλικίαν ἔχει καὶ ἀνάλογον φυσικὴν ἀνάπτυξιν. Ὁ Δέρμυς ἔχει ὑψηλότερα σκέλη καὶ βραχύτερον κορμὸν, ὁ Κιττύλος ἀντίθετα, βραχύτερα σκέλη, μακρότερον κορμὸν. Τὰ ὑψηλότερα σκέλη τοῦ πρώτου δίδουν ἀσφαλῶς κῆρος εἰς τὸ μεγαλύτερον ἀνάστημα, ἐνῶ ὁ βραχύτερος κορμὸς τονίζει τὴν ἰδέαν τοῦ ἀδρότερου καὶ περισσότερου ἠῦξημένου, ἀκριβῶς, ὅπως ὁ μακρότερος κορμὸς τοῦ Κιττύλου ἐπιφέρει μεγαλύτεραν ἔτι λέπτυνσιν εἰς τὸ νεανικὸν σῶμα. Ὑψος καὶ πλάτος εἶναι ἀντίθετοι ἰδέαι ἐπηρεάζουσαι ἢ μία τὴν ἄλλην κατ' ἀντίστροφον λόγον, ὥστε ἡ μείωσις τῆς μιᾶς νὰ σημαίῃ ἐπέκτασιν τῆς ἄλλης καὶ τάνάπαυιν. Πρέπει νὰ εἶχεν ἄρα ὁ ἀρχαῖκός τεχνίτης τῆς στήλης τὴν αἰσθητικὴν ἐμπειρίαν, νὰ ἐπιτυγχάνῃ μὲ τὰ γεωμετρικὰ ταῦτα μέσα εἰκόνας νέων διαφορῶν ἡλικίας καὶ ἀναπτύξεως. Μὲ τὰ αὐτὰ μέσα ὁ Ἀργεῖος καλλιτέχνης τῶν δελφικῶν κούρων καθώρισεν τὸν Κλέοβιν ὡς τὸν μεγαλύτερον ἀδελφὸν — σκέλη ὑψηλά, κορμὸς βραχὺς ἀδρὸς — καὶ τὸν Βίτωναν μὲ βραχύτερα σκέλη καὶ μακρότερον λεπτότερον κορμὸν ὡς τὸν νεώτερον. Καὶ μὲ τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ δημιουργὸς τῶν κούρων τοῦ Σουνίου, Α καὶ Β, καθώρισεν τὴν διάφορον ἡλικίαν των. Πρόκειται περὶ αἰσθητικῆς πείρας, κληρονομίας παλαιᾶς ἐκ τῆς πλουσίας, ἐξαιρέτως ἀνεπτυγμένης, γεωμετρικῆς τέχνης, πηγῆς ζωογόνου παντοτινῆς ὅλης τῆς μετέπειτα τέχνης τῶν Ἑλλήνων.

Ἐν τέλει συνοψίζοντες τὰ περὶ τῆς στήλης παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ Βοιωτὸς τεχνίτης διέθετε βεβαίως ὀρισμένας ἀνατομικὰς γνώσεις καὶ ἱκανὴν περὶ τὸ νεανικὸν σῶμα ἐμπειρίαν, ἀλλ' ὅτι αἱ ἀνατομικαὶ γνώσεις του οὐδεμίαν θὰ εἶχον καθεαυτὰς αἰσθητικὴν ἀξίαν, καὶ ἂν ἀκόμη ἦσαν πλουσιώτεραι καὶ τελειότεραι, ἂν ἡ χρησιμοποίησις τούτων κατὰ τὴν παράστασιν δὲν συνωδεύετο καὶ μὲ τὸν ἀπαραίτητον μετασχηματισμὸν, τὸν καταγόμενον ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ παραστατικοῦ κόσμου καὶ βεβαιούμενον κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν. Ὁ σχηματισμὸς τῶν καθέκαστα μελῶν καὶ τοῦ συνόλου εἶναι, ὡς εἶδομεν, πλουσιώτατος ἐπὶ τῆς στήλης καὶ ἀναφέρεται πρὸ πάντων εἰς τὰς ἐν κινήσει μορφάς. Ἦτο δὲ συνειδητὴ εἰς τὸν καλλιτέχνην τῆς Τανάγρας ἡ χρῆσις τῶν σχηματικῶν καὶ γνησιῶς καλλιτεχνικῶν τούτων μέσων, ἀφοῦ ἐφήρμοσε τὰ ἴδια καὶ μὲ μεγάλῃ ἐπιτυχίαν ἐπὶ τῶν καθαρῶς γεωμετρικῶν μορφῶν τοῦ βᾶθρου καὶ τοῦ γεισώματος. Δὲν γνωρίζομεν ὅποιαν θέσιν κοινωνικὴν ἢ επαγγελματικὴν εἶχεν ὁ τεχνίτης, ἀλλ'

ὠρισμένως κατεῖχεν ὅλας τὰς περὶ τὴν τέχνην γνώσεις καὶ δεξιότητας τῆς ἐποχῆς του καὶ ἦτο ἀκόμη δημιουργικὸς καὶ οὐδέποτε κοινὸς λιθοξόος. Ἦτο γνωστικὸς ὡς λέγομεν σήμερον καὶ οἱ σύγχρονοι θὰ τὸν ἐπῆνουν ὡς σοφὸν ἢ ὅτι εἰργάζετο μὲ σοφίαν¹. Ἄλλ' ἂν οἱ νεώτεροι ὑποτιμῶμεν τὸ ἔργον, καὶ παραγνωρίζωμεν τὸν δημιουργὸν του, τοῦτο δὲν εἶναι ἀνεξήγητον. Ἐκτὸς τῆς μονίμου ἐπιπολαιότητος, μεθ' ἧς ἐξετάζονται τὰ κακῶς φωτιζόμενα ἐντὸς τῶν μουσείων καὶ πλημμελῶς φωτογραφούμενα ἔργα προστίθεται καὶ ἡ δυσχέρεια, ὅτι εὐκόλως δὲν πιστεύομεν εἰς τὰ καλλιτεχνικὰ μέσα τῶν ἀρχαίων, ἐπειδὴ παρόμοια μᾶς εἶναι ἄγνωστα εἰς ὅλην τὴν κατοπινὴν τέχνην μέχρι σήμερον. Καὶ τούτου ἔνεκα ὀνομάζομεν ἀφανεῖς ἢ λανθανούσας τὰ ἀποκαλυπτόμενας κινήσεις ἐπὶ τῶν ἀρχαίων πλαστικῶν ἔργων, πρᾶγμα ποῦ διὰ τοὺς παλαιοὺς καὶ τὸν Βοιωτὸν γλύπτην θὰ ἦτο ἀκατανόητον.

Ο ΚΟΥΡΟΣ ΤΟΥ ΔΙΠΥΛΟΥ

Ἐκ τοῦ ὑπερφυσικοῦ μεγέθους κούρου, εὐρεθέντος παρὰ τὸ Δίπυλον, δὲν ἔχομεν εἰμὴ μόνον τὴν κεφαλὴν μετὰ τοῦ λαμοῦ καὶ μέρος τῆς δεξιᾶς χειρός, ἀλλ' ὅμως τὰ μικρὰ σχετικῶς ταῦτα λείψανα εἶναι ἀρκετὰ νὰ δείξουν, ὅτι εἰς τὴν περίλαμπρον σειρὰν τῶν ἀρχαίων κούρων τὸ βεβαίως ἐπιτάφιον τοῦτο ἄγαλμα εἶναι ὄχι μόνον τὸ ἀρχαιότερον μέχρι τοῦδε γνωστὸν—μικρὸν πρὸ τοῦ 600 π.Χ.—ἀλλὰ καὶ συνάμα καταπληκτικῶς τέλειον εἰς πρωτοτυπίαν καὶ ἐπιβολήν. Ἀκόμη παρὰ τὴν μικρότητά των τὰ διατηρηθέντα μέρη παρέχουν ἔδαφος εἰς πολλὰς καὶ οὐσιαστικὰς παρατηρήσεις σχετικὰς μὲ τὰς ἀφανεῖς ἢ λανθανούσας κινήσεις καὶ ἀσυμμετρίας.

Ἡ παρατιθεμένη φωτογραφία, εἰκ. 72, εἶναι ἡ καλύτερα ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀπεικονίσεων τῆς κεφαλῆς καὶ βοηθεῖ κάπως εἰς τὴν κατανόησιν τῶν λεπτομερειῶν χρησιμεύουσα ὡς βάσις τῶν παρατηρήσεων². Ἄν καὶ ἡ φωτογραφία ἐλήφθη ἀκριβῶς κατενώπιον, ὅμως ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ λαμοῦ εἶναι ἐλαφρῶς ἐστραμμένη πρὸς τὰ δεξιὰ της. Τοῦτο ἐλέγχουν διάφοροι παρεκκλίσεις ἀπὸ τῆς συμμετρίας, ποῦ δὲν θὰ εἶχον κανένα σκοπὸν μὲ τὴν ὑπόθεσιν τῆς μετωπικότητος. Ἡ χωρίστρα πρῶτον ἔχει προχωρήσει πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ θεατοῦ κατὰ αἰσθητὸν τρόπον, ὥστε ἡ ἐκ ταύτης καταγομένη γραμμὴ τῆς στάθμης ἀφήνει τὸ μέσον τῆς μύτης δεξιὰ. Ἐπειτα τὸ δεξιὸν μέτωπον ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ἀριστερὸν ἐξογκώνεται περισσότερο καὶ εἰς ὕψος μέχρι τῆς κόμης εἶναι βραχύτερον τοῦ ἀπέναντι, ποῦ αἰσθητῶς ὑψηλότερον εἶναι καὶ στρογγυλευόμενον ἐνώνεται μὲ τὴν πλαγίαν πλευράν. Ἀντιθέτως ἡ κατάπτωσις ἀπὸ τοῦ μετώπου πρὸς τὴν δεξιὰν πλευράν εἶναι πλέον ἀπότομος καὶ εἰς τοῦτο συντρέχει ἢ εἰς ὄγκον ἑξαρσις τῆς δεξιᾶς παρεῖας ὑπὲρ τὴν ταπεινότεραν ἀντίστοιχον³. Ἐπειτα ἡ γραμμὴ ἢ ἐνώνουσα τὰ φρύδια, τοὺς ὀφθαλμούς, τοὺς ῥῶθίνας, τὰ σοξζόμενα ἄκρα

1 Ὅποιαν σημασίαν ἀπέδιδον οἱ παλαιοὶ εἰς τὴν σοφίαν τῶν ἀρχαίων καλλιτεχνῶν ἰδὲ διεξοδικὴν ἀνάπτυξιν εἰς Χρ. ΚΑΡΟΥΖΟΥ Περικαλλῆς ἄγαλμα σ. 15 κέ.

2 Ἡ φωτογραφία εἶναι ἔργον τοῦ ἐπιστημονικοῦ φωτογράφου Hege, τὴν ὁποίαν ἐδημοσίευσεν ὁ RODENWALDT εἰς Arch. Anz. 1935, 354, Beil. 3, μὲ καλὰς

παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς καλύτερας φωτογραφίσεως.

3 Ὁ γλύπτης τοῦ Ἐθν. Μουσείου κ. Περαντίνος παρεσκεύασεν ἐκμαγίον τῆς ἀριστερᾶς παρεῖας, ποῦ ἐδείχθη ἀπροσάρμοστον ἐπὶ τῆς ἀντιστοίχου δεξιᾶς, ἐπειδὴ ἡ τελευταία εἶναι στενωτέρα καὶ ὀλιγώτερον ταπεινή.

τοῦ στόματος εἶναι ἐλαφρῶς πλαγία μὲ ταπεινότερον τὸ ἄκρον δεξιᾶ. Ἡ πλαγιότης σημαίνει παρὰ τὴν στροφὴν ἀριστερὰ καὶ ἀνάενυσιν ἐλαφρὰν πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν. Ἀληθὲς εἶναι, ὅτι ἡ ἐξόγκωσις τῆς δεξιᾶς παρειᾶς καὶ τοῦ ὁμωνύμου μετώπου, ὅπως καὶ ἡ ρηθεῖσα πλαγιότης, ἐπιτρέπει τὴν ἐκδοχὴν τῆς στροφῆς πρὸς τὰ δεξιὰ μὲ κατάνευσιν τῆς κεφαλῆς, ἀλλὰ τοῦτο δυσκολώτατα θὰ συνεβιβάζετο μὲ τὸ ὑψηλὸν ἀριστερὸν μέτωπον, ἔχομεν δὲ καὶ ἄλλας σαφεῖς ἐνδείξεις, ἐκ τῆς πλουσίας κόμης,

Εἰκ. 72.

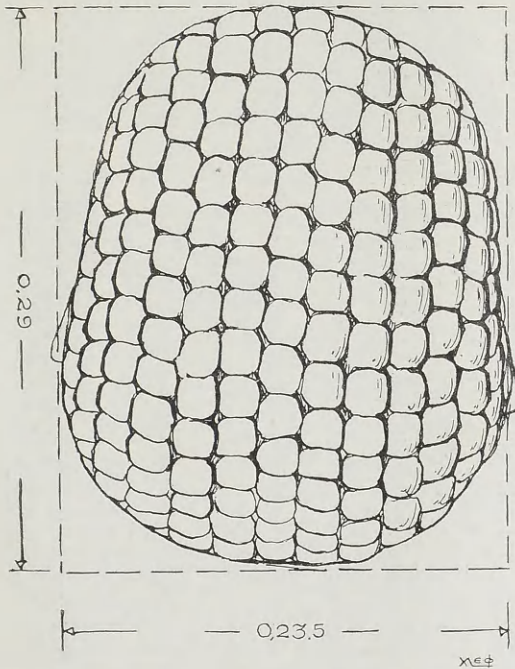
ὥστε νὰ περιτεύῃ κάθε σκεπτικισμὸς. Ὁ ἀδρότατος λαιμὸς συμμερίζεται τὴν αὐτὴν κίνησιν, ἀλλ' ὄχι μὲ τὸν αὐτὸν τόνον. Ἡ ἐκ τοῦ μέσου τῆς σιαγόνος κατερχομένη κάθετος ἀφήνει τὸ μεγαλύτερον πλάτος τοῦ λαιμοῦ δεξιᾶ. Οἱ στερνο(χλειδο)μαστοειδεῖς, ὅπως λέγονται εἰς τὴν ἀνατομίαν οἱ τένοντες οἱ ρυθμίζοντες τὴν κίνησιν τῆς κεφαλῆς, μὲ δύο ἐκάτερος βαθείας καὶ ἀποφασιστικὰς ἐντομὰς βεβαιώνουν τὴν αὐτὴν πρὸς τὰ ἀριστερὰ στροφὴν κατὰ τὸν τελειότερον δυνατὸν τρόπον. Ὅπως φυσικὸν εἶναι νὰ συμβαίῃ, ὁ πρὸς τὰ δεξιὰ τένων παρρουσιάζει μεγαλυτέραν κλίσιν.

Διὰ τὴν μικρότητα τῆς φωτογραφίας ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ πρωτοτύπου μὲ συνολικὸν ὕψος 44 ἐκ. αἱ ρηθεῖσαι ἀνωμαλίας ὡς ἀκολουθία καὶ συστατικά οὐσιώδη τῆς στροφῆς, δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ αἱ πλεῖσται μόνον εἰς τὸ Μουσεῖον καὶ μὲ καλύτερον τοῦ ὑπάρχοντος φωτισμὸν νὰ βεβαιωθοῦν. Ἀλλ' εὐτυχῶς μὲ τὰ σχεδιάσματα, *εἰκ. 73*

καὶ 74 προχωροῦμεν εἰς ἀσφαλὲς ἔδαφος. Ἡ κάτοψις τοῦ κρανίου ἐκ τῶν ἄνω (à vol d'oiseau) καὶ ἡ ἐγγραφή ἐντὸς προσηρμοσμένου ὀρθογωνίου κατ' ἐλεύθερον σχέδιον τοῦ Χρ. Λεφάκη, παρέχουν ἀναντιρρήτως τὴν στροφὴν τῆς κεφαλῆς ὑπολογιζομένην ὡς 5°. Ἀλλ' ἡ στροφή καθ' ἑαυτὴν εἶναι πρᾶγμα ἰκανῶς ἀδιάφορον. Σημαντικὰ εἶναι τὰ ἐπακόλουθα τῆς στροφῆς φυσικὰ καὶ ὀπτικά. Φυσικά: ἡ διαφορετικὴ τοποθέτησις τῶν ὠτων καὶ τῶν τεσσάρων πλευρῶν τῆς κεφαλῆς ἐντὸς τοῦ κανονικοῦ ὀρθογωνίου σχήματος. Ὀπτικά: τὸ περίγραμμα τοῦ ἀριστεροῦ μετώπου ἀναπτύσσεται τοξοειδῶς ἐλεύθερα καὶ ἀποβαίνει βαθμιαίως εὐθύγραμμον πρὸς τὰ ὀπισθεν, ἐνῶ τοῦ δεξιοῦ μετώπου τὸ τόξον καὶ περιορισμένον εἶναι καὶ ἀποτόμως διακόπτεται κατὰ τὰ πλάγια, ἀποτέλεσμα δὲ τῆς ὀπτικῆς ταύτης διαμορφώσεως εἶναι, ὅτι δεξιὰ δὲν φαίνεται εἰμὴ ἐλάχιστα ἢ ἐβδόμη ἀπὸ τοῦ μέσου σειρὰ τῶν ἀστραγαλομόρφων κυματισμῶν τῆς κόμης.

Τὸ σχεδιάσμα τῆς ὀπισθίας ὄψεως ἔγινε σύμφωνα μὲ φωτογραφίαν ληφθεῖσαν

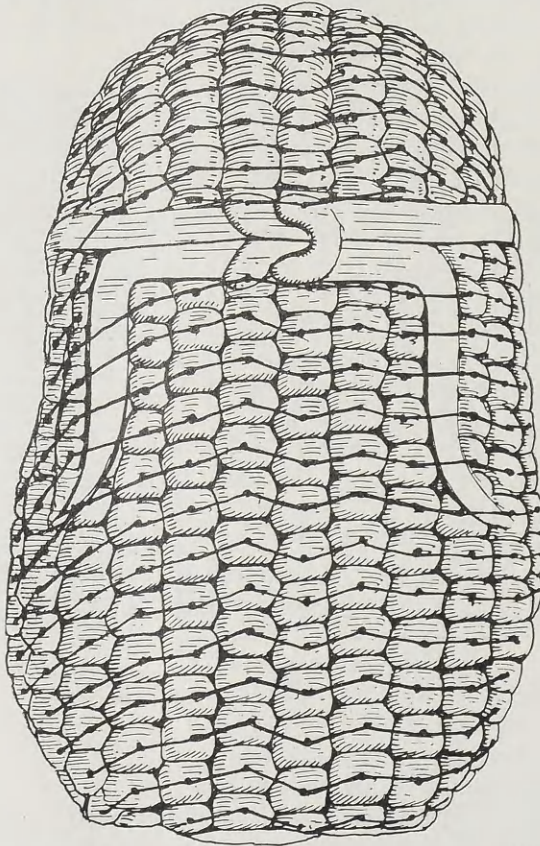
ἀκριβῶς ἐκ τοῦ μέσου καὶ εἶναι κατὰ τοῦτο τελείως ἀξιόπιστος. Ἐπειδὴ ὄχι μόνον τὸ περίγραμμα ἀλλὰ καὶ ἡ κίνησις τῶν βοστρυχοειδῶν σειρῶν ἔχουν ἐξαίρετον ἐνδιαφέρον ἐσύρθησαν ἀπὸ κέντρου εἰς κέντρον τῶν λεγομένων ἀστραγάλων γραμμαὶ διευκολύνουσαι τὸν παρατηρητὴν εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀπροσδόκητα θαυμαστῆς κινήσεως. Οἱ ἀστράγαλοι, σωμάτια ἐξάπλευρα κατὰ βάσιν καὶ μεγέθους ποικίλου σύμφωνα μὲ τὴν θέσιν ἐκάστης σειρᾶς, ἐνούμενοι μὲ τὰς ὑποθετικὰς γραμμὰς ἀποτελοῦν τὰ ὀριζόντια κύματα

Εἰκ. 73.

τῆς πλουσίας κόμης, ἐνῶ οἱ κάθετοι διαχωρισμοὶ μὲ τὰς πολλὰς μικρὰς τεθλασμένας διαιροῦν τοὺς κυματισμοὺς ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ἰδιαιτέρων βοστρυχῶν διατηρούντων ἀδιατάρακτον τὴν φυσικὴν πορείαν τῶν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους. Οἱ βόστρυχοι σφίγγονται ἐλαφρότατα διὰ τῆς ταινίας, ποὺ δένεται κατὰ τὸν τρόπον τοῦ ἡρακλείου δεσμοῦ (τὸν κοινῶς λεγόμενον ψαρόκομπον). Πολλὰ εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τῆς μικρᾶς στροφῆς. Τὸ περίγραμμα τοῦ κρανίου ἀριστερὰ εἶναι ἐλευθέρως ἀνεπτυγμένον καὶ περιορισμένον δεξιὰ, ὅπως εἶδομεν νὰ συμβαίῃ τὸ αὐτὸ κατὰ τὸ μέτωπον. Ἐπειτα κατωτέρω τῆς ταινίας ἀριστερὰ βλέπομεν τὸ περίγραμμα καμπτόμενον κατὰ τὸ τρίτον τοῦ ὕψους νὰ ἀπλώνεται κατόπιν τοξοειδῶς πρὸς τὰ κάτω καὶ διαφορετικὸν ἐντελῶς νὰ εἶναι δεξιὰ. Ὁ μεσαῖος κάθετος διαχωρισμὸς ὑπὸ τὴν ταινίαν μεταξὺ ἑξ βοστρυχῶν δεξιὰ καὶ ἀρι-

στερὰ εἶναι ἐν τούτοις, ὅπως καὶ ὁ ὑπεράνω ἠράκλειος δεσμός, μικρὸν μετατοπισμένος, ὥστε τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ μέρος νὰ εἶναι κατὰ τι πλατύτερον. Καὶ ὁ λόγος τούτων τῶν διαφορισμῶν δὲν εἶναι ἄδηλος. Μὲ τὴν στροφὴν καὶ μικρὰν ἀνάνευσιν τῆς κεφαλῆς ἡ μᾶζα τῶν μαλλίων ἀριστερά, ὀλιγώτερον ἐσωτερικῶς στηριζομένη, χύνεται ραγδαί-

Εἰκ. 74.

τερον πρὸς τὰ κάτω καὶ ἔξω, ὅπου σακκουλιάζει, ὡς θὰ ἐλέγομεν, τὸ μέσον τοῦ ὀπισθίου κρανίου μετατοπίζεται ἀριστερά, ὅπως τοῦτο ἐκφράζουν ὁ δεσμὸς καὶ ἡ μεσαία κάθετος, τὸ δὲ πλατύτερον πρὸς τὰ δεξιὰ μέρος μετὰ τὴν σχηματικὴν κατὰ τὴν βᾶσιν καμπύλωσιν ἀναβαίνει τοῦ λοιποῦ σχεδὸν ὄρθιον.

Σημαντικὸν εἶναι, ὅτι ὅλα τὰ περιγράμματα, ὑπὲρ τὴν ταινίαν καὶ κάτω, ὡς καὶ ἡ μεσαία γραμμὴ κανονίζονται σύμφωνα μὲ τὴν μικρὰν στροφὴν, ἀλλ' ἐκπληκτικώτερον

εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ὅλοι οἱ μνημονευθέντες μετασηματισμοὶ διαπιστώνονται καὶ πραγματοποιοῦνται καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν μὲ τὰς καθέτους καὶ ὀριζοντίας σειρὰς καὶ μὲ ὅλους τοὺς συσχετιζομένους ὑπερτριακοσίους ἀστραγάλους. Δὲν εἶναι ἄνευ λόγου, ὅτι ἡ πρώτη πρὸς τὰ δεξιὰ κάθετος βοστρυχοειδὴς σειρὰ καταπίπτει μὲ ἡμισὺν ἀστράγαλον βαθύτερον ὄλων. Αἱ ἑκατέρωθεν γεινιάζουσαι στέκουν ὑψηλότερα καὶ ἐντονώτερον ἢ πρὸς ἀριστερά, διαφορευτικὴ δὲ εἶναι ἡ συσχέτισις τῶν βοστρύχων μεταξύ τῶν δεξιὰ καὶ ἀριστερά, ὅπως ἀντὶ πολλῶν λόγων διδάσκουν αἱ συνδέουσαι τὰ κέντρα τῶν ἀστραγάλων γραμμαί. Ἔτσι οἱ ὀριζόντιοι κυματισμοὶ ἀριστερὰ μετὰ τὴν ἀνύψωσιν ἐπὶ τῆς πρώτης σειρᾶς καταπίπτουν ἔπειτα μετριώτερον κάτω καὶ ἐντονώτερον ἔπάνω. Ἀντιθέτως δεξιὰ ἡ κατάπτωσις εἶναι ἀπαλή καὶ ἐν τέλει γίνεται προσπάθεια πρὸς ἀνύψωσιν καὶ ἰσοροπήσιν. Ὑπὲρ τὴν ταινίαν ἡ κατωτάτη σειρὰ εἶναι ἐπίσης ἡ πρώτη πρὸς τὰ δεξιὰ, ἀλλὰ τώρα ἀνυψώνεται περισσότερον ἢ δευτέρα καὶ τρίτη, μεθ' ἀκολουθεῖ ραγδαία κατάπτωσις σύμφωνα μὲ τὸν συστελλόμενον ὀπτικῶς ὄγκον τῆς κεφαλῆς, ἐνῶ ἀριστερὰ ἡ ἀνύψωσις περιορίζεται εἰς τὴν πρώτην σειρὰν καὶ ἀκολουθεῖ ὀμαλὴ κατάπτωσις μὲ σειρὰς παραλλήλους πρὸς τὸ τοξοειδὲς περίγραμμα. Ἐπειδὴ τίποτε δὲν εἶναι ἀδικοιολόγητον κατὰ τὴν διάθεσιν τῶν ὀριζοντίων καὶ καθέτων σειρῶν ἡ ζῶηρὰ προώθησις τῆς δευτέρας καὶ τρίτης σειρᾶς δεξιὰ ὀφείλεται ὄχι μόνον εἰς τὴν πηγὴν ὄλων τῶν μεταβολῶν, τὴν στροφήν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ γεγονός, ὅτι, ὡς εἶδομεν, τὸ δεξιὸν μέτωπον εἶναι ταπεινότερον καὶ καταβαίνουν βαθύτερα οἱ σχετικοὶ βόστρυχοι.

Καταπληκτικὸν πρᾶγματι εἶναι τὸ πέλαγος τῶν πειθαρχουσῶν καὶ ἀμετρήτων τούτων γεωμετρικῶν μορφῶν. Παρὰ τὴν αὐτοτέλειάν των οἱ μεγάλοι ἄδροι ἀστράγαλοι συνάπτονται ρυθμικῶς μεταξύ των εἰς πολύφωνον ἀρμονικὴν μελωδίαν, ὑπερβάλλουσαν κατὰ πολὺ τὴν ἀπλὴν ἐξεικόνισιν τῆς στροφῆς καὶ αἰρομένην εἰς τὸ ὕψος τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Τῷ ὄντι πρὸ τῆς ἀπροσδοκίτης πλουσίας εἰκόνας παρέχεται καλὴ εὐκαιρία νὰ ἐκτιμησῶμεν εἰς βάθος τὴν ἀπόστασιν μεταξύ ἔργων, ἐπαινουμένων διὰ τὴν ἀκριβῆ μίμησιν καὶ τὸ «ἀπαράλλακτον», καὶ τῶν γνησίων καλλιτεχνικῶν ἔργων. Τὰ τελευταῖα αὐτὰ εἶναι πνευματικὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου ἰδιότυπα. Χωρὶς νὰ ἀποσπῶνται ἐντελῶς ἀπὸ τῆς φυσικῆς πραγματικότητος ἀκολουθοῦν παραλλήλους ἰδιαίτερος δρόμον καὶ παίρνουν πολλὴν διαύγειαν ἐκ τῶν σχημάτων καὶ σταθερὰν καὶ ἀδιάλειπτον κίνησιν ἐκ τῶν ρυθμῶν¹.

Ἐν τούτοις ἡγνοήθη ἡ ἀνωτέρω πλουσία εἰς κίνησιν εἰκῶν καὶ ἀπὸ τὸν ὀνομαστότερον ἔτι ἔρευνητὴν τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης καὶ πρῶτον ἐκδότην τῆς κεφαλῆς, τὸν Ἑρνέστον Buschor. Ἄν καὶ ἐπλανήθη οὗτος κατ' ἀρχὰς ἐκλαβὼν τὴν κεφαλὴν ὡς ἀνήκουσαν εἰς Σφίγγα, ὅμως μὲ τὸν οἰκτεῖον εἰς αὐτὸν ἐνορατικὸν ἐνθουσιασμόν βαθεῖα ἠσθάνθη τὴν μεγαλειώδη ἐντύπωσιν ἐκ τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων, τοῦ ὀρθογωνίου τοῦ προσώπου καὶ τῶν τριγώνων τῶν παρεῶν, καθέτων ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς ὀπισθεν κόμης καὶ εὔρε τὰ

¹ Περὶ τοῦ ρυθμοῦ καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ σταθεροῦ στοιχείου ἰδὲ μικρὰν καλὴν μελέτην τοῦ Χρ. Καρούζου (ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ 1940 τεύχος Χριστουγέννων). Τονίζεται ἀκόμη ἐκεῖ ἡ μεγάλη σπουδαιότης τῆς γεωμετρικῆς τέχνης καὶ ἡ γόνιμος ἐπίδρασις αὐτῆς εἰς τὴν κατοπινὴν πλαστικὴν. Τὴν σημαντικὴν ἀλήθειαν διεπίστωσεν

ὁ αὐτός, ὅταν ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς κυρίας Καρούζου ρυθμίζοντες κατὰ νέον ἐνδιαφέροντα τρόπον τὴν κατάταξιν τῶν ἔργων τοῦ Ἑθν. Μουσείου ἐποσπότησαν τὸν μέγαν καὶ ὄρατον ἀμφορέα τοῦ Διπίλου ὡς ἐκφραστικὴν ἐπικεφαλίδα κατὰ τὴν εἰσοδὸν αὐτῆς τῆς πρώτης ἀρχαϊκῆς αἰθούσης τῶν γλυπτῶν.

δραστικώτερα ἐκφραστικά μέσα κατὰ τὴν περιγραφὴν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ πλαστικοῦ ἔργου (AM, 1927, 205 κέ.). Σχετικὰ μὲ τὴν κόμην ἐξήρε βεβαίως τὸν τρόπον, καθ' ὃν καλύπτει αὐτὴ καὶ περιγράφει κranίον, ἀχένα καὶ ὄμους ὡς καὶ τὴν ἐν γένει εὐγενικὴν διάρθρωσιν. Ἄλλ' οὐδὲν πλέον, πέραν τούτων. Οὔτε ἡ στροφὴ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἔργου γινώσκουσα, οὔτε αἱ πολλαπλαῖ ἀκολουθίαι τῆς. Οὐδεὶς ἀσχολεῖται μὲ ζήτημα δι' αὐτὸν ἀνύπαρκτον, οὔτε φροντίζει νὰ δώσῃ ἀπάντησιν εἰς ἐρώτημα ποῦ δὲν ἔγινε¹. Μακρὰν ἄρα τοῦ νὰ ἐκφράσωμεν καὶ ἴχνος μορφῆς διὰ τὴν ἀγνόησιν, ὅσων ἡμεῖς ἐνταῦθα παρατηρήσαμεν, μεγάλως ἐκτιμῶμεν τὴν συμβολὴν τοῦ πρώτου ἐκδότου, ἀναγνωρίζοντες ἐπιτυχῶς καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου καὶ τὴν ποιότητα τοῦ δημιουργοῦ του. Καὶ ἂν, γράφει ἔ.ἀ. σ. 205, διητηρεῖτο δι' ἡμᾶς μόνον τὸ ὅπισθεν μέρος τῆς κεφαλῆς... θὰ ἐλέγομεν μὲ πεποιθήσιν: ἐδῶ εἰργάζετο ἓνας καλλιτέχνης, ποῦ εἶχε τὴν δύναμιν νὰ παριστάνῃ τὰς ἐσωτερικὰς τοῦ εἰκόνας μὲ πληρότητα καὶ διαύγειαν. Ὅπως ἐκ τούτων τῶν λόγων φαίνεται, ὁ Buschor παρὰ τὴν ἀγνόησιν τῶν ἐσωτερικῶν πολλαπλῶν ρυθμικῶν κινήσεων τῆς μάξης τῶν μαλλιῶν ὅμως ἠσθάνετο γενικῶς τὴν ἐκ τούτων γοητείαν. Καὶ δι' ἡμᾶς τώρα κατέχοντας ἤδη συνειδητὴν γνῶσιν ὄλων τούτων τῶν ἐκφραστικῶν μέσων εὐλογον εἶναι νὰ διατηρήσωμεν καθ' ἑαυτοὺς μόνιμον καὶ φωτεινὴν τὴν αὐτὴν γοητείαν.

Ἴσως ὁ πιστὸς εἰς τὴν παράδοσιν νὰ δυσκολεύεται ἀκόμη νὰ δεχθῆ, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ προσώπου τοῦ κούρου ὑπάρχουν οὐσιαστικαὶ ἐνδείξεις, πειστικαὶ περὶ τῆς ἀποκλίσεως. Βεβαίως οὐδεμίαν φωτογραφία φανερῶνει ἀρκετὰ τί συμβαίνει καὶ μόνον ἂν ἐδημοσιεύοντο ἀκριβεῖς τομαὶ κατὰ τὰς παρειὰς καὶ τὸ μέτωπον, ὅπως ἐπιτυχῶς διὰ τομῶν ἔδειξε τὴν κίνησιν ἐπὶ τῆς γνωστῆς μετόπης τῶν Μυκηνῶν ὁ G. Rodenwaldt², θὰ ἔσπευδεν ὁ κάθε δύσπιστος νὰ ἄρῃ τοὺς δισταγμούς του. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ τυχὸν ἀμφιβάλων ὀφείλει νὰ μὴ παραβλέψῃ τὰς σαφεστάτας ἐκ τῆς κόμης ἐνδείξεις ἢ ἄλλως τὸν δεῖξῃ, ὅτι αὐταὶ δὲν ἐσχετίζοντο μὲ κίνησιν τῆς ὅλης κεφαλῆς ἀλλ' ἀπετέλουν ἴδιον αὐτοσκοπὸν, πρᾶγμα βεβαίως ἀδύνατον. Τοῦ καλλιτέχνου τὸ ἄπειον βλέμμα δὲν περιέβαλλε καὶ δὲν καθώριζε μόνον τὰς μεγάλας ἐπιφανείας ἀλλὰ μὲ τὴν αὐτὴν ἀκριβείαν διαμιᾶς ἐτακτοποιεῖ καὶ τὴν μικροτέραν λεπτομέρειαν. Βεβαίως ὁ καλλιτέχνης ἔβλεπεν ἀπὸ σῆμείου σταθεροῦ τὸ πρόσωπον καὶ τότε ἡ στρεφομένη μὲ μικροτάτην ἀνάνευσιν κεφαλὴ παρουσίαζε μέτωπον καὶ παρειάν, τὰ δεξιὰ, νὰ στενεύουν καὶ ὀγκώνονται, τὸ ἐγγύτερον ἀριστερὸν νὰ ὑψώνεται, μάτια, ἄκρα ρινός, στόμα νὰ λοξεύουν, ἀλλὰ συγχρόνως ἐφρόντιζε διὰ τὴν συνέχειαν καὶ τὴν ἑναρμόνισιν τῆς προσόψεως πρὸς τὰς ἄλλας πλευράς, οὐδέποτε λησμονῶν τὴν αὐτὴν βασικὴν καὶ μορφοποιὸν ἰδέαν τῆς ἐπιτρεπομένης μικρᾶς κινήσεως. Καὶ ταῦτα μέχρι τῶν ἐλαχίστων.

1 Ἐκ τῶν σπουδαιότερων ἀσχοληθέντων περὶ τὸ ἔργον ὁ G. RODENWALDT ἔ.ἀ. 354 μνημονεύει μὲν, ὅτι ἡ κεφαλὴ στρέφεται μικρὸν πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς, ἀλλ' οὐδὲν ἀναφέρει σχετικὸν μὲ τὰς συνιστώσας τὴν στροφὴν μεταβολάς. Καὶ ἡ G. RICHTER παρὰ τὴν λεπτομερειακὴν ἐξέτασιν τῆς κεφαλῆς ἐν Metrop. Mus. Stud. V, 1 σ. 32 κέ. σχετικῶς σιωπᾷ.

2 COROLLA LUDWIG CURTIUS 1937, 63-66, τομή, πίν. 8 καὶ ἐπιτρεχθεὶς φωτογραφία πίν. 10. Ὁ ἀείμνη-

στος Rodenwaldt ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ἀρχαιολόγων τοῦ αἰῶνος, φίλος καὶ συνεργάτης ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ποῦ ἐπεδοκίμασε τὴν περὶ ἀνυπαρξίας τῆς μετοπικότητος τοῦ Lange γνώμην μου, ὡς αὐτὴ ἐξετέθη εἰς ANT. DENKMÄLER ἔ.ἀ., καὶ σύμφωνα μὲ αὐτὴν ἀνέυρε καὶ παρέστησε τὴν κίνησιν τῆς ἐπὶ τῆς μετόπης γυναικείας μορφῆς. Ἐξωλογικῶς ὀργανικᾶς (irrational-organisch) καλεῖ, ὅτι ἡμεῖς ἐδῶ ὀνομάζομεν ὀπτικᾶς μορφάς.

Ἡ ὑπὲρ τὸ μέτωπον ταινία δεξιὰ φεύγει πρὸς τὰ ὀπισθεν μὲ ἀβαθῆ ἐντελῶς ἐλευθέραν καμπύλωσιν, ἀντιθέτως ἀριστερὰ ὑφίσταται δέσμευσιν ἕνεκα τῆς στροφῆς καὶ ἐλαφρὰν κάμψιν. Νέα λοιπὸν πράγματα, πολλὰ καὶ ὠραῖα, μᾶς ἀποκαλύπτονται μὲ τὴν εὐτυχή καὶ γόνιμον ὑπόθεσιν τῆς κινουμένης μετωπικότητος. Ὀφείλομεν διὰ τοῦτο νὰ παρακολουθῶμεν μὲ τὴν μεγαλυτέραν προσοχὴν τὰς προθέσεις τῶν παλαιῶν καλλιτεχνῶν καὶ νὰ μὴ ματαιώνωμεν τὰ ἐπιτεύγματά των εἴτε μὲ τοποθέτησιν ἀδιάφορον ἐπὶ τῶν βάθρων, εἴτε—πρᾶγμα συχνότατον καὶ ὀλέθριον—μὲ τὴν ἀνεπαρκῆ ἢ πλημμελῆ φωτογράφησιν.

Παρὰ ταῦτα οἱ διστακτικοὶ θὰ εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἐπέχουν, ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ δύο ἢ τριῶν μεμονωμένων παραδειγμάτων. Ἀλλὰ τὸ φαινόμενον τῆς ἰδιαζούσης κινήσεως τῆς συνδυασμένης μὲ τὴν μετωπικότητα εἶναι γενικώτατον καὶ ἀνεξαιρέτον καθ' ὅλην τὴν ἀρχαϊκὴν πλαστικὴν. Εἰς τὸ καίριον ζήτημα θὰ ἐπανέλθωμεν καὶ πάλιν ἀφοῦ προηγουμένως μετὰ τὸν ἀρχαιότερον¹ ἐξ ὅσων ἔχομεν κοῦρον τοῦ Διτύλου ἐξετάσωμεν καὶ ἓνα ἄλλον, ἀκέραιον τοῦτον διατηρούμενον καὶ κατὰ μίαν γενεὰν νεώτερον.

Ο ΚΟΥΡΟΣ ΤΗΣ ΒΟΛΟΜΑΝΔΡΑΣ

Ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων ἀγαλμάτων τοῦ εἶδους εἶναι ὁ ἀττικὸς κοῦρος, ποῦ ὀνομάζεται μὲ τὸν τόπον τῆς εὐρέσεως, τὴν Βολομάνδραν ἢ τὰ Καλύβια Κουβαρᾶ κατὰ τὰ Μεσόγεια τῆς Ἀττικῆς². Σύγχρονος μὲ τὸν κορινθιακὸν κοῦρον τῆς Τενέας, περὶ τὸ 570 π. Χ., εὐρέθη, ὅπως καὶ ἐκεῖνος παρὰ τάφους, ὥστε καὶ οἱ δύο ἐσήμαινον ἀναθήματα εἰς «ἱερὰ κεκμηκότων» καὶ συνάμα ἦσαν συμβολικαὶ εἰκόνες ἐνταφιασθέντων. Ἐπιτάφιος ἐπίσης ἦτο ὁ προσορισμὸς καὶ τριῶν ἄλλων κούρων εὐρεθέντων εἰς ὠριαίαν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Βολομάνδρας, τοῦ τῆς Ν. Ὑόρκης καὶ δύο ἄλλων νεωτέρων, ἐν οἷς ὁ ἐξαιρετὰ διατηρούμενος Ἀριστόδικος. Ἡ διατήρησις ἐκτὸς τῶν ἄκρων χειρῶν καὶ ποδῶν³ εἶναι καλὴ καὶ εὐκόλυνει τὴν μελέτην τοῦ βασικοῦ τύπου ὡς πρὸς τὴν στάσιν καὶ τὰς συναφεῖς λεπτομερείας. Καὶ αἱ δύο φωτογραφίαι, εἰκ. 75, 76, εἰλημμένα ἐκ γυψίνου ἐκμαγείου δὲν εἶναι μὲν ἰδεώδεις, ἀλλ' ὅμως παρέχουν πολλὰς πληροφορίας σχετικὰς μὲ τὰς ἐπὶ μέρους κινήσεις, ὅπως ταῦτα οὐδέποτε παρουσίασαν αἱ προηγηθεῖσαι ἀπεικονίσεις.

Κατὰ τὴν ἀνεκαθεν ἐπικρατήσαν ἀντίληψιν ὁ ἀρχαϊκὸς κοῦρος, ἂν καὶ προβάλλει τὸν ἀριστερὸν πόδα, στηρίζεται ἐξίσου καὶ ἐπὶ τῶν δύο ποδῶν καὶ διὰ τοῦτο

1 Κατὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ 1932, ANT. DENKM. ἔ.ἀ. σ. 100 συνεμεριζόμεν ἀκόμη τὴν πλάνην τοῦ Buschof, ὅτι πρόκειται περὶ κεφαλῆς Σφηγῆος, ἀλλ' ὅχι καὶ τὴν γνώμην του, ὅτι ἡ κεφαλὴ τοῦ Διτύλου εἶναι χρονικῶς ὑστερωτέρα τοῦ κούρου Α τοῦ Σουίου. Τὴν αὐτὴν χρονικὴν σειρὰν ὑπεστήριξε διὰ μακρῶν καὶ ἡ G. RICHTER, Metr. Mus. Stud. ἔ.ἀ. σ. 31 κέ.

2 Διεσώθη ἐκ χειρῶν ἀρχαιοκατῆλων καὶ ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑ ἐν ΑΕ. 1902 43 κέ.

3 Ἡ βλάβη κατὰ τοὺς πόδας ἔγινεν αἰτία κακῆς συμπληρώσεως καὶ ἐσφαλμένης ὀρθώσεως τοῦ ἀγάλ-

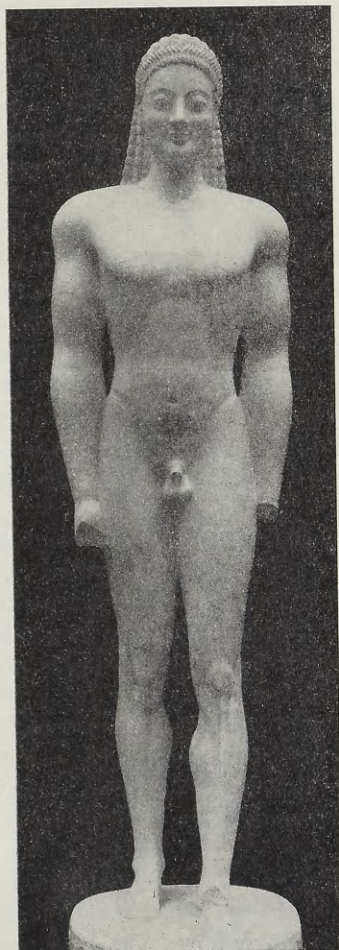
ματος ὑπὲρ τὴν νεωτέραν δισκοειδῆ βάσιν. Ἐποθετήθη δηλαδὴ τοῦτο μὲ κλίσην τοῦ ἀνωτέρου σώματος πρὸς τὰ ὀπίσω, ὥστε ἡ ὀμοπλάτη νὰ ὑπερβαίη τὸ ἐπίπεδον τῶν γλουτῶν καὶ ἡ κατατομὴ τοῦ προσώπου ἐμπρὸς νὰ ὑπολείπεται τῆς ἐξογκώσεως τοῦ στήθους, ἐνῶ κανὼν εἶναι ἐπὶ τῶν παλαιότερων κούρων, ἐν οἷς καὶ ὁ τῆς Βολομάνδρας, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ἡ G. RICHTER, Metr. Mus. St. ἔ.ἀ. σ. 38, ἡ κατατομὴ τοῦ προσώπου νὰ προσέχῃ κατὰ τι τοῦ στήθους. Βέβαια κατὰ τὴν νέαν τοποθέτησιν θὰ ἀποφευχθοῦν τὰ παλαιότερα λάθη.

τὰ πέλματα πατοῦν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Κατενοεῖτο, ὅτι τοῦτο ἦτο ἀφύσικον, ἀλλὰ παρεχωρεῖτο ἡ ἄδεια εἰς τοὺς ἀρχαίους τεχνίτας νὰ καθυστεροῦν, ἐπειδὴ δῆθεν εἶχον τὴν ἀδυναμίαν τῆς ἐποχῆς τῶν καὶ κατέφευγον εἰς τὴν εὐκολωτέραν παράταξιν τῶν μορφῶν ἀντὶ τῆς φυσικῆς συντάξεως. Εἰς τὴν παρανόησιν συνετέλεσε πολὺ ἡ κακὴ παλαιότερα συνήθεια, τὰ ἀγάλματα νὰ τοποθετοῦνται ἐγγὺς τοίχων, ὥστε νὰ ἀποκρύπτεται ἡ σημαντικὴ καὶ σχετικῶς μὲ τὴν ἐνότητα τοῦ συνόλου ἀνωτέρα ὀπισθία ὄψις καὶ συνήθως νὰ μένη ἄγνωστος ἢ πλημμελὴς νὰ φωτογραφῆται. Πόσον σημαντικὴ εἶναι ἡ ὀπισθεν ὄψις τοῦ κούρου πείθει ἀμέσως καὶ ἀπλοῦν βλέμμα ἐπὶ τῶν φωτογραφιῶν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πολυσήμαντον ἐμπροσθίαν ἢ ὄρασια εἰκὼν διὰ τὸ εἰς πλάτος ἀδιατάρακτον τονίζει τὸ ὑψηλὸν ἀνάστημα καὶ χωρὶς δυσκολίαν ἐμφανίζει ἀμέσως τὴν ἀπόκλιση τῆς κεφαλῆς. Ἐν ἄλλο σημαντικὸν χαρακτηριστικόν, κοινὸν εἰς ὅλους τοὺς κούρους ἀπὸ τῶν ἀρχαιότερων, τοῦ τῆς Ν. Ὑόρκης καὶ τοῦ Σουνίου μέχρι τῶν νεωτέρων, φανερὸν ἐπὶ τῆς εἰκόνας εἶναι ἡ διαφορὰ ὡς πρὸς τὴν θέσιν καὶ τὴν μορφήν ἑκατέρου ἐκ τῶν γλουτῶν. Ὁ τοῦ προβαλλομένου σκέλους χαλαρώτερος καταβαίνει βαθύτερον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν στρογγυλευόμενον δεξιόν, πού ἀναβαίνει. Τοῦτο σημαίνει ὅτι, τὸ δεξιὸν σκέλος δέχεται μεγαλύτερον βάρος ἐκ τοῦ σώματος καὶ τὸ ἀριστερὸν πολὺ μικρότερον. Ἀντίθετα κατὰ τὴν πρόσοψιν τὸ κύριον βάρος μεταφέρεται ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ σκέλους, πού ἀποβαίνει κάθετον, καὶ τὸ δεξιὸν κλίνει πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ ἐλαφρύνεται. Ἐχομεν ἄρα δύο στάσεις, ὀπίσω καὶ ἐμπρὸς, ἀντιφατικές, ἐπειδὴ ἀνήκουν εἰς διαφόρους χρόνους, καὶ εἰς τὴν φυσικὴν πραγματικότητα ἀδύνατον εἶναι νὰ συνυπάρχουν, οὔτε διορθῶναι τὴν ἀντίφασιν ἢ μικρὰ προβολὴ καὶ ἢ βαθμιαία κλίσις πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἢ ἀρχίζουσα κάτω ἀπὸ τῆς δεξιᾶς πτέρνας. Ἀλλ' ἢ συνυπαρξίς ἐτεροχρόνων κινήσεων εἶναι ἄριστα δυνατὴ εἰς τὸν ἑσωτερικὸν πνευματικὸν μας κόσμον, ὡς περὶ τούτου καὶ παλαιότερον ἔγινε λόγος, πολλὰ δὲ παραδείγματα ὄχι μόνον ἐκ τῆς ἀρχαίης τέχνης ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ 5^{ου} καὶ 4^{ου} αἰῶνος δυνάμεθα νὰ μνημονεύσωμεν, καθ' ἃ ἡ συμπαράστασις παλαιότερων καὶ νεωτέρων κινήσεων οὐδέποτε σημαίνει ἀδυναμίαν, ἀλλὰ τούναντίον αἰσθητικὴν ἀξίαν σημαντικὴν¹. Ἐπὶ τοῦ κούρου συνάπτονται δύο στάσεις διαδοχικαί, ὅμοιαι καὶ διαφορητικαί, εἰς τάξιν ῥυθμικὴν, ὅτε καὶ τὰ δύο μέλη ἐξαίρονται καὶ ἡ συνυπονοουμένη κίνησις ἐνέχει διάρκειαν. Ἔτσι ὁ ἰστάμενος νέος ἐπιζητεῖ συγχρόνως συσχέτισιν² μὲ τὸν ἄλλον κόσμον. Πῶς δὲ γίνεται ἡ συσχέτισις;

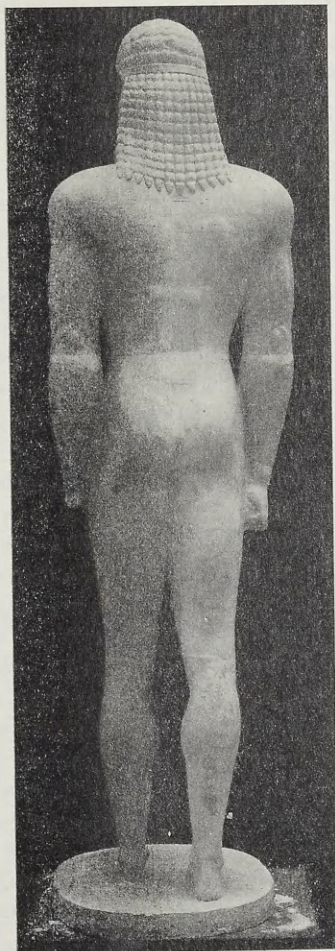
1 Καὶ ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ κούρου ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς τὸν βραχίονα, τὸν πῆχυν μὲ τὴν σχεδὸν ὑπίαν θέσιν του (supine position) καὶ τὴν ἄκραν χεῖρα θὰ βεβαιωθῶμεν, ὅτι δὲν εἶναι ταῦτα εἰκόνες σύγχρονοι. Βέβαια σὺν τῷ χρόνῳ φθάνουν εἰς τὸν συγχρονισμόν τῶν κινήσεων, ἀλλ' ὁ ψυχολογικὸς νόμος καθ' ὃν αἰσθανόμεθα τὴν κίνησιν καὶ τὴν παριστάμεν μένει ἀκατάλυτος. Σημειώσωμεν τρία παραδείγματα ἐκ τοῦ 5^{ου} καὶ 4^{ου} αἰῶνος εἰς διατάσειν. 1. Τὸ ἀνετον σκέλος δὲν εἶναι ἀναγκαῖος ὁμόχρονον πρὸς τὴν βεβαίαν στάσιν τοῦ Δορυφόρου. 2. Οἱ πόδες τοῦ Ἀπόλλωνος συνομιλοῦντος καὶ στρεφόμενου πρὸς τὸν Ποσειδῶνα ἐπὶ τῆς Ζωοφόρου διατηροῦν μέγα μέρος τῆς παλαιότερας τῆς στροφῆς πλαγίας θέσεως. 3. Ὁ ζωηρὸς ἀνυψούμενος δεξιὸς

βραχίον τοῦ Ἑρμοῦ τῆς Ὀλυμπίας δὲν συμπαράσφει καὶ δὲν τροποποιεῖ ἀρεκτὰ τὴν περιοχὴν τοῦ ὁμωνύμου στήθους. Ὅτι τὰ αὐτὰ ἰσχύουν πάντοτε μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων ἀπέτυξε καὶ θεωρητικῶς ὁ Rodin εἰς τὸ γνωστὸν βιβλίον τοῦ GSSELL *L'art* (σχετικὰ μὲ τὸ ἔργον *L'homme qui marche* κλπ.).

2 Ὁ H. SCHRADER εἰς τὸ ὄραϊον μικρὸν βιβλίον του, *Archaische griechische Plastik*, πρῶτος, καθόσον γνωρίζω, ἐξέφερε τὴν γνώμην, ὅτι ὁ κούρος μὲ τὴν προβολὴν τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς ἔρχεται εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὸν ἄλλον κόσμον (κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ παρόμοια Αἰγυπτιακὰ ἔργα μὲ μεγάλην προβολὴν ἀλλ' ἀδιάφορον τὸ λοιπὸν σῶμα). Ἀλλὰ πέραν τῆς ἀπλῆς παρατηρήσεως δὲν ἠσχολήθη.

Εἰκ. 75.

Εἰκ. 76.

Τὸ προβαλλόμενον σκέλος καὶ μαζὶ τὸ ὄλον σῶμα δὲν προάγεται κατὰ διεύθυνσιν κάθετον, ὅπως θὰ ἀπῆται ἡ ἀκριβῆς μετωπικὴ παράστασις, ἀλλ' ὑπὸ γωνίαν μικρὸν ἀλλὰ σαφῶς ἀφισταμένην τῆς ὀρθῆς φέρεται ἢ ἀριστερὰ ἢ δεξιὰ τοῦ θεατοῦ. Ἡ αὐστηρῶς μετωπικὴ κατεύθυνσις θὰ ἠνάγκαζε τὸν νέον νὰ βλέπῃ εἰς τὸ κενὸν καὶ τὸν περιώριζεν εἰς πλήρη οὐδετερότητα, ὥστε νὰ μὴ σχετίζεται μὲ τίποτε ἐκ τοῦ λοιποῦ κόσμου. Ἄλλ' οὐδὲν τοιοῦτον παράδειγμα εὐρέθη μέχρι τοῦδε, ἔρεισμα ὕστατον τῆς μετωπικῆς θεωρίας καὶ καθόσον μὲ βεβαιότητα κατέχομεν ἤδη τὸν γενικὸν τύπον, οὔτε θὰ εὐρεθῆ.

Ὁ κοῦρος τῆς Βολομάνδρας κινεῖται πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ ὄγι μόνον μὲ τοὺς πόδας καὶ τὴν κεφαλὴν, ὡς ὁ τῆς Ν. Ὑόρκης, ἀλλὰ μὲ δλόκληρον τὸ σῶμα, ὡς ὁ τῆς Τενέας καὶ τοῦ Ὁρχομενοῦ. Καὶ τὰ δύο σκέλη ἀποκλίνουν πρὸς τὰ δεξιὰ, ὅπως τοῦτο δηλώνεται ἐκ τοῦ σχετικῶς μεγάλου μεταξὺ των ἀνοίγματος καὶ πλην ἄλλων ἐκ τῆς χαρακτηριστικῆς θέσεως τῆς ἐπιγονατίδος, ἐπειδὴ καὶ εἰς τὸ δεξιὸν καὶ ἐμφανεστερον εἰς τὸ ἀριστερὸν πλαγιάζει αὐτὴ πρὸς τὰ δεξιὰ. Ὁ κορμὸς κάμπτεται πρῶτον κατὰ τὴν ὀσφὺν πολὺ ἐλαφρὰ καὶ στρέφεται ἀκολούθως πρὸς τὰ δεξιὰ μὲ ἀποτελέσματα: 1) τὴν διαφορὰν τοῦ περιγράμματος δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ 2) τὴν καμπύλωσιν τῆς χωριστικῆς γραμμῆς τοῦ ἀριστεροῦ ἰσχίου 3) ὅτι τὸ θωρακικὸν τόξον ὑψωνόμενον πέραν τῆς μέσης γραμμῆς (linea alba) μετασηματίζεται σύμφωνα μὲ τὴν στροφὴν 4) ὅτι καταπίπτει ἔμπροσθεν ὁ ἀριστερὸς ὤμος κατὰ 25 χιλιοστὰ ἐν σχέσει πρὸς τὸν δεξιὸν ποῦ γίνεται μακρότερος, μαζεύεται δὲ ὁ ἀριστερὸς βραχίον κατὰ τὴν μασχάλην. Καὶ 5) ἡ κεφαλὴ κινεῖται ἐπίσης μὲ τσάκισμα τοῦ λαιμοῦ ἐλαφρὸν καὶ στροφὴν μετὰ κλίσεως ἀκριβῶς ὅπως ὁ κορμὸς.

Αἱ χαρακτηριστικαὶ συνέπειαι ἐπὶ τοῦ προσώπου εἶναι πολλαὶ καὶ σημαντικαί. Τὰ περιγράμματα δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ διαφέρουν, τὰ ὑπὲρ τὸ μέτωπον τόξα τῆς κόμης ὑψωνονται πέραν τοῦ μέσου, ὅπως περίπου τὸ θωρακικόν, καὶ καταπίπτουν ἔπειτα ζωηρότερον. Τὴν ἐκ τῆς κλίσεως κατάπτωσιν συμμερίζονται τώρα ὅλα τὰ μικρὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς. Τὰ ἐπιμελῶς κτενισμένα βοστρυχιδία ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς καμπτόμενα ζωηρότερον καταβαίνουν καὶ ἐπίσης κλίνουν ἢ ὀφρὺς, τὸ βλέφαρον, τὸ μῆλον τῆς παρειᾶς καὶ τὸ ἕτερον ἄκρον τῆς σιαγόνης. Κατὰ τὴν ὀπισθίαν ὄψιν ἐκ τοῦ περιγράμματος τῆς πλουσίας κόμης εὐχερῶς ἀναγνωρίζομεν τὴν στροφὴν καὶ κλίσιν τῆς κεφαλῆς, ἔπειτα τὴν πρὸς τὰ ὀπίσω φερὰν τῆς ἀριστερᾶς ὀμοπλάτης, τὴν διαφορὰν τοῦ περιγράμματος τοῦ κορμοῦ, τῶν γλουτῶν καὶ τὸ ἀνοίγμα ἕως ἐπάνω μεταξὺ τῶν σκελῶν.

Ἐν ἄλλο πλῆθος μικρῶν μεταβολῶν καὶ κινήσεων ἀφανῶν διαπιστώνομεν, ἂν παραβάλομεν τὰς δύο εἰκονιζομένας ὄψεις. Ἐπειδὴ ἐκ τῶν χειρῶν ἡ δεξιὰ ἐκτείνεται καθέτως ὁ μεταξὺ βραχίονος καὶ ἀντιβραχίου κόλπος καταβαίνει, ὁ δὲ ὀπισθεν ἀγκῶν ἀνέρχεται. Τὸ ἀντίθετον συμβαίνει ἐπὶ τῆς ἄλλης χειρὸς τῆς καμπτομένης κατὰ τὸν ἀγκῶνα. Τώρα ὁ κόλπος ἀναβαίνει καὶ κατέρχεται ὁ ἀγκῶν. Ἐπειτα διὰ τὴν αὐτὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν δύο χειρῶν, ἐπὶ τῆς δεξιᾶς τὸ ἀνώτατον ἄκρον τοῦ ἀνοίγματος τῆς μασχάλης εἶναι ὑψηλότερον καὶ ὀπισθεν χαμηλότερον παρὰ εἰς τὴν ἀπέναντι. Σπουδαιότερα διαφορὰ εἶναι ἢ κατὰ τοὺς ὤμους. Ὡς εἶδομεν ὁ ἀριστερὸς καταπίπτει ἔμπροσθ 25 χιλ. ἀλλ' ὀπισθεν ἀντιστρέφεται ἡ σχέσις καὶ ὁ ἀριστερὸς γίνεται ὑψηλότερος.

Ταῦτα πάντα διαφεύγοντα ἐν ὄλῳ ἢ ἐν μέρει τὴν προσοχὴν διαπιστώνουν δύο πράγματα πρῶτον, ὅτι ὁ καλλιτέχνης γνώστης ἀκριβῆς τοῦ γυμνοῦ νεανικοῦ σώματος παρακολουθεῖ ἄγρυπνος πᾶσαν δηλωτικὴν ζωῆς κίνησιν καὶ δεύτερον γνωρίζει μετὰ πολλὰς συμφώνους πρὸς ἀλλήλας μικρὰς κινήσεις νὰ παριστάνῃ ἐνεργῶς τὴν ὀρισμένην κατεύθυνσιν καὶ τὴν συσχέτισιν πρὸς τὸν ἄλλον κόσμον. Μάλιστα κατορθώνει μετὰ τὸν συντονισμόν πολλῶν μικρῶν στοιχείων νὰ ἐπιτύχῃ καὶ πλήρη ψυχικὴν ἔκφρασιν. Ὅταν τὸ καταυγαζόμενον μετὰ τὸ μεϊδιάμα τῆς ἀνθηρᾶς ζωῆς πρόσωπον κλίνη ἑλαφρῶς καὶ τὸ ἀριστερὸν βλέφαρον μαζί μετὰ ἄλλα μέτρια χαμηλώσῃ, εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ αἰσθανθῇ ὁ παριστάμενος τὸ συμπαθέστατον βλέμμα τοῦ νεανίου ὡς τινα χαριετισμὸν καὶ φιλικὴν πρόσκλησιν ἢ πρόκλησιν εἰς κάποιον ἀγῶνα.

Ἦδη πολλάκις ἐξεθέσαμεν κατὰ τὴν ἐπίμονον καὶ λεπτομερειακὴν ἐξέτασιν τριῶν παραδειγμάτων ἐκ τῆς πλουσίας εἰς πρωτότυπα ἔργα ἀρχαϊκῆς τέχνης, πῶς τὰ μικρὰ καὶ σχεδὸν ἀφανῆ ἔκφραστικά μετὰ σημαίνουν τὸ μέγα μυστικὸν τῆς καλλιτεχνικῆς ἐπιτυχίας. Εἶναι ἀνάγκη νὰ τηρηθῇ ἄθικτος ἡ μεγάλη μετωπικὴ εἰκών, ἀλλὰ νὰ ζωογονηθῇ μετὰ τὴν ἐπιτρεπομένην ἀνάλογον κίνησιν, εἶναι δὲ ἡ κίνησις αὐτὴ ἐνίοτε εὐδιάκριτος καὶ ἔμφανης — κόμη, γόνατα, ἄκραι χεῖρες καὶ πόδες — ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ὅπου εἶναι σιγαλὴ καὶ δυσεξακριβωτος ἐπειδὴ ἀπλώνεται παντοῦ καὶ εἰς τὰς τέσσαρας κυρίας ἀπόψεις, ὅπου διὰ τὴν μετωπικότητα τίποτε δὲν ἀποκρύπτεται, ἀποβαίνει αἰσθητὴ καὶ μεγαλειώδης. Ὅπως εἶδομεν, μετὰ τὴν μετωπικὴν ἀκίνησιν καὶ τὴν κίνησιν τῆς ζωῆς ἐξασφαλίζεται ἡ συγκρότησις διμελοῦς ὄντιμου, σημαίνοντος ἀκοίμητον ἔντασιν καὶ διάρκειαν. Καὶ ἡ ὁμοίότης τούτου τοῦ φαινομένου πρὸς ὅσα παρατηρήσαμεν σχετικὰ μετὰ τὰς κεραμώσεις καὶ τὰς λοιπὰς λεπτότητας τῆς μεγάλης ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι καταφανὴς καὶ πλήρης. Ἡ μόνη ὑπάρχουσα διαφορὰ εἶναι ἡ αὐτονόητος διαφορὰ κατὰ τὸ περιεχόμενον καὶ οὐδὲν πλέον.

Δὲν ἦτο ἄνευ λόγου ἡ ἐκλογὴ καὶ τῶν τριῶν ἐξετασθέντων γλυπτῶν ἐκ τοῦ κύκλου τῶν κούρων. Κυριώτατον μέλημα τῆς ἀρχαϊκῆς πλαστικῆς ἦτο, πῶς νὰ παρασταθῇ κατ' ἀξίαν τὸ πρῶτιστον τοῦτο ἰδανικὸν τῶν Ἑλλήνων, τὸ νεαρὸν ἀνδρικὸν σῶμα, ὁ ἀνδρόπαις¹. Δὲν παρημελήθη ἡ παράστασις τῶν κορῶν, ἀλλὰ πάντως τὸ θέμα ἦτο δευτερώτερον. Ἡ παράστασις διὰ ταῦτα τοῦ γυμνοῦ νεανικοῦ σώματος ἔχει κεφαλαιώδη σημασίαν διὰ τὴν ὄλην Ἑλληνικὴν πλαστικὴν καὶ ἡ σπουδὴ τῶν ἀρχαϊκῶν κούρων σχετικὰ μετὰ τὴν σημαντικὴν λεπτομέρειαν τῆς κινήσεως, ποῦ ἐδῶ ἐξετάζομεν, εἶναι συγχρόνως σχετικὴ καὶ διαφωτιστικὴ καὶ διὰ τὰς κόρας, τὰ καθήμενα ἀγάλματα, τὴν Νίκην τῆς Δήλου καὶ παρόμοια, τὰ ἀνάγλυφα ὡς τὸ ἐπιφανέστατον δυτικὸν ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τῆς κερκυραϊκῆς Ἀρτέμιδος. Τὸ νὰ ἐπεκταθῶμεν ἔστω σύντομα εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν πολλῶν καὶ σημαντικῶν τούτων γλυπτῶν ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ τὰ πλαίσια τῆς πραγματείας. Οὔτε τοὺς διαφόρους κούρους μέχρι τέλους τοῦ 6ου αἰῶνος, τὴν χρονικὴν των τοποθέτησιν καὶ τὴν ἐξέλιξιν θὰ μελετήσωμεν, ἀλλὰ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ τὸ ζήτημα τῆς πρώτης γενέσεως τοῦ τύπου καὶ ἀκόμη, ἐπειδὴ ἰδιαίτερός σχετίζεται μετὰ τὴν παροῦσαν ἔρευναν, τὸ ζήτημα, ποίαν εἶχεν ἀπήχσιν τὸ καλλιτεχνικὸν τοῦτο κατόρθωμα εἰς τὰς ἀντιλήψεις καὶ τὴν γραπτὴν παράδοσιν τῶν παλαιῶν.

1 ΑΙΣΧΥΛ. Ἐπιτὰ ἐπὶ Θήβας 533. ΣΟΦΟΚΛ. Fig. 619. ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ Fig. 53 d.

Ο ΤΥΠΟΣ ΤΟΥ ΚΟΥΡΟΥ ΚΑΙ Ο ΔΑΙΔΑΛΟΣ

Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους ἀκούομεν συνεχῶς φωνὰς θαυμασμοῦ διὰ τὴν τέχνην τοῦ Δαίδαλου, τοῦ μυθικοῦ γενάρχου τῶν καλλιτεχνῶν, ἀνάγοντος τὴν καταγωγὴν του εἰς τὸν Ἥφαιστον. Συγκεκριμένως αἱ σχετικαὶ εἰδήσεις τῆς γραπτῆς παραδόσεως συμφωνοῦν εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ μύθου, καθ' ὃν ὁ Δαίδαλος κατεσκεύαζεν ἔργα κινούμενα αὐτομάτως, ὅπως ὁ Ἥφαιστος, κατὰ ἓνα τρόπον, πού κατήντησε φιλολογικὴ κοινοτοπία. Ἄντι τῶν πολυαριθμῶν περιγραφῶν τῶν συγγραφέων, τῶν σχολιαστῶν καὶ τῶν λεξικογράφων (OVERBECK *Schriftquellen*, 119-142) παραθέτομεν τὶ σχετικῶς λέγει ὁ ΔΙΟΔΩΡΟΣ IV, 76: «Κατὰ δὲ τὴν τῶν ἀγαλμάτων κατασκευὴν τοσοῦτο τῶν ἀπάντων ἀνθρώπων διήνεγκεν (Δαίδαλος) ὥστε τοὺς μεταγενεστέρους μυθολογήσαι περὶ αὐτοῦ διότι τὰ κατασκευαζόμενα τῶν ἀγαλμάτων ὁμοιώτατα τοῖς ἐμφύχοις ὑπάρχειν... πρῶτος δὲ ὀμματώσας καὶ διαβεβηκότα τὰ σκέλη ποιήσας, ἔτι δὲ τὰς χεῖρας διατεταμένως ποιῶν εἰκότως ἐθαυμάζετο παρὰ τοῖς ἀνθρώποις». Συγχωτάτη εἶναι ἐν γένει ἡ μνεῖα, ὅτι ὁ Δαίδαλος παρέστησε τὰ ἔργα του μὲ σκέλη ἀνοικτὰ (διαβεβηκότα) καὶ ὄχι, ὅπως παλαιότερα ἦσαν *σῦμποδα*, μὲ κλειστὰ δηλαδὴ σκέλη. Ἡ παρατήρησις εἶναι βεβαίως γενικὴ, ἀλλὰ πρωτίτως δέον νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὰς συχνὰς εἰκόνας τῶν γυνῶν νέων. Μάλιστα, ὅτι τὰ διαβεβηκότα σκέλη δὲν παρίσταναν βάδισμα, ἀλλὰ κινήσιν προαγγέλλουσαν αὐτό, ἔχομεν σημαντικὴν μαρτυρίαν τοῦ Φιλοστράτου, τελείως ἀνταποκρινομένην εἰς τὴν πραγματικὴν ἐν κινήσει στάσιν τῶν κούρων. Εἰς τὰς Εἰκόνας του, I, 16 (= OVERBECK 134) περιγράφει, πῶς ἦτο ζωγραφημένον τὸ ἐργαστήριον τοῦ Δαίδαλου: «περιέστηκε δὲ αὐτὸ ἀγάλματα τὰ μὲν ἐν μορφαῖς, τὰ δὲ ἐν τῷ διορθοῦσθαι, διαβεβηκότα ἤδη καὶ ἐν ἐπαγγελίᾳ τοῦ βαδίζειν». Ἄν τώρα ὁ νεώτερος ΦΙΛΟΣΤΡΑΤΟΣ εἰς τὸν βίον τοῦ Τυανῶος Ἀπολλωνίου VI, 3 (= OVERBECK 137) περιγράφων τὸν Μέμνονα τῆς Αἰγύπτου ἐπιλέγει, ὅτι τὰ κλειστά του σκέλη ἔγιναν «κατὰ τὴν ἀγαλματοποιίαν τὴν ἐπὶ Δαίδαλῳ», τοῦτο βεβαίως σημαίνει ἀντίφασιν πρὸς τὰ κοινῶς παραδεδεγμένα, ἀλλ' ἡ μοναδικὴ αὐτῆ ἐξαιρέσις ποτὲ δὲν καταλύει τὸν κανόνα. Οὔτε ἡ μαρτυρία τοῦ ΠΛΥΣΑΝΙΟΥ IX, 40,4, ὅτι ἡ Ἀφροδίτη τῆς Δήλου, ἔργον τοῦ Δαίδαλου, κατέληγεν εἰς τὸ τετράγωνον σχῆμα, προσθέτει τίποτε τὸ σημαντικόν.

Παρὰ ταῦτα δὲν ἀπεδίδeto σημασία εἰς τὰς πολλὰς καὶ ἐπιμόνους μαρτυρίας τῶν παλαιῶν, ἐφόσον ὁ Δαίδαλος ἐθεωρεῖτο ἐντελῶς μυθικὸν καὶ πλαστὸν πρόσωπον σύμφωνον πρὸς τὰ ἔργα τέχνης, τὰ δαίδαλα. Ἄλλ' ἤδη κατὰ νεωτέρας μελέτας ἡ ἀχλὺς τοῦ μύθου ἤρχισε διανεμιζομένη νὰ παρουσιάξῃ τὸν πυρῆνα ἀληθείας πού ἔκρυβε καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Δαίδαλου νὰ ἀποβαίῃ κατὰ μέγα μέρος ἱστορικόν¹. Καὶ ἰδοὺ πῶς.

¹ Ἴδὲ καλὴν πραγματείαν τοῦ EMIL KUNZE περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς Ἑλληνικῆς πλαστικῆς ἐν AM. 1930, σ. 141 κέ. καὶ βιβλιογραφίαν αὐτοῦ σ. 141,2. Κύριον πόρισμα τῆς πραγματείας ἠπέρχετο τὸ νὰ διαπιστωθῇ, ὅτι ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ἤρχισεν ἀναπτυσσομένη σημαντικὴ προδαιδαλικὴ πλαστικὴ. Ἀξιοσημείωτον μάλιστα εἶναι, ὅτι τὰ δημοσιευόμενα δείγματα προδαιδαλικῆς πλαστικῆς, προτομαὶ ἐκ λαβῶν χαλκίνων

ἀργείων—Beilage 46 περὶ τὸ 700 π.Χ. καὶ ἡ μικρὸν νεώτερα 47—εμφαίνουσι ἤδη τὴν ἑλληνικότητά των, διότι παρουσιάζουσι συντεταγμένας πολλὰς καὶ χαρακτηριστικὰς μικρὰς κινήσεις μέσα εἰς τὴν γενικωτάτην μετωπικὴν εἰκόνα. Ἄλλ' ὡς ἦτο ἐπόμενον καὶ ὁ Kunze ἀκολουθῶν τὴν συνήθειαν δὲν ἀντιλήφθη τὴν λανθάνουσαν κίνησιν.

Κατὰ τὰς ὑπαρχούσας χρονολογικὰς εἰδήσεις ὁ Δαίδαλος ὡς ἀρχιτέκτων ἐργασθεὶς τὸν λαβύρινθον ἐν Κρήτῃ πρέπει νὰ διέτριψεν ἐκεῖ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 7^{ου} π. Χ. αἰῶνος, ἀφοῦ ἡ ἀκμὴ τῶν περιφήμων γλυπτῶν Διποίνου καὶ Σκύλλιδος, μαθητῶν ἢ καὶ υἱῶν του, καθορίζεται ἀπὸ τὸν Πλίνιον (Ν. Η. 36,9) μετὰ τὴν 50^{ην} Ὀλυμπιάδα (= 576 π. Χ.). Συμφωνοῦν καὶ ἄλλαι μαρτυρίαι καὶ ἡ παρὰ ΠΑΥΣΑΝΙΑ IX, 32,5: «μαθητῆς δὲ ὁ Κάλλων (Αἰγινήτης γλύπτης περὶ τὸ 500 π. Χ.) ἦν Τεκταῖος καὶ Ἀγγελίωνος· ὁ δὲ Ἀγγελίων καὶ Τεκταῖος παρὰ Διποίνῳ καὶ Σκύλλιδι ἐδιδάχθησαν». Εἶναι γνωστόν, ὅτι μετὰ παρομοίας εἰδήσεις δὲν χρονολογοῦμεν μετὰ μεγάλην ἀκρίβειαν, ἀλλὰ βέβαιον εἶναι τοῦλάχιστον τὸ συμπέρασμα, ὅτι μετὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Δαιδάλου ἀδύνατον εἶναι νὰ ὑπερβῶμεν τὸ 650 π. Χ. Τότε λοιπὸν κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ αἰῶνος, ἐποχὴν συγχωτέρας ἐπικοινωνίας μετὰ τὴν καταπληκτικῶς πλουσίαν εἰς ἔργα τέχνης χώραν τοῦ Νείλου, ἔρχομεν ἐξαφνικῶν ἀνθησιῶν τῶν τεχνῶν ἀνά τὴν Ἑλλάδα, τόσον τὴν ἀνατολικὴν ὅσον καὶ τὴν ἠπειρωτικὴν, Ἀττικὴν καὶ Πελοπόννησον καὶ κατασκευὰς εἰς κλίμακα μεγάλῃν κατὰ τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἐπίδρασιν. Τότε ἀνυψῶνται λίθινοι ναοὶ μετὰ τεχνικὴν πολὺ ἀνεπτυγμένην—παράδειγμα τὸ δεύτερον ἐκ τῶν κάτω Ἡραῖον τῆς Ὀλυμπίας—καὶ ἐμφανίζονται μεγάλα πλαστικὰ ἔργα εἰργασμένα εἰς πώρινον λίθον ἢ μάρμαρον. Τὰ εὐρεθέντα μέχρι σήμερον μεγαλειώδη ἀττικὰ ἔργα, ὡς εἶναι ὁ κοῦρος τοῦ Διπίλου, οἱ ἐκ τοῦ Σουνίου κολοσσοὶ καὶ ὁ κοῦρος τῆς Ν. Ὑόρκης ἀνήκοντες εἰς τὸ τέλος τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος ἐξάπαντος δὲν εἶναι τὰ ὀλοπρῶτα ἐπιτεύγματα τῆς ἀττικῆς πλαστικῆς, οὔτε τότε πρῶτον ἐπενοήθη ὁ θαυμαστός τύπος τοῦ κοῦρου, ὅπως τὸν περιεγράψαμεν. Τοὺς θριάμβους λοιπὸν τούτους τοὺς καλλιτεχνικοὺς φυσικὸν εἶναι νὰ εἶχον ἐπιτύχει πρόσωπα καλλιτεχνῶν πραγματικὰ καὶ ἱστορικὰ, ἀγνωστον πόσα καὶ μετὰ ποῖον ὄνομα, ἀλλ' ἡ λαϊκὴ ἀντίληψις μετὰ τὴν συνήθειαν νὰ θαυμάζῃ τὸν μοναδικὸν ἐκ θεῶν καταγόμενον ἥρωα ἀπέδωκε τὰ πάντα, ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει εἰς τὸ ἐπιφανὲς ἀνάλογον τοῦ Ὀμήρου, εἰς τὸν Ἐρεχθείδην Δαίδαλον, πὺν ἐργάζεται καὶ εἰς τὴν Κρήτην καὶ πλανᾶται εἰς τὴν Σικελίαν. Ὅπως ὁ κορυφαῖος ἐπικὸς ποιητὴς καὶ ὁ Δαίδαλος εἶναι πρόσωπον μυθικὸν ἅμα καὶ ἱστορικόν.

Ὡς ἤδη εἶπομεν ἡ ἰδέα τῆς θαυμασίας κινήσεως τῶν δαιδαλικῶν ἔργων ἤρμοζε κατ' ἐποχὴν εἰς τὰς εἰκόνας τῶν γυμνῶν νέων. Ὅτι ἡμεῖς μελετῶντες κολοβωμένα συνήθως ἀγάλματα μέσα εἰς τὰ σκοτάδια τῶν μουσείων μόλις ἐξακριβῶνομεν, εὐκόλα οἱ παλαιοὶ τὰ ἐβλεπον καὶ τὰ ἠσθάνοντο, ἐπειδὴ οἱ κοῦροι ὡς ἀναθήματα εἰς ἱερὰ ἢ εἰς τάφους ἦσαν ἐκτεθειμένοι εἰς τὸ ὑπαιθρον καὶ ὡς ἦσαν ἀκέραιοι, μεγάλοι, μαρμάρινοι καὶ λαμπρῶς ἐν μέρει χρωματισμένοι θὰ ἐνεποίουν ἐξαιρετικὴν καὶ σχεδὸν μαγικὴν ἐντύπωσιν. Ἐντεῦθεν ἐξεπήλασεν ἡ λαϊκὴ ἐκδοχή, ὅτι οἱ τοιοῦτοι ἀνδριάντες ἔπρεπε νὰ δένονται, ἄλλως θὰ ἐδραπέτευον. Πρῶτος ἀναφέρεται ὁ Ἀριστοφάνης εἰς ἀπολεσθεῖσαν κωμωδίαν του, ὅτι ἐχρησιμοποιεῖ τὸ θέμα τοῦ προληπτικοῦ τῆς δραπετεύσεως δεσέματος (OVERBECK 132). Καὶ ὁ μὲν κωμικὸς ἀρκετὰ βέβαιον εἶναι, ὅτι δὲν ἀπρησχολήθη νὰ ἐρμηνεύσῃ βαθύτερον τὴν λαϊκὴν δοξασίαν, ἀλλὰ δὲν εἶναι, πιθανόν, ὅτι τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ μετὰ τὸν Πλάτωνα. Συχνὰ ὁ φιλόσοφος ἀναφέρει τὸν ὄνομαστὸν γενάρχη, τιμᾶ τὸ ἔργον του καὶ φαίνεται πῶς ἔχει προσωπικὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ἀρχαϊκότητος τῆς τέχνης του. Εἰς τὸν Ἰππίαν Μετξ, 282 ἀποδίδει εἰς τοὺς ἀνδριαντοποιοὺς τὴν γνώμην,

πού ὁ ἴδιος φυσικά συµµερίζεται, ὅτι ἐὰν ὁ Δαίδαλος ἦτο σύγχρονος καὶ ἐπεχειρεῖ νὰ ἐργασθῆ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τῶν ὁµωνύµων ἔργων του τῶν παλαιῶν, θὰ ἐγίνετο καταγέλαστος. Ἐν τούτοις εἰς τὸν Μένωνα 97 d κέ. βλέποµεν ἀπόψεις ἀρκετὰ διαφορετικές. Ἐδῶ ὁ Πλάτων συζητῶν µὲ τὸν Θεσσαλὸν συνομιλητὴν ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἐπειδὴ δένεται «αἰτίας λογισµῶ» ἀποβαίνει στερεὰ καὶ µόνιµος καὶ κατὰ τοῦτο ὑπερέχει τῆς ὀρθῆς δόξης, πού διὰ τὴν ἔλλειψιν λογικοῦ δεσμοῦ δὲν παραμένει πολλὸν χρόνον καὶ παρέρχεται. Εἰς διασάφησιν τοῦ ζητήµατος γίνεται λόγος προηγουµένως περὶ τῶν δεδεµένων ἵνα µὴ ἀποδράσουν ἀγαλµάτων τοῦ Δαιδάλου καὶ ὁ Σωκράτης ἀναπτύσσει: «τῶν ἐκείνου ποιηµάτων λελυµένον µὲν ἐκτῆσθαι οὐ πολλῆς τιнос ἄξιόν ἐστι τιμῆς, ὥσπερ δραπέτην ἄνθρωπον· οὐ γὰρ παραμένει· δεδεµένον δὲ πολλοῦ ἄξιον· πάνν γὰρ καλὰ τὰ ἔργα ἐστίν. Πρὸς τί οὖν διὰ ταῦτα λέγω; πρὸς τὰς δόξας τὰς ἀληθεῖς κλπ.». Γεννᾶται κατόπιν τούτων δι' ἡµᾶς τὸ ζήτηµα, πῶς συμβαίνει νὰ µὴ ἐκτιµᾷ ὁ φιλόσοφος τὰ λελυµένα ἔργα, πού ἔχουν ζωηρὰν κίνησιν καὶ εἶναι ἐνδεχόµενον νὰ δραπετεύσουν καὶ νὰ θεωρῆ πολύτιµα ὅσα εἶναι δεδεµένα. Βεβαίως ὁ δεσµὸς τῶν ἀγαλµάτων δὲν ἦτο ἐξωτερικὸς καὶ ὑλικός, ἀλλὰ τότε τί ἦτο;

Τὸ ζήτηµα δὲν ἀντίκρουσαν ἐπαρκῶς μέχρι τοῦδε οἱ ἐρµηνευταί. Μερικοὶ παραβλέπουν τὸ πρόβληµα µὲ τὸν ἰσχυρισµόν, ὅτι ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ τὴν λαϊκὴν δοξασίαν ἀπλῶς καὶ παιγνιωδῶς χάριν καλυτέρας διαφωτίσεως τῶν συλλογισµῶν του¹. Ἄλλοι δέχονται τὴν δυσκολίαν ἢ ὑποθέτουν, ὅτι τὰ δεδεµένα εἶναι τὰ σύµποδα, πραγµα ἐντελῶς ἀστηρικτον. Ἀπαξ µόνον, ὡς εἶδοµεν, ἀναφέρεται ὅτι τὰ δαιδάλεια εἶχον κλειστοὺς πόδας καὶ πλειστάκις ὅτι τοὺς εἶχον ἀνοικτούς. Μεταξὺ τούτων ἄρα τῶν µὲ ἀνοικτὰ σκέλη ἀνδριάντων πρέπει νὰ ὑπάρχουν καὶ τὰ δύο εἶδη, τῶν λελυµένων µὲ ἀχαλίωτον κίνησιν καὶ ἐλευθερίαν καὶ τῶν δεδεµένων µὲ κίνησιν αἰσθητῶς µετριασµένην. Ὅτι οἱ τελευταῖοι εἶναι οἱ κοῦροι, ὅπως τοὺς ἐγνωρίσαμεν, τὸ θεωρῶ ἀναµφισβήτητον. Δὲν τρέχουν οὔτε βαδίζουσιν, ἐμφανίζονται ἐνώπιόν µας εἰς πλήρη στάσιν, ἀλλ' ὑπέκοντες εἰς τὴν ἐνυπάρχουσαν ὀρµὴν τῆς ζωῆς ἐπιζητοῦν µὲ τὴν µετρίαν προβολὴν τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς καὶ τὴν φυσικὴν κίνησιν ὀλοκλήρου τοῦ λοιποῦ σώµατος ἐπικοινωνίαν µὲ τὸν ἔξω κόσµον. Κατανοοῦµεν ὅτι τὰ δεδεµένα κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον δαιδαλικά ἀγάλµατα εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα πολύτιµα καὶ πάνν καλὰ ἔργα. Ποῖα δὲ ἦσαν τὰ λελυµένα καὶ µικροτέρας ἀξίας ἔργα δύσκολον εἶναι νὰ ὀρίσωµεν καὶ εἶναι πιθανόν, ὅτι καὶ ὁ φιλόσοφος δὲν εἶχε κατὰ νοῦν ὀρισµένον τοιοῦτον εἶδος, ἀλλ' ἀπέβλεπεν ἀορίστως εἰς ὅσα δὲν εἶχον τὰς ἀρετὰς τῶν ἄλλων µὲ τὴν γοητευτικὴν πνοὴν τῆς συγκρατηµένης ζωῆς.

Εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ ἀνωτέρω ἐρµηνεία τοῦ πλατωνικοῦ χωρίου δὲν ἦτο δυνατὴ καὶ ὅτι αἱ ἀντιλήψεις τοῦ φιλοσόφου περὶ τοῦ Δαιδάλου ἦτο δύσκολον νὰ ἐξακριβωθοῦν, ἐφόσον πολὺ ἢ ὀλίγον παρεγνωρίζετο ἡ ἀξία τῶν ἀρχαϊκῶν ἔργων. Εἶναι ἀπίστευτον, µὲ πόσῃν βραδύτητι καὶ διὰ μέσου ποίων πλανῶν ἐξειλίχθη ἡ ἔρευνα περὶ τὴν ἀξιολόγησιν τῆς ἀρχαϊκῆς πλαστικῆς. Πρὸ 110 καὶ πλέον ἐτῶν ὁ K. Otfried Müller µελετῶν τὸν νεωστὶ τότε εὑρεθέντα «Ἀπόλλωνα» τῆς Θήρας διετράνωσε τὴν

¹ Ἐστὶ ὁ KUNZE ἐ.ἀ. σ. 141 ὑποθέτει ὅτι ὁ σχετικὸς λόγος σηµαίνει σοκρατικὸν παιγνῶδες σόφισµα (einen sokratischen Witz).

πλήρη ἐλευθερίαν τοῦ ἀρχαϊκοῦ γλύπτου, τὸ ἔργον τοῦ ὁποίου οὐδεμίαν, λέγει, παρουσιάζει ἀδυναμίαν ἢ τραχύτητα καὶ σημαίνει μόνον εἰκόνα πιστὴν τῶν θελήσεων τοῦ καλλιτέχνου (MÜLLER-SCHÖLL, Archäologische Mitteilungen aus Griechenland, 1843, σ. 48). 'Ἄλλ' οἱ ὥρατοι καὶ ἀληθινοὶ οὗτοι λόγοι πολὺ ἐβράδυναν πραγματικῶς τὴν ἀναγνωρισθῆναι. Βέβαια ἔγιναν μάλιστα κατὰ τὰς τρεῖς ἢ τέσσαρας τελευταίας δεκαετίας πολλαὶ καὶ σημαντικαὶ μελέται περὶ τὴν ἀρχαϊκὴν πλαστικὴν διαφωτιστικαὶ τῆς ἰδιοτύπου ἀξίας της, ἀλλὰ δι' οὓς λόγους εἴπομεν — συντρίμματα, σκοτάδια τῶν μουσείων, ἐλαττωματικὴ ἔκθεσις, ἀνεπαρκεῖς φωτογραφίαι καὶ συχνὰ παραμορφωτικαὶ — τὸ θέμα τῶν ἀφανῶν σημαντικωτάτων λεπτομερειῶν ἔμεινεν ἄθικτον. Ἐτονίσσαμεν πολλάκις τὴν σπουδαιότητα τούτου τοῦ κεφαλαίου, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τὸ ἐξαντλήσωμεν. Ὅλαι αἱ λανθάνουσαι ἢ φανεραὶ ἀποκλίσεις καὶ ἑτεροιώτητες εἶναι εὐγλωττοὶ καὶ ἐπιτακτικαὶ ὑποδείξεις τοῦ καλλιτέχνου, πῶς βλέπει τὸ ἔργον του καὶ πῶς θέλει νὰ τὸ βλέπουν καὶ οἱ ἄλλοι ἀπὸ τὴν ὀρισμένην κυρίαν ἄποψιν καὶ τὰς ἄλλας. Ἄς σημειωθῆ, ὅτι αἱ ὀρισμέναι τέσσαρες ἀπόψεις εἶναι παντοτινὰ καὶ φυσικῶς ἀμετάβλητα συστατικὰ τῆς κυριάρχου πνευματικῆς εἰκόνης καὶ δὲν ἰδιαίξουν μόνον εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν πλαστικὴν, ἀλλ' ὀλίγον ἢ πολὺ συγκεκριμέναι διακρίνονται καθ' ὅλας τὰς ἐποχάς. Ἐργάζεται λοιπὸν ὁ γλύπτης μὲ ὀπτικὰς μορφάς, ποὺ συχνὰ διαφέρουν ἀπὸ τὰς πραγματικὰς, καὶ μὲ αὐτὰς μόνον ἐπιτυγχάνει τὴν ἔκφρασιν τῆς ζωῆς, ἐφόσον διατηροῦν τὴν σωστὴν θέσιν τῶν ἀπέναντι τοῦ θεατοῦ καὶ ἐφόσον οὗτος δύναται ἀμοιβαίως νὰ ἀνταποκριθῆ. Ἡ ἀναγνώρισις ὅλων καὶ τῶν φαινομενικῶς μικρῶν καὶ ἀσημάντων λεπτομερειῶν εἶναι ἀπαραίτητος καὶ τὸ ἐκ ταύτης κέρδος ἀπεριόριστα σημαντικόν. Τὰ ἀκίνητα καὶ ἀδύνατα, τὰ «αἰγυπτιακὰ» ἀγάλματα τῶν μουσείων ἀναβαίνουν τώρα εἰς τὴν αὐτὴν πρώτην τάξιν τῶν ἔργων τῶν κλασσικῶν αἰώνων καὶ καθὼς στεροῦνται τὰ ἀπατηλὰ θέληττρα τῆς φυσιοκρατίας διαφωτίζονται πληρέστερα τὴν οὐσίαν τῆς ἑλληνικῆς καὶ κάθε ἄλλης πλαστικῆς.

Τὸ φαινόμενον τῶν ἀσυμμετρικῶν δὲν εἶναι, ὡς εἶδομεν, ἀποκλειστικὸν ἰδίωμα καὶ πλεονέκτημα τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων. Ἄνῃκει εἰς ὅλας τὰς ἐποχάς, ἀλλ' ἐπεμείναμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς παλαιότερας πλαστικῆς, ἐπειδὴ αἱ σχετικαὶ λεπτομέρειαι εἶναι ἀφανέστεραι καὶ διὰ τοῦτο ἔμειναν σχεδὸν ἐντελῶς ἄγνωστοι. Εἰς τὰς νεωτέρας ἐποχὰς ἀπὸ τοῦ 5^{ου} καὶ ἕξῃς αἰῶνος μὲ τὸν πλουτισμὸν τῆς ἐμπειρίας εἰς ἔκφραστικὰ μέσα καὶ τὴν ζωηροτέραν γενικῶς κίνησιν αἱ συναφεῖς ὀπτικαὶ μορφαὶ ἀπέβησαν αἰσθητότεραι. Διὰ τοῦτο καὶ ἐμελετήθησαν ἐν μέρει¹, ἀλλ' ἢ εὐκαταὰ συστηματικὴ καὶ καθολικὴ ἔρευνα δὲν ἔγινε μέχρι τοῦδε. Τὸ νὰ ἐπιχειρηθῆ ἐδῶ ἔστω καὶ σύντομος ἐπισκόπησις τοῦ ἐκτεταμένου θέματος εἶναι διὰ τὸν γράφοντα πολὺ κοπιαστικὸν καὶ ἄλλως ἀσύμφωνον μὲ τὴν ὅλην σύνθεσιν τοῦ βιβλίου. Δι' αὐτὸ περιορίζομαι εἰς τὸ νὰ σημειώσω μερικὰς παρατηρήσεις σχετικὰς μὲ τὰς ἐν χρήσει ἀπεικονίσεις σημαντικῶν ἀγαλμάτων, ἀπεικονίσεις ποὺ παραμορφώνουν τὸ ἔργον τοῦ καλλιτέχνου, ἀκριβῶς ἐπειδὴ δὲν ἐδόθη προσοχὴ εἰς τὰς ἀφανεῖς αὐτὰς καὶ παντοδυνάμους λεπτομερείας².

1 STUDNICZKA Arch. Jahrb. 34, σ. 139, 2-6.

2 Πρβ. ἀρκετὰ διεξοδικὸν λόγον περὶ τῶν ἀσυμμετρικῶν καὶ τῆς σχετικῆς ἀτυχοῦς φωτογραφήσεως εἰς

τὴν διατριβήν μου περὶ τοῦ ἐφήβου τοῦ Μαραθῶνος εἰς Ἄρχ. Δελτίον 1924-25 σ. 164 κέ. καὶ τὴν συμπληρωματικὴν μικρὰν πραγματείαν εἰς AM, 1932 σ. 159 κέ.

Τὰς παρατηρήσεις ἀναφέρομεν εἰς ἀπεικονίσεις τοῦ ἐγκρίτου ἐγχειριδίου, SPRINGER - WOLTERS Die Kunst des Altertums, 1923:

1. Ὁ Ἡνίοχος, τὸ ἐπιφανέστατον τοῦτο κεμήλιον τῆς Ἑλληνικῆς πλαστικῆς δὲν εἶναι πλέον ἀρχαϊκόν, ὅμως ἐμφανίζεται μὲ τὴν αὐτὴν περίπου μετωπικὴν στάσιν. Αἱ κινήσεις τῶν χειρῶν κρατουσῶν τοὺς χαλινούς εἶναι φανεραί, ἀλλ' αἱ ἀφανεῖς εἶναι αἰσθητικῶς περισσότεραι καὶ σημαντικώτεραι. Τὸ κατώτερον κιονόμορφον σῶμα εἶναι ἐλαφρῶς ἐστραμμένον δεξιᾷ, ἀντιθέτως τὸ στήθος ἀριστερὰ καὶ μεταξὺ τούτων στρεφόμενη μᾶλλον πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ κεφαλὴ μετὰ τοῦ λαιμοῦ. Αἱ τρεῖς αὐταὶ ἀπλαῖ στροφαὶ δὲν εἶναι τὸ ὅλον. Τὰς συνοδεύουν καὶ τὰς παριστάνουν ἀπειράριθμοι μικρότεροι κινήσεις. Πλούσιος εἶναι ὁ διαφορισμὸς τῶν πτυχῶν τοῦ χιτῶνος κάτω καὶ ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ ὀπισθεν. Πολύφωνος ἀρμονία μελωδική, δώριος. Τὴν στροφὴν τῆς κεφαλῆς εἰκονίζει ἡ μεγαλυτέρα ἀνάπτυξις τῆς δεξιᾶς παρειᾶς. Μὲ τοῦτο ὑποδεικνύει ὁ καλλιτέχνης, ὅτι ἀπὸ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς μᾶλλον πρέπει νὰ βλέπομεν καὶ σκοπιμὸς ἐξώγκωσε μικρὸν τὴν ἐτέραν παρειάν, ὥστε νὰ μὴ χάνεται ἐντελῶς εἰς τὴν ἐντύπωσιν. Ἄλλ' ἠγνοήθησαν αἱ λεπτόταται ὑποδείξεις καὶ εἰς τὴν σ. 246 τῶν SPRINGER - WOLTERS εἰκ. 468 φαίνεται μᾶλλον ἡ ἀριστερὰ πλευρὰ τοῦ προσώπου καὶ εἰς τὴν ἀπέναντι μεγάλην εἰκόνα ἀπενίζομεν μόνην τὴν κατὰ τὸν δημιουργὸν τοῦ ἔργου δευτερεύουσαν ὄψιν.

2. Ὁ Διαδόμενος τῆς Δήλου δὲν ἀπεικονίζεται ἐπιτυχῶς εἰς τὴν σ. 297 τοῦ αὐτοῦ βιβλίου. Ὁλόκληρος ἡ ἀριστερὰ πλευρὰ εἶναι βυθισμένη εἰς ἀμφίβολον φῶς καὶ ἡ ἄρθρωσις κατὰ τὸ γόνυ εἶναι ἀφανής. Εἰς τὴν ἀτυχῆ φωτογράφησιν συνετέλεσεν ἡ κακὴ τοποθέτησις τοῦ ἀγάλματος ἐπὶ τοῦ νεωτέρου βήθρου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Ἡ στρογγύλη πλίνθος ἄριστα ἦτο δυνατὸν νὰ ἐποποθετεῖτο ἐπὶ τοῦ ἀπολεσθέντος ἀρχαίου βήθρου ὀλίγον ἀριστερώτερα, ὥστε τὸ ἀσήμαντον ὑποστηρίγματα τοῦ μαρμαρίνου ἀντιγράφου νὰ καταλαμβάνῃ δευτερεύουσαν θέσιν καὶ νὰ ἐμφανίζεται καλύτερα τὸ ἀριστερὸν σκέλος. Εἶναι ἀπαραίτητον εἰς τὸ ἐξῆς νὰ δίδεται μεγαλυτέρα προσοχὴ εἰς τὴν ἐπὶ τῶν νεωτέρων βήθρων τοποθέτησιν καὶ μὲ κάθε τρόπον νὰ ἐξακριβώνεται ἡ ἐθελημένη κυρία ἔμπροσθεν ὄψις.

3. Πολλὴ ἀδικεῖται ὁ ὄραιοις γάλκινος Ἀποξυόμενος τῆς Ἐφέσου εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Βιέννης, μὲ τὴν εἰκόνα ἔ.ἀ. σ. 319. Τὸ πλατυνόμενον πρόσωπον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ στενότερον ὀπισθεν κρανίον ἔπρεπε νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι ἡ κεφαλὴ δὲν ἐφαίνετο ἐκ τῆς πλαγίας δεξιᾶς πλευρᾶς, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τῶν ἔμπροσθεν. Ἡ τοιαύτη ἄποψις θὰ ἐμείωνε συγχρόνως τὸ ἄσχημον μέγα ἄνοιγμα τῶν σκελῶν καὶ τὸ ἀριστερόν του πόδι θὰ ἔφευγε τὸν κίνδυνον νὰ τρυπηθῇ κάτω ἀπὸ τὸ νεώτερον καρφὶ τῆς ὑποστηρίξεως (πρβ. APX. ΔΕΛΤ. ἔ.ἀ. σ. 166 καὶ σημ. 1).

4. Τοῦ ἐφήβου τῶν Ἀντικυθέρων βεβαία εἶναι ἐκ τῆς ὅλης στάσεως ἡ κυρία ὄψις, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποῖαν ἡ ἀριστερὰ πλευρὰ τῆς κεφαλῆς εἶναι περισσότερον ἀνεπτυγμένη, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἀμέλειαν, δι' ἣν δὲν εὐθύνεται μόνον ὁ φωτογράφος, ἡ σημαντικώτερα πλευρὰ ἐμφανίζεται σκοτεινότερα τῆς ἄλλης, ἔ.ἀ. σ. 320.

5. Καὶ ἡ εἰκὼν, ἔ.ἀ. σ. 360, τοῦ λυσιπείου Ἀποξυομένου τοῦ Βατικανοῦ εἶναι ἀποκρουστικὴ. Τὸ ἄνοιγμα μεταξὺ τῶν σκελῶν εἶναι ὑπερβολικόν, τὸ ἐντόνος πρὸς τὰ

ὀπίσω συρόμενον δεξιὸν σκέλος μὲ τὴν σκόπιμον ἀσυμμετρίαν τῆς ὑψηλοτέρας κνήμης χάνει σημαντικὸν μέρος τῆς ἀξίας του καὶ ἡ ἐκτεινομένη δεξιὰ χεὶρ γίνεται ἀτροφικῆ. Μεγάλαι ζημίαι χάριν μικροτάτου κέρδους, νὰ ἴδωμεν κάτι πλέον ἀπὸ τὴν πλαγίαν ὄψιν τῆς κεφαλῆς.

Ε Π Ι Λ Ο Γ Ο Σ

Εἰς τὸ τέλος τῆς ἤδη μνημονευθείσης διατριβῆς του περὶ τῆς μετόπης τῶν Μυκη-
νῶν ὁ G. Rodenwaldt συνάπτει τὰς σιγαλὰς στροφὰς καὶ κινήσεις τῆς ἀρχαϊκῆς πλα-
στικῆς πρὸς τὰς θαυμασίας ἀρχιτεκτονικὰς λεπτότητας καὶ ὑποστηρίζει, ὅτι καὶ αἱ δύο
ἐκδηλώσεις πηγάζουν ἐκ τῆς αὐτῆς καλλιτεχνικῆς ἰδέας καὶ προσπαθείας. Δὲν ἐδέχθημεν
κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἔρευναν τὸν περιορισμὸν τοῦ φαινομένου εἰς μόνας τὰς δύο
ἐκδηλώσεις, ὅμως συμφωνοῦμεν, ὅτι οἱ λόγοι τοῦ Paul Valéry διὰ τὸν ἀρχιτέκτονα
ἰσχύουν ἐπίσης καὶ διὰ τὸν γλύπτην. Δὲν εἶναι ἐρμηνευτικοὶ ἀλλ' ἐξόχως παραστατικοὶ
οἱ λόγοι οὗτοι καὶ διὰ τοῦτο τοὺς παραθέτομεν ἐπίσης ἀμεταφράστους. Ἐκ τοῦ γνω-
στοῦ διαλόγου «Eupalinos ou l'architecte»: «il connaissait (l'architecte), ο Socrate, la
vertu mystérieuse des imperceptibles modulations. Nul ne s'apercevait, devant une
masse délicatement allégée, et d'apparence si simple, d'être conduit a une sorte de
bonheur par des courbures insensibles, par des inflexions infimes et toutes puissantes;
et par ces profondes combinaisons du régulier et de l'irrégulier qu'il avait introduites
et cachées et rendues aussi impérieuses qu'elles étaient indéfinissables».

Πραγματικῶς δὲν περιορίσθημεν εἰς τὰς πρώτην φορὰν ἐλεγχόμενας ἀσυμμετρίας
τῆς ἀρχαϊκῆς πλαστικῆς, γνωστὰς μόνον ἐκ τῶν νεωτέρων χρόνων, οὔτε μόνος ὁ Παρ-
θενὼν ἔχει, ὡς εἶδομεν, τὸ πλεονέκτημα τῶν ἐξαιρετικῶν καλλιτεχνικῶν μέσων. Ἐφα-
νῆς, ἀλλὰ θαυμασίως σκόπιμος εἶναι ὁ μετασχηματισμὸς τῶν βάθρων (στήλη Τανάγρας)
καθ' ὅλους τοὺς χρόνους. Κοινότατον κτῆμα τῶν ἐπιταφίων στηλῶν εἶναι ἡ ἐλαφρὰ
καὶ ἀδιόρατος κλίσις πρὸς τὸ βάθος. Ἄλλὰ πρὸ πάντων τὸ μέγα πλῆθος τῶν κερα-
μικῶν κοσμημάτων τῆς στέγης, οἱ ἀνθεμωτοὶ ἀκροκέραμοι ἢ ὀρθοκέραμοι, τὰ περίφημα
ἔκτυπα τοῦ Βουτάδου, προτομαὶ γυναικῶν, κεφαλαὶ ἀνδρῶν, σιληνῶν, λεοντοκεφαλαί,
ἀκρωτήρια σφίγγων καὶ ταῦτα πάντα ὄχι μόνον ἀρχαϊκὰ ἀλλὰ καὶ τῶν ὑστέρων χρόνων
μᾶς ἔπεισαν ἀδιστακτικῶς περὶ τῆς καθολικότητος τοῦ φαινομένου. Συμβάλλουν εἰς τὸ
αὐτὸ αἱ συστηματικαὶ κινήσεις τῶν χρωματιστῶν κοσμητικῶν σειρῶν. Δὲν συνεχίσθη
ἡ ἔρευνα, ὅπως εἰς τὴν πλαστικὴν καὶ ἀρχιτεκτονικὴν, καὶ εἰς τὴν ζωγραφικὴν καὶ τὴν
ἀγγειογραφίαν, ἀλλὰ βέβαιον εἶναι ὅτι καὶ ἐδῶ αἱ ἀδιόρατοι μικραὶ μεταβολαὶ εἶναι
κυριαρχικαὶ ὡς πρὸς τὴν ἔκφρασιν (Valéry). Εἶδομεν ὅτι τὰ ζωγραφιστὰ μεγάλα

γοργόεια ἐκ μετοπῶν τοῦ Θέρμου καὶ τῆς Καλυδῶνος δὲν εἶναι καθαρῶς μετωπικά καὶ αἱ συνορίδες μὲ τὰς Νίκας τῆς καλυδωνίας σίμης διαφέρουν ἀδιοράτως ἀλλὰ σημαντικῶς ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλην.

Ἡ διαπιστωθεῖσα γενίκευσις καὶ καθολικότης τοῦ φαινομένου καθ' ὅλην τὴν Ἑλληνικὴν τέχνην ἐξάπαντος ἐπάγεται τὴν ἔστω μερικὴν ἐμφάνισιν τοῦ αὐτοῦ καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην τέχνην. Καὶ τοῦτο διευκολύνει κατὰ πολὺ τὴν κατανόησιν καὶ λύσιν τοῦ προβλήματος, διατι τὰ τόσον μικρὰ καὶ δυσεξακριβωτα μέσα ἔχουν συγχρόνως τὴν μεγαλύτεραν ἐκφραστικὴν δύναμιν.

Εἶναι ἀπίστευτον, πόσον ἀτελῶς καὶ ἀνεπαρκῶς κατὰ τὰς τεχνολογικὰς κρίσεις καὶ ἐρεῦνας λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἢ θεμελιώδης καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην σημαντικὴ ἀρχή, καθ' ἣν κάθε ἀξιόλογον ἔργον τέχνης συνάπτεται ἀρρήκτως καὶ ἀμέσως μὲ τὴν ἐσωτερικὴν πνευματικὴν πραγματικότητα καὶ ἐμμέσως μόνον μὲ τὴν ἐξωτερικὴν καὶ τὸν φυσικὸν κόσμον. Ἡ πνευματικὴ πραγματικότης εἶναι εἰς τὸ ὀλοκληρωμένον λογικὸν ἅμα καὶ αἰσθητικὸν ἄτομον ἀνωτέρα καὶ πλουσιωτέρα τῆς ἐξωτερικῆς, ἀλλ' ἐπειδὴ ἢ ἐσωτερικὴ εἰκὼν κάθε ἀντικειμένου ἀπαραιτήτως συναρτᾶται μὲ τὴν φυσικὴν του ὑπόστασιν, ἀνάγκη εἶναι αἱ ἰδιαίτεροι ἐντυπώσεις μας νὰ μὴ ἔρχονται εἰς φανεράν ἀντίθεσιν καὶ ἀκόμη τὸ ἰδιαίτερον φῶς ποῦ ἔχουν νὰ τὸ προβάλλουν πρὸς διαφώτισιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἡ ἀναγκαία συνάρτησις ἐπιφέρει σύγχυσιν καὶ συνήθως πιστεύομεν, ὅτι τὸ πᾶν εἶναι ὁ ἐξωτερικός, ὁ φυσικὸς κόσμος, ἐνῶ αἱ εἰκόνες ποῦ ἔχομεν ἢ κατὰ νοῦν ἢ εἰς ἐκτελεσθέντα καλλιτεχνικὰ ἔργα εἶναι κατ' οὐσίαν ἰδικόν μας ψυχικοπνευματικὸν ἔργον. Κατανοοῦμεν τώρα διατι τὰ πνευματικώτερα ἐκφραστικὰ μέσα μένουν κάπως ἀφανῆ καὶ διὰ πρῶτην φορὰν δεχόμεθα ὀλόκληρον τὸ φῶς τοῦ θαυμασίου ἀποσπάσματος τοῦ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ¹: «Ἀρμονίη γὰρ ἀφανῆς φανερῆς κρέσσων ἐν ἧ τὰς διαφορὰς καὶ τὰς ἐτερότητας ὁ μίσην θεὸς ἔκρυψε καὶ κατέδουσε».

Πολλάκις διεπιστώσαμεν, ὅτι ἡ ἀφανῆς ἄρμονία εἶναι ἀνωτέρα τῆς φανεραῖς. Ἡ ἄρμονία τῶν βαθμίδων τοῦ κρηπιδώματος, ἢ φανερὰ πυραμιδόμορφος, δὲν ἔχει τὴν αὐτὴν ἀξίαν, ὅπως ἡ ἀφανῆς συγκέρασις τοῦ κύβου καὶ τῆς πυραμίδος. Δὲν εἶναι τίποτε τὸ ἐξαιρετικὸν ἂν ὁ Ἡνίοχος χαλιναγωγῶν ἀπλόνη καταλλήλως τὰς χεῖρας, ἀλλ' ὅτι ὁ ἀνδρόπαις ἐμφανίζεται μὲ πλήρη ζωὴν τοῦτο ὀφείλεται εἰς ἀπειρίαν μικροτάτων, μέχρι τοῦ νὰ γίνωνται ἀφανεῖς, κινήσεων ἄρμονικῶν. Τὴν ὑποχρεωτικὴν μικρότητα καὶ ἀφάνειαν τῶν γνησίων πνευματικῶν μέσων συχνότατα ἀντελήφθημεν κατὰ τὴν σπουδὴν τοῦ διμελοῦς ὀρθμοῦ² τὸ πρῶτον μέλος εἶναι ἡ φυσικὴ καὶ αὐτονόητος παράστασις ἰσταμένου κοῦρου καὶ τὸ ἔτερον σημαίνει τὴν πνευματικὴν προσπάθειαν νὰ παρασταθῇ συγχρόνως ἢ κινήσις τῆς ζωῆς, ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἀνάγκη εἶναι μὲ ἀμοιβαίαις παραχωρήσεις νὰ ἐξομαλυνθῇ κατὰ τὸ δυνατόν ἢ ἀντίθεσις. Καὶ τώρα μόνον, ὅταν ἔχομεν εἰς

¹ Τὸ πλήρες κείμενον τοῦ ἀποσπάσματος παρέλαβον τῆς ἰδέας τοῦ καλοῦ παρὰ Πλάτωνι (Πρακτικά τῆς ἐκ τῆς ἀξιολόγου μελέτης τοῦ Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ περὶ Ἐκτελεσθέντων καὶ ἀφανῆς ἄρμονίας Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 23, 1948, σ. 195).

τὴν διάθεσίν μας ἰκανὰ τὸν ἀριθμὸν συγκεκριμένα πράγματα, αἱ γνῶμαι τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων ἔξαφνα προσλαμβάνουν πρωτόφαντην αἰγλήν καὶ διαύγειαν.

Ἄλλοτε ὁ μέγας Σκοτεινὸς ἐξέφερε τὴν γνώμην, ὅτι τὰ ἀντίθετα συζεύγνυται καὶ ὅτι ἡ καλλίστη ἁρμονία γίνεται ἐκ τῶν διαφερόντων. Τοῦτο ὁ διαλεκτικὸς Ἀθηναῖος φιλόσοφος νομίζει ἀναγκαῖον νὰ ὑπομηματίσῃ καὶ εἰς τὸ Συμπόσιον 187 ἐκθέτει: « . . . ἐπεὶ τοῖς γε ῥήμασιν οὐ καλῶς λέγει. τὸ ἓν γὰρ φησι “διαφερόμενον αὐτὸ αὐτῷ συμφέρεσθαι, . . . , οὐ γὰρ δήπου ἐκ διαφερομένων γε ἔτι τοῦ ὀξέος καὶ βαρέος ἁρμονία ἂν εἴη ἢ γὰρ ἁρμονία συμφωνία ἐστίν, συμφωνία δὲ ὁμολογία τις — ὁμολογίαν δὲ ἐκ διαφερομένων ἕως ἂν διαφέρωνται, ἀδύνατον εἶναι. . . — ὥσπερ γε καὶ ὁ ῥυθμὸς ἐκ τοῦ ταχέος καὶ βραδέος, ἐκ διενηνεγμένων πρότερον, ὕστερον δὲ ὁμολογησάντων γέγονε. τὴν δὲ ὁμολογίαν . . . , ἐνταῦθα ἡ μουσικὴ ἐντίθηται . . . ».

Ἄν, ὡς εἶδομεν, ἡ συγκριτικὴ μελέτη ἔργων τέχνης πολλῶν εἰδῶν βοηθῆ εἰς τὴν βαθυτέραν κατανόησιν τῶν αἰσθητικῶν θεωριῶν τῶν παλαιῶν, ὅμως ἀφ’ ἐτέρου ἢ ἀρχαία φιλοσοφία μὲ τὴν γενικότητα καὶ τὸ κῦρὸς τῆς ἀμοιβαίως καὶ πληρέστερον διαφωτίζει τὰς σχετικὰς μελέτας. Εἰς τὸ θέμα δὲ τοῦ διαφωτισμοῦ καθόλου δὲν ὑπολείπεται ἡ νεωτέρα φιλοσοφία, πού ἐπισκοπεῖ πολὺ πλέον ἐκτεταμένον ὀρίζοντα καὶ διαθέτει ἐπιστήμας ὡς τὴν βιολογίαν περισσότερον ἀνεπτυγμένας. Καθένα παρέχει τὴν συμβολὴν του ἀπὸ τὰ πολυάριθμα νεώτερα φιλοσοφικὰ συστήματα, ἀλλ’ ὑπὲρ πάντα πιστεύω, πὼς τὴν πληρεστέραν ἐρμηνεσίαν τοῦ προβλήματος τῆς καθόλου τέχνης μᾶς δίδει ἡ φιλοσοφία τοῦ Bergson.

Ὁ Γάλλος φιλόσοφος ἐποθεύησε τὸ ζήτημα τῆς τέχνης ἐπάνω εἰς τὴν πλατυτέραν δυνατὴν βᾶσιν τῆς ψυχοπνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς ὅλα του τὰ βιβλία, ἀλλ’ ἰδίως εἰς τὸ μνημειώδες ἔργον *L’évolution créatrice* ἀνέπτυξε τὴν ἰδέαν, ὅτι γενικῶς ἡ ζωὴ δὲν εἶναι καθεαυτὴν τίποτε ἄλλο παρὰ κίνησις μόνον ἀένας χωρὶς ὑπόστρωμα, ροὴ ἀδιάλειπτος μὲ πλήρη διάρκειαν. Τὸ αὐτὸ εἶναι βασικὸν συστατικὸν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, συνυπάρχον παρὰ τὸ ἕτερον οὐσιῶδες χαρακτηριστικόν, τὴν νόησιν. Τὰ δύο συστατικὰ καθεαυτὰ ἐξετάζόμενα διαφέρουν πολὺ μεταξὺ των. Μὲ τὸ πρῶτον, τὸ ἔνστικτον, ἐνεργοῦμεν χωρὶς διακοπὰς καὶ μὲ ἀσφάλειαν ἐπιτυγχάνομεν τὸν στόχον, μὲ τὴν νόησιν ἐξετάζομεν τὰ διάφορα πράγματα ἕνα ἕνα ἐξωτερικῶς μὲ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην ιδιότητά των καὶ οὐδέποτε συνολικῶς. Ἄλλὰ τὸ ἔνστικτον μόνον του χρησιμοποιοῦμεν εἰς ὥρισμένας καὶ σπανίας περιπτώσεις. Συνήθως εἶναι συνυφασμένον μὲ τὴν νόησιν καὶ συναποτελεῖ μὲ αὐτὴν τὴν ἐνόρασιν, τὴν περιήρησιν ἰντιμίτιον τοῦ φιλοσόφου. Ἡ ἐνόρασις κτῆμα κάθε ὕγιους ἀτόμου, εἶναι εἰς ὑψηλὸν βαθμὸν ἀνεπτυγμένη μὲ πρωτεῦον στοιχεῖον τὸ φωτισμένον ἔνστικτον, ἐκτὸς ἄλλων, εἰς τοὺς καλλιτέχνας καὶ τὸ ἔργον τῆς τέχνης δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ὁ δρόμος πού παίρνει τὸ διεισδυτικὸν βλέμμα καὶ συνάπτει τὰ πάντα εἰς ἐνιαίαν χωρὶς διακοπὰς κίνησιν (ιδὲ *L’évolution cr.*, 21ῃ ἐκδ., σ. 191 κέ.). Οὔτε μὲ τούτους τοὺς λόγους ἐρμηνεύομεν ἄγνωστα δι’ ἀγνώστων, ὅπως γίνεται συνήθως μὲ πολλὰς ἀφρημένους καὶ δυσεξελέγκτους ἰδέας.

Τὴν ἑνορατικὴν πνευματικὴν ἐνέργειαν γνωρίζομεν ἄριστα, τὴν ἀπαντῶμεν συχνὰ καὶ εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν — μουσική, χορός, λόγος — εἶναι ἀπαραίτητος εἰς κάθε ἀξίαν λόγου ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν καὶ τὴν πραγματοποιοῦμεν μέσα μας κατὰ τὴν θέασιν τῶν σημαντικῶν καλλιτεχνημάτων.

Κατὰ τὴν πρόρηθηθεῖσαν θεώρησιν παντοειδῶν καλλιτεχνικῶν ἔργων καὶ μάλιστα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν εἶχομεν πολλὰς εὐκαιρίας νὰ ἐκτιμήσωμεν, πῶς ἐνεργεῖ τὸ ἑνορατικὸν πνεῦμα. Ἡ πρακτικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ γενικὰ ἡ νόησις ἐπιβάλλουν εἰς τὰ πράγματα καὶ τὰς καθέκαστα μορφὰς πέρατα καὶ τὰ πέρατα σημαίνουν ἐμπόδια εἰς τὴν ἐλευθέραν κίνησιν τῆς φυσικῆς πνευματικῆς ζωῆς. Τὰ σταματήματα εἶναι ὀχληρὰ καὶ τότε ἡ θαυμασία ἐπέμβασις τῆς ἑνορατικῆς δυνάμεως τοῦ καλλιτέχου κατορθώνει μὲ τὴν εὗρεσιν τῶν ἐπαλλήλων ῥυθμῶν νὰ ἐνώη τὰ διαφορετικὰ μέλη καὶ νὰ ἀποκαθιστᾷ τὴν εὐδαιμονικὴν διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐλευθέραν κίνησιν καθ' ὅλον τὸ ἔργον καὶ πέραν τούτου. Φωτεινότερα καὶ συγχρόνως ἀπλουστέρα ἐρμηνεῖα τοῦ ἔργου τῆς τέχνης ἄλλη δὲν ὑπάρχει.

Εἶδομεν δι' οὓς λόγους ἡ ἀνωτέρα καὶ τελεῖα ἁρμονία εἶναι κατὰ τὸ μέγιστον μέρος ἀφανής. Ὅταν ὁ Ἰκτίνος καὶ οἱ ἄλλοι ἀρχιτέκτονες τοῦ Παρθενῶνος ἐσχεδιάζαν τὰς λεπτομερείας καὶ τὸ σύνολον τοῦ μεγάλου ἔργου δὲν ἐπέτυχαν τὰς ἀναλογίας καὶ τοὺς ῥυθμοὺς μὲ τὴν σύνθεσιν πολλῶν πραγμάτων γνωστῶν ἤδη ἐκ τῶν προτέρων. Τὰς ἐπέτυχαν μὲ κάτι ἀπρόβλεπτον καὶ ἀκαθόριστον. Καὶ ὁ Bergson μελετῶν τὸ αὐτὸ θέμα ἐπιλέγει, σ. 368, τοῦ βιβλίου του, ὅτι ἡ συγκεκριμένη λύσις τοῦ καλλιτεχνικοῦ προβλήματος apporte avec elle cet imprévisible rien qui est le tout de l'œuvre d'art.

